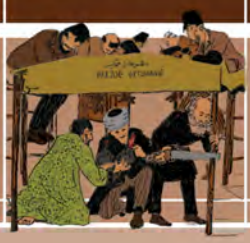

Orhan Koloğlu

60.yıl

OSMANLI DÖNEMİ BASININ İÇERİĞİ

Orhan Koloğlu'nun

OSMANLI DÖNEMİ BASININ İÇERİĞİ'ni

inceleyen çalışması

İstanbul
2010

Orhan Koloğlu

İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları

© Tüm hakları saklıdır. Bu eserin tamamı ya da bir bölümü, 4110 Sayılı Yasa ile değişik 5846 Sayılı FSEK'nu uyarınca kullanılmazdan önce hak sahibinden 52. maddeye uygun yazılı izin alınmadıkça, hiçbir şekil ve yöntemle işlenmek, çoğaltılmak, çoğaltılmış nüshaları yayımlamak, satılmak, kiralanmak, ödünç verilmek, temsil edinmek, sunulmak, telli / telsiz ya da başka teknik, sayısal ve/ veya elektronik yöntemlerle iletilmek suretiyle kullanılamaz.

ISBN: 978-975-404-865-0

Genel Yayın Koordinatörü
Prof. Dr. Suat GEZGİN

Editör
Orhan KOLOĞLU

Grafik Tasarım / Yayına Hazırlık / Redaksiyon
Öğr. Gör. Süleyman TÜRKOĞLU
Araş. Gör. Hülya SEMİZ

Kapak Tasarımı
Öğr. Gör. Süleyman TÜRKOĞLU

Baskı

İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Kaptan - ı Derya İbrahim Paşa Sokak
34452 Vezneciler / Beyazıt / İstanbul
Tel: (0 212) 440 00 00 - 10054
Faks: (0 212) 440 03 16

İÇİNDEKİLER :

ÖNSÖZ V

DEVLET GÜDÜMLÜ BASIN 1

Gazetesiz dönem 1
İlk Türkçe gazete: Vakayi-i Mısriye 6
Resmi gazetelerin Gazete Kültürü'nü yerleştirmesi 10
Vilayet gazeteleri 18

TÜRKÇE DIŞI BASIN 27

Avrupa dilliler 27
Yerli dilliler 37

ÖZEL TÜRKÇE BASININ BELİRMESİ 53

Yarı resmi Ceride-i Havadis 53
Fikir gazeteleri ve basın yasası gereksinmesi 60
Tartışma konuları 70
Matbuat Nizamnamesi'nden sansüre geçiş 77
Basın yasalar çerçevesinde serbesttir'e varış 84

ABDÜLHAMİT BASIN REJİMİ 94

Meşrutiyet'in ilanı aşamasında 94
Arap Hilafeti kampanyasının etkisi 99
Sansürün kitap yakmaya varışı 102

SÜRGÜNDEKİ BASIN 115

I. Meşrutiyet'i hazırlayanlar 118
II. Meşrutiyeti hazırlayanlar 121

KAPİTALİZME GEÇİŞİN YANSIYIŞI 128

Osmanlının klasik ekonomisi 128
Serbest piyasa ile ilk tanışma 130
Basının 1838 ticaret anlaşmasını algılayışı 134
Sorunların Galata Borsası'nda aranışı 142
Eleştirilerin Bâbıâli'ye yönelmesi 150
Yeni Osmanlılar çözüm ararken iflasın ilanı 155
Yerli sermaye ve sanayi arayışının başlayışı 159

BASINDA BİLİM 164

Resmi gazetelerde 164
Ceride-i Havadis'in katkısı 169
İlk bilim dergisi : Mecmua-i Fünun 177
Ahmet Midhat'ın romanlarında bilim 181

MİZAH VE KARİKATÜR 186

En yoğun eleştiri aracı 186
Mizahın ve karikatürün tanımlanması 196
Uluslar arası politikada ilk Türk karikatürü 202
II.Meşrutiyet ve Mütareke'de 209

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ 220

Basın patlaması 220
Mesleki değerlendirme 224
Özgürlükçü yasaya geçiş 236
Sansür uygulamalarının yeniden başlaması 245
Mütareke Yılları 252
Hain gazeteciler sorunu 264

ÖNSÖZ

Tanzimat'la başlayan çağdaşlaşma dönemimizde siyasetten ekonomiye, genel kültürden bilime bütün konular, evvelce hiç rastlanmamış şekilde gazetelerimiz aracılığıyla toplumumuza aktarılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla, günümüzü de etkileyen yeni bir yapıya geçişimizin evrelerini ve konuların hangi çerçevede yansıtıldığını saptayabilmek için bunların tam bir incelemeye tabi tutulmaları, geleceğimizin belirlenmesi için gereklidir.

Basın tarihi araştırıcısı ustalarımın bu alandaki çalışmalarını daima saygı ile izledim. Çok da yararlandım. Ancak Osmanlı basınının etkisinin, sadece onlarda yazan birkaç ünlü düşünürümüzün görüşlerinin yansıtılması ile gün yüzüne çıkartılmasının yeterli olamayacağını, Fransa'daki basın tarihi ile ilgili doktoramı Strasbourg'da hazırlarken fark ettim. Bu sebeple elimden geldiği oranda, şimdiye kadar yapılmamış şekilde, Osmanlı dönemi yayınlarının tamamını taramaya giriştim. Cumhuriyet döneminde hâlâ yaşadığımız sorunların kökenlerinin tam çözümü için yararlı olacaklarına inanıyorum.

Yine de, her şeyi çözdüğüm, hiçbir eksiğim kalmadığı iddiasında bulunacak değilim. Ancak gelecek kuşakların araştırmacılarına hayli yeni bilgi ulaştırdığıma inanıyorum. Eksiklerimi onlar tamamlayacaklardır.

Bana bu olanağı tanıdığı için İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dekanlığına içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Orhan KOLOĞLU

Önsöz

Tarihe yönelmeden bugünü anlamak, bugünü tanımlamak, tamamlanmış bir yap-boz'un birçok parçasının kaybı anlamını taşır. Ortaya çıkan tablonun gerçeği tasvir etmekten uzak kaldığını kabul etmek gerekir. İşte bu yüzdendir ki, bugünü anlamak ve tanımlamak için dün de bilinmelidir. Dün aktarımlarına ilişkin kuşkucu yaklaşım da, tarihin anlatı tarafını genellikle bir savunu haline taşımıştır. Kimin penceresinden, kimin yaklaşımından tarihin irdelendiği, aktarıldığı; tarih sorgusuna ihtiyatlı yaklaşımı da beraberinde getirmiştir. Özellikle "resmi tarih" vurgusu otoritenin, merkezin, erkin bir ifadesi olarak ortaya çıkmış ve anlam kazanmıştır. Azgelişmiş ülkelerin bu anlamda fazlasıyla sorgulandıklarını vurgulamak gerekir. Otoriter, anti-demokratik yapılanmalarda tarihin gösterişli ve idealize edilmiş hali bir güç gösterisi ve iktidar aracı ve harcı olarak kendini göstermiştir. Oysa tarihe düzgün bakabilenin ve onu tüm yönleriyle, gerçekleriyle bilimsel duyarlılık ve titizlikle ortaya koyanların ise bugünü yorumlamada çok daha başarılı oldukları da bilinmektedir.

Orhan Koloğlu'nun elinizdeki çalışması da, sıkıcı tarih ve "resmi tarih" zincirine bağlı kalmaksızın gerçekleştirilmiş, özgün bir çalışmadır. Koloğlu'nun bugüne kadar gerçekleştirdiği çalışmalar, birçok akademik çalışmaya kaynak ve destek olacak niteliktedir. Özellikle Osmanlı dönemine ilişkin araştırmaların gerçekleştirilmesinde arşivlere ulaşmak ve bu arşivleri dil engelini aşarak bugünlere aktarmak önemli bir adımdır. Nitekim bu çalışmada "Avrupa dilleri" ve "yerel diller" başlığı altında tarihteki basın deneyimleri de aktarılmakta ve bu sürecin Türkçe'ye dönük evrimleşmesi ayrıntılarıyla verilmektedir.

Bu çalışmanın bugün için önemli bir diğer başlığı da kanımca "sansür"dür. Sansürün en katı uygulama örneklerini çalışmasında anan Koloğlu, "Abdülhamit Dönemi" başlığı altında bugüne ışık tutacak bir çok gerçeği bugünlere taşımıştır. Sansürün ideolojik dinamiğinin ana hatlarını satır aralarında dikkate değer birçok örnek olayla betimlenmiştir. Özellikle ayrı bir başlık olarak kitapta yer almış olan "Sansürün kitap yakmaya varışı" başlığı, yakın tarihimizdeki ve bugünkü örnek uygulamalarla çok daha anlamlı bir görünüm sergilemektedir. Katı sansür

uygulamalarının bugün de biçimsel olarak bazı ufak değişikliklerle kendini gösterdiğini ve öz olarak dünün tüm ideolojik temellerini bugün de içinde barındırdığını söylemek olasıdır. İktidar-yönetilen ilişkisi bağlamında yönetilenlerin bilgisizliğinin önemli bir yönetim gücü sağlayacağı düşüncesi dün olduğu gibi bugün de karşılık bulmaktadır. Yakın tarihe kadar kitapların yakıldığı hafızalardadır. Bugün ise bu yakım işleminin çok daha farklı biçimde kendini gösterdiğini söylemek olasıdır. Sansürün öz olarak hedef ve amacını değiştirmemekle birlikte enstrüman ve yöntem açısından farklılık kazandığını söylemek olasıdır.

İktidar-yönetilen ilişkisini ilişkin yorumların belki de en güzeli mizahtır. İktidar icraatlarına, siyasete dönük mizahın ne denli güçlü bir muhalefet aracı olduğu bilinmektedir. Benzetmelerin, yakıştırmaların, yergilerin belki de üslup olarak en ince örgüsünü, akıl taneciklerini özellikle karikatürlerde yakalamak olasıdır. Mizah yayıncılığının serüveni de Cumhuriyet tarihi boyunca, muhalefet-iktidar ilişkisinin örnek olaylarıyla bezelidir. Bu Geçmişteki olayları örnekleriyle aktaran Koloğlu, çok haklı olarak mizahı en yoğun eleştiri aracı olarak görmektedir. Kitap yakmada olduğu gibi bununla ilgili olarak da çok yakın tarihe gönderme yapmak olasıdır.

Orhan Koloğlu, yeni kuşakları basın tarihinin önemli bir kesitinde yolculuğa çıkarırken, dersler çıkarılacak birçok konuyu da çok büyük bir titizlikle, özenle bizlere aktarmaktadır. İletişim, gazetecilik alanında bir bilim temsilcisi olarak size ne kadar teşekkür etsek azdır.

İyi ki varsınız Orhan Hoca…

Prof.Dr. Suat GEZGİN
İstanbul Üniversitesi
İletişim Fakültesi Dekanı

DEVLET GÜDÜMLÜ BASIN
GAZETESİZ DÖNEM

Gazete belli haber ve bilgilerin çok sayıda basılarak ve serbestçe satılarak topluma ulaştırılması demektir. Bu uygulamaya Avrupa'da önceleri haftada bir, sonra haftada birkaç kez ve nihayet her gün yayın yapmak yöntemiyle girişilmiştir. Osmanlı toplumu basının varlığını fark ettiğinde, Avrupa bu her gün yenilenen bilgilendirme aşamasının doruğuna varmıştı. Açıkçası batı Dünyası'nda yaşam böylesine hızlanmış ve bu hızlanış iki ayrı kültürün doğmasına sebep olmuştur.

Tüccarlar arasında mektupla haberleşme dünyanın her yerinde vardı. Buna karşılık, 15. yüzyılın ortasında matbaa kullanımı hızla yayılıp **"Haber yaprakları"** piyasaya sürülmeye başlanınca "Serbest Piyasa Düzeni"nin dinamizmi de artmıştı. Ancak haber yaprakları fikir, görüş üreten araçlar değildi. Genellikle limana gelen gemide hangi malların bulunduğunu, hangi bölgede savaş olduğunu haber verirler, bu da tüccarın önlem almasına yarardı.

Matbaanın asıl etkinliği kitap yayınında görülmüştür. Kitap yorum içerir. Bir fikir üzerindeki uzunca süren fikri çalışmadan sonra, uzunca yaşaması hesaplanan bir görüş topluma sunulur. Gazetenin genelde 24 saat süreli geçerliliğine karşılık kitap uzun sürenin temsilcisidir. Basımevinin ilk iki yüz yılında Avrupa'daki deneyim, daha çok kitap üretimiyle Rönesans'ı hızlandıran, Reform'u hazırlayan bir süreç olmuştur.

1500'e varıldığında Avrupa'nın 300 kentinde 1700'den fazla matbaanın çalıştığı ve ilk elli yıllık döneminde 40 bin başlık altında 15-20 milyon kitabın piyasaya sürüldüğü hesaplanıyor. Osmanlı yöneticilerinin matbaayla ilk ilişkiye girdiği ve gazetenin varlığını fark etmeye başladıkları 18. yüzyılın ortasına kadar Batı'da 1.5 milyon başlıkla 1.4 milyar adet kitabın (ilk 50 yıl hariç, her yılda 6 milyon kitap) yayımlandığı hesaplanmaktadır. Bu kampanyanın en başında **Lüter**'in Latince'den Almanca'ya çevirdiği İncil'in bulunması, Hıristiyan dünyasında büyük değişmeyi sağlayan başlıca etkendir. 1500'ün ilk yıllarında Resmen 100 bin basılan İncil'in bir o kadar da korsan baskısı yapıldığı hesaplanıyor. Böylece sade vatandaş, din konusu kadar diğer konularda da, kulaktan

dolma bilgiyle değil gerektiğinde ucuz fiyatla eline geçen ve daima elinin altında bulunan kitapları tekrar tekrar okuyarak düşünce oluşturabiliyordu. Böylece Rönesans, **Kitap Kültürü'**ne dayalı olarak büyük bir ivme kazanmış oldu.

Avisa – Zeitung – Corantos - Relation gibi isimlerle Piyasaya sunulan haber yapraklarının muntazam süreli yayın haline dönüşmesinin 1609'da Almanya'da Wolfenbüttel'de piyasaya sürülen "Avisa oder Zeitung" ile başladığı genel kanıdır. İlk günlük gazetesi 1660'da yine Almanya'da çıkan **Leipziger Zeitung'**dur. Bu da gösteriyor ki, Avrupa'nın büyük çağdaşlaşma girişimi Kitap Kültürü ile bir temele oturmuştur. Rönesans ve Reform'un ardından Aydınlanma sürecini sağlayan budur. Kullandığı basının sağladığı **Gazate Kültürü** ise aracın yapısı gereği daha değişken ve kısa süre ile geçerli bilgileri aktarıyordu. Osmanlı Toplumunun matbaayla tanışması, Avrupanınkinden 300 yıl kadar sonra bu koşullarda olmuştur. 1729'daki **İbrahim Müteferrika**'nın girişiminin, Avrupa'dakine benzer şekilde kitap kültürü üretecek bir nitelikle başlatıldığı biliniyor. Yayımladığı 17 kitabın da çok bilimsel nitelik taşıdığı malumdur. Sınırlı bir düşünen kesim üzerinde etkili olduğu da inkâr edilemez, bir ölçüde Tanzimat'a yönelik ilk girişim olduğu kesindir. Ancak Osmanlı toplumunun kitleleri de "okur/düşünür" hale getirecek alt yapıyı geliştirmek yönünde bir çaba sarf etmediği de gerçektir. Burada dinin etkisi ikinci plandadır. Avrupalının serbest piyasa düzeniyle burjuvalaşmasına karşılık Osmanlı'nın - zamanında başarısını sağlamış olan – devlet güdümlü ekonomi düzenini devam ettirmesi asıl etken olmuştur. Matbaanın kurulmasına da dinsel bir engel getirilmemişti.

Osmanlı matbaa çağına girmek üzereyken, 1711'de Londra'da 10 gazete günde 7000 nüshayı piyasaya sürüyordu. 1753'de tiraj 20 bine çıkacaktır. Kitap basımı alanında da çok önemli bir artış vardır. 1536–1636 arasında bütün Avrupa'da 275 bin kitaptan 250 milyon nüsha basılmıştır. 1636-1736 arasında ise 1.225.000 kitaptan 1.1 milyar nüsha piyasaya çıkmıştır. Görüldüğü gibi kitap kültürü ilk başlangıçtaki dinamizmini artırarak toplumu yönlendirmeye devam ediyordu.. Gazete kültürü ise, özellikle serbest piyasa düzeninin kökleşmesine hizmetini artırarak işlerini sürdürüyordu.

Müteferrika basımevi bilimsel yayınlarının yanına haber yaprağı katamadığı için geniş halk kitleleriyle ilişki kuracak niteliğe sahip olamamıştı. Dolayısıyla matbaanın gazeteyi düşünmesi olanaksızdı. Osmanlı yöneticileri basının varlığı ve işlevini Avrupa ile temaslarında öğrenmişlerdir.

1750 yılında **Treleschi** adında bir Raguza'lının (Dalmaçyalı) İstanbul'da *"Avrupa'nın Siyasal ve Tarihi Olaylarının Haberleri = Relation des Evénements Historiques et Politiques de l'Europe"* adında bir gazete çıkarmak için başvurduğu, ancak sadrazamın, bu yeniliğin sultan'ın otoritesini sarsabileceği kuşkusuyla izin vermeyi reddettiği ileri sürülmüştür.

Kendi topraklarında gazete istemese de Bâbıâli'nin 1764 yılında Avrupa haberlerini izleyebilmek için gazetelerle ilgilendiğini **Zinkeisen** araştırmasında şöyle açıklar:

> *"Tercüme bürosu ilk kurulduğunda, Prusya Kralı Büyük Frederik nezdine gönderilen Türk elçisi Avrupa'daki işlerin içyüzü hakkında Türkiye'yi devamlı bilgili tutacak gazetelerin ismini sormuş, o da La Gazete de Cléves ve Le Courrier du Bas- Rhin gibi kendi etkisindeki ve görüşlerini savunan iki gazeteyi önermişti."*

18'nci Yüzyılın sonu yaklaşır ve dünya, Amerikan ve Fransız Devrimleriyle en büyük çalkantı dönemine girerken de Doğu toplumları geleneksel haber ve bilgi alma yöntemlerini değiştirmek gereksinmesini duymamışlardı. 1798'de Bâbıâli tarafından Fransız yanlısı devrimci davranışlarından dolayı hukuk dışı edilen İsveç elçiliği memuru **Mouradga d'Hosson** konuyu şöyle özetliyor.

> *"Türk'ler yabancı gazeteleri okumak olasılığından da yoksundur. Öyle ki, kentte, sarayda yahut İmparatorluğun başka eyaletlerinde olup bitenlerden de habersizdirler. Olay bültenleri, gazeteler, süreli yayınlar onların asla bilmediği şeylerdir ve henüz basımevlerini de kuramamışlardır. Üstelik bütün bu ülkelerde birçok olayların halktan saklanması da gelenektir. Halkı kuşkuya düşürecek yahut heyecanlandıracak her türlü havadis bir giz perdesi arkasında saklı kalır. Savaş zamanlarında, İstanbul'daki halkın, bir kalenin fethini veya bir ordunun yenilgisini olaydan 4-5 ay sonra öğrendikleri olur. Buna kıyaslayarak, Türklerin dış ülkelerde olup bitenlerden ne derece haberdar oldukları düşünülebilir. Zaten hükümet*

de sadece kendi siyasal çıkarlarını düşünür. Bu hususta da, dost ülke temsilcilerinin verdiği bilgiler ona yeterlidir."

1799-1803 yılları arasında İngiltere'de yaşamış, İran'lı bir Türk olan **Mirza Abu Talip Han**'ın anılarında, bir Doğu'lunun Avrupa'daki basımevi ve basının gelişmişliği karşısındaki şaşkınlığını okuyabiliyoruz:

"Avrupa'nın bütün icatları arasında yararı bir Asyalı'nın gözlerine ilk bakışta batmayan, hiç kuşkusuz, en hayranlık duyulacak kurum olan basımevidir. Onun sayesinde, bilimsel, ahlaki, siyasi ya da dini bir eserin binlerce nüshası, çok kısa zamanda halka yayılabilir. En ünlü yazarların eserlerinin, el yazmalarında görülen yanlışlıklar ve bozukluklara uğramadan, geleceğe kalmasını sağlar. İngilizler, eksikliği taşınamaz bir yük olacak olan haber varakalarını bu sanata borçludurlar. Bu kâğıtlar prensten dilenciye kadar herkesin elinde bulunur. Bunları her gün basar ve her sabah varlıklı kişilerin evlerinin kapılarına kadar getirirler. Abone, olanağı bulunmayanlar ise, kahvelere ya da halka açık yerlere gidip okuyabilirler. Bunlarda İngiltere ve dışarıda olan bütün olayların öyküleri vardır; deniz ve kara savaşları; parlamentonun iki kamarasının tartışmaları; kültür konuları; hububat ve diğer yiyecek fiyatları; önemli kişilerin doğum ve ölümleri; değişik gösterilerde yer alacak oyunların ilanları ve oynayacak artistlerin isimleri…"

Osmanlı ülkesinde neler olduğunu Avrupa'da görevli elçilerimiz bulundukları ülkenin basınında, çarpıtmalı olsada hakkımızda çıkan haberleri izleyerek öğreniyor olmalıydılar. Üstelik değişik Avrupa ülkelerinin Osmanlı'ya yönelik projelerini de çoğu kez bu yayımlardan öğreniyorlardı. Napolyon'un 1798 Mısır seferi öncesinde bütün Avrupa basınında yazılar çıkarken Osmanlı Elçisi **Seyyid Ali Efendi'**nin Fransız dışişleri bakanı **Talleyrand'**ın sözüne inanıp aksini rapor etmesi, haberleşmede ne kadar geri kaldığımızı gösteriyordu. Oysa Efendi'nin raporunu yazdığı gün Bonapart üç haftadır Mısır topraklarına ayak basmış bulunuyordu. Bu rapor eline geçtiği zaman Sultan III. Selim *"Ne eşek herifmiş"* diye altına not eklemekten kendini alamamıştı.

Elçisi bu konuda tecrübesizdi ama Osmanlı yönetiminin kendisi de, Fransız devrimi sebebiyle 1795'den itibaren Beyoğlu bölgesinde, savaş halinde bulunan Fransız, İngiliz ve Avusturya elçilikleri arasında çıkan basın kavgasına ilgisiz kalmakla, elçisinden farklı bir yapıda olmadığını

kanıtlamıştır. Üç elçilik de kendi dillerinde ve Türkçeye çevrilmek üzere bültenler yayınlayıp tezlerini duyurmağa çalışıyordu. Hatta devrim karşıtı Fransızların gazetesi Avusturya elçiliği tarafından dağıtılmaktaydı.

Kendi topraklarındaki oluşumlara Osmanlı hükümetinin ne kadar ilgisiz kaldığı, Fransız Devrimini Hıristiyanların bir iç çekişmesi sayan Osmanlı Hariciye Nazırının bunu *"frengi gibi bir hastalık"* diye nitelemesinden anlaşılır. Ancak Mısır'ın işgali ve Rumları ayaklandırma çabaları fark edilince Bâbıâli uyandı. İlk kez Osmanlı Devleti matbu el ilanları bastırarak, **Napolyon'**un Mısır'da bastırıp dağıttırdığı el ilanlarıyla mücadeleye girişti. Fransız Devrimi dinleri yok etmeye yönelik bir girişim ve Bonapart'ın dağıttığı bültenlerde hile aracı ilan ediliyordu. Bu propaganda savaşından Bâbıâli'nin zaferle çıkması ilginçtir.

Napolyon'un Mısır seferiyle başlayan dirilme, 1807'de Yeniçeri ayaklanmasıyla Osmanlı yönetiminin yeniden uykuya dalması sonucunu doğurdu. Buna karşılık Mısır Valisi **Mehmet Ali Paşa'**da bir uyanışa sebep oldu. Osmanlı başkentindekine benzer, askeri kitaplar yayımlayacak bir matbaa kurdurmak için İtalya'ya, harf dökme ve basım tekniklerini öğrenmesi için öğrenci gönderdi. Böylece **Bulak Matbaası**'nı kurdu. 1822-1842 arasında buradan 243 kitap yayımlanmış olması, kendi ölçüsünde ciddi bir girişimdi. Türkçe gibi Arapça eserleri de üretildi.

1821'de Yunan ayaklanmasının başlaması hem Bâbıâli'yi hem de Mehmet Ali'yi haber kaynağı olarak Avrupa gazetelerini daha da yakından izlemek zorunda bıraktı. Napolyon savaşlarından bezmiş Avrupa hükümetleri barışçılığı savunurken, Avrupa basını Yunan bağımsızlığını ve Türklerin Avrupa'dan çıkıp Asya'ya geldikleri yere dönmelerini yoğun şekilde savunuyordu.

Basın ihtiyacı duymayan Osmanlı toplumunda bu gereksinmeyi anımsatan İzmir'de yayımlanan Fransızca **Le Spectateur Oriental** (Doğulu Seyirci) oldu. İlk sayısı 24 Mart 1821'de çıkan ve Marsilya Ticaret Odası ile sıkı ilişkileri bulunan gazete, hemen iki gün sonra 26 Mart'ta başlayan ve bir ayda 30.000 Türk'ün öldürülmesiyle devam eden ayaklanmayı önce destekledi. Bâbıâli'nin durumu fark ettiğine dair bir işaret

yok. Onu bu yoldan vazgeçiren kendi ticari çıkarları oldu. Mora yarımadası ve Adalar halkı bilinçli bir güdümle değil Avrupa'daki kışkırtıcıların tahrikleriyle harekete geçmişti. Bu yüzden sadece saldırı düzenliyor, karşılığında Türklerden tepki gelince Avrupa basınının Türk karşıtı kampanya sürdürmesi onlara yetiyordu. Bunun dışında Ege denizinde dolaşan ticaret gemilerini talan etmekle geçiniyorlardı. Bu soygun İzmir'e yerleşmiş Levanten denilen Avrupalı tüccarlara büyük kayıplara sebep olduğundan kısa zamanda Spectateur Oriental politikasını değiştirdi ve Bâbıâli'ye destek vermeye başladı. Zira Fransız konsolosu bile ticaretin sıfıra indiğini hükümetine rapor ediyordu. Gazete de 1 Kasım 1821 tarihli sayısında *"Artık ticari bir faaliyet kalmadı ve ticaret kati olarak durdu. Hiçbir Avrupalı herkesin diğerinin hayatına kastedileceği bir kente mal göndermez."*

Gazetenin yayımı bazen Bâbıâli'nin bazen da Fransız konsolosunun protesto ve kapatma tehditleriyle devam ederken, ona katkıda bulunan **Alexandre Blacque'**un hem Fransız tüccarlarının temsilcisi seçilmesi hem de gazetenin yöneticiliğine geçmesi yepyeni bir ortam yarattı. Tek başına bütün Avrupa basınına karşı Yunan olaylarını en iyi haber alan kişi olarak Osmanlı Devletini savunmaya girişti. Sadece Fransız hükümetiyle değil İngiliz politikasıyla da açıkça savaşıyordu. 1827'de Navarin'de donanması Birleşik Avrupa donanmaları tarafından yakılan Osmanlı Devleti sesini çıkaramazken artık Blak Bey diye anılan Osmanlı dostu Avrupa'ya karşı tek savunucu haline gelmişti.

İLK TÜRKÇE GAZETE: VAKAYİ-İ MISRİYE

Bu sırada ilk Türkçe-Arapça gazete Kahire'de yayına girdi. Mehmet Ali valiliğinin ilk yıllarında bir **"Curnal Divanı"** kurdurmuştu. İsmi bile Fransızlardan esinlendiğini gösteriyor. Yönettiği bütün Afrika bölgelerinden buraya muntazaman haberler gelirdi. Yunan ayaklanması üzerine, Bâbıâli'nin emriyle Girit adası ve Mora yarımadasına asker çıkarıp ayaklanmayı bastırmış, buraların da valisi ilan edilmişti. Türkçeden başka dil bilmeyen Mehmet Ali'nin Olayları izlemek için önemli Avrupa gazetelerine abone olduğu ve bunları tercüme ettirerek uluslar arası politikayı tam izlediği biliniyor.

1827'de bir Fransız da Mısır'da gazete çıkarmaya talip olmuştu; buna izin verilmemesinde Mehmet Ali'nin oğlu **İbrahim Paşa** komutasındaki Osmanlı donanmasının, dost diye gelen Avrupa donanması tarafından yakılmasının sebep olduğu bellidir. Onun yerine Mehmet Ali, Bulak Matbaasının imkanlarından ve Curnal Divanı haberleşmesinden yararlanarak, kendi resmi Vilayet Gazetesi olarak **Vakayi-i Mısriye'**yi **(VM)** yayınlatmaya başladı. Önsözünde amaç şöyle açıklanır:

> *"Dizgi yöntemiyle basılan satırlar insanlığın tabiatıyla medenileşme ve toplanma ve uyuşma ve anlaşmazlıklarından doğan davranış ve birbirlerine ihtiyaç duyma gereksinmesiyle vaki olan birlikte dostça yaşama ve davranışlarının niteliklerini ve oluş yerlerini belirleyip yazarak yeniden yeniye yaşanılan durum hakkında bilgi sahibi olmalarını sağladığından ve bu bozukluğa ve ibrete sebep olduğundan ve her oluşumu sağlam bilmeye ve insanı uyarmaya yarayan bir nitelik taşıdığı aydınlık getiren akıl sahiplerinin kalplerinin aynasıdır."*

Amacın Mısır'ı ziraat, ekincilik, ve her türlü sanayi ve alanında geliştirmeye yönelik çalışma olduğu, bunun için görevlilerin bilgi sahibi edilmesi, yararlının kabulü, zararlının reddinin sağlanmasına hizmet edileceği belirtilmiştir. Açıkca devlet memurlarının bilgilendirilmesi kaydının Özellikle vurgulanması, geleneksel Osmanlı yönetim mantığı çerçevesinde tabandan değil yukardan **"Devlet"** ten yönetilen bir değişimin aracı olarak tasarlandığını kanıtlıyor.

Yayım muntazam ve belli günlere bağlı değildi. İlk 15 yılında ayda 4 sayı çıktığı hesaplanabilir. Genelde küçük boy iki yaprakta 4 sayfa şeklindedir, ama ihtiyaca göre sekiz hatta 16 sayfa çıktığı da olmuştur. 600 nüsha olarak basılan gazete daha çok vilayetin memurlarına bilgi vermeyi hedefliyordu. Her ne kadar abone kabul edileceği ilan edilmiş ise de bunun pek işlemediği 15.5.1829 tarihli sayısında "Vakayi-i Mısriye rakik Ve latif bir şeydir, ikrah edilecek bir şey olmadığı dolayısıyla memurlara gönderilmesi uygundur" kaydının bulunmasından gâvur işi sayılan bu aracın başlangıçta memurlar arasında da tam ilgi çekmediğini düşündürüyor.

وقائع مصرية

Vekayi-i Mısriye'nin 1. sayısının başlığı

Gazetenin ilk iki sayfası Türkçe üç ve dördüncü sayfaları Arapçaydı. Bu iki dilliliğin en önemli sebebi asıl yönetici kadroları Türklerin oluşturmasıydı. Zaten Mehmet Ali'nin kendisi de Türkçeden başka dil bilmiyordu. Alt kadrolar Araptı. Bu iki dilliliği gazete 34. sayısında şöyle izah eder:

> *"Dünya tarihçileri ve toplumların olaylarını kaydedenlerin (vekayi-i nüvisler) iş ve eylemleri konuşulan dil üzere kaydedip yazdıkları herkesçe bilinir. Dolayısıyla Mısır ahalisi Türk ve Arap karışımı olup her iki tarafın da yararlanabilmesi için Vakayi-i Mısriye Türkçe ve Arapça dilleri ve 'Hüner bir tarz icad etmektedir' (...) yargısı uyarınca Mısır ahalisinden Türk ve Arabın hisse ve nasip alabilmeleri için uzdilli Arabi ve incelik dolu Türki dilleriyle yayımı efendimizce emir buyurulmuştur. Şimdiye kadar Türkçe ve Arapçayı birlikte içeren bir vekayiname görülmüş ve işitilmiş olmadığından bu güzel tarzı icadın (...) kıyamet gününe kadar bütün insanlara bir hediye olacağı açıktır."*

1951 yılında yazdığı Mısır basını ile ilgili kitabında **İbrahim Abduh** o dönemdeki Arapça'nın Türkçe sözcüklerle dolmuş olmasından ya-

kınır: *"Türk yaşam türünün en aşırı şekilde etkisi hakimdi ve Vakayi-i Mısriye bu yaşamın yankısıydı. Yazıları da Türkler, ya da Türk mizaçlı kişiler yazıyordu. Arap yazarlara ise bunları çevirmekten başka bir iş kalmıyordu."*

VM'nin 541. sayısında Türk dili hakkında *"taam al halave= tatlı bir yiyecek"* sıfatının kullanılması da siyaset kadar dil konusunda da önemli bir üstünlüğün varlığını gösterir. Nitekim 19. yüzyıl boyunca Arapçaya, Avrupa dillerinin bütün siyasi, kültürel ve teknik terimleri Türkçe üzerinden geçmişti. Bu oluşum daha sonra modern Arap düşünürleri belirince, Arap milliyetçiliği çerçevesinde Osmanlı'dan ve Türklerden kopuşun kökenini oluşturacaktır.

Bu kopuşu başlatmakta **VM**, Mehmet Ali Paşa'nın Osmanlı Yönetimine karşı ayaklanmasının fikri yönünü savunan yayın olarak başrolü oynamıştır. Bu gazetenin İstanbul ve Saltanatla ilgili haberlere fazla yer vermemesinin yanı sıra valiyi aşırı övdüğü de dikkatlerden kaçmaz. Yunan isyanını bastıran, Mora ve Girit'in idaresi de kendisine verilen, zamanında Hicaz'a hâkim olan Vehhabileri oradan çıkaran Mehmet Ali, artık daha büyük ihtiraslar peşinde koşmaya başlamıştı. Fransızlarla da işbirliği yapan Paşa'nın en azından sadaret makamını hedeflediği zannediliyor. Öncelikle de Kıbrıs ve Suriye'yi yönetimine katmak iddiasındaydı.

Navarin'de donanmasını kaybeden, 1829'da Rus ordularının Edirne'ye kadar girip İstanbul'u işgalinden ancak başta İngiltere, Avrupa devletlerinin müdahalesiyle kurtulabilen Osmanlı Devleti, 1830'da da Yunan bağımsızlığını kabul etmek zorunda kalmıştı. Aynı yıl Fransızlar Cezayir'i işgal etmiş, Sırbistan'ın da özerkliği kabul edilmişti. Bozguncu Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasından sonra yeni ordu düzeni'nin kurulamamış olması sebebiyle her ayrılıkçı toplum ayaklanma peşindeydi.

Uluslar arası alanda sesini duyurmak imkânını bulamayan Osmanlı Devleti için bütün bu dönemde tek destekçi olarak Blak Bey ve gazetesi vardı. Ancak Osmanlıyı savunurken Fransız politikasına karşı çıkışı, kapitülasyonlar çerçevesinde matbaasına Fransız konsolosluğunca el konulması kararı alındığı gibi, bir daha gazete çıkarmamayı kabulünü isteyen bir belge de imzasına sunuldu.

Bir süre açıkta kalan **Blak** bu kez **Le Courrier de Smyrne** (= İzmir Postacısı) gazetesini çıkararak kampanyasına devam etti. Bâbıâli onu destekliyor ama kapitülasyonları aşamıyordu. Gazetesi tekrar kapatıldı. Artık Bâbıâli'nin sözü geçmiyor Fransız ve Rus diplomatları birbirleriyle çekişiyordu. Osmanlı hükümetine, aracı gönderip daha ılımlı yazılar yazmasını istemekten başka çare kalmamıştı. Zaten 1831'e girildiğinde gazete 15 günde bir çıkar hale geldi. Neredeyse kapanacaktı, birden Blak'ın Sultanın davetiyle Temmuz sonunda yerleşmek üzere İstanbul'a gittiği öğrenildi.

RESMİ GAZETELERİN GAZETE KÜLTÜRÜ'NÜ YERLEŞTİRMESİ

20 Ekim 1831'de Mehmet Ali Paşa bazı alacaklarını bahane ederek ordusuyla Filistin ve Suriye'ye girdi kolayca işgal etti.

1 Kasım 1831'de uzun zamandır hazırlığı yapılan Osmanlı Devleti'nin resmi gazetesi **Takvimi Vakayi (TV)** yayına başladı. 5.Kasım 1831'de de Fransızcası olan **Le Moniteur Ottoman'**ın Blak Bey yönetimindeki ilk sayısı çıktı.

Türkçe basın fiilen 1828'de başlamış idiyse de Mısır'daki bürokrasinin dışını etkilemeyen bir devlet haber bülteni olmaktan ileri gidememişti. Takvimi Vakayi de aynı nitelikte sayılabilirdi. Ancak İstanbul ile Kahire'nin yayın organları arasında hemen 1831 Kasımından itibaren başlayan basın polemikleri toplumumuzu ilk kez dinamik basın yapısıyla karşı karşıya getirdi.

Mehmet Ali Paşa'nın Türkçe/Arapça gazetesinin yanı sıra Girit'te Türkçe/Yunanca **Vakayi-i Giridiye** isimli bir vilayet gazetesi de çıkarttırmış olmasından esinlenerek Bâbıâli, **TV'**nin Fransızcasının yanı sıra Arapça, Farsca, Rumca, Ermenice, kısımları bulunanları da yayınlanmıştır.

Takvimi Vakayi'nin birinci sayfası. yüzyıllardır alışıldığı şekilde, bütün sayfayı kaplayan yazıda noktalama yoktur.

TV'nin çıkış sebebini açıklayan *"Mukaddime"* başlıklı özel ekde şunlar belirtilir:

> *"Tarih denilen bilimin görevi dünyanın işyerlerinde vuku bulan olayları, vakit ve zamanıyla kaydetmekten ve önceliklerden, sonra gelenlere hisse alınacak bir anı bırakmaktır. Bu bilim devletin yasalarının korunmasını ve milletin düzen altında tutulmasını sağlar (…) Ancak olaylar 20-30 sene sonra topluca yazılıp yayınlanır (…) Oysa dünya olayları vukuu zamanında yayınlanıp ilan olunmayıp da gerçek sebepleri saklı kalırsa, insanın doğal olarak gerçeğini ve hedefini bilmediği şeye katılmak veya itiraz etmesi karşısında, yaradılışında bulunan özellikle, devleti yönetenlerin hayal ve hatırına gelmeyen türlü anlamlar vermesi doğaldır. (…) yanlış anlamaları önlemek için…"*

Burada da dikkati çeken devletin icraatının doğru anlaşılmasının hedeflendiğidir. Açıkçası devlet politikasının doğruluğunun yansıtılması ön planda tutulmuştur. Dolayısıyla Mısır gazetesiyle İstanbulunki arasında anlayış farkı yoktu.

Basın tarihimiz açısından **TV** ile **VM** arasındaki ilişkilerin en önemli tarafı kamuoyu önünde ilk açık siyasi tartışmanın onlar tarafından yapılmış olmasındadır. Sultan Halife'ye başkaldıran valiye başlangıçta "nevcivan, sarhoş, küfranı nimet, ırz ve namusunu hiçe sayan, namert, kumarbaz" gibi gayet ağır suçlamalar ve aşağılamaları **TV** eksik etmemiştir.

Ancak asıl önemlisi basınımızda ilk din üzerinde tartışmanın da onlar tarafından yapılması olmuştur. **TV'**de ilk sayılardan itibaren *"Şeriat yolundan çıkma"* ya da *"hilafişer'i şerif harekette ısrar ederse hakkında muameleyi şer'iyenin icrasına gidileceği"* tehditleri gibi, Hac yollarını tehlikeye düşürme suçlaması da yapılıyordu. Açıkça dine, halifesine ve Osmanlı saltanatına ihanetle suçlanıyordu.

Mehmet Ali gazetesinde daha ihtiyatlı davranmakla birlikte sözlü propaganda da daha başarılı oldu. Arapların bol olduğu bir bölgede Arap ajanlar vasıtasıyla kendi lehinde sultana karşı söylentiler yayabiliyordu. Hatta Mekke Şerifi'nin, eğer Mehmet Ali'ye karşı savaş ilan ederse Sultanı gâvur ilan edeceği hakkında bir mektup yazdığı da her tarafta

öğrenilmişti. Şerif, M. Ali'yi Kâbe'nin koruyucusu, İslam dininin direği ve Hazreti Peygamber'e lâyık bir tek halef sayıyordu.

Bu tartışmalar sürüp giderken Mehmet Ali 21 Aralık 1832'de Konya'da Osmanlı ordusunu yendi; 2 Şubat 1833'de Kütahya'ya girdi ve Sultandan Bursa'ya yerleşme izni istedi. İlk Osmanlı başkentinden kendini sultan ilan ederek çıkması olasılığının büyük endişe yarattığı anlaşılıyor. Osmanlı İmparatorluğu İstanbul'u da kaybetmemek için Rusya'dan yardım istedi. Boğaziçi'nde Rus donanmasının demir atması ve sahile asker çıkartması İngiltere ile Mehmet Ali'yi destekleyen Fransa'yı bile endişelendirdi. Valiye baskı yapıldı. Suriye, Adana ve Cidde valiliklerinin verilmesi, ayrıca af ilân edilmesi koşuluyla olay kapatıldı.

1831–1833 arasında iki resmi gazete arasında kamuoyu önünde açıkça yapılan tartışma Osmanlı toplumunda geleneksel yapıdan çıkıldığını yeni bir oluşumun, yöneticilerin elinde olmadan mecburen başladığını kanıtlıyordu.

Böylece toplumun işleyişine tam bir yenilik getirilmiş oluyordu. Nitekim **TV'**nin daha sonraki sayılarında ısrarla *"tebaa-i İslami'ye ve Devleti Âliye'nin reayası (yani gayri Müslimler) da devlete ait olaylarla bütün dâhili ve harici havadislerinden bilgi sahibi olmalıdırlar"* ifadesi yinelenmiştir. Açıkçası Osmanlı yönetimi Tanzimat'la tasarladığı yeni yapılanmayı topluma basın aracılığıyla hazmettireceğini ifade etmektedir. Şunu da eklemeliyiz ki **"Tanzimat Hayriye"** deyimi sanıldığı gibi 1839 Gülhane Hattı Hümayunu ile değil **TV'**nin ilk sayılarından itibaren kullanılmıştır.

Toplumun en önemli sorunları gazetelerde tartışılır hale gelmişti. Bu noktada Batı toplumlarındaki **Kitap Kültürü – Gazete kültürü** farkına uygun bir yapılanmanın bizde de ilk kez belirdiği görüldü. Başlangıçta ayrıntıyla belirttiğimiz gibi Avrupa'da kitap kültürü "uzun süreli bilgi" niteliğiyle egemenliğini kurmuş, bunun karşısında "gazete kültürü" çabuk değişen içeriğiyle daha çok ticari alanlarda etkili olarak yer almıştı. Osmanlı ve bütün İslam toplumlarında 1830'lara varıldığında kitap kültürü son derece sınırlı bir kesimin kontrolündeydi. Buna karşılık "gazete kültürü" ilk kez hemen böylesine bir tartışmanın dinamizmi ile halkoyu-

na mal olmuştu. Hem de Müslümanlar için en önemli sayılan bir konudaki çekişmeyle halk buna katılmıyor, sadece en üst düzey yöneticiler çekişiyorlardı. Üstelik iki yıl sonra olay uzlaşma ile kapanınca o zamana kadar topluma verilen mesajların bir geçerliliği de kalmıyordu.

Ilk gazetecimiz Esat Efendinin Kabri

İlk gazetemiz olan Takvimi Vekayii çıkarmağa Sahaflar şeyhi zade Esat efendi memur edilmiştir. Esat efendi ilk gazetecimizdir. Mezarı, kitapları şimdi Süleymaniye kütüphanesine kaldırılan Yerebatan Saray sokağındaki kütüphanesinin bahçesindedir.

Esat efendi 1786 da doğmuş bir müddet Babıfetvaya devamdan sonra vkayi kâtibi olmuştur. 1825 de yeniçerilerin lâğvına dair olan fermanı Sultanahmet camii mimberinde okuyarak şöhret bulmuş ve 1826 da vak'anüvis olmuştur.

1831 de Takvim nezaretine tayin edilmiştir.

1935 Matbuat Yıllığı'ndan

Türk toplumu gibi diğer İslam toplumlarında da gazete kültürü ağırlıklı yapılanma bu şekilde oluşacak ve yirminci yüzyıla da bu şekilde girilecektir. Resmi basın çözüm aramaktan çok, kararsızlık yaşayan yönetimin güdümleri çerçevesinde öneriler ileri sürmekten geri kalmamışdır, ancak bunlarda, toplumun sosyo/ekonomik yapısındaki uyumsuzlukların doğurduğu tutarsızlıklara çözüm getirildiğini söylemek mümkün değildir. Sadece aynen uyulmasında ısrarcı olunacaktır.

Dolayısıyla Tanzimat'la başlayan çağdaşlaşmamız **"Gazete Kültürü"**nün etkisinde toplumumuzu yönlendirecektir.

Batı, başlıca Avrupa alemi ile kültür açısından farklılaşmamızda matbaa ürünlerinin rolünü belirlemek için bazı rakamlar vereceğiz. 1536'dan 1836'ya kadarki Batı dünyası dediğimiz zaman bunda büyük yoğunluğu Fransa, İngiltere, İtalya, İspanya, Almanya, Hollanda ve birazda Amerika oluşturur. Buralarda insanların eline ulaşan başılmış kitap sayısı şöyledir:

1536-1636 : 275.000 kitaptan 250 milyon nüsha
1636-1736 : 1.225.000 kitaptan 1.1 milyar nüsha
1736-1836 : l.830.000 kitaptan 2-2,5 milyar nüsha

Bu sayılar herkesin kitap okumuş olduğunu göstermese de hemen her eve kitap girdiğini kanıtlar. Dolayısıyla Batılı insan boş zamanında evinde otururken kafasında fikir oluşturacak bir kaynağa sahip bulunuyordu. Bu yüzdendir ki Hıristiyan Kilisesi özellikle Papalık kitapla mücadeleye girişmiş, Engizisyon'da en çok başvurduğu gerekçelerden olmuştur. Bireyin kendi kontrolundan çıkmasını bir Kitap Kültürü sahibi olmasını istemiyordu.

Doğu ve İslam toplumlarının en ilerisi sayılan Osmanlı toplumunda ise, pahalı ve sayısı gayet sınırlı el yazmaları dışında matbu kitabın durumu şöyle:

1729-1839 : 436 kitaptan 200-300 bin nüsha
1840-1875 : 2469 kitaptan 2 milyon nüsha

Karşılaştırma yaparsak, Batı 1836'da okuyucusuna günde 70 bin nüsha yeni kitap ulaştırırken bizde 1840'da ancak 1.000 nüshaya varıldığı görülür. Yani yetmişte biri kadar. Ancak ondan sonra bir artış belirir.

Kitabın yanına gazete tirajlarını eklersek. Fark daha da büyür. 1836 yılında İngiltere'de 114 kentte 274 gazete çıkıyordu. Sadece Londra'dakiler 42 taneydi ve tirajları 39 milyonu buluyordu. Yani günde bir milyona yakın kişiye ulaşıyorlardı. Fransa'da da toplam 219 gazete

vardı, 59'u Paris'te çıkıyordu ve Parislilerin yıllık 42 milyon tirajı vardı. Orada da günde bir milyondan fazla okuyucuya ulaşılıyordu.

Bizde 1840 yılını, yani Ceride-i Havadis'in yayın senesini dikkate alarak hesap yaparsak günde birkaç bin gazetenin piyasaya çıktığı hesaplanabilir. Kitaplar gibi bunların da eriştikleri kesim sınırlıydı. Toplumun tabanının bu iki yayından da haberi yoktu.

Bu noktada o dönemdeki okur yazarlık yüzdesini dikkate almak gerekiyor. Doğu'nun diğer geri kalmış bir ülkesi Japonya ile Osmanlı Devleti'ni karşılaştırınca gelişmedeki farklılık ortaya çıkıyor. Biz Tanzimat'ı başlatırken onlar da çağdaşlaşma girişimlerinin ilk adımlarını atıyorlardı. Dolayısıyla aynı deneyimi yaşamış iki toplumuz. Buna karşılık Japonya'nın 21. yüzyıla kültürel ve teknolojik alanda dünyanın ikinci gücü olarak girmesine karşılık Türkiye'nin geri kalmışlığının sebebini aramak gerekiyor. Sebeplerin başında, Japonya'da okuryazarlığın 1850'lerde yüzde 50 iken 1910'da Kadın erkek yüzde 100'e çıkmış olması var. Bizde ise 1850'lerde – abartma ile – yüzde 10 iken 1900'de de, cumhuriyet kurulurken de yüzde on aşılamamıştı.

Okuryazarlığın bu sınırlılığı, akademik nitelikli kitapların anlaşılmasını zorlaştırdığı için dikkatler daha sade dilli gazetelere yöneltilmiştir. İlgili bölümlerde belirteceğimiz gibi, bilimsel konuları da, önemli edebi eserleri de önce gazetelerde yayınlamak sonra kitap halinde piyasaya sürmek gelenekselleşmişti. Gazetelerde çıkan yazıların ise akademik niteliği olabildiğince kenara atma, kolay anlaşılır bir üsluba sahip olmak zorunluluğu vardı. Avrupa'da Rönesans/Refom'u hazırlayan, Fransız Devrimi'nin düşüncelerini aktaran kitapların Türkçeye çeviriminde asıllarından hayli saptırıldığı, toplumumuz için yabancı olan bazı kavramların – kaçınılmaz olarak – kenara atıldığı fark edilir. Gazete üslubuna dönüş hakimdir.

Devir gazetesinin 9. sayısında (1872) çıkan bir okuyucu mektubunda İzmir ile Ankara vilayetleri arasında gazeteleri açısından ilginç bir karşılaştırma yapılmıştır. İzmir'de Türkçe ve diğer dillerde on gazete bulunurken Ankara'da tek bir tane bulunmamasına dikkat çekilirken şu yargıda da bulunuluyor:

"Biz öyle sürü sürü, takım takım adamlar ve diplomatik geçinir büyük akıllar olduğumuz halde dünyadan asla haberimiz yok. Ve haber almak istemeyiz…'Bizim cümlemizin cahil kalmasının asıl sebebi bu gazetesizliktir' denirse ki, acayip, siz hepiniz öyle cahil misiniz? Evet. Çünkü içimizde ve büyüklerimizde olmak üzere yalan yanlış bir zat harita bilir ve bir parça tarih okumuş da başka bir şey öğrenememiştir ki… İşte, memleketimizin alimleri bunlardan ibaret olup geri kalanlar da bilumum böyledir. Halimize yazık, yazık…"

Yine aynı gazetede, Akhisar muhabirliğini üstlenen kişinin ifadesiyle, yansıtılan düşüncelerdeki haklılık ve serbestçe açık ifade'nin insanı bunları tekrar tekrar okumaya mecbur etmesinin doğurduğu mutluluk belirtiliyor. Batı dünyasında gazete hergün yenilendiği için asla tekrar tekrar okunmazdı. Bu tür davranış kitap için geçerliydi. Bizde ise kitabın işlevini gazetenin üstlenmiş olduğunu bu örnek kanıtlamaktadır.

21.Şubat.1895'de İzmir'de, dönemin önemli kültür adamlarından **Tevfik Nevzat** ve **Halit Ziya (Uşaklıgil)** tarafından yayına sokulan **Ahenk** gazetesinin ilk sayısındaki *"Matbuat ve Tayin-i Meslek"* başlıklı yazıda matbuatın yani tam anlamıyla basının, gazetelerin işlevi konusu şöyle aktarılmaktadır:

"Bugün dünyanın herhangi bir noktasındaki olayları, tetkikat ve tahkikatı ile evimizde idaremizde okuyoruz. Dünyayı sahifeler içinde görüyoruz. Bugün matbuatsız bir medeni toplum tasavvur etmek mümkün olmaz… Bilimsel, fennî bütün ilerlemeler matbuat vasıtasıyla yayılır."

Bilginin kitaptan elde edilmesi üzerinde durulmamakta, buna karşılık yakın zamana kadar gazetelere yönelik ilgisizlik temel sebep olarak gösterilmektedir, hem de İzmir'de Fransızca ve Rumca gazetelerin etkisiyle karşılaştırılarak:

"…fakat bundan on beş seneden evvel gazeteye olan rağbetin eksikliği, yayınlanan Türkçe gazetelerin devamını temin edememiştir."

Gazeteye bile ilgisiz kalanın kitaba düşkünlük göstermeyeceğini kabul gerekir. Halit Ziya'nın 1887'de **Hizmet** gazetesinde yayınladığı *"Lugat-ı İlmiye"* dizisi de temel bilgi kitaplarının eksikliğini şöyle belirtir:

"Muharrirlerden biri 'Bizim bir ilmi lügatımız yok, bir milli sözlüğümüz yok, Garplılar her gün bir yeni ilerleme eseri gösteriyorlar, biz faydasız şeylerle meşgulüz' der. Bu sözü işiten bir diğer yazar 'Arkadaşımız çok haklıdır, biz bu noksanları tamamlamalıyız. Çalışıp çabalamalıyız, yoksa Gaphlılara yetişmek bir hülyadan ibaret kalır' cevabını verir... Fakat bunlardan hiçbiri diğerine "Arkadaş! Gel seninle ittifak edelim; zira bu iş yalnız olamaz. Lakin beraber çalışırsak elbette bir sözlük tertip edebiliriz' demez."

Bu gelişmeyi kitabında belirten **Zeki Arıkan**, Hizmet gazetesinde bu amaçla bir *"Lugat Müsabakası"* açıldığını ancak okurun ilgisizliği sebebiyle yarıda kesildiğini kaydediyor. Sorunu tek başına **Şemseddin Sami** 1899-1901'de Kamus'u Türki'yi yayınlayarak çözmüştür. Sadece bu örnek bile, Batı'da önce kitabın yerleşmesine gazetenin onu izlemesine karşılık bizde, kitap eksikliğinin gazetenin yerleştirilme çabasının dahi aksadığı bir dönemde fark edilmeye başlandığını kanıtlıyor.

Açıkça ilk kültürel açılışımızı gazetede aramaya yönelmişizdir. Böylece bizde çağdaşlaşmayı Gazete Kültürü yönlendirmiştir.

VİLAYET GAZETELERİ

TV'yi bütün cemaatlerin de dillerinde yayınlayarak güdümüne sokmakta kararlı davranan Osmanlı yönetimi, mali destek ve yasalarla özel basını da kontrolde tutmakla yetinmemiş vilayetlerde de devlet matbaaları kurup çok dilli vilayet gazeteleri yayınlattırarak kamuoyunu devletin kontrolünde tutma girişiminde de bulunmuştur. Böylece resmi yayın mekanizması bütün ülke sathına yayılmış oluyordu.

Yarı resmi **Ceridei Havadis** yayına başlarken İstanbul ve İzmir'de Türkçe dışı gazetelerin artması Osmanlı yönetimini kendi istediği bilgileri yansıtmada Takvimi Vakayi'nin yerini alabilecek gazete arayışına yönelttiği anlaşılıyor. Zira resmi gazete zaman içinde sadece resmi bildirileri yansıtır hale gelmişti, üstelik çıkışında bir intizam yoktu. Gerektiğinde yayınlanıyordu. Ceridei Havadis'in 74. sayısında (1843) şöyle bir kayıda rastlanır:

"Sayei hazreti mülukânede bir müddetten beri işbu Ceride-i Havadis basılmakta ve içinde her diyar ve her türlü asar ve her türlü marifet ve

hüner ve her nevi havadis yayınlanmaktadır (..) Gerçi Türkçe okuyup yazmak bilen Ermeni milleti dahi Cerideyi alıp okur ve bu faydadan yararlanırsa da, Türkçe okuyup yazamayanların bilgi sahibi olmaları için sözleri Türkçe ve yazısı Ermenice olmak üzere bir gazetenin yayını için saltanat izni alınmıştır."

Bu açıklama, toplumun istisnasız her kesimine yönetimin arzuladığı bilgileri ulaştıracak araç arandığını kanıtlıyor. Buna benzer bir açıklama da Ceride'nin Arapça basılması konusunda yayınlanmıştır. Bu konuda ilk adım, 1860'da Suriye'de çıkan Müslüman-Hıristiyan çatışmasına Fransa'nın askeri birlikleri göndermesinin doğurduğu endişe ile atılmıştı. Olayları bastırması için olağanüstü yetkilendirilen **Fuat Paşa,** Beyrut'ta çıkmakta olan **Hadikat al-Ahbar** isimli Arapça gazeteyi yerel yönetimin resmi sözcüsü haline getirmiş, böylece Türkçe-Arapça olarak ilk vilâyet gazetesi yayınlanmıştı.

1864'de yerel yönetimlerle ilgili düzenlemenin çerçevesinde Eyalet Sistemi kaldırılıp yerine Vilayet sistemi getirildi. Sırasıyla Tuna, Bosna, Suriye, Erzurum, Halep, Edirne, Trablusgarp vilayetleri kuruldu. Her vilayette kendi gereksinmesini karşılamak için bir de basımevi kurulması, o döneme kadar sınırlı bir kültürel yapı içinde bulunan bölgelerin bu açıdan gelişmesini sağladı. Temelde valiliklerin kırtasiye gereksinmelerini karşılamak amacına yönelik olan basımevlerinde resmi yayınların yanı sıra özel kişilerin de yayın yapmaları ilkesi kabul edilmişti. Bunun sonucu olarak, bir yandan **Vilayet Salnameleri** (yıllıklar) basılması gibi bir yararlı gelenek yerleştirilirken, diğer yandan resmi vilayet gazetelerinin yayını yoluna da gidildi. Bu gazetelerin resmi dil olan Türkçenin yanı sıra bölgenin yaygın olan ikinci diliyle de yayınlanması, Osmanlı yönetiminin tüm uyruklarını eşit sayarak onlara hizmet vermeyi plânladığının kanıtıdır. Sadece Türkçe ile yetinilerek, Türkçenin zorlanması asla düşünülmemiştir. Böylece yerel dillere de resmen gelişme fırsatı tanınmış oluyordu.

Vilayet Gazetelerinin Yıllara Göre Yayını

Yıl	Vilayeti	Gazetenin Adı	Dili
1860	Beyrut	Hadika al-Ahbar	Türkçe-Arapça
1865	Rusçuk	Tuna	Türkçe-Bulgarca
1865	Şam	Suriye	Türkçe-Arapça
1866	Trablusgarp	Trablusgarp	Türkçe-Arapça
1867	Halep	Gadir Fırat	Türkçe-Arapça
1867	Cebeli Lübnan	Lübnan	Arapça-Fransızca
1867	Erzurum	Envâr-ı Şarkiye	Türkçe-Ermenice
1867	Girit	Girit	Türkçe-Rumca
1868	Edirne	Edirne	Türkçe-Rumca
1868	İşkodra	İşkodra	Türkçe
1868	Yanya	Yanya	Türkçe-Rumca
1869	Diyarbekir	Diyarbekir	Türkçe-Ermenice
1869	Bursa	Hüdavendigâr	Türkçe-Ermenice
1869	Halep	Fırat	Türkçe-Arapça
1869	Konya	Konya	Türkçe-Rumca
1869	Selanik	Selanik	Türkçe-Rumca-Bulgarca-Yahudice
1869	Trabzon	Trabzon	Türkçe-Rumca
1869	Bağdat	Zevra	Türkçe-Arapça
1871	Prizren	Prizren	Türkçe-Sırpça
1872	Kastamonu	Kastamonu	Türkçe
1872	Adana	Seyhan	Türkçe-Rumca
1872	Yemen	Yemen	Türkçe-Arapça
1873	Manastır	Rumeli	Türkçe
1874	Ankara	Ankara	Türkçe
1874	İzmir	Aydın	Türkçe
1876	Hersek	Neretva	Türkçe-Sırpça
1877	Priştine/Üsküp	Kosova	Türkçe-Sırpça
1877	San'a	San'a	Türkçe-Arapça
1878	Sivas	Sivas	Türkçe
1882	Rodos	Cezair-i Bahri Sefid	Türkçe-Rumca

1883	Mamuretü'l Aziz	Mamuretü'l Aziz	Türkçe
1884	Manastır	Manastır	Türkçe
1884	Musul	Musul	Türkçe
1888	Beyrut	Beyrut	Türkçe-Arapça
1903	Kudüs	Kudüs	Türkçe-Arapça
1908	Hicaz	Hicaz	Türkçe-Arapça

Bu vilayet gazetelerinin bölgeye merkezî yönetimin kararlarını sağlıklı yansıtma görevinin dışında asıl yararlarını şöyle özetleyebiliriz:

*Basımevi için gereken yatırımın devletçe yapılması özel girişimcileri büyük masraflar yapmaktan kurtarmış ve sadece baskı masrafını ödeyerek yayın yapma olanağına kavuşturmuştur. Kuşkusuz devlete ait bir matbaada baskı yapmak bir tür ön sansüre girmek anlamını taşıyordu. Yine de taşranın kültür yaşamına bu yolla bir hareketlilik getirilmiştir.

*Genellikle bu gazeteler valinin bilgisi altında vilayet mektupçusunun yönetiminde çıkıyordu. Şu hususu bilhassa dikkate almak gerekir ki, Valiler – ki çoğu daha sonra nazırlık hatta sadrazamlık yapmışlardır – genellikle bu görevlere daima en yakın adamlarından bir grupla giderlerdi. Bu yardımcılar geleceğin devlet adamı olmaya namzettiler. Gazeteyi yönetmekle yetenekli olanlarına yeni bir alan açılmış oluyordu. Örneğin **Ahmet Midhat,** Tuna ve Bağdat'ın Zevra gazetelerinde çalışarak kendini kabul ettirmişti. Gazeteler aynı zamanda bölgenin yetenekli kişilerine de olanak sağlamış oluyordu. Yazı kurullarında yerel yazarlar yer aldığı gibi siyaset sürgünlerine de görev verilmişti. Örneğin **Şemsettin Sami** Trablusgarp'taki sürgün döneminde vilayet gazetesini yönetmekle görevlendirilmiştir.

Gerek yeni hukuk düzenini oluşturan Mecelle'yi hazırlayan, gerekse modern anlamda ilk Osmanlı tarihini kaleme alan **Ahmed Cevdet Paşa'**nın Halep'de yayına başlattığı Gadir Fırat gazetesinin yayınını yöneten yardımcısı bu görevi ne zevkle üstlendiğini gazetenin 24. sayısında *"sebebi vücudum olan Fırat"* diye yazar ve ekler "*Başlangıçtan beri hedefimiz maarife hizmet etmektir. Bu cihetle edebiyata dair bazı önemli konuların beyanını tasarlıyorduk."*

Bu gazetelerin yayınlarında her şeyden önce bilinçli bir gazetecilik yaklaşımı görülmektedir.

Hüdavendigâr'ın ilk sayısında gazetenin kamuoyunun bilinçlenmesi açısından önemi açıkça anlatılır:

"... vaktiyle basımcılık ilmi ortaya çıktı ve bir kalemden çıkan bir kelimenin az vakitte yüz bin ele geçmesi mümkün oldu. Artık lisanla halka verilecek malûmat pek küçük kalarak herkes gözünün önündeki adamın sözüne kanaat etmeyip, kendisinden bin saat uzaktaki adamların söyledikleri, bildikleri ve yaptıkları ve yapacakları ve yapmak istedikleri şeyleri işitmeye ve okumaya başladı ki, onları hep haber veren bu tür havadisi ilan eden ve açıklayan kağıtcağıza gazete denildi."

Trablusgarb'ın 69. sayısında (1867) ise gazetenin işlevi şöyle özetlenmiştir:

"Bilindiği gibi gazete denilen şey umumun yararlanacağı kesin haberleri gerek çıktığı yere ve gerekse taşraya yayıp herkesi iyi bilgiye sahip kılmak ve bu hayırlı vesile ile uygarlık şerefinin ilerlediği yerler halkının beğenilen davranış ve zevklerini aktararak eğitme hizmetini üstlenmek demektir."

Bir başka yazıda, başlangıçta 150 adet basılırken şimdi bine varıldığı, ancak litografla baskının iyi sonuç vermediği, yeni makineler beklendiği belirtilerek okuyucudan özür dilenmektedir. Ertesi yıl ise hem yeni matbaa müjdesi verilmekte, hem de her tarafta muhabirler sağlandığı açıklanmaktadır. Görülüyor ki, resmi bülten türü bir gazetecilik değil, gerçekten dinamik bir özel teşebbüs anlayışı vardır. **Kastamonu** gazetesinin **'Hak Söz Acıdır'** başlıklı yazısı bunu kanıtlıyor:

"Vilayet gazeteleri mahallin hakiki olaylarını okuyucularına bildirmeyip de yalnız memurlardan gerekli, gereksiz bahsederek onları övmeleri veya İstanbul' da çıkan gazetelerin makale veya haberlerini aynen alıp yayımlamaları ile şüphe yok ki kutsal görevlerini ihmal etmiş olurlar. Hoşa gitsin gitmesin mahallin gerçek olaylarını gizlemek, ve yahut da uzakta olanları kandırmak için başka şekilde göstermeye çalışmak vilayet gazeteleri için korudukları ülke çıkarlarına karşı affedilmez bir kabahat, tabir caizse büyük bir ihanet değil midir? Öyle ise, gazetemiz eğriye eğri, doğruya doğru demekle niçin ayıplansın?"

Vilayet gazetelerinde kuşkusuz Padişahla, tayin ve atama ve yükselmelerle, yeni yasa düzenlemeleriyle ilgili haberler öncelikle yer alıyordu. Bunun yanı sıra hükümetin ya da vilayetin çalışmaları (demiryolu,

yol, telgraf hattı yapımları, sağlık konuları, yerel okul sınavları ve ödül dağıtma törenleri. hacıların gidişi, et ekmek fiyatları, şiddetli yağmur ya da kar yağışları, bazı zabıta olayları), yabancı konsolosların gezileri ve az sayıda dış haberler (savaşlar, yeni silahlar, buluşlar vb ..), hatta çocuk düşürmenin sağlığa zararları konusunda yazılar bile görülmüştür. **Yemen** gazetesinde, kadın eğitiminin önemi konusunda bu ilde yapılan bir toplantının haberi verilmekte, valinin bunun lehindeki konuşması aktarılmaktadır. **Yanya** gazetesi, şehrin eğitim ihtiyacını büyük ölçüde karşılayan Zozimea Lisesi'nin diploma dağıtma törenini ayrıntılı şekilde aktarmakta, vali ve komutanın nutuklarını vermektedir, Bazı Yunan ve Arnavut milliyetçilerinin bu okuldan çıktıkları bilinmektedir.

Ama bunların yanısıra özeleştiriye de aynı sütunlarda rastlanabiliyor. **Envâr-ı Şarkiye** 1870' de şöyle yazıyor:

> *"Frenkler çalışıyorlar, geceyi gündüze katıyorlar, biz gündüzü geceye katmak istiyoruz. Vatanseverlik bizde öylesine yerleşmiş ki Türkçe söylediğimiz 'Armut piş ağzıma düş' atasözünü hemen hemen gerçek yerine koymuş gibi gülüyoruz. Ayıp, ayıp. Ülkemiz dünyanın pazar yeri ve ürünlerimize her tarafın gereksinmesi tartışılmaz iken biz niçin ihtiyaçlarımızın büyük kısmını hatta tamamını Avrupa'dan getirtmeğe muhtaç olalım. Ve ülkemize gelen Frenkleri ürünlerimizi aldıkları ve taşıdıkları için kendimizi üstün ve yüksek görelim. Bu bizim için alçalma değil midir?"*

Trablusgarb gazetesinin 25.6.1874 sayısında çıkan *"Anadolu'da Açlık"* başlıklı yazı da iyi bir örnek sayılabilir:

> *"Bu posta ile aldığımız İstanbul ve ecnebi gazetelerinin cümlesi Anadolu' da açlığın arttığından bahsediyorlar. Bahsediyorlar değil adeta feryat ediyorlar. Nasıl feryat etmesinler ki Anadolu'nun ekser taraflarının ahalisi açlıktan can veriyorlar. Ciğerparelerini kesip yemek derecesine varıyorlar. Böyle müthiş faciaları işitip de hüngür hüngür ağlamayan gönlü bin parça olmayan kimdir. Meğer ki beşer suretinde bir canavar olur ise ... Anadolu' da birkaç milyon din ve vatan kardeşlerinin açlıktan can vermekte olduğunu bildiği halde sofrasını kurup da safayı hatırla karnını doyuran insana insan diyebilir miyiz?..."*

Ve bu yazıyla gazete okuyucularını Anadolu'daki açlara yardıma çağırmaktadır. Halep'in **Gadir Fırat** gazetesinin İstanbul gazeteleriyle yürüttüğü bir tartışma, taraflı eleştiri karşısında resmi zorlamaya yönelmeden ikna etmenin yollarını araması açısından ilginçtir. 1867 yılın-

da Halep'in çarşısında yangın çıkar ve dükkanlar yanar. Bu olay ve konu üzerinde vilayetin yaptığı çalışmalar gazetede yayınlanır. Ancak bir kimsenin İstanbul'da çıkan Fransızca **La Turquie** gazetesi'nde yayınlanan mektubu tamamen yönetimi suçlamaya yönelik bir içerik taşıyınca Gadir Fırat'ın 16.Ekim – 6.Aralık.1867 tarihleri arasında çıkan 13 sayının 12'sinde buna yanıt verilmiştir. Toplam 31 sayfayı kaplar ki zaten küçük boylu olan gazetede başka haberlere pek az yer kalır. Üslubun inandırıcı olmasına dikkati yansıtan bu tartışmadan bazı örnekleri aktarıyoruz:

Taştan yapılı çarşı yandı – Yanan taş kısım değil tahta olan kepenkler ve iç eşyadır.

İtfaiye görev yapmadı, ilgililer seyretti, Avrupalı biri müezzini aşağıdan bağırıp uyararak salâ verdirtti yangın böyle söndü – Minarenin tepesindeki müezzine aşağıdan bağırmakla ulaşılamaz, üstelik Avrupalılar camiden 70-100 metre uzakta oturuyorlar.

İspanya konsolosu hemen yardım etti, zaten evvelce de böyle bir yangında ateşi önlemişti – Evvelce böyle bir yangın olmamıştı ki.

Yanan dükkan sayısı 600'dür ziyan 100 bin lira ya da 20 bin kese, 5000 kişi dilenmeye mecbur oldu – Yanan dükkan 323, zarar 4-5 bin kesedir, defteri var gelsin gösterelim. Halep'te 5000 dilenci yok, bize dilencileri göstersin iane parası topladık yardım edelim.

Kepengi demirden olanlar zarar görmedi – Mantıksız adam Haleb'de kepengi demir olan dükkan var mı?

Kundaklama kanıtı yarı yanmış ipler – Tahkikat yapıldı kundaklama yok, bahsettiği kundaklar herhalde çocukken sarıldığı kundak olmalı.

Felakete sebep olan serbest geziyor – Hayır bekçi hapiste. Ancak bu çok dürüst adam yıllardır bu işi yapıyordu ve hiçbir geceyi evinde geçirmiyordu. O gece olmadığı için yangının başlangıcında anahtar bulunamadı ve kapılar geç açıldı.

Fırat'ın olayı yazış tarzı hükümete de dokunur – Fırat'ın doğru yazdığı şey neden hükümete dokunsun, doğruluk "sahibi mektubun" aklına dokunmuş olmalıdır.

Yanar şeyler satanların memleketten çıkarılması için hiçbir şey yapılmıyor – Barut, fitil, mum gibi yanıcı şeyleri İstanbul'da da Mısır Çarşındaki bazı dükkanlar satar.

Dikkati çeken La Turquie'ye diğer iki Fransızca gazete **Courrier d'Orient ve Impartial'**in de katılmasıdır. Anlaşılıyor ki yabancı dilli ve yöneticili basın bu fırsatla üstünlüğünü kanıtlamak istiyordu. Buna karşı Fırat'ın yazarının hiç de komplekse kapılmadığı, aksine gayet sert eleştiride bulunduğu görülüyor:

"Bir karından doğmuş bu iki biraderi de okuduk pek çok güldük. Bu üç gazetedeki yalan makalelerin muharrirlerine aynı teklifi yapıyoruz. "Sahibi mektup" ortaya çıksın birlikte yangın yerini keşfedelim, 5000 dilenciyi bulalım, zararı beraber saptayalım. Hatta bu gazeteler Halep çarşısının taştan olduğunu görmek için buraya adam göndersinler, eğer Fırat haksız çıkarsa bütün masraflarını biz karşılarız, şimdiden depozitosunu da yatırıyoruz. Haklı adama neden örümcek ağına örümceğin oturduğu gibi, yarısı görünür yarısı görünmez şekilde durmak gerekiyor. Peki bu gazeteler İstanbul'da yayınlanan Ruznamei Ceride-i Havadis'i de mi görmediler. Hadi diyelim ki Ruzname Bâbıâli civarında , La Turquie ise Beyoğlu'nda ve aralarında bir saatlik mesafe var, dolayısıyla onu göremedi , peki kendisi gibi Beyoğlu'nda basılan ve yangın hakkında gerçek bilgiler veren Levant Herald'i de mi göremediler. Eğer Ruzname Türkçe, Levant da İngilizce olduğundan lisanlarını bilmiyoruz diyorlarsa, böyle gazetecilik olur mu sorusu gelir…Bu konuda insaflı efkârı umumiyeyi biz hakim tayin eyledik."

Böyle bir tartışmayı sona erdirirken verdiği mesajın ise, gazetenin, asıl amacı olan kültürel bilgilendirmede eksik kalması dolayısıyla özür dilemeye yönelik olması ilgi çekicidir:

"Tam oluşmuş yalan demeye layık olan mektuba cevap vermek yüzünden, maarif (kültür anlamına) sahipleri tarafından matbaamıza gelen ve birikmiş olan bir sürü eğitime dair bir çok iyi yazarlara yaraşır ve düzgün yazıyı müşterilerimize sunamadığımızdan dolayı kusurumu itiraf ederim ve özür dilerim. Haddini bildirmek ve yalan yalandır deyip doğruyu söylemek insanlık görevlerinden olduğundan bu vazifenin yerine getirilmesiyle meşgul oldum. Dolayısıyla eğitime dair yazıları yayınlayamadığımdan dolayı sunduğum özrün kabule şayan olacağı itikadındayım."

Bütün örnekler gösteriyor ki, devletin bütünlüğünü korumak için sert önlemleri almaktan kaçınmayan Osmanlı yönetimi, Tanzimat'ın çağdaşlaşma ilkesinden ve bu yolda toplumun tabanını bilgilendirmeye çalışmaktan vazgeçmemiştir. Bunun için de kültür araştırma aracı olarak resmi basın kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

Arıkan, Zeki, İzmir Basın Tarihi 1868-1938, Ege Üniversitesi yay., İzmir 2006

Çapanoğlu Münir Süleyman: Basın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar, İst. 1962.

Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar toplu Kataloğu. I, Milli Kütüphane Başkanlığı Yayınları, Ank. 1987.

İskit, Server: Türkiye'de Matbuat Rejimleri, İst. 1939.

" " : Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları, İst. 1943.

İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli yayınlar toplu Katalogu 1828, haz. Hasan Duman, İst. 1986.

Jeltyakov, A. D.: Türkiye'nin Sosyo-Politik ve Kültürel Hayatında Basın, İst. (1979)

Koloğlu, Orhan: Takvim-i Vekayi Türk Basınında 150 Yıl 1831–1981, Ank. (1981)

" " , : İlk Gazete İlk Polemik, Çağdaş Gazeteciler der. Yay., Ank. 1989.

" " , : "Girit'te Türkçe basın", Tarih ve Toplum no.48, Aralık 1987, s.9-12

" " : "Tendence de régionalisme en Egypte Waqai Mısriyya vis-à-vis de l'occupation de l'Algérie par la France", Arab Historical Review for Otoman Studies, 1992, no,5-6, s.65-78

Oral, Fuat Süreyya: Türk Basın Tarihi I-II, Ank. (1968).

Orhonlu, Cengiz, "Türkçe Yayınlanan ilk Gazete Takvimi Vekayi" abone defteri incelenmiş), Belgelerle Türk Tarihi, no.6, Mart 1968.

Şapolyo, Enver Behnan, Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın, Güven matb. , Ankara 1969

Tokgöz, Ahmet İhsan: Matbuat Hatıralarım, 2. bas., haz. Alpay Kabacalı, İst. 1993

Topuz, Hıfzı: 100 Soruda Türk Basın Tarihi, İst. 1973.

TÜRKÇE DIŞI BASIN

Tanzimat dönemi Osmanlı basınında Türkçe yayınlar en önemli rolü oynamıştır. Osmanlı yapısında "unsur-ı aslî"olan Türkler her ne kadar her şeyden önce Müslümanlıklarını savunuyor idiyseler de, birleştirici öğe olarak Türkçe son derece önemliydi. Türkçe konuşmadıkça Avrupalıların deyimiyle **"Pax Ottomana"** ya da **"Pax Turcica"** nın sağladığı ticaret olanaklarından yararlanmak olanaksızdı. Bu, sadece Osmanlı toplumunu oluşturan sayısız etnik gruplar için değil, Avrupa'dan gelen tüccarlar için de geçerliydi. İbrahim Müteferrika Basımevi'nde basılan ilk kitaplardan birinin Fransız tüccarlara Türkçe öğretmek amacıyla hazırlanmış bir gramer kitabı olması, kuşkusuz rastlantı değildir.

Ayrıca Türkçe, devlet hizmetine girmek isteyenler için de en önemli koşuldu. Dolayısıyla gayrimüslim aydın grupların çoğunluğu Türkçe biliyorlardı. 19. yüzyılda Müslüman olmayanlara devlette daha çok görev verilmeye başlanmasıyla bu aydınlar arasında Türkçe daha da yaygınlaştı ve birinci dil oldu. Bunun dışında bir de okuyup yazması olmayan, ama anadili olarak evinde Türkçe konuşan çok kalabalık Rum, Ermeni, Bulgar vb. topluluklar da vardı. Bunlar da apayrı bir sorun yaratıyorlardı. Nitekim bunlara okuma yazma öğretmek için Rum, Ermeni hatta Yahudi harfleriyle, fakat Türkçe olarak çok sayıda kitap ve gazete yayımlanmıştır. 1922 yılında dahi Anadolu'da bu tür gazeteler çıkmaktaydı.

Türkçenin bu tartışmasız üstünlüğü 19.yy sonlarına doğru yerini diğer dillere bırakmaya başladı. Ulusçu akımların oluşmasında büyük etken olan bu yerel diller, zaman zaman kendi topluluklarını yönlendirmede önemli rol oynadılar. Osmanlı Devleti basın rejimleri çoğu kez sadece Türkçe basına yönelikmiş gibi irdelenmiştir. Oysa basına ilişkin yasa ve kararnamelerde, diğer dillerin ve bunlarla çıkan yayınların da toplum üzerindeki önemli etkisi dikkate alınmıştır. Ulusçuluk akımlarının oluşmasında ve Osmanlı Devleti'nin parçalanmasında dolayısıyla büyük rol oynayan bu basının yapısı ve gücü anlaşılmadan Tanzimat Dönemi basınının anlaşılmasına olanak yoktur; tek başına Türkçe basın olayları açıklamaya yeterli değildir.

Avrupa'nın ticari/mali yanı ağırlıklı bir haberleşme aracı olarak icat edip kullandığı gazeteler. 19. yüzyılda uluscu akımları hem kendi hem de başka toplumlarda körüklerlerken, bu özelliklerini yitirmemişlerdir. Yani onlar için ulusçuluk da ekonomik çıkarın bir türevi gibi algılanmıştır. Avrupa'dan üç yüz yıl sonra gazeteyi ilk kez kullanmaya başlayan Doğu Toplumları ise kapitalizm öncesi ekonomik yapısının özellikleri gereği. sosyal/siyasal oluşumlara ağırlık vermiş, ekonomiyi bunların bir türevi gibi algılamışlardır. Avrupa'da dillerin uzun süre önce Latince kökenden kopup, yerel özelliklerle, yazılanla konuşulanın birleştiği bir aşamaya erişmiş olması, her tabaka ve sınıfın mesajların gerçek içeriğini algılamasını kolaylaştırıyordu. Bu yüzden milliyetçi/ulusçu akımların karşısına uluslarüstü akımlar da çıkmıştır. Doğu toplumları ve özellikle Osmanlı içindeki cemaatler, birdenbire karşılaştıkları bu eğilimlerden yapılarına ters düşen ticari/mali ve uluslarüstü anlayışları bırakıp ulusçu/milliyetçi yolu benimsemişlerdir. Bunun sorunlarına daha uygun bir çözüm olduğu kanısına kapılmışlardır. **Kemal Karpat**'ın belirlediği gibi, Osmanlı içinde 60'dan fazla dini ve etnik grup bulunması, içine düşülen karmaşanın çapını gösterir.

Bu yaklaşım çerçevesinde Osmanlı ülkesinde üç ayrı nitelik taşıyan basınla karşılaşıyoruz:

1) **Türkçe basın:** Devletin bütünlüğünü savunmak zorunda olduğu için, Tanzimat'ın getirdiği Osmanlı Milleti anlayışının ortaya çıkardığı İttihadı Anasır'ın savunuculuğunu yapmıştır. Türkçülük yapan bile bu çerçeveyi aşmamıştır.

2) **Avrupa dilli basın** *(Fransızca, İngilizce, İtalyanca, Almanca):* Kısa ve uzun vadeli ticari/mali oluşumları en ayrıntılı şekilde ele alan ve yönlendiren bunlar olmuştur.

3) **Türkçe dışı yerel dilli basın:** Kültürel canlandırmadan, ayrılıkçı ve ihtilalci eğilimlere kadar sosyal/siyasal davranışların yönlendiricisi olmuşlardır. İstisnalar varsa da pek azdır.

Standartlaşmış yapılara sahip oldukları için Avrupa Dilli Basın'ı değerlendirmek kolaydır. Buna karşılık üçüncü grup büyük bir karmaşa içerir. Avrupalıların 5-6 yüzyılda eriştikleri 'konuşulan/yazılan' dilin bütünleşmesi/ olayı Osmanlı içindeki cemaatlerde 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde başlamıştır. Dolayısıyla aydın kesimin gazetelerle yaydıkları düşüncelerin kitleler tarafından hemen ve aynen algılanması mümkün değildi. Ayrıca yazıda kullanılacak harflerin seçiminin de yirminci yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam ettiğini ve birini bilenin diğerini okuyamaması sebebiyle, bütünleşme yerine bölünme getirdiği de bir gerçektir. Ayrıca kendi harflerini kabul ettirmeyi bir kültürel emperyalizm aracı sayanlar da görülmüştür. Latin harflerinin Türklerden başlayarak herkese, Grek harflerinin bütün Ortodokslara benimsetilmesi çabaları bu arada sayılabilir. Sonuçta, Osmanlı basınında kullanılan iki düzüneye yakın dilden, bir çoğunda dörde kadar varan değişik harf kullanılmasıyla ortaya üç düzünelik bir zenginlik çıkmıştır. Osmanlı toplumunun çözülüşünde bu çeşitlilik büyük bir rol oynamıştır. Her harf ya da alfabe tercihi politik bir yönlenme ifade etmektedir. Örnek olarak Arnavutlarda Arap harflerini tercihin Osmanlı'ya bağlılık, Latin harfinin İtalya ya da Avusturya'ya yönelme, Yunan harfinin Ortodokslukla bağlılık ifade ettiği bellidir. En sonunda kendi alfabelerini oluşturmuşlardır. Dolayısıyla bir dilin, kendi içindeki kültürel ve siyasal çatışmalar ele alınmadan tek bir çizgisi varmış gibi gösterilmesi büyük yanlışlara sebep olmaktadır. Örneğin Yahudiler arasında Ladino'yu (İspanyol Yahudicesi) kullananlar ile İbranice'yi kullananlar tam ters yerlere düşmüşlerdir. Birinciler genellikle Siyonizmi red ve Osmanlı'ya bağlılığı savunur. İkinciler ise daha çok Siyonizmcidir. Rum ve Ermeni harfleriyle Türkçe yazanların da Rumca ve Ermenice'yi kullananlardan hayli farklı düşüncelere sahip oldukları açıktır. Bu eğilimlerin birbirleriyle silahlı çatışmalara kadar gittikleri bilinmektedir. Böylece dil ve gazeteler toplumdaki yöneten-yönetilen gerginliğine kendi içlerindeki ayrılıkların gerginliklerini de eklemişlerdir.

Türkçe dışı gazetelerden özellikle İngilizce ve Fransızca olanların en çok ekonomik sorunlar üzerinde yoğunlaştıklarını , bu hususta ayrıntılı bilgilerin Basın'da Ekonomi bölümünde bulunduğunu anımsatalım.

AVRUPA DİLLİLER

FRANSIZCA

Bu dilde çıkan toplam 400'den biraz fazla yayının yarısından fazlası İstanbul'da yayınlanmıştır. Bu gazete ve dergiler incelenmeden Osmanlı toplumunun ne kamuoyunu, ne kültür yaşamını, hatta ne de siyasal değişimlerini tam değerlendirmek mümkün değildir. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, Fransızca basın deyince bunun sadece Fransa ile ilgili olduğunu sanmak hatasına düşmemelidir. İngilizce, Almanca, İtalyanca gazeteler bile yayınlarının satılabilmesi için yarısını Fransızca basıyorlardı. Ayrıca Bulgar, Rum, Ermeni, Yahudi ve diğer cemaatler, hatta Türkler görüşlerinin her çevreye yansıması için Fransızca gazete çıkarıyorlardı. Yabancı elçilikler de fikirlerinin, görüşlerinin yansıtılması için özellikle Fransızca gazeteleri besliyorlardı. Osmanlı sermaye ve iş piyasaları üzerinde de en etkili olan bu yayınlardı. Dolayısıyla Fransızca basın değerlendirilirken öncelikle bu bağlantılarının açığa çıkarılması şart olmaktadır. Çıkar ilişkilerine göre böyle bir gazetenin yön değiştirmesine de sık sık rastlanır. Dolayısıyla başlangıçtaki bir bağlantının sonuna kadar aynen devam ettiği yanlışına da düşülmemelidir. Örneğin **Jeune Turc** gazetesi Siyonist parasıyla çıkmış, ama bunların kendi aralarındaki anlaşmazlık sebebiyle tam o çizgiyi tutmamış, daha sonra da hükümetin çizgisini, Türkçülüğü benimsemiştir.

Fransızca basının önemini artıran bir diğer hususda, bunların Avrupa kaynaklarından daha çok alıntı yayınlayarak, yerli gazetelerin yazamadıkları bir çok konuyu Osmanlı toplumuna aktarmalarıdır. Avrupa'dan her gün İstanbul'a gelen 4-6 bin sayısındaki yabancı gazete ve derginin en az yüzde 85'inin Fransızca olduğu ve Türkçe gazetelerin başyazarlarının bunları okumadan yazı yazmadıkları düşünülürse, yerli Fransızca gazetelerin haber açısından önemi daha iyi anlaşılır.

Örneğin 1875'deki *'Tenzili Faiz'* kararının bazı nazırlar tarafından kullanıldığı söylenmiştir. Oysa Fransızca basın izlense bu olayın çok öncesinden kamuoyunda bilindiği görülür.

İstanbul'dan başka Selanik, İzmir, Beyrut da Osmanlı topraklarında başlıca Fransızca basın merkezleri olmuştur. Bu sonuncusundakilerin Arap ve Lübnan ulusculuğu açısından değerlendirilmesi gereklidir. Mütareke döneminde (1919-1922) İstanbul'da 40 kadar yayın vardı. Cumhuriyet döneminde de İkinci Dünya Savaşı'na kadarki yıllarda da Fransızca gazete yayınlanan tek şehir olan İstanbul'daki basın tirajının dörtte birini bunlar oluşturuyordu. Yalnız artık eskisi gibi çıkar gruplarının değil, Türk toplumunun ihtiyaçlarını ön plana çıkarmak durumunda kalmışlardı.

1795 ve 1796'da İstanbul'daki Fransız Elçiliği bazı haber bültenleri **(Bulletin de Nouvelles, La Gazette Française de Constantinople, Mercure Oriental)** yayımlamış, Napolyon da Mısır'ı işgali sırasında (1798-1799) orada Fransızca gazeteler hatta Arapça bültenler çıkartmıştır. Ancak bunların yerli kamuoyları üzerinde pek etkisi olmamış, Beyoğlu bölgesi ile sınırlı kalmışlardır. Bunlar Daha çok Fransız Devrimi karşıtı İngiliz ve Avusturya elçilikleriyle mücadele yayınlarıydı, zira onların da bülten yayınları olmuştu.

Osmanlı topraklarında ilk etken Fransızca gazeteler 1821-1831 arasında İzmir'de yayımlanan **Spectateur Oriental, Le Smyrnéen, Le Courrier de Smyrne, Journal de Smyrne** gazeteleridir. Yayıncı olarak dikkati çeken **Alexandre Blacque**, 1831'de II. Mahmud tarafından İstanbul'a çağırılmış ve devletin resmi gazetesi Takvim-i Vakayi'nin Fransızca nüshası olan **Le Moniteur Ottoman**'ı çıkarmıştır.

L'Echo de L'Orient,

JOURNAL DE SMYRNE.

İzmir'de yayınlanan L'Eco de L'Orient= Doğu'nun Yankısı Gazetesi

Le Moniteur Ottoman 1850'lere kadar yayımlanmış ve bu sürede diğer Fransızca gazetelerin etkisini bastırmıştır. Esasen bu Fransızca gazeteler ancak birkaç yüz basıyorlardı.

İzmir'de yayınlanan **Journal de Smyrne** ile **Echo de l'Orient** 1846'da birleşip İstanbul'a geliş ve **Journal de Constantinople** adını almış ve ondan sonra da etkin hale gelmiştir. 1866'da da **La Turquie** adıyla yeni bir şekilde yayına devam etmiştir. Bu sırada **Impartial** adında bir gazete de İzmir'de yayına devam ediyordu. Daha sonraları İzmir'de **Revue d'Orient** (1871), **L'Indépendant** (1918), **Le Levant** (1919), La Liberté (1919), **Echo de la France** (1919-1922) adında gazeteler çıkmışsa da etkili olmamışlardır. Bu gazetelerin 19. yy'da çıkanlarının çoğu Bâbıâli'den her ay belli bir yardım almışlar ve politikalarını oraya uydurmuşlardır. Aralarında **Journal de Constantinople** ve **La Turquie** gibi yarı resmi sözcülük üstlenenler de olmuştur.

İstanbul'da **Presse d'Orient** (1849-1854), **Courrier d'Orient** (1854), **Gazette Médicale d'Orient** (1857), **Le Commerce de Constantinople** gibi gazeteler çıkmışsa da bunlar sınırlı kalmıştır. Ermenilerin sözcülüğünü yapan **La Réforme** (1869-1922) ve Rumların sözcülüğünü yapan **Le Phare du Bosphore** (1870-1890) belli çevrelerin haberlerini izleyenler için ilgi çekici olmuşlardır.

Yarısı İngilizce, yarısı Fransızca olan ve başlangıçta İngiliz uyruklular tarafından çıkarılan iki gazeteyi de bu sınıfa katabiliriz: **Levant Herald** (1858-1914) politik oyunlara girmiş Bâbıâli ile hayli çekişmiştir. Ona rakip olarak çıkan **Levant Times** and **Shipping Gazette** 1867-1875 arasında iki dilde, 1875'te ise **Stamboul** adıyla tamamen Fransızca çıkmıştır. 1964 yılında kapatılan bu gazeteye Cumhuriyet döneminde **İstanbul** adı verilmişti. II. Abdülhamit'in son yıllarında Selânik'te yayına giren **Journal de Salonique** de özellikle İttihat ve Terakki çevreleri üzerinde hayli etkin olmuştur.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki on ay içinde ülkenin tümünde imtiyaz hakkı alınan 726 gazeteden 36'sının salt Fransızca, 20'sinin Türkçe-Fransızca ve 36'sının (biri Fransızca olmak üzere) üç veya dört dille çıkmış olması, Fransızcanın yaygınlığı hakkında bir fikir verebilir. Bu gazeteler arasında her ikisi de İstanbul'da çıkan **La Turquie** ve **Le Jeune Turc** ile Beyrut'ta çıkan **Le Réveil** özel bir önem taşırlar. 1918'de yayına başlayan **Le Journal d'Orient**, Cumhuriyet dönemine de geçmiştir.

Mısır'da da, ülkenin İngiliz kontrolüne geçtiği 1882'ye kadar 30 Fransızca gazete ve derginin çıkmış, 1884–1914 arasında bu sayının 90'a ulaşmış olması, Ortadoğu ve İslam toplumları üzerinde Fransızcanın önemini kanıtlar.

KAYNAKÇA:

Birinci, Ali, "Jacques-Lucien Bousquet- Deschamps namı diğer İzmir gazetecisi Mösyö Deşan'ın hikayesi" "Orhan Koloğlu Armağanı", İSAR Vakfı Yay., İstanbul 2009, s.103-160

G.Groc – I. Çağlar, La Presse Française de Turquie de 1795 à nos Jours, ed. Isis, İstanbul 1985;

Korkmaz, Alemdar. İstanbul 1875-1964 Türkiye'de Yayınlanan Fransızca bir Gazetenin Tarihi, Ankara, 1978;

Koloğlu, Orhan. Osmanlı Basınının Doğuşu ve Blak Bey Ailesi, Müteferrika yay., İstanbul 1998 (Çev. E. Üyepazarcı).

" " ,'Fransız Devrimi ile II. Mahmut Reformları Arasında ilk Paralellik Kurma Çabaları', De la Revolution Française à la Turquie d'Atatürk, Ed. Isis İstanbul 1990, s.113-123;

" " ,'La Formation des Intellectuels à La Culture Journalistique et Presse de Turquie. Ed. Isıs 1992 s. 123-141 (Bu kitapta Fransız basınıyla ilgili başka yazılar da vardır);

" ", Havas-Reuter'den Anadolu Ajansı'na, Çağdaş Gaz. Der., Ankara 1994.

İNGİLİZCE:

19. Yüzyılda Osmanlı toplumu daha çok Fransız kültürünün etkisi altında kaldığından İngilizce basın toplumumuzda marjinal bir rol oynamıştır. Salt İngilizce çıkan gazete – sanırım- hiç yoktur. Mutlaka yarı yarıya İngilizce-Fransızca çıkmışlardır. İlk örneği, 1858'de çıkan **Levant Herald** olan bu gelenek hep sürmüştür. Ancak dikkat edilmesi gereken husus, Fransızca kısmıyla İngilizce kısmının aynı içerik taşımamasıdır. Okuyucusunu hedef alarak, buralarda karşıt görüşlere bile rastlanıyor. Dolayısıyla, İngilizce bilenin çok sınırlı olduğu bir toplumda bir İngilizce basından bahsetmekten çok Fransızca gazetelerin İngilizce bölümleri demek daha uygun olabilir. Buna karşılık bu gazeteler özellikle yanlarına çekmeğe çalıştıkları cemaatler (Bulgarlar, Ermeniler gibi) için yaptıkları yayınlar ve iş çevrelerinin Bâbıâli'yle ilişkileri açısından önem taşımaktadırlar.

Kültür dili olarak Fransızcanın daha hakim olması sebebiyle o kısmında bir ölçüde daha ihtiyatlı olan Levant Herald İngilizce kısmında tam özgürlük düşünmektedir. Bu anlayışı 24.10.1866 tarihli sayısındaki açıklamasında şöyle belirtmiştir: "Türkiye politikası hakkında 'dürüst ve gerçek' düşünceler yansıtırken Pera yerine Londra'da Fleet Street'de yayınlanıyormuş gibi özgür davranırız. Bu en azından haklarımız konusundaki görüşümüzdür ve hukuki karar deneyimine tabi olmasına aldırmayız." Bu davranışın kökeninde Girit'teki Yunan ayaklanması konusunda Yunan yanlısı bir İngiliz gazetesinden alıntı yapması rol oynuyordu. Bunun üzerine Bâbıâli bir bildiri ile basını uyarmak gereğini duymuştu.

Levant Herald daha sonraki olaylarda da, özellikle 1875-76 Sırp ve Bulgar olaylarında açıkça ayaklanmacıları desteklemiş bu yüzden zaman zaman kapatılmıştır. 1876 Mayısında Selanik'te Müslümanlığı seçip bir Türkle evlenen Bulgar kızını durdurmak için iki Avrupalı konsolosun camiye kadar girmeleri sonucunda öldürülmeleri olayındaki yayınları da hep Türk ve İslam fanatizmini suçlamak şeklinde olmuştur.

Midhat Paşa sadaretten uzaklaştırılıp Avrupa'ya sürgüne gönderildiğinde bu gazetenin suçlaması da ilginçtir: *"Padişah, Midhat'ın özgürlük taraftarı olduğundan emin değildi. Midhat'ın asıl maksadı padişa-*

hın kamu işlerini bilgili olarak düzeltmeye muktedir yabancı ve özellikle İngiliz danışmanlar getirilmesi arzusuna karşı çıkıyordu." Daha sonra Abdülhamit karşıtı yayın yürütecektir. **Levant Times** da zaman zaman Levant Herald'ın çizgisini izlemiştir. **Constantinople Messenger** adında bir diğer gazete de çıkmışsa da Levant Herald kadar etkili olamamıştır.

Mütareke döneminde çıkarılan **Orient News** gibi İngilizce yayınlar, Londra hükümetinin Milli Mücadele karşıtı ve Bâbıâli yanlısı politikasını göstermek açısından önemlidir.

ALMANCA:

Almanya'nın Doğu Politikası'nın gelişmeye başlamasıyla 1890'da **Osmanischen Post** ile başlar. Yaygın değil, devletinin politikasını yansıtan etkili **Osmanischer Lloyd** gibi bir iki gazeteyle 1908'den sonra da devam eder. Onun da yarısı Fransızca çıkıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nda en etkili dış haber kaynağı olmuştur. İki Dünya Savaşı arasında da yine Alman görüşünü yansıtan **Türkische Post** çıkmıştır.

KAYNAKÇA

I.Jacobsen'in tezi, Die Deutsche Pressepolitik und Propagandataetigkeit im Osmanischen Reich, Hamburg Üniversitesi 1987

İTALYANCA:

İlk gazete 1838'de belirir. 1848 Avrupa İhtilallerinden sonra Osmanlı topraklarına sığınanlar İstanbul, İzmir ve Mısır'da gazeteler çıkarmışlardır. Ancak İtalyanca Fransızcayı bir türlü aşamamış ve bunlar etkili olamamışlardır. 1909'dan itibaren yayına giren yarısı İtalyanca yarısı Fransızca **La Turchia** en ciddi yayın olmuştur. Trablusgarb Savaşı üzerine İtalyanca bölümünü bırakmıştır.

RUSCA:

Mütareke Dönemi'nde Rusya'dan kaçanların İstanbul'da kendi haberleşmeleri için çıkardıkları beş dergi ve gazete vardır.

YERLİ DİLLİLER

ARAPÇA

Osmanlı ülkesinde ilk Arapça ve aynı zamanda daha ağırlıklı olarak Türkçe gazete, Mısır'da vali Mehmet Ali Paşa tarafından 1828'de çıkarılan resmi nitelikli **Vakayi-i Mısriye** (VM) olmuştur. Mısır'ı Osmanlı'dan ayrı sayma eğilimi hem sömürgeci Avrupalılarda hem de Arap Milliyetçilerinde öyle köklü bir alışkanlık haline gelmiştir ki, **VM'**yi Arap basınının başlangıcı sayarlar da Türkçe basının başlangıcı saymazlar, Ancak VM toplumun tabanına hiç yayılamamış bir yayındır. Oysa 1882'deki İngiliz işgaline kadar Mısır üzerinde Osmanlı'nın ve Türkçe'nin etkinliği hayli önemlidir.

Avrupalı misyonerlerin Beyrut ve Lübnan'da dil araştırmaları şeklinde başlattıkları Arapça akımı da yine bu dönemde İstanbul'da, ilk özel Arapça gazetelerin yayınlanmasıyla **Miratü'l-Ahvâl,** 1855; **el-Saltanat,** (1857) edebiyat ötesi konulara açılmaya başladı. Bu yayınların devletin politikasını Arap kesimine yansıtmak için planlandığı anlaşılıyor. Ceride'nin 1855 yılında çıkan 779. sayısında "Hicaz, Irak, Beytüşşam ve Arabistan'ın diğer bölgelerinin halklarının da dünyadaki olaylardan haberdar olmaları için Ceride-i Havadis'in aynen tercümesi ve bazı ibret alınacak fıkralarla ve gerçek tarih eklenerek yayınlanmasının Sultan İradesiyle kararlaştırıldığı" belirtilmektedir.
786 tarihli sayısındaki ilan ise başarılı bir girişimi ve asıl amacı yansıtıyor:

> *"Türkçe, Farsça ve Arpça sözcükler kullanılarak yararlanılan Türk dilini bazı kimseler bu üç dilden ayırmakta ve kâtipler takımı ise Arapça ibarelerden Türkçeyi bilmeyerek yazmaktadır. Ceride-i Havadis'in yayını Tanzimatı Hayriye'nin başından beri İradei Seniyei Hazreti Mülukâne gereği olmakla katiplere imla talimi ve uyruklara her türlü fenni meselelerden bilgi vermekte olduğundan her hafta yayını yararlı olmuştur. Bu yararların genel veriminden saltanatı seniye uyruklarının da yararlanması için Sultan hazretlerinin alışkanlığı ile, Ceride' nin bir de Arap diliyle her hafta çıkarılması ve Türkçesi ile birlikte katiplerin gerektiğinde bu dillerden birine başvurması yararlı görülmüştür. Her hafta bir nüsha Mirat'ül-Ahvâl ismiyle gayet fasih bir dille Ceride tercümesine bazı uzdillilerin himmetleriyle başarılı olduğumuzdan, şükürler olsun şimdi Mirat'ül-Ahvâl'in 6. sayısı çıkacak olduğu halde pek çok rağbet görmüştür."*

Açıkçası yönetimin Türkçe işlediği yerlerde Türk katiplerin Arapça, Arapların ise Türkçe bilgilerini pekiştirmenin çaresi olarak girişime başvurulmuştur. Anımsamak gerekir ki, Tanzimat ile birlikte yepyeni yasalar ve kurallar getirilmekte bunları tam bilemeyen memurlar ellerinde olmadan hatalara düşmekteydiler.

Onları Beyrut'ta çok uzun bir yaşamı olacak **Hadikatü'l-Ahbâr** izledi (1858). Asıl 1860'da Bâbıâli'nin maddi desteği ile yayına başlayan **Ahmed Faris Şidyak'**ın **El Cevaib'**i, basımevinde bastığı Arapça kitapların da etkisiyle, en azından 1878'e kadar, İstanbul'un Arap kültürünü yönlendiren bir merkez olarak kalmasını sağlamıştır. Aynı zamanda ilk onbeş yılında Osmanlı birliğine çağırıda büyük katkıda bulunmuştur. Diğer yandan vilayet gazetelerinin sekizinin (Basra, Beyrut, Kudüs, San'a, Şam, Trablusgarp, Yemen, Bağdat) Türkçe ile birlikte Arapça olmaları, devlet tarafından desteklenen bir bağdaştırma politikasının varlığını kanıtlar. 1908'e kadar Osmanlı toprakları içinde ikinci Arapça yayın merkezi Beyrut ile Cebeli Lübnan olmuştur. 1852–1914 arasında Osmanlıda çıkan Arapça (tabii yarısı Türkçe olanlar dâhil) 525 gazete ve derginin 267'si yani yarıya yakını bu bölgedendir. Buna karşılık, Mısır, Avrupa ve Amerika'daki merkezlerden yayılan yayınlar, Osmanlı içinde de etkenliklerini artırmışlardır.

1874'ten sonra Osmanlı basın rejimi katılaştıkça Beyrut ve Suriyeli gazeteciler, yazarlar Mısır'a göç etmeye başlamışlardır. Önce Hıdiv İsmail'in liberal basın rejimi ve maddi desteği bunları çekmiştir. İngiltere'nin Süveyş kanalını ele geçirip Hindistan ticaretini hızlandırma politikası da eklenince ortalık büsbütün karıştı. II. Abdülhamit'in daha tahta çıkışının üstünden iki ay geçmeden Londra'da, İngiliz mâli desteğiyle **Mirat-al Ahval** adıyla Arapça bir gazete çıkarılmasıyla başlayan olaylar zinciri, ilerlemiş-sömürgeci ülkelerin (emperyalistlerin) sansür konusunda nasıl iki ayrı ölçü kullandıklarını göstermektedir. 19 Ekim 1876'da **Mirat** yayına başlamış ve ilke olarak Türk Hilafeti yerine Arap Hilafeti getirilmesi tezini savunmuştur. Aday Mekke Şerifi'ydi. Diğer bazıları Mısır Hidiv'ini ileri sürmüşlerdir.

1882'de İngiltere Mısır'ı işgal edince bu kampanya daha da hız kazanmıştır. Mısır'ın hâlâ Osmanlı vilayeti sayılmasına ve vergisini Bâbıâli'ye göndermesine karşılık, en şiddetli muhalefet buradan gelmiştir. Ayrıca sade Arap değil, Jöntürk Muhaliflerin de yerleşip Abdülhamit rejimi aleyhinde çalışmasına destek olmuşlardır.

Dikkati çeken, Türkçe basına büyük bir frenleme getiren Abdülhamit döneminde, Arapça basının gelişme göstermiş olmasıdır. 1852–1877 arasında toplam 33 olan Arapça yayınlar Abdülhamit'in saltanatında üç misline 93'e çıkmıştır. Son araştırmalar, Abdülhamit döneminde Beyrut ve Lübnan'daki gazete kapatmalarında -İstanbul'dakilerin aksine- hükümet baskısının pek az olduğunu, bunun daha çok kendi aralarındaki çekişmelerden doğduğunu göstermiştir.

1908'le başlayan basın patlaması Arap vilayetlerinde de etkisini göstermiştir. İstanbul'da 6'sı Arapça ve 12'si Türkçe+Arapça gazete için izin alınırken, bu sayılar diğer basın merkezlerinde şöyledir: Beyrut ve Lübnan 28+8; Halep 8+8; Bağdat 4+4. Trablusgarp gibi nüfusu pek sınırlı bir yerde üç yılda yedi gazete çıkmıştır. Hicaz'da ilk kez gazete bu dönemde belirir.1914'e kadarki 7 yıl içinde toplam 399 yani Abdülhamit dönemininkinin dört misli yayının belirmesi, Dünya Savaşı sırasındaki oluşumları hazırlayan bir ortamın hazırlandığını kanıtlamaktadır.

Kudüs'te de Yahudilere karşı Arap savunuculuğunu yapan gazeteler çıktı. Arapça basının değerlendirilmesinde bunların yayıncılarının kimliklerinin özenle araştırılması gerekmektedir. Müslüman gazetecilerin ancak 1900'lü yıllarda artmaya başlamasına karşılık Hıristiyan kökenliler genelde ağırlığa sahip olmuşlardır. Bunların Katolik, Ortodoks ya da Protestan olmalarına, ya da İngiliz ya da Fransız çıkarlarıyla özdeşleşmelerine göre yayınları şekil alıyordu. Arap tarihçilerinin araştırmaları, maalesef iki açıdan çarpıklık taşımaktadır. Ya 20. yüzyıl ortasına ait bir Panarapcı anlayışı onlardan çıkarmaya çalışıyorlar, ya da bölgeci bir milliyetçiliğin köklerini bulmak için zorlamada bulunuyorlar. Dolayısıyla Osmanlı ve Türkler hakkındaki ılımlı yargılara - ki pek bol vardır - rastlamak bunlarda zor oluyor, dolayısıyla bu açıdan tamamlayıcı araştırma gerekiyor.

KAYNAKÇA

Caesar, Farah, "Censorship and Freedom of Expression in Ottoman Syria and Egypt", in Nationalism in a Non-National state The Dissolution of the Ottoman Empire, (W. Haddad and Ochsenwald, eds.), Ohio State Un. Press 1977, s. 151-194;

Ciota, D.J., 'Ottoman Censorship in Lebanon and Syria 1876-1908, IJMES 10 (1979), S.167-186;

Civelek, Yakup, Osmanlı Döneminde Arapça Süreli Yayınlar, Van Üniv. Yay. 2005;

Çetin, Atilla, 'El Cevaib Gazetesi ve Yayını,' Türk Dili s.34 (1984) s. 475-484;

" ", XIX Yüzyıl Arap Kültür Dünyasında Önemli Bir basın Organı: El Cevaib Gazetesi, Mélanges Prof. Robert Mantran, Zaghouan/Tunus, 1988 s. 83-92;

Edip Mruvve, El Sahafe el Arabiyya, Mektebe el Hayat, Beyrut 1961;

Filip di Tarazi, Tarih el Sahafa el Arabiyya, Beyrut 1913, 4 c.;

İmad el Solh, Ahmed Faris Şidyak, Dar el Nehar lil Neşr, Beyrut 1980;

Koloğlu, Orhan, "Turkish-Arabic Relations as Reflected in the Arabic Press", Türk-Arap İlişkileri Konferansı bildirileri, Hacettepe Üniv., 1979, s. 96-121;

" ", İlk Gazete İlk Polemik Vekayi-i Mısriye'nin Öyküsü ve Takvimi Vekayi ile Tartışması, Çağdaş Gaz. Der. Yay. 1991 Ankara;

Ayrıca, 1908 sonrası Arap Ayaklanması (El Nahda el Arab) konusundaki her kitapta, Şamlı gazeteci Kürd Ali'nin anıları ve El Manar gibi kaynaklarda bol bilgi bulunabilir.,

LÜBNAN: Corc Sade, Al Nada el Suhufiya fi Lübnan, Beyrut 1960;

Corc Saade, El Sahafe fi Lübnan, Beyrut 1965

" ", Al Nada al suhufiye fi Lübnan, Beyrut 1960

D. Mişel el Garib, El Sahafe Tarihen ve Haziren, Lübnan 1978;

IRAK: Abdelrezzak el Husni, Tarih el Sahafa el İrakiyya, Sayda-Lübnan 1971;

İsmail el Kebisi,	El Adab fi Sahafe el İrak, Necef 1972
FİLİSTİN:	Muessese el Dirasat el Filistiniyya, El Sahafe el Arabiyya fi Filistin 1876-1948, Beyrut;
SURİYE:	Şemseddin el Rıfai, Tarih el Sahafe el Suriya, Darel Maarif limısr, 1969, 2 c. (Birinci cilt yalnız Osmanlı dönemi;
MISIR:	Abdel Latif el Hamza, Adab el Makalat el Suhufiyat fi Mısr, Darel Fikr el Arabi, Mısr 1950, 6 cilt;
SUUDİ ARABİSTAN:	Osman Hafız, Tatavar el Sahafe fil Memleket el Arabiya el Suudiya, Şirket el Medine el tıbaiye vel neşr, 1978;
LİBYA:	Ali Mustafa Mısrati, Muvarrihin fi Libya, 1977;
YEMEN:	Abdallah Yahia el Zine, Le Yemen et ses Moyens d'Information 1872-1976, Alger, Soc. Nationale d'edition et de Diffusion,;

RUMCA

Grekçe denirse de biz Osmanlı geleneğine uygun olarak Rumca diyeceğiz. 18. yüzyılın sonlarından başlayarak Viyana, Paris ve Londra'da sürgün basını olarak belirmiş; Osmanlı topraklarına sokularak bağımsızlık savaşımı için kullanılmıştır. Yunan Devleti'nin bağımsızlığından sonra çıkan gazeteler ise değişik nedenlerle Osmanlı Rumları üzerinde etkili olamamışlardır. Bunlardan biri dil diğeri Kilise ve sonuncusu da yarım milyon nüfuslu yeni devletin herkese büyük olanaklar sağlayabilen bir Osmanlı Devleti'ne alternatif olma çabasının ciddiye alınmamasıydı. Özellikle İstanbul'un en büyük Rum merkezi olması sebebiyle

Özellikle Rum - yani Romalı - deyimi Yunanlıları rahatsız ediyordu. Osmanlı siyasi lügatinde Rum Milleti deyimi bulunduğu için kullandıkları dili de aynı kökenle belirtmek çok doğaldı. Üstelik Yunanistan'ın bu sözcük üzerindeki ısrarı, bir yayılma ideolojisinin **(Megali İdea)** aracı olmasından ileri geldiğinden ayırım daha da önem kazanmıştır. Osmanlı topraklarındaki sadece Rumları değil, Ortodoks Kilisesi'ne bağlı (Bulgar, Sırp vb..) herkesi kendi yapısı içinde eritmek ve Bizans İmparatorluğu'nu canlandırmak hayali dolayısıyla, Atina, Rumları Yunanlı sayıyor ve hami rolü oynamak istiyordu. Bu politika karşısında hem Fener'in hem de İstanbullu (ya da Konstantiniyye'li) olmanın soyluluğunu taşıyanların aynı duyguları taşıdığını söylemek olası değildir. Bu düşünceleri kendi basınlarında da yankı bulmuştur.

Her şeyden evvel İstanbul'da kurulmuş ve en büyük dini otoritesi Fener'de oturan Ortodoks Kilisesi, hem Atina hem de Moskova Kiliselerinin liderliği ele geçirme çabalarına karşıydı. Bu Roma/Bizans imparatorluğunun başkentinden vazgeçmek olurdu. Ayrıca Ortodoks Kilisesi laik Fransız Devrimi'ne karşılığını ve koruyucusu Osmanlı Devleti'ne bağlılığını 1798'de yayımladığı **"Didhaskalia Patriki"** *(Babaca Öğüt)* kitabında çok net bir şekilde belirtmişti: *"Eğer bu Osmanlı Devleti'ni Allah bütün diğerlerinden yükseğe çıkardıysa hiç kuşkusuz insanın gücüyle değil ilahi arzuyla geldiğindendi (…) Osmanlı Sultanının kalbine Ortodoks inancımızı özgür bırakmak ilhamı verilmiştir. (…) imparatorlukta kilise ve ibadet özgürlüklerimiz tamdır."* Gerçi bu bağlılık zamanla terse dönecekti ama Rumların içinde de, basınlarında da, sadakatten vazgeçmeyenler görülecektir.

Ayrıca Rumca bilmeyen, sadece Türkçe konuşan **Karamanlı Rumlar**'ın Grek harfleriyle yaptıkları **(Karamanlidika)** yayınlar da, Yunanistan çizgisine pek uymuyordu. Bu sebepten Rumca basının kendi içinde çekişmeleri Bâbıâli ile çekişmeleri kadar önem taşır. Yunanistan'da başlatılan yazı *(Katerevusa)* ve konuşma dili *(Demotik)* çekişmesi yüzünden iki taraf bir birine girmiştir.

Osmanlı topraklarında ilk Rumca gazete Mehmet Ali Paşa'nın çıkarttığı **Vakayi-i Giridiye**'dir **(Kritiki Efimeris)** . Bunu 1832'de Takvimi Vakayi'nin Rumcası olan **Otomanikos Monitor** izlemişti. Vilayet gazetelerinden dokuzunda da (Rodos, Edirne, Halep, Girit, Konya, Selanik, Adana, Trabzon, Yanya) Türkçenin yanı sıra Rumca bölüm de vardı. Bu basının en önemli merkezleri İstanbul, İzmir olmuştur. Trabzon daha ikinci planda, ama yine de Karadeniz bölgesi için merkez sayılabilecek bir nitelik taşımıştır.

Osmanlı topraklarında Rumca özel basın ilk denemelerini İzmir'de yaptı. 1831'de **Filos Ton Neon** gazetesiyle başlayan bu denemeler fazla başarılı olmadı. Ancak 1838'de çıkan **Amalthia** 1922'ye kadar yaşayabildi. İzmir'de birkaç ay veya birkaç yıl dayanabilmiş sayısız gazete çıkmıştır.

Takvim-i Vakayi'in Rumca baskısının bazı aralıklarla 1850'ye kadar yayımlandığı anlaşılmaktadır. Rum toplumunda bu gazeteye Kilise dahil-ancak 400 kadar istekli olması ve daha sonra Takvim-i Vakayi'nin Türkçesini Rumcasına tercih ettiklerini bildirmeleri, Rumca gazetelerin tirajları hakkında da bir fikir verebilir. Bu nedenle Rum harfleriyle Türkçe olarak çok sayıda gazete yayımlanmıştır.

İstanbul'da ilki 1833'de çıkan özel Rumca gazeteler dergilerin bugüne kadar 150'yi aştığı hesaplanmıştır. Bunlar üç grupta toplanabilir: **Bizantio** (1850-1888?) ve **Eklesiastiki Alitheia** (1881-1922) gibi Patrikhane'nin sözcüsü olanlar; en uzun yaşayanlardan **Neologos** (1863) gibi Hellenizm'in Sözcüsü olanlar; daha çok ticareti ve laik bir yapıyı savunanlar ve Karamanlıca olanlar. İstanbul kadar İzmir de Rumca gazeteler için merkez olmuştur. 22.10.1872 tarihli La Turquie o sırada İzmir'de çıkanları şöyle belirtiyor: "Türkçe Devr'in ayrıca Rumca nüshası da var. Doğrudan Rumca olanlar: Amalthe, Aydın, Smirni, Proodos. 1897 Yunan Savaşı sırasında özellikle İzmir'in Rumca gazetelerinin Yunan zaferi umudunu açıkça yansıtmaları dikkatlerden kaçmamıştır.

Aydın, Trabzon gibi yerlerde de Rumca gazeteler çıkmıştır. II. Meşrutiyet'in ilk on ayında imtiyaz alan gazete ve dergiden 109'u Rumca, Türkçe-Rumca idi.

KAYNAKÇA

Anhaegger, Robert, 'Evangelios Misailidis ve Türkçe konuşan Dindaşları.' Tarih ve Toplum no. 50 (s.9-12), 51 (s.47-50)

Arıkan Zeki, Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir basını, Atatürk Y. Kurumu, TTK Basımevi Ankara 1989

Clogg, Richard, "The Dhidaskalia Patriki (1998) Pan Orthodox Reaction to French Revolutionary Propaganda", Middle Eastern Studies, vol.V, no.2 (Mayıs 1969), s. 87-115

Evangelinos Misailidis. Seyreyle Dünyayı (yay.haz. R. Anhaegger. Günyol), Cem yay. İstanbul 1986

Georgios Govessis, Şark Meselesi ve Osmanlı Rum Basını, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, Yüksek lisans Tezi 1993

Hıristos Solomonidis, İ Dimosiografia Sti Smirni, Atina 1959

Koloğlu, Orhan, "Doğu'nun Fransız Devrimine Bakışı, Tarih ve Toplum, Ağustos 1989, c.12 no.68, s.31-37

" " , "Girit'te Türkçe Basın", Tarih ve Toplum. Aralık 1987, s.332

K. Yust, Kemalist Anadolu basını (Yay. Haz. O. Koloğlu), Çağdaş Gaz.Der.yay., Ankara 1995)

Manoiel İzedeon, Aposemeimata Kronografoi 1800-1913, Atina 1932

Sakellarizoy, O Faros tis Anatolis, İstanbul 1900

Tarinas, Stratis, İstanbul'un Rum Basını (Yunanca), İHO Yay., İstanbul 2007.

ERMENİCE:

İlk gazete, resmi gazete Takvimi Vekayi'nin Ermenicesi olan ve 1832'den 1850'ye kadar çıkan **Liro Kir**'dir. Adı bazen değiştirilmiştir. Bu ilk adım daha sonrasının da belirleyici izlerini içerir. Zira hem Ermenice, hem de Ermeni harfleriyle Türkçe olarak hazırlanmıştır. Grek harfli Türkçe gazetelerin sayıca az, tirajca yüksek olmasına karşılık, Ermeni basınında Ermeni harfli Türkçe gazetelerin sayıca üçte biri oluşturması dikkati çekicidir. Öyle anlaşılıyor ki Takvimi Vakayi'nin fazla resmi içerikli olması sebebiyle ilgi azaldığı için yarı resmi bir nitelik taşıyan Ceridei Havadis'den yararlanılması düşünülmüştür. Nitekim gazetenin 74. sayısında (1843) şöyle bir kayıda rastlanıyor:

"Sayei hazreti mülukânede bir müddetten beri işbu Ceride Havadis basılmakta ve içinde her diyar ve her türlü asar ve her türlü marifet ve hüner ve her nevi havadis yayınlanmaktadır (..) Gerçi Türkçe okuyup yazmak bilen Ermeni milleti dahi Cerideyi alıp okur ve bu faydadan yararlanırsa da, Türkçe okuyup yazamayanların bilgi sahibi olmaları için sözleri Türkçe ve yazısı Ermenice olmak üzere bir gazetenin yayını için saltanat izni alınmıştır. Bu amaçla Ermenice ilanname dahi bastırılmıştır."

Anlaşılıyor ki Ermeni Harfli Türkçe sözlü gazete fikri Bâbıâli'den gelmiştir. Nitekim Amerika'da da, 1922'den sonra Türkiye'den göç edenler tarafından Beyrut'ta da, Marsilya ve Bulgaristan'da da bu tür yayınların bulunması Türkçenin konuşma dili olarak ne derece köklü yerleşmiş olduğunu kanıtlar. Bu derece bütünleşmenin gazete içeriklerine de yansıması doğaldı. Devlet de diğer cemaatler için olduğu gibi Ermenilerin toplu bulundukları bölgelerin vilayet gazetelerinde (Erzurum, Halep, Bursa) Ermenice bölümler yayınlamıştır. Ceride-i Havadis'in Ermenice baskısını da yarı resmî yayın saymak gerekir.

Ermeni basınında mizah, sanat ve genel kültüre daha çok yer verildiği görülür. Diğer cemaat basınlarına nazaran siyasete yönelme daha sonra gelmiş (1878'den sonra) ve bu husus daha çok Avrupa ve Amerika'ya yerleşenler arasında yaygınlaşmıştır.

İstanbul genel olarak Ermeni basının merkezi olarak kalmıştır. 1832'den 1970'e kadar İstanbul'da 350. İzmir'de 38, sayıları 20'ye yaklaşan diğer il ve ilçe merkezlerinde de 70 kadar Ermenice gazete ve dergi yayımlanmıştır. İki düzine kadar da, Ermeni harfleriyle Türkçe ya-

yımlanan gazete vardır. En ünlüleri, **Manzûme-i Efkâr** (1866), **Envâr-ı Şarkiye** (1867), **Avedaper** (1870), **Ceride-i Şarkiye** (1885-1913)'dir.

Doğrudan doğruya Ermeniler tarafından çıkarılan ilk gazete **İçtemeran Bidari Kidelyats**'dır. (İzmir, 1839). Sonraki dönemlerde Masis (1852), **Jamanak** (1863), **Hayrenik** (1870) söz sahibi olmuşlardır. Ermeni basını, Gregoryen, Katolik, Protestan kiliselerine bağlı olanlar, laikler ve daha sonra ihtilâlci ve anarşist eğilimleri izleyenlere uygun olarak çok çeşitlilik göstermiştir. 1880'den sonra Paris ve Londra'da oluşan sürgün basınıyla Tiflis'te Rusların desteklediği "yalnız Osmanlı Ermenilerine bağımsızlık arayan" basın, Osmanlı toprakları içine doğru yayın yapmışlardır.

Sadece sansür sebebiyle değil, genelde kitlelerin eylemleri tam desteklememesi sebebiyle Osmanlı topraklarındaki basın ılımlı, ve objektif kalmıştır. Tabii ki bir ulusal bilinç vermeye çalışmaktan ve yolsuzlukları ya da baskıları eleştirmekten geri kalmamıştır. Ancak **M. Çeraz**'ın İngiltere ve Fransa'da çıkardığı (1889) **Armenia/Armenie** gazetesindeki gibi, *'terörü tırmandırırsak Avrupa yardımımıza gelir, başka çare yoktur'* şeklinde bir tutumları yoktur.

Meşrutiyet'in ilanına kadar hemen tamamen İstanbul da toplanmış olan Ermeni basını 1908'den sonra hızla Anadolu'ya yayılır. Çoğunluğu Orta ve Doğu Anadolu'da olmak üzere 46 gazete çıkmıştır. Artık bunlar eylemci ve ayrılıkcıdır. Amerikan misyonerleri ve Rusya'dan destek alıyorlardı. Dünya Savaşı ile beraber bunların büyük kısmı kapatılmış Osmanlı yenilgisi üzerineyse Mütareke Dönemi'nde İstanbul'da bu kez daha da keskin fikirli olarak çıkmışlardır.

KAYNAKÇA

G.DJ, Levonian, Ermeni Süreli yayını komple Katalogu 1794-1934 (Ermenice), Erivan 1934;

Hasmik Stepanyan, Ermeni Harfli Türkçe Periyodik Basın bibliyografyası, (Ermenice, Rusça, Türkçe), Ermenistan İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü, Erivan 1987;

K. Yust,	Kemalist Anadolu Basını; Yay. haz. O. Koloğlu, Çağdaş Gaz. yay. Ankara 1995
Seropyan,	Ermenice Basın, İstanbul Ansiklopedisi; Bu makalede kaydedilen kaynaklar listesi önemlidir;
Kevork Pamukcıyan'ın	Tarih ve Toplum'da ve başka yerlerde çıkmış makaleleri vardır. Bunların yanı sıra Resmi Gazetemiz Takvimi Vekayi'nin Ermenicesi Liro Kir hakkında Türkçe yayınlanmamış bir monografi hazırlamış olduğunu biliyorum.

YAHUDİ DİLLERİ

Başlıca iki tür harf ve dil (Yahudi İspanyolcası= **Ladino** ve İbranice = **Raşi** harfleri) kullanılmıştır. Pek az Türkçeyle karışık olanlar da vardır.

İlk Ladino basın İzmir'de 1842'de başlamış, İzmir bir süre bu basının merkezi olmuştur. Burada çıkan **La Buena Esperenca**, 1874'ten 1914'e kadar yaşamıştır. İstanbul'da çıkan **El Tiempo** (1871-1930) ve Selânik'te yayımlanan **La Epoca** (1875-1912) hayli etkili olmuşlardır. Osmanlı resmî vilâyet gazetelerinden Selânik'in bir bölümü de Ladino idi.

Osmanlı Devleti'nin Arap bölgelerinde özellikle Kudüs'te Musevilerin yerel Yahudi-Arapçası ile gazeteler çıkardıkları görülmüştür. Mısır, Filistin, Suriye, Lübnan, Irak'ta bu gazetelere rastlanmıştır. Ancak topluluklar az sayıda olduğundan söz konusu gazetelerin tirajları pek düşük, yaşamları da kısa olmuştur. Sayıları yüze yaklaşan bu yayımlar büyük oranda kültür içeriklidir.

19. yy'ın ikinci çeyreğinden başlayarak Yahudilere yurt bulma, sonra da Siyonist çabaları gelişince Filistin ve Kudüs'te gazete çıkarma denemeleri artmıştır. İlki 1862'de yayımlanan **Torat Zion** olan bu girişimler hep kısa sürmüş ve Osmanlı yönetimi ilke olarak bunları engellemeye çalışmıştır. Ancak Siyonizmin daha çok Yahudilerce çıkarılan Fransızca gazetelerde yer aldığı, diğerlerinin özellikle Selanik'tekilerin Yunan tehdidi sebebiyle Osmanlı'ya bağlılığı savunduğu görüldü.

1876–1918 arasında 70 süreli yayın (sadece dördü günlük) yayımlama girişimi olmuştur. Osmanlı ülkesindeki yayınların yarısının çıktığı yer olmakla İstanbul daima merkez olmuştur.

KAYNAKÇA

Benbanaste, Nedim, Örneklerle Türk Musevi Basınının Tarihçesi, İstanbul 1988; (Bu kitabın kaynakçasına da bakılmalı);

Frankel, Josef, The Jewish Press of the World, London 1972;

Jewish Encyclopedia (1901-5); Encyclopaedia Judaica (Kudüs 1971);

Lin, Josef, Die Hebraeische Presse, Berlin 1928;

Nehama, Joseph, Histoire des Israelites de Salonique, c.7 Selanik 1976;

Ovadya, Silviyo, Yahudi basını, İstanbul ansiklopedisi'ndeki madde

Tsemach M. Tsamriyon, Die Hebraeisehe Presse in Europa, c.2, Hayfa 1976;

World Zionist Organisation, Three Hundred Years of the World Jewish Press (1675-1975), Kudüs 1975;

BULGARCA:

İlk Bulgarca gazete için girişim, Takvimi Vekayi'nin Bulgarcasını çıkarmak için Bâbıâli tarafından yapılmış, ancak Rusların karşı koyması sonucunda gerçekleşmemiştir. Dünyadaki Bulgarca ilk gazete 1842'de İzmir'de yayınlanan **Ljuboslowije'**dir. Kısa ömürlü olmuştur. Iwan Bogorow'un 1848'de İstanbul'da çıkarttığı, 1862'ye kadar süren **Çarigradski Vestnik** (İstanbul Habercisi) önemli bir Panslavist sözcü olmuştur. 1857'den itibaren ihtilâlci Bulgar gazeteleri görülmeye başlanmıştır. 1863 Haziranında Galata'da Bulgarca olarak **Arı** adında bir gazete çıkmıştır. 1878'e kadar Osmanlı toprakları içinde ve dışında 105 Bulgarca milliyetçi radikal yayın çıktığı ileri sürülmektedir. Bunların birçoğu bülten şeklinde ve gayet sınırlı, sadece militanlara yönelik yayınlardı. İngilizce **Levant Times** da Bulgar ulusçuluğunu destekleyen Bulgarca

bir nüshasını İstanbul'da 1870'lerde yayımlamıştır. Bunlar daha çok Rum Ortodoks Kilisesi ve Yunan ulusculuğu ile mücadeleyi ön planda tutmuşlardı. Osmanlıya karşı daha ılımlıydılar. Vilayet gazetelerinden **Tuna** ve **Selanik'**in Bulgarca bölümleri bulunuyordu.

1878'de Bulgaristan Osmanlı Devleti içinde örnek bir yönetime kavuşunca Osmanlının içindeki yayınlar azalmış, Makedonya Sorunu sebebiyle Osmanlı Devletini de hedef alan yayınlar artmıştır. Diğer yandan Bulgaristan Osmanlı yönetiminden kaçan sürgünlerin basını için sığınma yerlerinden biri olduğu gibi, Arnavutça ve Makedon basınları da vardır. Buna karşılık hemen hemen Bulgar nüfusuna eşit sayıda olan Türkler de, kendi basınlarını kurdular. 1931'e kadar 107 Türkçe dergi ve gazete çıktığı hesaplanmıştır.

KAYNAKÇA

Hezarfen, Ahmet, İstanbul ansiklopedisindeki makale ve belirttiği kaynaklar

FARSÇA:

İran'da ilk Farsça gazetenin yayımlanmasından (1837) önce, 1832 yılında Takvim-i Vakayi'nin Farsça nüshası İstanbul'da yayımlanmıştır. Bundan Bağdat, Erzurum, Kars, Van, Beyazıt gibi Doğu Anadolu'daki valilik ve mutasarrıflıklara, ayrıca o bölge aşiretlerine dağıtılmıştır. Bunun en az 1837'ye kadar yayımlandığı sanılmaktadır.

Süreli yayınların tepki görmeden başarıyla yayımlanabilmesinin İran'ı etkilemekte gecikmediği anlaşılıyor. Takvim-i Vakayi'nin ilk nâzırı (bugünkü anlamda, genel yayın müdürü) **Mehmed Esad Efendi,** bu görev üstünde iken, yeni Şahın tahta çıkışını kutlamak üzere 1835–36 yıllarında elçi olarak Tahran'a gönderilmişti. 1837 yılı başında, İran'ın ilk gazetesi, resmi nitelikli **Ahbar-ı Vakaiyye** yayımlanmasında etkisi düşünülebilir.

İstanbul'da çıkan ikinci Farça gazete aynı zamanda İran'ın ilk sürgündeki devrimci gazetesi olan **Ahtar'**dır. 13.1.1876'da kurulan gazete ilk Osmanlı anayasasını aynen Farsçaya çevirip toplumuna sunacak kadar devrimciydi. Cemalettin Afgani grubuyla ilişkide bulunmuş, Nasrettin Şahı öldürenler bu gazeteden esinlenmişlerdir. Yirmi yıl ka-

dar İstanbul'dan İran toplumunu yönlendirmiştir. 1908'den sonra da İstanbul'da altı Farsça gazete yayımlanmıştır. Bunlar sadece İran'ın sorunlarıyla ilgilenmiş, Osmanlı toplumunun iç işlerine karışmamışlardır.

KAYNAKÇA

Gûel Kohan, Tarih-e sansûr dar Matbuat-e Iran, 2 c. Tahran 1981

Hamid Algar, Musa Malkum Khan, Berkeley and Los Angeles 1973

Hamid Mowlana, Journalism in Iran, North Western Univ., PH.D. 1963.

Koloğlu, Orhan; "Un journal Persan d'Istanbul: Akhtar", Les Iraniens d'Istanbul (eds. T. Zarcone – F. Zarinebaf Shahr) IFEA/IFRI, İstanbul – Teheran 1993, s.133-140

Pistor-Hatam, Anja, "The Persian Newspaper Akhtar as a transmitter of Ottoman Political Ideas, bir üstteki aynı eser s.141-148.

Mirza Hoseyn Farahani, Safarnâma, Tahran, 1965, s.150

Zarcone, Thierry, "İran Basını" İstanbul Ansiklopedisindeki Makalesi.

ARNAVUTCA:

Sonuçları itibariyle Osmanlı döneminde en önemli girişimdir. Berlin Konferansı'nda (1878) yazılı dilleri bulunmadığı için ulus sayılmadıklarını öğrenince bir alfabe oluşturma çabasını başlattılar. Arap, Grek ve Latin harfleri arasındaki denemelerden sonra 1908 sonunda Latin harflerinde karar kılındı. Nüfusunun üçte ikisi Müslüman olan bir toplumda alınan bu karar Bâbıâli ile çatışmalara sebep olmuştur. Arnavut ulusçuluğunun şekil almasında dilin ilk planı teşkil etmesi sebebiyle Osmanlı topraklarındaki Arnavutça basın özel önem taşımıştır.

KAYNAKÇA

Alpan, Necip, Arnavut Alfabesi Nasıl Doğdu, Ankara 1979 (Bunun bibliyografyasına da bakılmalı);

Elsie, Robert, Dictionary of Albanian Literature. Greenwood Pres, New York 1986;

Kendi, Stavro, The Albanian National Awakening, Princeton Un.Press 1967;

ÇERKESÇE:

İlk olarak 1911'de Çerkes Teavün Cemiyeti tarafından çıkarılan **Guvaze** gazetesi görülmüştür. Kabartay lehçesi ve Latin harfleriyledir. 1920'de de Çerkes Kadınlar Cemiyeti tarafından bir dergi çıkarılmış etkileri sınırlı kalmıştır.

KÜRTÇE:

Arap harfleriyle ilk Kürtçe gazete 1898'de Kahire de çıkmış, fazla yankı bulmamıştır. İkinci Meşrutiyet'le birlikte aynı deneme İstanbul'da da yapılmışsa da bu yayınların az kısmı Kürtçe büyük kısmı Türkçe yazılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında duran bu yayınlar Mütareke döneminde Kürt Tamimi Maarif ve Neşriyat Cemiyeti tarafından canlandırılmaya çalışılmışsa da etkili olmamıştır.

KAYNAKÇA:

Göldaş, İsmail, Kürdistan Teali Cemiyeti, Doz yay., İstanbul 1991;

Malmisanij ve Mahmud Levendi, Rojnamegeriya Kurdi, Öz-ge yay., Ankara 1992.

SIRPÇA:

Osmanlı topraklarında yarısı Sırpça yarısı Türkçe Bosna vilayet gazetesiyle başlar (1866). Daha sonra Kosova, Neretva, Prizren vilayet gazeteleri de Sırpça ve Boşnakça bölüm içermiştir. Bunlarda Sırp alfabesi gibi Boşnakca için Arap harfleri de kullanılmıştır.

ÇİNGENECE:

1910'da Edirne'de Arap harfleriyle **Laço** adlı bir Çingenece gazete çıkarılmıştır. Fazla yaşamadığı anlaşılıyor.

KAYNAKÇA

Bourgeois, Henri Revue du Monde Musulman, Haziran 1910, c.XI no.VI s.326-329; Türkçesi, Tarih ve Toplum Mayıs 1995 no.137, s.61-62.

HIRVATÇA:

Bu dilde gazete yayınlandığı hakkında iddialar varsa da şimdilik kesin olarak kanıtlanmamıştır.

ROMENCE:

Ziyad Ebüzziya, yayınlanmamış notlarında, Memleketeyn' in tam bağımsızlıktan önceki döneminde yayınlanan gazetelerden bahsetmektedir. Ancak bunların statüsü üzerinde Osmanlı yasalarının etkili olduğu kanısında değiliz.

GÜRCÜCE:

İslam Gürcüstan'ının Tealisi Cemiyeti tarafından 1919'dan 1921 e kadar Türk yönetimindeyken Batum'da çıkarılan gazete. Z. Ebüzziya kısaca bahsetmektedir.

URDUCA:

Abdülhamit döneminde kısa süre ve daha sonra Birinci Dünya Savaşı sırasında çıkarılmış yayınlar vardır. Hepsi de siyasi propaganda amaçlıdır. İç kamuoyu ile ilgisi yoktur.

ÖZEL TÜRKÇE BASININ BELİRMESİ 1840-1876

YARI RESMİ CERİDE-İ HAVADİS

Resmi niteliğine karşılık, Osmanlı toplumunda alışılmamış bir fikir açıklama yöntemiyle, 1839 Tanzimat Fermanı'nın yolunu hazırlamakta Takvimi Vakayi en önemli araç olmuştur.

Dünyadaki değişmeye, yenileşmeye uymanın gerekliliği; sınırlı da olsa bir danışma (meşveret) sistemine geçme isteği; insan haklarının (can, mal, ırz güvenliği) ve eşitlikle adaletin ayrımsız uygulanması; İslâmın devlet yönetimindeki üstünlüğünü reddetmeden, Hıristiyan-Müslüman eşitliğini kabul; Avrupa devletlerini düşman değil, dost devletler (düvel-i mütehabbe) diye anmak (hatta o sırada Cezayir'i Osmanlı Devleti'nden koparan Fransa'yı bile), Avrupa'nın emperyalist yanına hiçbir eleştiri yöneltmeyerek, aynen kabulü anlayışını yerleştirmek, hep onun ilk savunduğu fikirlerdir.

TV'nin çok dilli yayınlanması, bu ortamda Türkçe'nin yanı sıra diğer dillerde de özel yayın gereksinmesine yolu açtı. Fransızca gazetelere ek olarak Rumca, Ermenice, Ladino ve Bulgarca gazeteleri de önce İzmir'i merkez tutar. Sonra hepsi İstanbul'a taşındı. Böylece Osmanlı başkenti devletin tek kültür merkezi olma özelliğine basının tek merkezi olma özelliğini de kattı. Gelecek için büyük önem taşıyan ilk özel Türkçe gazete **Ceride-i Havadis**'in belirmesiyle de yeni bir dönem başlamış oldu.

Ceride-i Havadis ve Ruzname-i Ceride-i Havadis'in başlıkları

Uluslar arası alandaki güçsüzlüğünü örtmek için İngiliz politikasından medet uman Osmanlı Devleti, İstanbul'daki elçilikte ufak bir görevde çalışan, bazı Londra gazetelerine muhabirlik yapan birine bu hakkı tanımıştır. 1836 yılında şehir civarında avlanırken bir çocuk ve bir kuzuyu yaralayan **William N. Churchill** adlı şahıs (20. yüzyılda başbakan olan Winston Churchill ile hiçbir yakınlığı yoktur) hapse atılmıştı. Kapitülasyon haklarını ileri sürerek Londra onun serbest bırakılmasını sağladı, arkasından bir Türkçe gazete çıkarma hakkı da tanındı. Böylece 1 Ağustos 1840'da Ceride-Havadis'in ilk sayısı çıkmış oldu. Hem de devletten maddi destek alarak.

Churchill'in gazetenin yazı işlerinde fiilen çalışması tabii ki mümkün değildi. Bütün kadrosu, özellikle Hariciye Nezareti'nin yazışmalarıyla görevli **"Tercüme Odası"**nın yabancı dil bilen elemanlarından oluştu. Churchill'in onları Avrupa'da geçerli konular ve özellikle İngiliz politikası açısından yönlendirdiği anlaşılmaktadır. Önsözünde *"siyaset, askerlik ve ticaret konulu haberlerin herkese ulaşmasının önemi"* vurgulanmakta Takvimi Vakayi'nin resmi niteliğinin dışına çıkılacağı, Avrupa örnek alınarak Avrupa'ya yetişilebileceği, *"kişilerin eğitimle söylentilerin doğruluğunu kendi başlarına değerlendirecek düzeye erişebilecekleri"* de belirtilmektedir. On günde bir çıkmak üzere planlanmıştır. Diğer Türkçe dışı gazetelerde olduğu gibi Ceride-i Havadis'de de çabalar –Avrupa'daki ilerlemeyi anlatma dışında – yorumdan çok bilgi aktarımı üzerinde yoğunlaştı.

10.9.1843 tarihli 145. sayısında geçirdiği üç yıllık deneyimin ışığı altında gazetenin işlevini ilginç bir benzetme ile topluma sunarlar:

> *"Gazete denilen nesne bazı kimselerin malumu olamayacağından burada ne olduğunu tarife yöneliyoruz.*
>
> *Evvela gazete denilen bir yazılı kâğıtta her türlü ve her nevi havadis yazılmakla, bir dolmuş vapur sefinesi gibi içinde her bir nesne bulunabilir. Şöyleki haftada bir sefer eder, bunun içinde çeşitli cins adamlar bulunup bazısı bilgi ve erdem sahipleri olmakla insanlık ahlak ve adabından, ilim ve maariften söz açarak sohbete başlarlar. Bu çeşit değerli sözleri dinlemeye eğilimli olanlar dinler. Bazısı Devleti Şahane'nin uyruğu olup bir tarafta görevli olmakla henüz başkentten ayrılmış ve Cihan hükümdarının hizmetinde bulunmakla o tarafın onurunu bilip, işitmiş olduğu havadisten övüne-*

rek dem vurarak, mesela 'zatı hazreti şahane geçen Cuma günü Sadabad'ı şereflendirmiş, Hakkı Tealâ ikbal ve talihi hümayunu şahanelerini günden güne artırsın' der. Bazıları da Bâbıâli'ye ilişkileri bulunmakla yüce vükelâya ya da askeri reislere dair sohbet açarak filan zata filan makam verilmiş ve şöyle böyle olsun diye doğru ve yanlış işittiği havadisi söyler. Eğer daha çok havadis biliyorsa da söylenmeyecek havadisi saklar. Herkes bu tür devlet havadisini bilmeye haris olmakla canı gönülden dinler.

Bazısı Avrupalı olmakla bunlar Avrupa'nın olaylarından ve atama ve işten çıkarmadan ve memleketlerinde vuku bulan havadis ve olaylardan ve özellikle günden güne artırdıkları sanayi ve ustalıklardan ve insan aklına sığmaz her gün yenilenen icatlardan ve şimdiye kadar durumu Avrupalının tamamen meçhulü olan Çinlilerden ve bunların garip olan tarihlerinden bahseder; bunları dinlemek arzusu olanlar da belki memnuniyetle dinlerler.

Kimisi de kendi bildiği bilgi ve sanattan söz açıp hendese ve coğrafya bilgisi varsa, mesela 'Amerika dünyanın şu tarafında bulunup üçyüz şu kadar seneden beri bulunmuştur, önce kimse bilmezdi ve bu ülkede bir dağ vardır o dağın üzerinden gayet büyük bir nehir cereyan edip yukarısından atladıkta bir minare boyundan aşağı düşmekle altı saat mesafeden suyun çağladığı işitilir' der. Ve dünyanın filan semtinde bir gölün dibinden kış mevsimi sırasında fıskiye misillu son derece sıcak kaynar su havaya atılarak bir miktar yükseklikte oraları pek soğuk mahal olduğundan bu su yere düşmeksizin donup buz parçaları olup yere tenezzül eder diyerek böyle böyle dünyadaki bunca garipliklerden bazılarını nakletmekle bundan hoşlananlar adamı dinlerler.

Kimisi kimya ve simya dedikleri fenlere çalışmış ve hiçbir nesne tahsil eylememiş adam olmakla bazı Avrupa kimyagerlerinden adam bulunup ta bu konudan lakırdı ettikte, kimya dedikleri ilim Avrupa'da bir madeni diğer bir madene ilave ile yeni bir maden icadıyla insanın malzeme ihtiyacında kullanmaya birâz (karşı karşıya dövüşme)nesnesi icad etmektir dedikte dinleyen kişi bu sözü tasdik ederse bundan hoşlanıp buna dair uzun uzadıya dinlemek ister. Yok asıl kimyanın vücudu olduğuna itimat etmez ise o adamdan canı sıkılıp yüzünü öbür tarafa çevirir.

İşte bu Ceridei Havadis dahi bu tür her bir çeşit insanlarla dolmuş bir vapura benzeyip, yani her bir türlü havadis (yeni söz, ilgi ile karşılanan haber) ve haberler (ağızdan ağza dolaşanlar) yazılmaktadır. Artık bu madde fena, bu güzel yazılmış demek icap etmez. Fakat yapısı uygun ol-

mayan bir nesne müşahede edildiği vakit yazıldığı gibi af ve müsamaha buyurulması insaf sahiplerinden rica edilir. Gerçekten bir dolmuş vapurda bütün bulunanların söz ve sohbeti dinlenip hoş kelam ve hoş sohbetin bütün sözlerinden hisse almamak ve daima bunların neşe ve ferahlık ve fikir berraklığına katılmamak ihtimaline nazaran bazı defa söz açılarak pek keyif alıcı olunamadığı gibi Ceridemizden de bir sınıf kimsenin her vakit zevk elde edemeyeceği aşikârdır.

Yazının sadece 1/3'nde iç yapıdan ve yalnız en üst düzey yönetimden bahsetmesi, 2/3'nde ise Avrupa örneği çerçevesinde yenilikleri gündeme getirmesi Tanzimat'ın anlayışına uyduğunu gösterir. Nitekim aynı sayıdaki İrlanda'da İngiliz yönetimine karşı başlatılan milliyetçi girişimi yererken, bundan bahseden Avrupa yayınlarını bile *"lâkırdıları doğru olmayıp gazeteleri doldurmaktan başka bir şey değildir"* diye nitelerken esas amacın iç barışıklık olması gerektiğini belirtmesi aynı anlayışın kanıtıdır.

Bütünüyle ele alınırsa, özel yayımların tümündeki elde edilen avantajları kaybetmemek kuşkusuyla, sultan ve vezirlere yönelik aşırı bağlılık ve saygı ifadesi, ana çizgiyi oluşturuyordu. Bunun dışında, gittikçe daha belirgin şekil alan "millet" sisteminin kendi iç tartışmalarını yürütüyor, ruhanî yönetim üzerinde görüşlerini belirtiyorlardı. Devletin yayın organlarının meşveret konusunu sürekli olarak toplumun gündemine sokmuş olması, onları, kendi iç yapıları üzerinde resmî yayınlardan daha ayrıntılı olarak tartışmaya yöneltiyordu. Avrupa edebiyatı yanında ulusal edebiyatlar da sık sık işlenen konular arasındaydı. Çok rastlanan bir diğer eğilim ise, her yayın organının tuttuğu dini (Katolik, Protestan, Ortodoks, Musevi) öncekinden daha aşırı bir oranda savunmasıydı. Basın, laikleşme ve dini yermenin rakip mezheplere avantaj sağlayacağı inancıyla, Avrupa'da olduğu gibi, dini aşarak ulusçuluğa varmak yerine, dine daha çok sarılarak ulusçuluğu arama eğilimini yarattı.

Kırım Savaşı'na kadarki (1855) dönemde, eğitici-bilgi nakledici tarafı ağır basan bir Osmanlı basınıyla karşı karşıyayız. Amacı, halka, kendi toplumundan üstün toplumların varlığını ve onlardan alacağı şeyler bulunduğunu kabul ettirmektir. İslam'ın yapısı düşünülürse, Tanzimatçıların bu alanda basını çok cesur bir şekilde kullanmış oldukları görülür. Bu tehlikeli girişimin daha büyük karmaşıklıklar yaratmadan sürdürülebilmesi için, Tanzimatçılar, basın üzerinde tam bir kontrol kurmuşlardı.

Tüm yayınlar izne ve bir ön denetime tabi idi. Bâbıâli 1841 'de yayımladığı bir irade ile bunu yerli ve yabancı herkese bir kez daha anımsatıyordu. Ancak, uygulamada, önceden hesaplanması güç bir ikili yapı beliriyordu. Türkçe basın sadece resmi nitelikli olduğundan, istenilenin ötesinde bir kamuoyu oluşturma girişiminde bulunması beklenemezdi. Buna-karşılık tümüyle özel nitelikli olan Türkçe-dışı basın ise, bu istenilenin ötesindeki tüm konulara dokunabiliyor ve çok daha dinamik bir kamuoyu oluşturabiliyordu. Ayrıca, kapitülasyonları bu yeni alana yayarak çıkar sağlamayı tasarlayanların girişimleri de Türkçe-dışı basının lehinde işliyordu 1849'da elçiliklere gönderilen bir bildiri ile Bâbıâli, Suriye'de bazı yabancıların izin almadan gazete çıkardıklarını, basımevi açtıklarını belirtip izin gereğini hatırlatmıştı. Bu dönemde izinler belli sürelerle sınırlıydı ve süre sonunda yenilenmeleri gerekiyordu. Ayrıca her türlü yayında dinlere ve devlete dokunur konuların işlenemeyeceğine de dikkat çekiliyordu.

Bâbıâli, Türkçe-dışı basın üzerinde de ekonomik öğelere dayanan bir sansür aracılığıyla kontrol kurmak emelindeydi. **Takvim-i Vakayi** dışında bütün yayınlar sadece birkaç yüz basılıyor ve Yaşayabilmek için devletin maddi desteğine gereksiniyorlardı. Gazetelerin çalışmasını düzenleyen belirgin yasal koşullar yoktu; sadece basımevlerinin çalışmasıyla ilgili birtakım düzenlemeler yapılmıştı. Para yardımıyla, bir ölçüye kadar bu kontrol sağlanıyordu.

Başlangıçta bahsettiğimiz dinamizmlerden biri olan dil alanında basının etkisi, yazıları konuşulana yaklaştırma eğilimiyle hemen hissedilmiştir. II. Mahmud, **Takvim-i Vakayi** nâzırını, halkın anlayacağı dil kullanmadığı için terslemiştir. **Ceride-i Havadis**'in daha beşinci sayısında (1840) şöyle bir uyarı vardır:

> *"Avrupa'da okumak yazmak pek kolay bir şeydir, çünkü yazıları sözün geldiği gibidir, öyle Türkçe gibi yazı dili başka, konuşma dili başka değildir. Kibar ile hamalın sözleri birdir. "*

Yayınlar arttıkça dil üzerine araştırmalar da gazetelerin ve gazetecilerin rolü de artar ve **Encümen-i Dâniş'**in kurulması (1851) sonucuna kadar varır. Arapçada ve diğer bütün dillerde de dilbilgisi araştırmaları, sade dile yönelme eğilimi bu dönemde başlar.

Bu dönemde basının önemli bir işlevi de Avrupa'dan alınan kavram ve sözcükleri yerli dillere yerleştirmenin yanı sıra çok önemli bir girişimi de, ticari ilân/reklam kampanyasını başlatması olmuştur.

Kamuoyu oluşturma alanında ise dinamik değil, sadece alıcı *(receptif)* bir kamuoyunun oluşturulması yeğleniyordu. Gerçekte arzulanan, her şeyin tartışıldığı açık bir toplum değil, çok şeyi yukardan kendi iyi niyetiyle veren bir yönetime güven duyu1masını sağlamaktı. Dolayısıyla basının bir sınıfın çıkarına yönelik çabası da görülmez. 1838'den başlayarak imzalanan ticaret anlaşmalarıyla ticaret gittikçe daha çok Avrupalı tüccarın ve onlara hizmet eden yerli aracıların kontrolüne girdiğinden, özellikle Fransızca basın, liberal ticareti savunurken yerli bir burjuva sınıfını kurmak değil, Avrupa sermayesinin yardımcılarını yaratmak yolunu tutmuştur.

Bu yol izlenmeye başlanınca, basının çıkarcı ve şantajcı yönünün ön plana çıkması engellenemezdi. Kâr peşinde bağlı oldukları ticari kurumların abartmalı reklâmını yapmak, rakibi kötülemek, suçlamak bu oyunun kuralıdır. Karar vermek mevkiinde olan Osmanlı yöneticilerinin durumları ise büsbütün güçleşiyordu. Haklı haksız, bilerek bilmeyerek, isteyerek istemeyerek, eninde sonunda vermek zorunda olduğu bir karar yüzünden, taraflardan birini memnun etse, birçoğunu kendisine düşman ediyordu. Devletinin çıkarlarını ön planda tutan yöneticiyi dahi *"satılmış rüşvetçi"* ilan eden çıkıyordu. Böylece sonraki dönemlerde pek yaygınlaşacak olan *"İngilizci, Fransızcı, Rusçu, Almancı"* gibi nitelemeler sadrazamlara kadar yakıştırılır ve maalesef kamuoyunca da kabul edilir hale geldi. 1850'den sonra Osmanlı Devleti Avrupa bankalarından borç almaya başlayınca ve bazı büyük ihaleler (demiryolları, gemi ve silah alımları vb.) açılınca, basın da, bu yönde adeta bir ölüm kalım savaşına girişti.

Yöneticilerin ilkeleri ve düşünceleri açısından değil de kişisel özellikleri, söylentiler ya da sempati veya antipatiler üzerinden değerlendirilmesine dayanan bu yaklaşım, giderek Türkçe basına da bulaşmıştır. 1860'lardan günümüze kadar süregelen kısır tartışmaların hâlâ kuramsal temellere oturmamış olması, bu kişisel suçlama geleneğinden kaynaklanmaktadır. Bunun en ilginç ve belki de ilk örneği, Londra basınının

bir kampanyasıyla Reisülküttab (Dışişleri Bakanı) **Akif Paşa**'nın *"Ruslardan rüşvet aldı"* suçlamasıyla devrilmesi olayıdır (1836). İstanbul'da sayıları onu bulmayan İngiliz tüccarların Londra basınına yağdırdıkları mektuplar ve elçinin tehditleri sonucu, son derece dürüst ve vatansever olan Akif Paşa, İngiliz-Rus çıkar çekişmesinin kurbanı olmuştur. İngiliz tüccarı ve Londra gazetelerinin muhabiri olan William Churchill'in **Ceride-i Havadis** gazetesinin imtiyazını elde etmesiyle sonuçlanan olayın içyüzü budur.

Ceride'nin devletin haberde tercih ettiği gazete olmasını kanıtlayan iki girişim vardır. 1842 yılında 74. sayısında gazetesinin aynını Türkçe sözler ve Ermeni harfleriyle basmak için saltanatı seniyeden izin aldığını açıklar. Bu vesileyle olduğu gibi her fırsatta da "Sayei Hazreti Mülukane'nin izni" sayesinde yayınına devam ettiği kaydına rastlanmaktadır.

Aynı, şekilde 1855 yılında da 786 sayılı nüshasındaki bir ilan, Türkçe'nin aynının Arapça olarak basılması için yine Saltanatı Seniye'den emir verildiğini bildiriyor. Mirat'ül Ahval gazetesi bu şekilde İstanbul'da yayınlanmağa başlamıştır.

Dış haberleri Avrupa gazetelerinden alma kolaylığından yararlanan Ceride zamanla iç haberler alanında yetersiz kaldığını fark etmiştir. 7.Ağustos 1853 tarihli 635. sayısında bu alanda hâlâ devlet memurlarından yardım beklediğini açıklamaktan kaçınmamıştır:

> *"Dünya olaylarının haberlerini en sade halkın kulaklarına aşina eylemek amacıyla çıkmasına Yüce Saltanatca izin verilen Ceride'mizin nüshalarına Avrupa gazetelerinden resmi ve gayrı resmi yabancı haberler aktarılmaktadır. Devleti Âliye ülkesinde dahi zuhura gelen işler ve hususlardan işitebildiğimiz olaylar yine yayınımızda yer almaktadır. Ancak her beldenin olayları bilgimiz dahilinde olamadığı ve olanlara da bilvasıta erişilemediğinden, hepsinin seviyeleri düzeyinde aktarılmasına cesaret edilememektedir. Bu ise bizim ve herkesin Padişah Hazretlerinin sayesinde, malumatın ilerlemesinin büyükler ve küçükler için bir güç olacağı düşüncesiyle yüce Müşirler, kaymakamlar ve diğer memurların görevlerine giderken cereyan eden hadiseler ve gerekse fermanı âlilerin okunmasından sonra bölge halkının durumları ve Allah esirgesin bazı kaza olayları-*

nın peyderpey yayınlanması için Ceridei Havadis canibine gönderilmesi hususuna gayret edilmesi, bazı saygı değer kimselerden rica edilmiştir. Çok uygun olduğu halde basılamazsa da kızgınlıkla haber göndermenin arkası kesilmeyerek yine güzelce yazmağa devam edilmesini istemiş olmamızla vezirlerimizden taşrada bulunan saygıdeğer kişileri, olan olayları Ceride'ye yazmağa çağırmalarını yalvarır ve istida ederiz."

Bu açıklamadan da anlaşıldığı gibi, Ceride dış haberler açısından siyasi olaylarda Bâbıâli'nin çizgisine uygun kalmak, ticari konularda tamamen Avrupa'ya bağımlı hareket etmek çizgisinin yanına kendi başına ülke içi haberleri vermekten kaçınmıştır. O kadar ki, açıkça resmi nitelik taşıyacak bildirilerle yetineceğini halka dahi açıklamaktan geri kalmamıştır. Doğrusu istenirse getirdiği en büyük yeniliğin yine ekonomi alanıyla ilgili olduğunu söylemek gerekiyor: Ticari ilan yayınlarını başlatması. Bunlarda zaten tamamen Avrupa mallarını kapsıyordu.

FİKİR GAZETELERİ VE BASIN YASASI GEREKSİNMESİ

1850'lerde, yirmi yılı aşan bir deneyimden sonra Osmanlı basını daha yerleşmiş bir havaya girmiş ve etkili olmaya başlamıştı. 1850 yılında İstanbul ve İzmir'de iki Türkçe gazeteye karşılık 16 Türkçe-olmayan (Fransızca, İtalyanca, Rumca, Ermenice, Bulgarca, İbranice) yayın vardı. Avrupa'daki 1848–49 devrimleri ve ayaklanmaları sırasında, Bâbıâli'nin Macar ve Polonyalı milliyetçileri Avusturya ve Rusya'ya karşı savunmasıyla, dışarıda Osmanlı lehinde bir kamuoyu oluşmuştu. Buna karşılık içerde, gerek yabancı etkenler ve gerekse yerli basın aracılığıyla ilk kıvılcımları atılmış olan ulusçu akımlar, 1848–49 olaylarıyla daha da pekişmeye başlamışlardı. Şeklen de olsa Osmanlı Devleti'ne bağlı sayılan Sırbistan'da da, Memleketeyn'de (Eflak, Boğdan) de özerk yönetimin sağladığı kıpırdanmalar vardı. 1844'ten beri de Yunanistan'da İstanbul'u alıp Bizans İmparatorluğu'nu canlandırmak amacını güden Megali İdea, politik akım olarak belirginleşmeye başlamıştı.

Rus Çarının *"Hasta Adam'ın mirasını ölmesinden önce, -gerekiyorsa öldürüp- paylaşma"* önerisi Avrupa tarafından reddedilince Kırım Savaşı patladı (1854). Bu olay Osmanlı topraklarının o ana kadar olmadığı oranda Avrupalı gözlemcilere açılması sonucunu doğurdu.

Yirmi beş yıldır üstünlüğü, ileriliği anlatılmış olan Avrupa, ordularıyla, teknisyenleriyle, yazar ve gazetecileriyle Osmanlı ülkesine akın etti ve açık kollarla karşılandı. Sadece savaşı değil, Osmanlı Devleti'nin, toplumunun ne olup olmadığını da derinlemesine araştırmaya yöneldiler. Silahlarıyla, on binlerce ölü ve yaralı vererek varlığını korudukları Osmanlı Devleti'nden bu özverilere karşılık ne çıkar sağlayabileceklerini tasarlıyorlar, açık açık yazıyorlardı. Savaş dolayısıyla birdenbire sayısı artan İstanbul gazeteleri ise, Avrupa basınında yayınlanmış yazıların nakledilmesinin suç sayılmaması gibi gelenekselleşmiş bir uygulamadan yararlanarak, bunları aynen kamuoyuna yansıtıyorlardı.

Bir yandan telgrafın Türkiye'de de haber için kullanılır hale gelmesi, buharlı vapur seferlerinin çok yaygınlaşması, Avrupa'dan borç alınmasına başlanmış olması, Hindistan'la Anadolu İran ya da Kızıldeniz üzerinden telgraf bağlantısının kurulması projeleri, Süveyş'te kanal açılması girişimleri gibi konular gündemdeydi; diğer yandan 1856 Islahat Fermanı ile gayrimüslim cemaatlerin toplumsal yapılarına değişiklik getirilmiş ve bu olay yeni tartışmalar açmıştı. Laikler daha da güçle haklarını savunurken, kilise (özellikle Rum Patrikliği) tüm Doğu Hıristiyanlığı üzerindeki kontrolünü kaybetmekte olduğu kuşkusuyla Osmanlı yönetimine karşı açıkça tavır almaya ve bunu hem yerel basın hem de Avrupa basını aracılığıyla açıklamaya başlamıştı. Aynı yıl İstanbul'da sert polemikleri ve saldırılarıyla Bâbıâli'yi bir hayli uğraştıran İngilizce **Levant Herald,** İngiliz sermaye ve çıkarlarının savunucusu olarak yayımlanmaya başladı.

Kırım Savaşı dolayısıyla beliren sorumsuzluk havası içinde litografya (taş) baskıların yaygınlaştığını ve isteyenin izin almadan istediğini basar hale geldiğini 1854 ve 1856'da yayımlanan "irade"lerden anlıyoruz. 1856 tarihli irade ile basımevlerinin yayınlarını kontrol etmek ve yerli yabancı bütün kitap ve broşürlerin yayımlanmasında "şer'an ve mülken" bir sakınca olup olmadığını saptamakla bir memur görevlendirilmiştir. Ayrıca hem içeriye, hem de elçiliklere Bâbıâli' den izin alınmadan baskı yapmanın yasak olduğu hatırlatılmıştır, Bu da yetmemiş, 1273 (l857)'te çıkarılan **"Matbaa Nizamnamesi"** ile bu ön kontrol ve izin koşulu bir yasal düzenlemeye bağlanmıştır. Aynı nizamnamede gazete çıkarmak isteyen yabancı uyrukluların da Hariciye Nezareti 'inden izin almadıkça basımevi açamayacakları belirtilmiştir.

Türkçe bağımsız ilk fikir gazetesi olarak **Tercüman-ı Ahvâl**'in 21 Ekim 1860'da yayına başlamasıyla, Türk ve Osmanlı basın tarihlerinde yeni bir dönemin başladığı yadsınamaz.

Agâh Efendi izin başvurusunda, **Şinasi** ise ilk sayının başlangıç yazısında, *"ülkede yerli ve yabancı uyruklular her dilde (Türkçe dahil) gazete çıkarmaktadırlar ve hukuklarından daha fazla bir özgürlüğe sahiptirler; buna karşılık Millet-i Hâkime'nin* (Osmanlı, İslâm, bazen de Türk yerine kullanılır), *aynı özgürlüğe sahip gazeteleri yoktur; parasını kendimiz ödeyerek, yani devletten yardım almadan, aynı özgürlüğü kullanmak istiyoruz"* anlamını taşıyan açıklamalarda bulunurlar. O dönemin koşullarında devletin maddi yardımı olmadan yaşayabilmeyi düşünmek ne olursa olsun bağımsız kalmayı tasarladıklarını gösteriyor.

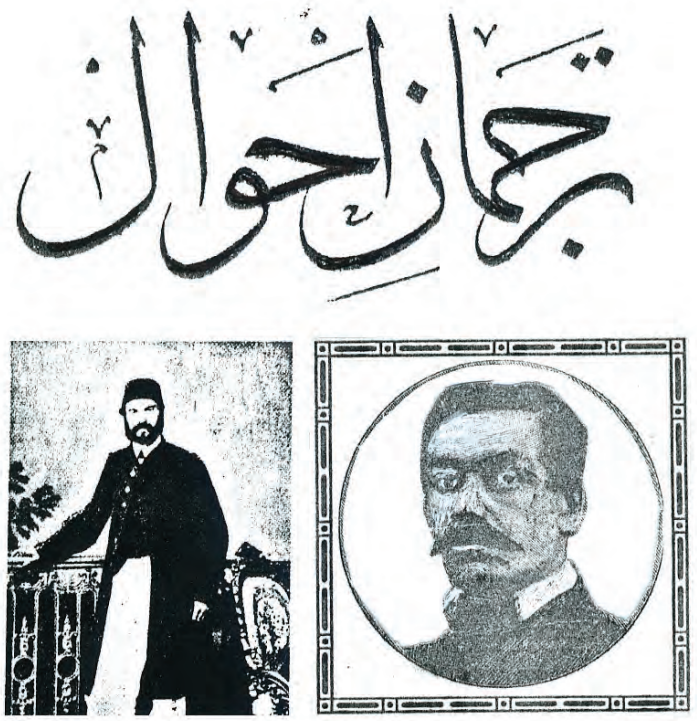

Tercumanı Ahval'in başlığı ve kurucuları Agâh Efendi (solda) ile Şinasi

Verilen izinde, *"Ceride-i Havâdis gibi -yani Bâbıâli'ye bağımlı- bir şey çıkacağından, sahibi de bendegân'dan olduğuna göre sakıncası*

yoktur" denilmesi devlet yönetiminin ise kendi başına buyruk bir yayını düşünemediğini gösteriyordu.

Oysa daha başlangıç yazısında, bir övgü gazetesi değil, düşünce ve tartışma gazetesi tasarlandığı, Paris'te eğitim görmüş **Şinasi**'nin basınımızdaki ilk **"Akılcılık bildirgesi"** olan başyazısında, *"halk yasal görevlerle yükümlü olduğuna göre, vatanın yararı için söylemek ve yazmak da hakkıdır"* demesinden ve örnek olarak uygar ülkelerin politik gazetelerini göstermesinden anlaşılır. Konuşulan ve yazılan arasında fark olmamak gereğini savunması, *"umum halkın kolaylıkla anlayabileceği şekilde"* yazma ilkesini koyması da, halka yönelme amacını belirler.

Tercüman-ı Ahval'in açtığı tartışma ortamı, **Ceride-i Havadis** ile **Ruznâme-i Ceride-i Havadis'**i ve İstanbul'daki diğer Fransızca, Ermenice ve Rumca gazeteleri de tartışma alanına çeker ve şöyle bir konu işlenir:

> *Avrupa gazetelerinden alınan haberler yanlıdır, hangi ülkeden gelirse, o ülkenin fikir rengini de birlikte taşır; vatanımızın haberlerini Avrupa'dan dilenmeyelim. İstanbul'daki Fransızca, İngilizce, Rumca, Ermenice gazeteler Millet-i Hâkime'den daha serbest olarak her şeyi yazabilmektedirler. Eşitlikten yoksun olan azınlıklar (Millet-i Mahkûme) değil, hâkim millettir; o ise sesini hiç işittirememektedir. Hindistan' da İngiliz'in, Cezayir'de Fransız'ın sesi daha çok işitilir, bizde ise aksinedir. İstenilen millet-i hâkimenin devlet ve milletin halinden özgürce bahsedilmesi hakkıdır.*

Tartışma sırasında, *"fikir ve açıklama özgürlüğü"*nün insan tabiatının gereği olduğu ve bunu engellemenin düşünce sahibinin bile kudreti dışında bulunduğunun devlet destekli gazete **(Ruznâme)** tarafından da onaylanması, bir anda kamuoyu önünde varılan önemli aşamayı kanıtlar.

Ülkenin mali sorunları, Avrupa'dan sağlanması tasarlanan borç üzerinde dönen hileler diğer gazetelerin fazlasıyla ticaret işlerine burun sokmaları, sermayesiz aracı oyunlarıyla para kazanan sarraf1arın cambazlıkları, dış politika konusundaki eleştiriler **Tercüman-ı Ahvâl'**in işlediği konulardı.

Haberi ön plana çıkaran yaklaşımın yanı sıra, gazetede değerli araştırmalara da yer verildi, Bunlar arasında, ekonomi-politik ilminin tarifi, bankacılık, sanayi ve ticaretten hangisine öncelik verilmesi gerektiği, eğitim sistemi gibi konular sayılabilir. Tercüman-ı Ahvâl, İngiliz çıkarlarına uygun olarak pamuk ziraatının hemen geliştirilmesini savunanlara karşı (o sıradaki Amerika İç savaşı nedeniyle İngiliz fabrikaları pamuk bulamıyorlardı) sanayileşmeyi savunmakta, Tanzimatın ticaret antlaşmalarının yerli sanayii yıktığını belirtmekte, eğitim sistemini eleştirmekte (bu yüzden bir süre kapatılmıştır), Rusya'nın İran transit yolunu Trabzon'dan kendisine çevirme girişimlerine karşı hükümeti uyarmaktaydı ve bütün bu girişimleriyle bir tabular sistemini yıkmış oluyordu.

İşin ilginç yanı, o güne kadar *"başarılı çalışan padişah ve vezirlere yol gösterici şeyler yazmayı terbiyeye aykırı buluruz"* diyen **Ruznâme** bile, neden geri kalındığı tartışmasına girişmek gereksinmesini duymuştur. Bu konuda da **Tercüman-ı Ahvâl**'in yaklaşımı yapıcıdır: *"Mademki askerlikte Avrupa'ya yetiştik, kısa sürede sanayi ve ziraatte de yetişebiliriz"* der ve ona göre yollar önerir.

Tercüman-ı Ahvâl'in açtığı yolda daha ileri bir adım atan 28.Haziran.1862'de ilk sayısı çıkan **Tasvir-i Efkâr** olmuştur. Bu ilk devrimci gazetenin başlangıç yazısında *"Tanrının verdiği aklı kullanmak gereğini savunan"* Yeni Osmanlılar'ın fikir babası Şinasi, her şeyden önce dinamik bir kamuoyundan, hükümdar ve hükümetin yanı sıra söz sahibi olacak bir halktan yanadır. Padişahın tahta çıkış ve doğum günlerinde gazetesine övgüler koymayı reddetmiştir. Parlamenter sistemi savunuyor, bu konuda Avrupa basınından çeviriler yayımlıyordu. Mali reformlar, sarraf çevrelerinin oyunları, fakirlerin durumu, İstanbul'un kent olarak dertleri, eğitim konusundaki eleştirilerin yanı sıra dış politikada Karadağ sorunu, Rusya'nın Kafkaslar ve Polonya politikasının eleştirisi vb. konulardaki yayınlarıyla önemli yankılar sağladı. Sonunda gazeteye ilgi öylesine arttı ki, rakipleri gölgede kaldı ve tirajı -bir söylentiye göre bazı sayılarında 24.000'e kadar yükseldi. İşin ilginç yanı, yazdıkları içinde izin verilmediği için yayımlanmayanlar, sayıca çok daha fazlaydı.

تصویر افکار

۱۲۷۸

ذی الحجه سلخ | حزیران ۱۵ | (حوادث و معارف دائر عثمانی غزته سی) | سنه ۱۲۷۸ | نومرو ۱

هفته ده ایکی دفعه استانبولده طبع ونشر اولنور. غزته خانه سی جدیده کائندر. معارف واموره خیریه اعلاناتی مجانا باصیلور. آلتی آیلغی ۸۰ واوچ آیلغی ۴۰ ورتسخه سی ۱۰ غروشه در. ایالات ایله ممالک اجنبیه ایچون پوسته اجرتی علاوه قلنور.

مقدمه

هر بردولت اداره سنه موکل اولدیغی برهیئت مجموعهٔ ملیه نك بقاسنه پایدار وخیرومناسفنه موافق صورتده تدبیر مهام ایتکله قوی الاقتدار اولق قضیه سی مانند بدیهی اولی برهاندن مستغنیدر. برحال مدنیتده بولنان خلق ایسه کندی منافعنك حصولی حقنده صورتله صرف ذهن ایلدیکی ترجمان افکاری اولان غزته لری اساساندن معلوم اولور.

بومطالعه یه مبنی هر برمملکت متمدنه یه یجون لازم اولان اودراو ورقه نك ملت معظمهٔ عثمانیه مبذول اولسنه مقدماری سعی وموفق اولدیغی مثللو تکثیر عدادی امیله بودفعه دخی بارخصت سنیه حوادث ومعارفه دائر اشبو * تصویر افکار * غزته سنك تأسیسنه تشبث ایلدم. ماسبقه دولت وملته امیدبخش فوز وفلاح اولان عصر همایون جناب پادشاهیده میدانه چیقمش اولسندن ناشی وظیفهٔ شکرانیتی بو یولده عهده خدمت ایتکله ادا ایتمش اولمغله جمعیتك ادارهٔ ایتدار اولنور.

(شناسی)

حوادث داخلیه

پای تخت

دولت علیه نك امور داخلیه سنجه دور سابقدن قالمه برقاچ مشکلاتی اولوب بونلرك اهمیتی مالیه نك احوالیدن که صورت اصلاحی درجهٔ وجوبه واصل اولمشدر. چونکه برخیلی زماندنبرو بعض عارضه‌لر

طولایی خزینهٔ جلیله یه طاری اولان مضایقه نك دفع وازاله سی چارهٔ سرینك حصولی جهتنه امکانده اولدیغی حالده بازاسباب مانعه خیلولتیله قوه ده قالدیغنه خلقجه تأسف اولنمقده ایدی. مؤخراً اتخاذ بیورلان تدابیر لازمه سنك حسن نتیجهٔ کامله سنك دخی آیندهٔ تیسرده جلوه کر اولمسی عموماً آرزو اولنمقده در.

ایالات

۱۸ ذی الحجه تاریخیله جبال طرفندن آلنان برقطعه تحریرات مخصوصه نك مألنه کوره برموجب نظام اولجهایده قرعهٔ عسکریه اصولی فوق الأمول سهولتله اجرا اولنمقده بولنمشدر.

بدوی قطاع طریقنك شیخی اولوب خیلی وقتدنبرو اله کچوریله مامش اولان ابن جیطان نام شقی عساکر موظفه شرکردهسی کرد رسول اغا شام ایالتی داخلنده کائن حوراینده بردسبسهٔ شجاعتکارانه ایله کچه لین علی الغفله باصه رق اعدام ایتمش اولمغدن ناشی شقی مرقومك عوئه سی اخذ انتقام ایتمك ایچون اغای موی الیهی برمحلده تضییق ومحاصره ایلدکاری کرسی ایالتدن خیرالندرق درحال تخلیص یجون مقدار کافی قوهٔ عسکریه سوق اولندیغی اول حوالیدن النان حوادثدندر.

بوسنه اورفه نك بعض نواحیسنده جکرکه تسلط ایدرك محصولات ارضیه سنك بربعنی تلف ایلدیکی مثللو حلبك نواحی شرقیه سنده دخی دود اغاجلرینك یاپراقلری خراب ایتمکله ایپك محصولاتنك ایکی ثلثنه ایصال خسار ایتدیکی مرویدر.

کچن هفته کریدطه سنده بش دفعه حرکت ارض وقوع بولدیغی خابیه ده بعض خانه لر زده لنمش ورسموده کچن سنه تازه ایله برقاچ خانه منهدم اولمشدر.

Tasviri Efkâr'ın birinci sayısı

Şinasi'nin en kararlı bağımsız gazete niteliğini taşıyacak olan **Tasviri Efkâr**'ı çıkarma hazırlığını yaparken, Bâbıâli'ye bağımlı Ruznamei Ceridei Havadis 146. sayısında yine de yönetimin çizgisine bağlılık mesajı veriyordu:

> *"Sayei Şahanede günden güne her tür maarif ilerlemekte ve lisanı şirin beyanı Türki'de yazılan gazeteler vasıtasıyla herkes yeterince milletlerin ve memleketlerin geçmiş ve bugünkü durumları hakkında bilgi edinmekte olduklarından ve yüzyılın hükümdarı bu faydalı işleri iyi eserleri de onayladığından Meclisi Maarif azasından izzetlu Şinasi Efendinin dahi 'neşri maarif emeliyle' bu kere sultani irade çerçevesinde bir gazete çıkaracağını öğrenmiş bulunuyoruz."*

Buna karşılık Tasviri Efkâr'ın her alanda olduğu gibi eğitim ve edebiyat alanlarında da yepyeni bir yaklaşım oluşturduğu kabul edilir. Halk dilini ön plana çıkarması, sade anlatım ve kesin fikirli stili, gazetesine izin başvurusundaki *"olabildiğince Türkçe anlatım"* ilkesine sadık kaldığını gösterir. Dilbilgisi kuralları üzerinde Ruznâme ile sürdürdüğü tartışma ise, o dönem yazarları için polemik örneği olarak kabul edilmiştir. Şinasi; Tercüman-ı Ahvâlde anlamsız gelenekleri yeren ilk yerli piyes *Şair Evlenmesi'ni* yayımlayarak iki açıdan yenilik getirmişti. Tasvir-i Efkâr' da ise tarihe bilimsel açıdan bakan ilk makalelere yer vererek öncülük yaptı. Yayın ve eğitimle ilgili haberlere özel önem verdi, hatta yayın ilanlarını parasız bastı.

Tasvir-i Efkâr'ın Türkçe basına getirdiği iki önemli yenilikten biri, okuyucu mektupları ile ilgilidir. Takvim-i Vakâyi ve Ceride-i Havadis'in sadece padişaha ve vezirlere övgü taşıyan okuyucu mektuplarına yer vermelerine karşılık Şinasi, gerçek okuyucunun fikirlerini yansıtan yazılara sütunlarında yer vermiştir.

İkinci önemli yenilik, Şinasi'nin Arap harfleriyle dizgiyi kolaylaştırmak için dizgi kasasındaki harf sayısını 112'ye indirmesiydi. Bu girişim, okuma yazma ve öğrenmede kolaylık için *"Arap harflerinin ıslahı ve Latin harflerinin kullanılıp kullanılamayacağı"* konusundaki uzun ve önemli bir tartışmanın açılmasını sağladı. 1863 yılından itibaren **Mecmua-i Fünun, Tasvir, Hürriyet, Terakki, Ruznâme** ve **İbret** gazetelerinin katıldıkları bu tartışmayla, Avrupalı Oryantalistler ve Hıristiyan Araplar ta-

rafından daha önce ele alınmış olan konu İslam düşünürlerine açılmış oluyordu. Türkçe basından sonra Arapça basın ve İranlı aydınlar da tartışmaya katılmışlardır. Suçu harflerde değil, eğitim sisteminde bulanlar olmuştur. Bu arada şöyle ilginç görüşler de belirtilmiştir:

> *"Arap harfleriyle değil öğrenciler, öğretmenler içinden bile gazete okuyabilecek yüzde beş kişi çıkamaz; oysa Rum, Ermeni ve Yahudi çocukları mahalle mektebine gittikten altı ay Sonra okuyabilecek duruma geliyorlar."*

Kamuoyu önünde ve bazen özel yazışmalarda da süren bu tartışma, o güne kadar yazısı bulunmayan Müslüman gruplarda yazı icadıyla, Müslüman bütünlüğünün parçalanacağı görüşlerinin de ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur: "*Bu gidişle Lâzca ve Çingenece de kurulur".* Nitekim 1876–78 savaşı yenilgisi ertesinde, o güne kadar kendi alfabesi bulunmayan Arnavutlarda, Arap harfleri yerine Latin harflerinden bir alfabe oluşturma girişimleri başlar.

Şinasi'nin devlet memuru olduğu halde yönetimi böylesine eleştirisi dikkatlerden kaçamazdı. Nitekim Tasvir-i Efkâr'ın 106. sayısından sonra görevine son verildiyse de o, gazetecilik görevini bırakmadı. Genç kadroları bir araya toplayıp yetiştirme çabalarını terk etmedi. Böylece **Yeni Osmanlılar**'ın düşünsel kurucusu oldu. Osmanlı'nın kimliği konusunda tartışmaların arttığı bir sırada *"millet-i hâkime"*nin kendi hakkındaki kararı kendisinin vermesi gerektiği yolundaki düşüncenin temelini atmış oldu.

Kırım Savaşı'ndan sonra İstanbul'da Avrupalılarca çıkarılan gazetelerin sayısı artmıştı. Bunlar bağlı oldukları ülkeye göre açıkça İngiliz ya da Fransız çıkarlarının savunucusu olduklarını yazabiliyorlardı. Başka kaynaktan (başka gazetelerden) aktarılan yazıların suç sayılmadığı bu dönemde azınlıkların gazeteleri de daha bağımsız davranıyorlar ve hoşgörüyle karşılanıyorlardı. Avrupa dilli Türkçe-dışı basının bu dokunulmazlığı ve sorumsuzluğu öyle bir dereceye varmıştı ki, Türk yazarları bile bunlardan yararlanıyorlardı. Şinasi doğrudan gazetesine yazamadıklarını İstanbul'da çıkan **Courrier d'Orient** gazetesine yazdırtıyor, sonra Türkçeye çevirip kendi gazetesine basıyordu.

Gazete Başlıkları: Ceride-i Askeriye (en üstte); Muhib (ortada solda), İbret (ortada sağda); Vatan (altta solda), Basiret (altta sağda)

Rumca basın bu durumu kullanmakta da en ileri gidendi. 1844'te Yunan parlamentosunda başlatılan **"Megali İdea"** – İstanbul'u alıp Bizans İmparatorluğunu canlandırma - akımı, 1863'te İstanbul'da kurulan **Neologos** gazetesiyle resmi yayın organını bulmuştu. Bu gazete açıkça şunları yazabiliyordu:

"Yunan ırkının Megali İdea'sı Yunan eğitimi, Yunan yaşamı ve uygarlığının, Osmanlı Devleti'nin koruyucu gücü altında, Osmanlı İmparatorluğu

ve Doğu'ya yayılmasıdır… Mademki bütün ekonomik girişimler ve birçok kamu hizmetleri Rumlar tarafından ve Rum sermayesi sayesinde gerçekleşmektedir, o halde ekonomik olarak Türkiye bir Yunan devletidir."

Gerçi bu düşünceye açıkça karşı çıkanlar (Osmanlılığa bağlı Fenerliler, Bizans'ın vârisi Osmanlı yerine niteliksiz bir Atina'ya hizmeti küçülme sayan İstanbul Rumları, sabırsız girişimlerin ticaretlerine büyük zarar verebileceğini düşünen tüccarlar ve daima yavaş hareketi yeğleyen Patrikhane vb.) çoğunluktaydı. Osmanlılığı Yunanlılığa üstün tutanlar *"bu yanlış ve haris politikalar yüzünden Rumların önemli görevleri Ermenilere ve Yahudilere bırakmak zorunda kaldıklarını, Ermenilerin 'millet-i sâdıka' diye anılır olduklarını"* ileri sürüyorlardı. Ancak, dış çevrelerin maddi yardımlarıyla, radikal gruplar üzerinde bu yayınlar etkili oluyordu.

Bir Rum sürgün basını yoktu ama, Avrupa'da sadece Osmanlı Rumlarına yönelik gazete çıkarılıp da bunun ülkeye sokulması yasaklanınca bunu siyasal sorun yapmaya çalışan merkezler türemişti. (Londra'da çıkan **İngiliz Yıldızı** gibi). Bulgar radikal yayınları da 1857'den beri faaliyetteydi: İstanbul'da çıkan **Çarigradski Vestnik** (İstanbul Habercisi) gazetesi Panslavizmin resmî sözcüsü niteliğindeydi. Bu sırada Rusya'nın Osmanlı topraklarında yoğun şekilde Sırpça dergiler dağıttığı ve Bulgar milliyetçiliğine karşı Panslavist akımları savunan gazeteleri desteklediği biliniyordu.

Tercüman-ı Ahvâl ve Tasvir-i Efkâr'cıları kızdıran da bu durumları bilmeleriydi. Millet-i hâkime için kaybedilmiş olan eşitliği istiyorlardı. Ermeni harfleriyle Türkçe olarak yayımlanan **Mecmua-i Havadis,** Bâbıâli'den aldığı kapatılma emrini okuyucularına şu sözcüklerle duyurmuştu:

"Yasanın emrine uyacağız ... Ama İstanbul'da basılan ve yayınlanan diğer Fransız ve İngiliz ve belki Rum ve Ermeni dillerinden olan gazeteler kadar zararlı yazılar yayımlamaya izinli olmadığımızı belirtmekle ... "

Tercüman-ı Ahvâl de buna şu notu eklemişti:

"Gerçi bir devlette, bir yasa altında olan gazetelerin hepsi bir imtiyazda ve eşit özgürlükte olmak gerekirse de, nedense bu bizde görülmüyor ve olamıyor…"

TARTIŞMA KONULARI

Özel Türkçe basının başlangıçtaki tartışmaları rejime yönelik değildi. Yirmi yıl boyunca hep Avrupa'nın örneğini vererek çağdaşlaşmayı ön planda tutan **Ceridei Havadis** ile yeni yayını **Ruznamei Ceridei Havadis**, yepyeni düşüncelerle ve Avrupa'da yaşamış olarak orayı bilen bir kadroyla gelen **Tercümanı Ahval'**in yönlendirişinden rahatsız olmuştu. Özellikle Tercüman'ın düşünür çevrelerde daha çok okunur hale gelmesi rekabet açısından rahatsızlık doğuruyordu. Unutmamak gerekir ki, her ne kadar Ceride'nin sahibi İngiliz idiyse de bütün yazarları bizim devlet memurlarıydı. Bizim **Tanzimat Kuşağı** adını verdiğimiz 1830-1860 neslinin temsilcileriydi. Tercüman ise **Yeni Osmanlı** kuşağının (1860-1890) ilk sözcüsüydü. İki taraf da Avrupa örneğine bakarak çağdaşlaşmakta kararlıydı ancak aralarındaki fark **acilcilikleri**'ndeydi. İlk Tanzimatcılar daha yavaş bir değişim tasarlarlarken Yeni Osmanlılar geri kalmışlıktan çıkmanın ancak çok daha hızlı değişme ile gerçekleşeceğine inanıyorlardı. Bu yüzden verdikleri bilgilerin hatalı yanlarını yansıtmakta adeta yarışa girmişlerdi.

Ruznamei Ceridei Havadis 29 nolu sayısında (Kasım 1861) *"Cerideci ile bazı müşterisi arasında vuku bulan görüşmedir"* başlığı altında bu konuda ilginç bir örnek vermiştir. Avrupa gazetelerinden yeterince alıntı yapılmamasını eleştiren Müşteri iç haber eksikliği konusunu gündeme getiriyor:

"Müşteri – Ben yirmi seneden beri sizin Ceridei okuyorum. Gerçi hayli fark etti. Özellikle Son savaştan beri (Kırım Savaşı) daha iyileşti. Fakat Yabancı memleketlere ait oldukça bilgi veriyorsanız da iç haberlerde az şey yazıyorsunuz, Avrupa gazeteleri gibi devlet ve milletin halinden bahsetmiyorsunuz ve de onların haklarında hayırlı zan ettiğimiz fikirleri beyan etmiyorsunuz. İşittiğimize göre buna Bâbıâli'den izin verilmiyor imiş. Acayip şey. İstanbul'da Fransız, İngiliz ve hatta Rum ve Ermeni lisanları üzere basılan gazeteler sizin hiç yazmadığınız şeyleri yazıyorlar. Ve pek çok hususta serbestce fikir beyan ediyorlar. Bâbıâli bu tür şeyleri onlara niçin men etmiyor. Memaliki Mahrusai Şahane'de Milleti Hakime olan ehli İslam'ın Mileli Mahkume hakkında hoş görülen izinlerden mahrum tutulması yüce eşitliğe aykırıdır. Ötedenberi gayri Müslim uyruklar eşitlik talebinde bulunduğu halde şimdi bu hususta ehli İslam'ın diğer uyruklarla eşitlik talebinde bulunması lazım geliyor.

C – Biliyorsunuz ki yakın zamana kadar Türkçe olarak yalnız iki gazete vardı, birisi Takvimi Vakayi ve diğeri bizim Ceride'dir. Takvim her nasılsa

belli zamanlarda çıkarılamadığından Yüce Saltanat tarafından yayılması lazım gelen bazı konular Ceride vasıtasıyla ilan olunduğundan halkın nazarında resmi hükmüne girmiş ve bu sebepten Ceride'de görülen şeyler devlet lisanı gibi itibar olunmuştur. Bu da her işittiğimiz şeyi yazmağa mani oluyor. Diğer gazeteler gibi devlet ve millet hakkında fikir açıklama konusuna gelince. Allah'a şükürler olsun, gıpta edilecek şu mutluluk zamanında gerek zatı Hümayun ve gerekse bütün vezirler memleket ve milletin durumunun düzelmesi konusunda lazım gelen önlemleri düşünmek ve icrasında son derece ihtimam ve itina buyurmaktadırlar. Dolayısıyla bizim bu konuda yol gösterme nitelikli bazı şeyler yazmamızı terbiyeye aykırı sayıyoruz. Şu vakitlerde bu tür şeyler yazılması yararlı olmayacağından başka kalplerin karmaşasına sebep olur. Evvelleri Avrupa'daki gazeteler de serbest olmayıp şimdi dahi bir gazete devletin fikirlerine veyahut ahaliden birinin namusuna dokunur bir şey yazdığı halde ağır sorumluluk altında bulunur ve gereğine göre suçlanır ve cezalandırılır."

Aslında sorunun tamamen Cerideci bir yazarın ürünü olduğu bellidir ve Tercümanı Ahval'in devletten bağımsız ve özgür eleştiri yapması üzerine beliren tepkilere bir yanıt niteliği taşıyor. Bu düşüncelere tepki İstanbul'da Ermeni harfleriyle Türkçe cıkan **Mecmua-i Havadis**'ten geldi:

"Yazıda Ermeni sözü zikrolunmuş olmakla bizim dahi bir şeyler dememiz lazım gelir. Ve bu diyeceğimizi de yine bir Müşteri tarzı içinde buluruz. Müşteri İslam milletine Milleti Hakime der ve diğer milletlere Milleti Mahkume; yani İslam Milleti hükmeden millettir ve tebaadan olan diğer milletler de hüküm altındaki milletlerdir ve gerçek de öyledir. Mademki İslam olmayan milletlerin hükümette hissesi yoktur ve hükümet nezdinde söz sahibi değillerdir onların gazeteler vasıtasıyla şu veya bu fikre sahip olmalarında bir sakınca yoktur. Çünkü kendileri her ne fikre sahip olurlarsa olsunlar hüküm sahibi olan milletin idaresi altındadırlar. Velhasıl Mahkum Milletlerin fikirleri hiçbir vakit Hakim Milletin fikirlerine galip gelemez. Lakin Hakim Milletin fikirleri buna kıyas olunmaz. Bu millete mahsus olan gazeteler hükümetin fikirlerinden çıkmazlar ve çıkmamalıdırlar. Milleti Hakime'de birkaç gazete olsa ve her kimler yazsa hepsi de resmi makamında tutulur, çünkü Milleti Hakime gazetesidir. Onun için bunlarda olan sorumluluk Mahkum Milletler gazetelerinde yoktur ve olamaz. Rum, Ermeni, Bulgar ve Yahudi gazeteleri kendi milletine ve Osmanlı gazeteleri ise umuma söyler ve mahkumun hükmü olamaz. Bu hakim ve mahkum bahsinde her şey öyledir. Mesela zabitin muamelesi başka, neferinki başka, ağanın başka, hocanın başka, şakirdin başkadır. Onun için Ceride müşterisinin canı sıkılmasın Mahkum Milletlerin serbestce fikir açıklaması sadece mahkumluk sayesindedir.

Ruzname 34. sayısında bu metni aynen yayınladıktan sonra altına yanıtını ekler:

"Mecmuai Havadis'in şu iddiası pek garip olup bunun yazarı gibi hakkında olgunluğu kanıtlı ve güvenimize sahip birinin lisanından işitilmesi daha ağırdır. Mahkum Milletlerin serbestce fikir açıklaması sadece mahkumluk sayesindedir demesine nazaran gayri Müslim tebaanın yazdıklarını ehli İslam gazeteleri yazamazlar ve yazmamalı imiş. Bunun sebebi de mahkumlukları dolayısıyla sözlerinde etki olmaması imiş. Şu hususun sınırı yani gayri Müslim tebaanın sözlerinin tesirsiz bulunması maddesi kabul edilse bile iddia olunan sonucun bundan çıkarılmayacağı dikkatli bir düşünce ile anlaşılır. Mecmuai Havadis daha da derinine açıklama kasti ile şu karşılaştırmasının fesat ve batıllığını açığa vurup diyor ki, Rum, Ermeni, Bulgar ve Yahudi gazeteleri kendi milletlerini söyler , Osmanlı gazetesi ise umuma söyler ve mahkumun hakime hükmü olamadığı gibi bu hakim ve mahkum bahsinde her şey böyledir. Mesela zabitlerin muamelesi başkadır neferinki başka vs…Şu karşılaştırmaya göre mahkum sözünün itibarlı olmaması sebebiyle her istediği şeyi söylemeye izinli olmak ve bir uşak bulunduğu daire işleri ve hususatına ait efendisinin kale almadığı şeyleri esirgemeden söylemeli imiş. Bu suretle tabi olanların fikri kendisine tabi olunanın fikirlerine aykırı düşse bile sakıncası yok demek olur. Hiçbir memleket ve zamanda böyle bir garip kurala bağlanıldığı görülmüş ve işitilmiş değildir. İnsanın baskı ve yayın vasıtasıyla fikirleri ve akla gelebilir şeylerini açıklaması hakkında herkesin bildiği ve aklı selime dahi uygun bulunan usul şudur ki serbest fikirler ve düşünce insan tabiatının gereği olup bunun engellenmesi düşünce sahibinin bile kudretinden hariç ise de, fikirlerimizin açıklanması heyeti içtimaiye çıkarlarının icabına göre olmak zorundadır.Çünkü Cenabı Hakka ve hükümete ve heyeti içtimaiyeye karşı bazı görevlerin icrası üzerimize lazımdır ve fikirlerimizin açıklanmasını ona uygunlaştırmak gereklidir. Bu görevler bütün ülkelerde her bir devletin bilgi derecesi ve yeteneğiyle geçmişten alınan ibret ve olgunluğuna, içinde bulunulan durumun gereklerine , gelecek için riayet olunacak gerekli ihtiyat ve basirete göre hükümet tarafından konulan nizamlar ve yasalar vasıtasıyla tayin ve tahdit kılındığından fikirlerimizden dolayı ancak Allah yanında sorumlu oluruz. Fakat sorunlar bizden çıktığında sosyal yapının düzeni gereğince azarlanan oluruz. Usule riayette Milleti Hakime ve Mahkume arasında bir fark olmayıp, şayet olsa da özgür fikir açıklaması çerçevesinde daha önceki yöntem gereği Milleti Hakime'nin imtiyazlı olması lazım gelir. Hindistan ve diğer yerlerde İngiliz, Cezayir'de Fransız devletlerinin yönetimleri altında bulunan bunca Milleti Mahkume, Hakim Milletlerinin nail oldukları pek çok bağışıklık imtiyazından mahrum tutuldukları halde, Memaliki Mahrusai Şahane'de bulunan bütün uyruk sınıfları hakkında

Hazreti Padişahi'nin yüce müsaadeleri eşitlik derecesinde olduğu cihetle amacımız haşa Mahkum Milletlere bir hakaret nazarıyla bakmak ya da taraflar arasına tefrika bırakmak değildir. Bahis konusu söyleşide Müşterimizin itirazı gayri Müslim uyrukların şu konuda iyinin kötüden ayrılması uygun Sultani eşitlikler olmamasındandır. Mecmuai Havadis dahi şu ayırımı tasdik ve itiraf eylediğinden ikisi arasında hiçbir anlaşmazlık yoktur. Fakat tartışma konusu mecmuanın şu serbestiyeti mahkumluk sıfatına nisbet etmesindedir ve bu davanın ne derece esassız olduğunu isbata şu değerlendirmemiz yeterlidir, zan ederiz."

Açıkçası 1860 ile birlikte milliyetler konusu gündeme gelmeye başlamıştır. Türkçe gazeteler Osmanlı kimliği üzerinde ısrar edip Türk ayırımına girişmezken gayri Türk kesimde milliyetçi eğilim, Avrupa basınının da teşvikiyle yoğunlaşmaya başlamıştı.

Diğer yandan Türkçe basın da kendi içinde çekişmeleri eksik etmiyordu. **Tercümanı Ahval**'in **Ceridei Havadis**'de çıkan, İngiltere' de mahkemeler dışında anlaşmazlıkları yasalara başvurmadan uzlaşma ile çözecek *"Mahkemei Sulhiye"*lerin kurulmasına yönelik bir yazısı üzerine çıkan tartışma bunlardan biridir. Ceride'nin 24.Haziran.1861 tarihli sayısındaki ona yanıt veriş şekli, basınımızda ilk rastlanan bir tür tartışma yöntemini okuyucunun önüne sermiştir. Ziya Paşa'nın eğitim sistemimizi eleştiren yazısı sebebiyle 15 gün yayını men edilmiş olan Tercüman'ın iddiaları cümle cümle aktarılmakta ve yanıtlanmaktadır:

Tercümanı Ahval: Gerektiği için birkaç günlük gecikmeden sonra Bâbıâli'nin uygun görülen yüce izniyle işte Tercümanı Ahval meydana geldi.

Ceride: İslamın gelişinden beri ümmetin ittifaklı oylarıyla kurulmuş ve Yüce Osmanlı Sultanları taraflarından nice nice gerekli himmet ile sürekli çalışmalar sarfiyle en üst dereceye eriştirilmiş olan eğitimin aleyhindeki atıp tutuşuyla T.Ahval'in 15 gün dili tutulmuştu. Bu gazete sahibine geçim kaynağı olduğu için, merhameten özel şartlarla ve yararlı olarak, uğradığı yasağın affına bu kere Bâbıâli'nin yüce izni lütfedilmiştir.

T.A.: Vah vah, Ceride umduğu serbestlik sonucundan çok uzun süre lezzet alamadı.

C.H.: Tercüman'ın umumun nazarında haklı olarak ve daimi surette yaralı ve lekeli kalmasının keyfinden Ceride sonsuz olarak hissedar olsa gerektir.

T.A.: Herkesin malumu olduğu üzere böyle dargınlıklar zamanıyla ve bir çok kereler kendi başına gelmiş olduğundan, bu kadar sevinç ve mutluluk izharına acele etme mesleğe uygun bir görüş ve ileri düşünce değil iken galiba galibiyet pençemizden artık bütün bütün kurtulundu umudu ile boş lakırdı meydanına at sürmüşler.

C.H.: Yirmi seneye yakın bir süredir çıkarılmakta olan Ceride Allah korusun T.Ahval'in hafif darbe olarak nitelediği cezayı çağırır bir suçlama sebebiyle hiçbir vakit kapatılmadı.. Pençei galibane terkibinde olan galip sözcüğü galiba bir işlenmiş korku faili kabilinden olmalıdır.

Arkasından Meclisi Sulhiye konusunun Osmanlı toplumuna uygun olmadığını ve her şeyin İngiltere'den alınamayacağını Tercüman ileri sürer. Ceride "biz alalım demedik, sadece aktardık" diye yanıtlar. Karşılıklı damgalamalardan sonra tartışma şöyle kapanır:

T.A.: Yine derdimizi anlatamadıksa işte artık Ceride sahibinin ya Türkçeyi öğrenmesi veyahut iyi kâtiplere yaraşır yolda dili bilir uslu ve akıllı bir adam bulmasından başka çare kalmamıştır. Hangisini tercih ederse hayırlı olsun deriz."

C.H: Gazetemizde, Tercüman'ın şu günlerde düştüğü felaketlerden kurtaracak kâtipler var. Tercüman aşağıladığı eski usul eğitim sayesinde hayli yetişip ama zekasının gücünden ziyade Cenabı Padişah'ın nimetine nail olduktan sonra arap saçı gibi karmakarışık beğenilmeyen fikirlerini ilanla sahibini pişman etmiştir. Bu cevabımızla yetiniriz."

Yeni Osmanlı kuşağının yetişmesini başlatan yayın olarak Tercümanı Ahval yepyeni bir anlayış getirmeye çalışırken Ceridecilerin onu devamlı yermeleri, daha sonra devleti yönetenlerle **Yeni Osmanlılar** arasında doruğa çıkacak, onların Avrupa'ya kaçmalarına zemin hazırlayacak ortamın başladığını gösteriyordu.

Okullardan çıkanların devletin işine yarayacak düzeyde olmadığını yazdığı için – Ziya Paşa'nın yazıları ki bu yüzden basın tarihimizde ilk kapatılan gazete olmuştu - şöyle eleştiriliyordu:

"T. Ahval'in efkârı umumiyeye aykırı olarak tuttuğu yol çıkar yol değil, bu davranış gazetecilik mesleğine aykırı olduğundan ve bundan kimse yarar sağlayamayacağından bu yoldan ayrılması gereklidir." (RCH. 143)

"T.Ahval'in arzettiği düşüncesizlik sebebiyle yöntemini iyi kâtiplere yaraşır ad ve itibar etmiyoruz. Aklına geleni yazmaktan amacı nedir bilinemez. Bilgi sahipleri insaflı ve hakka dayanır düşünceyle ve emeli birle insaf semtini benimsemelidirler. Tercümanın yazarı izinli olduğu dairenin dışında hareket ettiğinden matbaası kapatıldı. (RCH.153)

Tercüman gibi hemen arkasından çıkan Tasviri Efkâr da Tanzimatçı Kuşağı'nın tercih ettiği hedeflerden ayrılıyordu. Cumhuriyet deyimine pek rastlanmıyordu, asıl hedefleri Meşrutiyet idi. Ekonomi alanında atılan yanlış adımları eleştiriyor, ayrılıkçı akımlara karşı da bir Osmanlı bütünlüğünü savunuyorlardı. 21.1.1864 tarihli **Tasviri Efkâr'**da Ceridei Askeriye'nin yayınlanması vesilesiyle yer alan bir yazı, asker millet kavramını yansıtması açısından ilginçtir ve burada dikkati çeken Türk deyiminin bulunmamasıdır:

"İnsanlığın aydınlanması ve ıslahına memur olmak iddiasında bulunan bir milletin fertleri dünyaya askerlik için gelir ve askerlik yolunda fedayı can eder. İşte ağızdan ağza dolaşan bu davayı isbata kâfi gelecek eserleri gösteren milletlerden biri Milleti Osmaniyedir ki, halkından her biri cengâver ve zaten asker oğlu asker olup, kahramanlık faziletleri ile silahlanmış ve temeli güçlü kurallarla süslenmiş oldukları için, muzafferiyetin bilinen sebebi olan savaş levazımı ve maarifi mükemmel oldukça kendilerine baştan başa âlemin askeri denilebilir."

Avrupanın en yüksek düzeye erişmekte olan medeniyeti karşısında *"Hazır ol cenge ister isen sulhu salah"* tekerlemesini kaydedip bir millet ne kadar cenkci olursa o kadar sulhcu olabileceği kaydediliyor. Aynı sayıda Fransa imparatorunun toplumlarda milliyet ve istiklal kavramlarına saygı duyduğu hakkındaki bir mesajına da yer verilmiştir.

Tercüman, Serbestiyet ve Hürriyet deyimlerine özel bir ilgi gösteriyordu. Avusturya İmparatoru'nun kendi meclisinin açılışında okuduğu nutku aktarırken özellikle vurguluyordu:

"Tam serbestlik veren bir devlet, memleketinde mutlu vesilelerin yayılmasına meydan vermenin yanı sıra kendisi de güç kazanır ve kudret kazanır. Çünkü serbestiyet üzerine dayalı olan kuvvet dahi bu ahaliyi hoşnut edip dışarıdan da korkulacak ve çekinilecek şey kalmaz." (TA.37)

26. sayısında 'halka serbestiyet' usulünden bahseder 21. sayıda ise *"Devlet yönetiminin değiştirilmesi ve fikir serbestliğinin gelmesiyle, halk esas tutularak, ülkenin yönetimi iki büyük meclisin – zadegan ve mebusan – sistemine devredilebileceğini"* belirtir.

Yine de Osmanlı bütünlüğünü tehlikeye düşürecek bir serbestiyet'in bahis konusu olduğu düşünülmemelidir. Serbestiyet, yukardan verilen bir şey olarak algılanıyor halkın serbestiyete yönelik eylemleri onaylanmıyor. Bunlar fitne, fesat ve ihtilal deyimleriyle değerlendiriliyor. Lehlilerin Rus'a karşı eylemleri, Çin, Sicilya, Şam ve Cebeli Lübnan halk hareketleri hep fitne sayılıyor.

Tasviri Efkâr da aynı çizgiyi işler. 63, 64, 66, 68, 83, 78, 83, 131, 226, 232, 242, 248, ve daha bir sürü sayısında hep serbesti fikrine rastlanır. Ancak bir süre sonra Tasvir'in serbestlik deyimi yerine Hürriyet'i tercih etmeye başladığı görülmektedir.

Şunu da belirtmek gerekiyor ki, Takvimi Vakayi de, Ceride'ler de kavram üzerinde durmasalar da Avrupa meclislerinde yapılan konuşmaları tartışmaları gayet sık şekilde hep aktarıyorlardı. Ama Cumhuriyet deyimi ortada pek görünmez. Tasviri Efkâr'ın 68. sayısında *"Prusya asilzadegân meclisinde azadan biri ya lütfu ilahi ile konstitüsyonsuz bir kral veya kralsız bir cumhur şıklarından birinin benimsenmesi zamanının geldiğinden bahsetmiştir"* kaydı var. Yeni Osmanlılar'da cumhuriyet'ten bahse ancak Avrupa'ya kaçışlarından sonra rastlanır. Sabah 28.2.1876 sayısında cumhuriyet'ten bahseder ama rejim olarak kabulü için değildir.

KAYNAKÇA

Koloğlu, Orhan, "Serbestiyet'ten Hürriyet'e", Tarih ve Toplum no. 121 (Ocak.1994), s.5-8

" " , "Cumhuriyet Terimi üzerine", Tarih ve Toplum, no.124 Nisan 1994, s.13-16

MATBUAT NİZAMNAMESİ'NDEN SANSÜRE GEÇİŞ

1860'tan sonra Türkçe basının dinamikleşmesiyle canlı bir döneme giren Osmanlı basını karşısında Bâbıâli, "Saltanatı, hükümeti, Osmanlı toplumunu oluşturan milletleri ve dinlerini" saldırılardan koruyabilmek için daha kesin çizgili önlemlere gerek duymaya başlamıştı. 1860 başlarında bu amaçla -özellikle yabancı basından- şöyle bir taahhütname alınıyordu:

> *Osmanlı hükümetini, diğer devletlerle ilişkilerini, memurların çalışmalarını eleştirmemek; başyazıları önceden Basın Bürosuna bildirip onaylattırmak; Basın Bürosunun onaylamadığı haberleri yayımlamamak; Avrupa gazetelerinde çıkan yazıları düzeltmek amacıyla Basın Bürosunca verilecek yazıları aynen yayımlamak.*

Bu uygulama kuşkusuz son derece keyfi kararlara yol açacak nitelikteydi. Nitekim uygulamalardan şikâyetler giderek artıyordu. Hele yabancı basın, Tanzimat'ın getirdiği eşitlik ve yasalara dayanan uygulama ilkelerinin çiğnendiğini ileri sürüyordu. Bu durumda kapitülasyonlardan yararlanma istekleri artmıştı. Bâbıâli'nin yabancılara ait gazeteleri ve gazetecileri cezalandırma ya da yasaklama girişimleri karşısında elçiliklerin savunma gerekçeleri *"basın özgürlüğünün sınırlarını belirleyici bir yasa bulunmamasıydı".* Bu nedenle gazeteciler kendi konsolosluk mahkemelerinde yargılanmak istiyorlardı.

1281 (1864) **Matbuat Nizamnâmesi**, ön sansürü tümüyle kaldırarak Osmanlı basın rejimini uygar ülkelerinki düzeyine getirmek iddiasındaki bir girişimdir. Basın suçlarının yargılanması için **Meclis-i Ahkâm-ı Adliye** adında özel bir mahkeme kurulmuş, hükümetin re'sen cezalandırma yetkisi kaldırılmıştır. Bu yapısıyla nizamnâmenin Türkçe basını daha ileri bir düzene ulaştırdığı, yabancı basının sorumsuzluklarına ise sınırlama getirdiği açıktır. Nitekim 3. madde, yabancıların yerliler gibi muamele göreceklerini belirtmektedir. Böylece kapitülasyonların basın alanına da yayılmasını önlemeyi sağlamıştır. Gerçekten, Osmanlı topraklarında Avrupalılarca çıkarılan gazeteler, çoğu kez kendi ülkelerinde bulunmayan bir özgürlüğün kapitülasyonlara dayanılarak kendilerine tanınmasını istiyorlardı. Oysa o dönemde, kapitülasyonlar gibi olumsuz bir dış etmenin etkisinde olmadıkları halde, Avrupa'nın İngiltere ve

Belçika dışındaki ülkelerinin hiçbiri, ideal bir basın özgürlüğüne sahip değillerdi. Bu yasaya rağmen kapitülasyonları basın alanına da sokma çabaları 1880'lerin ortalarına kadar sürmüştür.

1870'de İngiliz **Levant Herald** Prusya Kralına hakaret ettiği için Matbuat Dairesince kapatılınca mahkemeye başvurmuş ve elçilik dragomanının (tercüman) hazır bulunmasını da istemişti. Buna verilen 16.Ağustos1870 tarihli cevapta *"Kapitülasyonların yabancı uyruklara gazete çıkarmakta ayrıcalık tanımadığı kamu yararını yönlendirmekle görevli basının hiçbir ülkede ticaret alanı olarak algılanmadığı"* belirtilmiştir. Bir yandan Bâbıâli'nin kararlılığı, diğer yandan yabancı elçiliklerin bu konuda kendi gazetecilerinden çok Bâbıâli'yi desteklemeleri sonucu bu girişimler başarı sağlayamamıştır. Tanzimat'ın kapitülasyonlara karşı tek başarılı savaş verdiği alan, basın olmuştur.

Nizamnâme ile, daha önce kurulmuş olan Bâbıâli Tercüme Odası, Matbuat Müdürlüğü gibi kurumlar basın karşısında yeni görevler üstleniyorlardı. Bunları şöylece özetleyebiliriz:

> *Siyasal nitelikli yayınlara ruhsat vermek; yayınların içeriğini (yayından sonra) kontrol etmek; gazetelere verilecek resmi bildirileri hazırlamak; Avrupa'da Osmanlı Devleti aleyhinde yayın yapan gazete ve kitapların ülkeye girmesini engellemek; bu kurallara aykırı davrananlar hakkındaki para ve hapis cezalarının uygulanması.*

Nizamnâme bir ön sansür koymuyordu ama, ağır para ve hapis cezalarıyla, başta padişah olmak üzere bütün yönetimi (bakanlar, meclisler, mahkemeler, devlet kurumları, memurlar), yabancı devlet başkanları ve temsilcilerini suçlayıcı ve kötüleyici yayınlardan koruyordu. Nizamnâme genel çizgileriyle, kısa bir süre dışında, 1909 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

Salt III. Napolyon'un hazırlattığı Fransa Basın Yasası örnek alındığı için, bu nizamnâme basın tarihçilerimiz tarafından olumsuz diye nitelenmiştir. Oysa, 1 Ocak 1865'ten başlayarak yürürlüğe giren. bu **"pres kanunnamesi",** Türkçe basın tarafından olumlu karşılanmıştır.

Tercüman-ı Ahvâl bu yasayla İstanbul'daki İngilizce, Fransızca, Rumca ve Ermenice basınlar gibi özgürce yazma hakkına kavuştuklarını belirtmiş ve kararı *"büyük bir lütûf ve teşekküre lâyık"* diye nitelemiştir.

Tercüman-ı Ahvâl ve Tasvir-i Efkâr'ın başlattığı dinamizm, yeni kadrolar oluşturuyordu. **Namık Kemal** ile **Ziya Bey** (Paşa) bunlar arasında dönemlerine damgalarını vuran iki yazar olmuşlardır. Özellikle Namık Kemal, diğer Osmanlı uluslarını da etkileyen bir kişiliğe ulaşmış, ölümünden sonra da, II. Meşrutiyet'i bekleyenlerin çeyrek yüzyıl boyunca ilham kaynağı olmuştur.

l865'te Şinasi'nin başarısız bir komplo nedeniyle Paris'e kaçması üzerine Tasvir-i Efkâr Namık Kemal'in yönetimine girdi. Daha önceleri sadece çeviriler yapan Namık Kemal, kolera, kentin sorunları, eğitim, maliyenin düzenlenmesi konularında artık kökleşmiş eleştirilere ek olarak yavaş yavaş kendi kişiliğini de polemiklere ve yazılara yansıtmaya başladı. Kadınların okutulması, tıp eğitiminin Türkçe olması, İstanbul'un yangınlardan kurtarılması, Türk dili ve edebiyatının sorunları, tarih konularındaki ilk yazıları bu dönemde yayımlandı. Öte yandan dış politika alanı, ülke ve yönetim hakkındaki görüşlerini açıklamasına fırsat veriyordu.

Namık Kemal, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin reformlar yapılmasına ve yabancıların ülkenin içişlerine karışmasının önlenmesine yönelik görüşlerini bu gazeteye yansıtmakta aracılık etmiş; gazete, bir sözcü haline gelmiştir. Bu nedenle kamuoyunda etkinliği artmıştır. Otuz yıldan beri "mutlakiyetçi aydın" yönetimi altında, tayinle getirilmiş danışma (meşveret) kurullarıyla reformlar yürütülmüştü. Doğal gelişim, bu danışmada daha yaygınlaşma ve Avrupa örneğine daha yakınlaşma yönündeydi. Tanzimat yönetiminin, tüm iyi niyetlerine rağmen yine de keyfilikten çıkamaması, daha etkili bir kontrol gereksinmesi yaratıyordu.

1866 yılı olaylarla dolu geçmişti: Girit'te ayaklanma başlamıştı; Mısır'ın haris valisi **İsmail Paşa** bağımsızlık tasarıları yapıyor, bu amaçla çevreye paralar dağıtıyordu; Rum-Bulgar Kiliseleri çekişmesi şiddetlenmişti; Rusya'nın Panslavist politikası yaygınlaşırken İngiltere Ortadoğu'yla ilgisini azaltıyor, Osmanlı Devleti'ni destekleme politikası-

nı bırakıyordu. Osmanlı Devleti büyük donanma ve demiryolu projeleri peşindeydi; mali sorunları ve zorlukları giderek artıyordu.

Namık Kemal yazılarında Tepebaşı kahvelerinde söylenen Türk aleyhtarı Rumca şarkılara çatıyor, hükümetin, ulusun özgürlük koşulları içinde dayanışması gerektiğini savunuyor, hükümdarın kendisini halka sevdirmesi gereğinden bahsediyordu. Memleketeyn (Eflâk-Boğdan) ve Girit konusunda hükümet politikasını eleştiriyordu. Avrupa devletlerinin çıkarcı politikalarını ortaya koyuyordu.

1867 başlarında aynı okulun bir diğer üyesi, **Ali Suavi** de **Muhbir** gazetesinde daha değişik bir açıdan, ama çok daha sert bir şekilde yine hükümeti eleştiriyor ve çözümü bir ulusal meclis kurulmasına bağlıyordu. Muhbir aynı zamanda Girit'te ezilen Türk ve Müslümanlara yardım kampanyası açmış, büyük paralar toplamıştır.

Bu sırada, **Mustafa Fazıl Paşa'**nın Paris'te, ülkenin mali durumu hakkında padişaha yazdığı açık mektup ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti hakkındaki haberler Fransız, Belçika ve İstanbul'daki **Courrier D'Orient'**dan sonra **Muhbir** ve **Tasvir-i Efkâr**'da da yayımlandı. Buna saldıran Gazette du Levant'ın yazısına da Namık Kemal cevap verdi. Artık Muhbir ile Tasvir-i Efkâr aynı çizgide yol alıyorlardı. Muhbir, Mısır meclisinin isteklerini eleştiren bir yazı yazdı, Tasvir-i Efkâr bunu aynen sütunlarına aktardı. Ali Suavi Bâbıâli'yi iç sorunlara Avrupa devletlerinin karışmasını önleyemediği için eleştiriyordu. "Hürriyet" başlıklı yazısında keyfi yönetimi ve eşitsizliklerin yok edilmemesini yeriyordu. Muhbir'in 9 Mart 1867 tarihli sayısında, Osmanlı devlet adamları bir danışma meclisi karşısında sorumlu tutulurlarsa, ülkenin pek çok hastalığının iyileştirilebileceği hakkında Ziya Bey'in yazısı çıktı; aynı gün gazete kapatıldı.

Ali Suavi yazısında şunları ileri sürüyordu:

"İnsanlık cemiyetsiz yaşayamaz, cemiyet de ittifak ile devam eder. İttifak tesbih taneleri gibi biribirinden ayrı bir çok varlıkların menfaat ipliğine bağlanmasıyla olur ve irtibatsız varlık birimleri baskısız tahta hükmündedir ki yel alır, yel almaz ise el alır. Osmanlı'da Müslüman, Hıristiyan, Yahudi ayrı ibadet eder ama mabedden çıktıktan sonra elele verip dünyaca kazanacaklarını müştereken düşünürler. Ve her biri bu vatanı ve

Devleti Âliye'yi baba bilirler (…) Gelelim Millet Meclisi bahsine. Vakıa bu devletin otuz kırk milyon reayasının hayat ve mematı üç dört kimsenin elinde olmaktan ise birkaç yüz kişiden oluşan ve üyeleri her sınıf kavmin ileri gelenlerinden teşkil edilecek bir topluluğun elinde olmak daha evla ve akla uygundur. Zira, üç dört kişinin her gün kötü niyetle devleti idare etmeleri ve bundan ülkeye ve millete türlü zararlar vermelerinin mümkün olmasına karşılık birkaç yüz kişinin birden bu hataya düşmeyeceği tabiidir. "

Yazarın Girit'te Rum ayaklanması sırasında onun bütün cemaatlerin birliğini kabul eder bir tavır takınmasında, gazetenin sahibi Rum kökenli Filip Efendi'nin bir ay önce gazetesinde verdiği bir ilanda, "gazetesinin milli menfaatleri içeren yazılar içeren özel bir sayısından 15 bin nüsha basılacağını ve gelirinin masraflar çıktıktan sonra Girit'te sıkıntıya düşen Müslümanlara dağıtılacağını" belirtmesi rol oynamıştı.

Muhbir gazetesi, hükümet aleyhine zihinleri yanıltacak bazı yalan ve düzme şeyler yayınlamayı alışkanlık haline getirmesi ve son günlerde çıkardığı sayılarda yasa dışı pek çok uygunsuz ve esassız şeyler bulunması sebebiyle Matbuat Nizamnamesi'nin 27. maddesi gereğince bir ay kapatıldı. Ali Suavi'nin "devamı gelecek sayıda" kayıtlı yazısı tabii yayınlanamadı. Filip, **Tasviri Efkâr**'ın 465. sayısında çıkan bir açık mektubunda şöyle yakınıyordu:

"Vakıa dünyanın en adaletli yerinde bile bir gazeteyi haklı haksız kapatmak hükümetlerin elindedir. Ama zihin yanıltan ve düzme yayınlar nelerdir bunlar bildirilse de gazeteyi kapatılmaktan kurtarsak. Muhbir devletin ve Osmanlı milletinin payidar olması yanındadır ve bir Osmanlı gazetesi olduğu için hakkında devletten bu yolda hüküm uygulanıyor."

Muhbir kapandı, Kastamonu'ya sürülen Ali Suavi Avrupa'ya kaçmaktan başka çare bulamadı. Tasviri Efkâr'ın da kapatılması ve kendisinin de Erzurum'a atanması/sürülmesi üzerine **Namık Kemal** de **Ziya Paşa** ile birlikte Avrupa'ya kaçtı. Mustafa Fazıl Paşa ve **Agâh Efendi** ile buluştular orada yayına giriştiler. Bu kararların alınmasına gerekçe oluşturan ve tarihe **Âli Kararname** (Sadrazam Âli Paşa'nın kararnamesi) diye geçen ve yeni bir sansür anlayışı getiren 12.Mart.1867 tarihli metin şöyledir:

"İstanbul'da çeşitli dillerde basılıp yayınlanan gazetelerin bir takımının bir müddettenberi kullandıkları lisan ve tuttukları meslek, görevlerinden olan

ahlakı temizleyip ıslah etmek yolundan ayrılarak ve memleketin genel çıkarına asıl karşıtlığı bilinen tamamen zıt uçlara yönelmektedir. Çok kere de esas devlet hakkında bile zebandırazlık (kalleşlik) etmek derecesine kadar varıp, yaşadıkları ve zenginlik elde ettikleri memleket hakkında başkalarında beliren karşıtlıkların def edilmesine çalışmaları lazım gelirken hasımlara fesat aleti olacak bir takım zararlı fikirler ve yalan haberler yayınlamaktadırlar. Bu tür basılı şeylerin ve yayınların ıslahat ve genel ilerlemeye tam bir yararı ve hükümetin davranışları hakkında bile faydası olabileceği düşüncesiyle Devleti Âliye, bunların fikir dizginlerini bir dereceye kadar koyuvermek arzusundadır. Bununla beraber gazetelerin amaçları ve hayırlı görevleri, fikirleri ve çıkarları uzlaştırma hizmeti olduğu halde birçok yalan ve asılsız şeyle zihinleri kurcalamaktadırlar. Halk arasında düşmanlığı doğuracak bir yola gitmelerine ihtiyatla bakmak hükümetin görevlerindendir. Bu durumun Yüce Saltanat tarafından uyrukların ve memleketin durumunun düzeltilmesi ve ilerlemeyle bayındırlığın sebeplerinin sağlanması hususunda her vakitten daha ziyade elden geldiği kadar çalışılmakta olduğu sırada belirmeleri bir kat daha üzücüdür. Asayiş durumu ve düzenle ilgili gerekli kurallara dayanarak bu kurala aykırı davranan gazeteler ve yayınların bütün devlet ve bütün millete yönelik zararlarının engellenmesi amacıyla Matbuat Nizamnamesi' hükümlerinin haricinde olarak hükümetce cezalandırma uygulamaları ve önleyici tedbirlerin alınmasına karar verilmiştir. Bu karar geçici olarak, gerektirmiş olan sebeplerin ortadan kalkmasıyla birlikte yürürlükten kalkacaktır."

Namık Kemal gibi değerli bir yöneticisini kaybetmenin üzüntüsünü açıkladığı yazısında **Tasviri Efkâr'**ın yayıncıları yeni çizgilerini şöyle belirtiyorlardı:

"Bir gazetenin muharrirlerinde beliren değişiklik görevlerinde değişiklik anlamına gelmez. Tasviri Efkâr bundan böyle de asıl mesleği olan hakikate dayanmak yolundan şaşmaz. Ancak şu kadar var ki, ilan olunan resmi beyanname Matbuat Nizamnamesi çerçevesinde gazetelerin sahip oldukları hukuku belirsiz bir müddet için belirsiz bir sınır ile sınırlandırmış bulunmakta olduğundan Nizamname'nin hükümleri geri gelinceye kadar lüzum gördüğümüz derecede ihtiyattan ayrılmamaya mecburuz."

Böylece yurt dışında devrimci basın akımı başlamış oluyordu. Âli Kararname'nin sadece Türkçe basından doğan endişeler yüzünden çıkarıldığı sanılmamalıdır. Yine 1867 başlarında İngilizce **Levant Herald** Gazetesi Bulgarların Girit ihtilâlcilerini desteklediklerini ve kötü liderlerinin uzun zamandan beri mahkûm etmiş olduğu durumdan çıkmaları

için gösterdikleri çabayı övdüklerini belirten bir yazı yüzünden kapatılmıştı. Bu, İngilizce basının Balkanlarda Ruslara ve Panslavizm'e karşı önlem bulma yolundaki yeni taktiğinin bir göstergesiydi. Nitekim az sonra İstanbul'daki diğer İngilizce gazete, Levant Times, bir de Bulgarca nüsha çıkararak ve Bulgar ulusçuluğunu destekleyerek, 1876'ya varan olaylarda, Türkiye içinde çok etken bir rol oynayacaktır.

Yine bu dönemin basın açısından önemli bir oluşumu da, Avrupa'da Arapça gazeteler yayımıyla Osmanlı'nın Arap uyruklarını etkileme çabalarına karşı, Bâbıâli'nin maddi desteğiyle İstanbul'da Arapça bir gazete yayımlama kararıdır. **Faris Şidyak**'ın çıkardığı **el-Cevâib** adlı bu gazete önce zor anlar geçirmişse de giderek oturmuş ve İstanbul'un Doğunun ve Balkanların fikir merkezi haline gelmesinde büyük etken olmuştur. 1880'lere kadar dünyadaki hiçbir diğer Arapça gazete, el Cevâib'in önderliğiyle yarışamamıştır.

Bâbıâli, dinamikleşmekten radikalleşmeye yönelen basını kontrol altında tutmaya eldeki Basın Yasasının, yetmediği inancındaydı.

Buna rağmen, 1864 yasasıyla haklarına kavuşan Türkçe basın bunları kaybetmeye en ciddi tepki gösteren grup oldu. Özgürlüğün savunulması konusunda diğer ulusları da aşan bir duyarlılık gösterdi. Âli Kararnâme, Tanzimat düşünürleri arasında yol ayrımını ortaya koyuyordu. Bir yanda Tanzimat'ın ünlü kurucular ekolünün son temsilcisi **Âli Paşa,** topluma kazandırılan dinamizmin yeterli olduğu, daha fazla değişiklik gerekmediği – ya da yapılamayacağı - düşüncesindeydi. Karşısında **Yeni Osmanlılar** adı altında toplanan grup vardı ve durmanın olanaksızlığını, başlatılan dinamizmin yeni aşamalara ulaştırılması zorunluluğunu savunuyorlardı. En çok yineledikleri slogan da Hürriyet idi.

Âli Kararnâme, "varılan noktayı koruma" yanlılarının dayanağı olmuş; aynı zamanda keyfi yönetimlere de yasal gerekçe sağlamıştır. Daha sonralarının pek kısa "görülen lüzum" gerekçesinin de başlangıcı olmuştur.

Kararnâmenin ilk uygulaması, **Muhbir** ve **Vatan**'ın kapatılmaları (1867) oldu. Memur-gazeteciler uyarıldı ya da yeni görevlere atanarak İstanbul'dan uzaklaştırılmaları yolu tutuldu. Bunun sonucu **Tasvir-i Efkâr** ile **Tercüman-ı Ahvâl** de yayınlarına son vermek zorunda kaldılar1867 yılı sonu ile 1870 yılı sonu arasında Avrupa'nın değişik kentlerinde (Paris, Londra, Lyon, Cenevre) ilk kez sürgün Türkçe basın belirdi: **Muhbir, Hürriyet, Ulûm, ittihad** vb...

1870 sonundan başlayarak sürgündeki Yeni Osmanlılar anayurda dönmeye başladılar, fakat Âli Paşa'nın 1871 Eylülünde ölümüne kadar basın üzerindeki kontrol gevşetilmedi. Utarit, Âyine-i Vatan, Muhîb, Kevkeb-i Şarkî gibi birçok gazete, Âli Kararnâme uyarınca kapatıldılar. Yine de bu dönemde Türkçe basının büyük bir aşama gösterdiği yadsınamaz.

1870 Prusya-Fransa Savaşı'ndan sonra Avrupa siyasi dengesinde büyük bir değişiklik olmuş ve Osmanlı yönetimi gibi düşünürleri de bu değişikliğe göre çözümler aramaya başlamışlardı. Sürgünlükleri sırasında Avrupa'nın uygar ve sansürcü yanlarını daha iyi irdelemek fırsatını bulan Namık Kemal ve arkadaşlarının da sentezlerini daha pekiştirdikleri görülür. Kişiliğini (Türk ve Müslümanlığını) bırakmadan Avrupa uygarlığından nelerin, nasıl alınabileceği konusundaki görüşler gazete sütunlarını doldurmuştur.

Saraydan para yardımı gördüğü halde, **Basiret** bile, Tanzimat'ın getirdiği oranda "serbest" yazma havasından yararlanmayı denemekten geri kalmamıştır. Yeni Osmanlılar'ın ılımlı grubunu oluşturan yöneticilerin gazetenin ilk sayısının önsözünde belirttikleri üzere, onlar radikal olmadıkları gibi, sefalete yol açacak statükocu da değillerdi. İlerlemenin ve refahın yolunu kendi anlayışlarına göre öneriyorlar, Türk ve Müslüman unsurun çıkarlarını savunuyorlardı. Gazetecilik niteliği, bilgi aktarmadaki başarısı ve habere önem verişi nedeniyle, Basiret 1871'de on binlik bir tiraja ulaşmıştı. Ancak bu dönemde gazetelerin her gün değil haftada bir iki defa çıktıkları unutulmamalıdır.

Aynı sırada yayımlanan **Terakki** de aynı liberal ve Türk-Osmanlı topluluklarının çıkarlarını ön planda tutan davranışın içindeydi, ancak özgürlük konusunu fazlaca işlemesi kapatılması sonucunu yarattı. **Hakayikü'l-Vakayi** adıyla yayınını sürdürdüyse de aynı iddialı tutumunu gösteremedi.

BASIN YASALAR ÇERÇEVESİNDE SERBESTTİR'E VARIŞ

Âli Kararname'ye ilk bilimsel tepki daha Âli Paşa yaşarken 1871'in Ocak ayında **Courrier d'Orient'**dan geldi. Paris Hukuk Fakültesi mezunu biri batı hukuk anlayışına uygunsuzluğunu yazdı. **Levant Times** ve **Phare du Bosphore** da ona katıldılar. Buna karşı sadrazamın tam destekçi-

si olduğu bilinen La Turquie gazetesi kaldırılmasının tasarlandığı ancak Avrupa'yı büyük bunalıma sokan Alman-Fransız savaşının taraflı yayınlara sebep olması sebebiyle ertelendiğini ileri sürdü (25 ve 27.Ocak), hatta hükümet eleştirilmezmiş gibi anlamanın yanlış olduğunu ileri sürdü:

> *"Gerçek bir milli basının görevi tutkuları kışkırtmak ne de kamu işlerini yönetenleri aşağılamaktır. Amaç çok daha soyludur ve Türkiye'de özellikle geniş bir ufku var. Bir fasit dairede durmadan dönüp durmak ve yaşanılan ülkeye çoğu kez zararlı bir yabancı politikanın hararetli savunucuları olmak yerine, burada en iyi niyetli bir misafirperverliğe tanık olan yabancı meslekdaşlarımızın imparatorluğun çıkarlarını benimsemeleri, bizi ilerlemeye ve uygarlık yoluna yönlendirecek fikir ve doktrinleri yaymaları daha iyi olmaz mı.*
>
> *Özgürlük tartışmalarına daha çok gerek var diyecekler. 12.Mart.1867'den önce serbestti. Bu kararnamenin çıkmasının suçu kimin? Hükümet idari önlemlere başvurduysa suçlu kim? Daha başlangıçta Girit sorununu destekleyen yabancı basın değil mi? Birden fazla gazete Bâbıâli'ye Girit'in Yunan kırallığına bırakılmasını önermedi mi? Şu anda Fransa'da bir gazete Alsas-Loren Prusya'ya verilmeli derse ne olur, İngiltere'de İrlanda için ne olur, Rusya'da Türk bölgeleri için dense ne olur? Ayaklanmaları destekleyenlere Bâbıâli sessiz kalabilir miydi?"*

Âli Paşa'nın ölümünden sonra önce bir yumuşama dönemi yaşandı. La Turquie bile 8.11.1871'de *"Kararname mecburiyetlerden doğdu kanuna dönüştürülmelidir"* tezini ileri sürdü. Oysa daha katı bir döneme giriliyordu. Bunda devletin maddi sorunlarını çözememesi kadar siyasi sorunların da giderek karmaşıklaşması etkili oluyordu. 1872 Ocak'ında Matbuat Dairesi uyarı bildirisi yayınladı: *"İnsanlar ve milletler arasında anlaşmazlıkları kışkırtmamak için Rehber olarak tarafsızlık ve ılımlılık tercih edilmeli, kişisel tartışmalar ve hakaretlerden kaçınılmalıdır. Oysa basınımızda iç ve dış konularda tam aksi yapılıyor. Uyarırız."*

Yalan yanlış haberler çıktığı bir gerçekti ama durumun giderek kötüleştiği de bir gerçekti. Bütçesinde para kalmamış olan Bâbıâli memurlara aylık ödeyemeyince **Levant Times** aylıkların artık 30 gün yerine 40 gün hesaplanarak ödeneceği haberini uydurdu. Tabii tekzip edildi, ancak aylıkların ödenemediği de bir gerçekti.

1872 Haziranı'nda **Ahmet Midhat**'ın yönetimi altına geçmesinden sonra **İbret** gazetesi radikal Yeni Osmanlılar'ın sözcüsü haline gel-

di. Bunda başyazarlığını **Namık Kemal**'in yapması en önemli etkendi. Daha birinci sayısı iki baskı yapmış ve 25 bin gibi o güne kadar işitilmemiş bir tiraja ulaştığı ilan edilmişti. İbret, kısa yaşamında 12 bin tirajın altına düşmedi.

Çıngıraklı Tatar'ın başlığı ve birinci sayısındaki karikatür. "Çıngır, çıngır ben geldim" diyen yeni gazetenin karşısında İstanbul'un bütün gazeteleri resmedilmiştir: Hakayik, Çaylak, Basiret, Courier d'Orient, La Turquie, Levant Heradal, Neologos, Bizantis, Levant Times vs... Bununla da belirtildiği gibi, mizah gazetesi diye çıkarılması da aslında tam siyaset yapıyorlardı.

İbret bir savaşın gazetesiydi ve bunu, haberden çok makaleleriyle, fikirler ortaya atıp tartışarak sürdürüyordu. Bazen ülke sorunları üzerinde üç sayfalık başyazılar yayınlıyordu. Namık Kemal'in en geniş çalışma gösterdiği gazete oldu, çünkü haftada beş defa yayımlanıyor, her sayısında yeni bir sorun ortaya atıyordu. Çıkışının birinci ayını doldurmadan dört ay süreyle kapatılması, kamuoyunu ne denli etkilediğini kanıtlar. Namık Kemal ve arkadaşları da kapatılma ile birlikte değişik görevlere atanarak İstanbul'dan uzaklaştırıldılar.

Şemsettin Sami

Ahmet Midhat

Basiretci Ali

Ali Suavi

İbret davasında yalnız değildi. **Diyojen** 21.Ağustos.1872 sayısında "Matbuat Nizamnamesi" başlıklı yazısında Kararname'den kurtulma özlemini şöyle aktarmaktaydı:

"Yasa nedir? Nizam nedir? Onu hakimane tanımlamak İbret'e yakışır, eğer bir daha çıkabilirse (…) Benim iktidarımca 'yasa ve nizam, hükmü devamlı olan padişah emrinden ibarettir' çünkü düstur öyle diyor. Ama zihin yorgunluğunu gücümün son derecesine götürdüğü halde şunu akıl edemiyorum ki, matbuat nizamnamesi adıyla hükmü daima geçerli olmak üzere çıkan padişah emirlerinin geçerliliğini daimi surette Kararnameler nasıl tatil edebilir?(…) Ama biz tüzükten memnun muyuz? Doğrusu aranırsa pek de memnun değiliz denemez. Nizamname memleketimizde hiçbir gazeteyi kapatmadı, hatta tatil eylemedi. (İhtiyatlı bir dille her şeyden söz etmeye izin verdiğini örnekledikten sonra) Kararnameye ise ona nisbetle gökgözlü Arap denebilir; hatta doğduğu gün İstanbul'da üç gazete birden kapatılmıştı. Biz de birkaç kez kapandık. Kulak kuyruktan söz ettik, kapandık; burundan kulaktan söz ettik, bir şey demediler; 'hazine faresi' dedik, kapandık; 'hazine muşambası', 'fare otu' dedik bir şey demediler; gazetemizin sonunda iki resim koyduk, kulaklı bir resim neşrettik, bir şey demediler. İşte matbuat nizamnamesinin işte kararnamelerin etkisi.(…) Ama idarenin adaletine güvenimiz yok mu? Eğer olmasaydı hiçbir vakit fikirlerimizi bu kadar serbest söylemezdik."

Terakki Eğlence ve Şafak gazetelerinin başlıkları

İstanbul resmini başlığında kullanan iki gazete: Ayine-i Vatan ve Musavver Medeniyet

Sürgün, **Namık Kemal**'in savaşımını sürdürmesini engelleyemedi. Gelibolu'dan, tekrar yayına başlayan İbret'e ayrıca Diyojen ve Hadîka gazetelerine yazdı. Sadrazamla alay etmesi ve taşra halkının dertlerini yansıtması bu iki gazetenin de başını yaktı; her ikisi de kapatıldı. Namık Kemal, kısa bir süre sonra, mutasarrıflık görevine son verilince İstanbul'a döndü ve tekrar İbret'in başına geçti, öncekinden de daha şiddetli bir savaşıma girişti. Gazete, Tanzimat'ın başarısızlığında

Avrupa'nın Osmanlı'nın içişlerine karışmasının rolünü en ısrarla işleyen yayın organı oldu. Osmanlılığın yaşayabilmesi için Türk-İslam sentezi ve tüm azınlıklara söz hakkı tanıyan bir meşveret (danışma) sisteminin savunmasında en ileri gitti. Düşünce özgürlüğü ve parlamenter sistem üzerinde durdu; keyfi yönetime çattı.

Türkçe dışı basının azınlıkları daha fazla haklar istemek hatta bağımsızlığa özendiren yayınları bu dönemde – tam bir Türkçülük denemese de – Milleti Hakime yani Müslümanlar arasında Türk haklarının da gündeme getirilmesine zemin hazırladı. Bu konuda Namık Kemal öncülük yaparken örneğin İzmir'de ilk sayısı 24.Ağustos.1872'de çıkan **Devir** gazetesinin de aynı düşünceyi benimsediğini belirtmeliyiz. Altbaşlığında *"Menafi-i milliye ve mevadd-ı mülkiye ve politikadan bahseder"* kaydı bulunan gazete çıkış gerekçesi olarak şu görüşü açıklıyordu:

> *"İzmir'de günden güne çoğalmakta olan Rumca, Ermenice, Yahudice ve Fransızca matbuata karşı Türkçe bir gazetenin (gereği) gayret-i milliye ve muhabbeti vataniyemi tahrik eylediğinden başvuru üzerine aldığım izne dayanarak 'Devir' adını verdiğim bu gazetenin yayınına besmele çekerek başladım. Bu girişimden amacım, Müslüman kardeşlerimin de matbuat cihetiyle noksan gördüğüm hukuk ve hürriyetini diğer vatandaşlarımız gibi tamamlamaya yol açmaktan yani kendilerine halisane ve övünülecek bir hizmet vermekten ibarettir. Bu hayırlı niyetimde başarıda kendime evvela ilahi kuralları rehber ve ikinci olarak İslami arzuları yardımcı ve gayet dost bir birader bilirim. Allah başarı ihsan eylesin."*

Namık Kemal de yurt sevgisini gittikçe daha çok işliyor, *"bütün Müslümanları, ağabeyleri olan Türklerin korumasında toplanmaya"* çağırıyordu. **Vatan yahut Silistre** piyesinin Gedikpaşa Tiyatrosu'nda temsil edildiği gece (1 Nisan 1873) yarattığı coşku ve halkın gösterileri bir bahane oldu ve **İbret**'in yazı kadrosunun tümü **(Namık Kemal, Ahmet Midhat, Ebüzziya Tevfik, Nuri)** değişik yerlere sürüldüler. Namık Kemal, Abdülaziz'in 1876'da tahttan indirilişine kadar üç yıl Magosa'da sürgün kaldı. Bu sürgün kararında piyesinden çok, gazetede yayımladığı düşünceleri yönünde bir rejimi gerçekleştirmek için **Veliaht Murat** ile ilişki kurduğu ve hükümet darbesi tasarladığı yolundaki kuşkular rol oynamıştır. Böylece gazetecilik yaşamı sona eren Namık Kemal, kitap yazarlığı ve politikacılık dönemine girdi.

l873'te başlayan baskı, ülkenin içine düştüğü politik sorunların Önemiyle orantılı bir şekilde, giderek arttı. Gittikçe yaygınlaşan mizahî yayınlara hoşgörüsüzlük son dereceye vardı. İngiliz ve Amerikan misyonerlerinin mali desteği ile geniş bir Arapça yayın merkezi haline gelmiş olan Beyrut'taki basın çevreleri, l874'lerden sonra kendilerine daha özgür ortam sağlayan Mısır'a göçe başladılar. Midhat Paşa'nın sadrazamlık dönemlerinde basına daha hoşgörülü davranıldığı görülmüştür (Bir gazetenin, haberinin doğruluğunda ısrarı üzerine Trabzon'un bir köyüne tarafsız soruşturma heyeti yollanmış ve doğruluk anlaşılınca gazeteye çıkış izni verilmiştir). Ancak Balkanlarda ulusçu akımların giderek yoğunlaştığı ortamda Midhat Paşa bile hiç kısıntısız basın özgürlüğü ilkesini uygulayamamıştır.

Yine de bu dönemde basının sesini işittirme olanağını bulduğu anlar olmuştur. Nitekim bu dönemde sürgün İran basınının ilk ihtilalci gazetesi olan **Ahtar** İstanbul'da yayına başlamış (1875) ve yaşamını yirmi yıl kadar sürdürmüştür.

Dönemin yadsınamayacak diğer bir olumlu yanı ise, basın rejimini sıkıştırma çabalarına karşılık, basının ülkenin dört bir yanına yayılması yolunda devlet eliyle büyük bir atılımın gerçekleştirilmiş olmasıdır. İlki Beyrut'ta ve Tuna vilayetinin resmi sözcüsü olarak kurulan vilayet gazetelerinin sayısı 1873'te yirmiyi bulmuştu. Tüm ülke için geçerli yasa ve haberleri içermenin yanı sıra, yerel konuları da işliyorlardı. Yönetimlerinde memur-gazeteci tiplerini görürüz. Genellikle gazetenin sorumluluğunu vilayet mektupçuları yükleniyorlardı.

Âli Paşa, Midhat Paşa ve **Mahmut Nedim Paşa** bunların yaygınlaşmasına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Yararları, kamuoyuna bilgi ulaştırmak kadar bölgenin yetenekli kişilerine de yeni bir alan açmış olmalarıdır. Böylece yönetimle bölge aydınları arasında bağlantı sağlamışlardır. Yine aynı dönemin diğer bir olumlu girişimi, ülkenin dört bir yanında yayımlanan gazetelerin toplu halde okuyucuların incelemesine sunulduğu **"kıraathane"**lerin açılmasıdır. İstanbul, İzmir, Girit, Trablusgarp, Samsun, Saraybosna'dakiler ilgi görüyordu.

Basın yaşamının ilk 31 yılında Osmanlı Devleti'nde sadece dört Türkçe gazete ve dergi çıkmıştır. 1860–1866 arasında İstanbul'da toplam 17 yayın görülür ki, her yıl 2.5 yayın demektir. 1867–1878 arasında ise 113 yeni yayın görülür, yani ortalama her yıla on yayın düşer.

Bu ilk basın patlaması döneminde gittikçe dinamikleşen yayın organları, birdenbire, Osmanlı tarihinin olaylarla pek yüklü bir dönemiyle karşı karşıya geldiler. Dört beş yıl içinde Osmanlı maliyesinin iflası, Mısır'ın iflası, Süveyş Kanalı'nın İngilizlere satılması, Hersek ayaklanması, Bulgaristan ayaklanması, Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve ölümü, V. Murad'ın tahta çıkarılması, delirmesi ve indirilmesi, II. Abdülhamid'in tahta çıkarılması, Kanun-ı Esasi'nin ilanı, Ruslarla savaş ve yenilgi, V. Murad'ı kaçırıp tekrar tahta çıkarma girişimleri gibi toplumu sarsan olaylar yaşandı.

Bâbıâli 1874'te her gazeteye iki paralık pul yapıştırma zorunluğunu koyarak bir çeşit ekonomik baskı uyguladı. Ancak bu, artan bir dinamizm içindeki basını kontrole yeterli değildi. Tehlikeli boyutlara varan olayları frenlemek isteği, dışardan kışkırtılan çatışmalara içerden gerekçe hazırlama kuşkusu ve ayaklanmaların ülkenin diğer kısımlarına da yayılmasını önleme telâşı, Bâbıâli'yi durmadan bildiriler yayımlayarak basını uyarmaya yöneltti. Kuşkusuz bu arada yöneticiler kendi kusurlarını da örtmek amacındaydılar.

Böylece her şey *"zihin karıştırıcı ve zararlı"* diye nitelenen konular arasına alınmış oldu.

Uyarılar yetmeyince ön sansür konması yoluna gidildi. Haziran 1875'te, siyasal nitelikteki kitap ve broşürlerin ön sansürden sonra yayını kararı verildi. Aynı yılın Eylülünde 1864 Yasasına *"ilave baskıların"* sadece resmi bildiriler için kullanılabileceği maddesi eklendi. 1876 yılı, türlü önlemler alınmasıyla geçti, Önce resim ve karikatürlere sansür kondu. Yurt dışından gelen yayınlara karşı daha sıkı bir kontrol getirildi. Sonra ülkedeki tüm gazetelerin, **Matbuat Dairesi** ve valiliklerce kontrol edilmedikçe baskıya giremeyecekleri ilan edildi. Sonunda buna, Matbuat Dairesi'nden verilmeyen savaş haberlerinin yayınının yasaklanması eklendi.

SUPPLEMENT
DU
DJÉRIDÉI ASKÉRIÉ 1

Jeudi, 27 Juillet 1876 (Prix 20 paras.)

La recette de ce Supplément sera versée à la caisse du Yanei Harbièh

Dépêche télégraphique de S. E. Ahmed Hamdi pacha, Vali de Scutari d'Albanie, au Ministère de la guerre en date du 12|24 juillet 1292 (1876).

Ayant reçu avis que les Monténégrins s'étaient réunis en grand nombre dans les environs du fort ...

J'ai eu l'honneur de faire part à Votre Altesse de la Victoire que nous avons remportée à Sutanitza.

Il ressort du rapport que je reçois à l'instant d'Abdullah pacha, que les volontaires Circassiens et Albanais ont poursuivi l'ennemi en lui ...

SUPPLÉMENT
DE L'ÉVÉNEMENT
LUNDI 17 JUILLET
Prix 20 paras.

Dépêches Officielles.

Télégramme adressé à S. Altesse le Grand-Vézir, par Ahmed Hamdi pacha, commandant du corps d'armée de Scutari d'Albanie, en date du 3|15 juillet.

aux ministères de la guerre et de la marine et à la grande maîtrisse de l'artillerie les sommes qui servaient mises à sa disposition, est composée ainsi qu'il suit :

Président, S. Exc. Halet pacha,

PRIX : 20 Paras.

SUPPLEMENT
DU
"LEVANT HERALD."

MERCREDI, ... heures matin.

TIRÉ ... GUERRE.

(Communiqué ... la Presse.)

Le télégramme ... 16 juillet courant, a été reçu hier au Sérasskiérat de Mehemmed Ali pacha, général en chef de la division de Novi-Bazar :

Les Serbes ayant élevé des retranchements sur le poste de frontière, nommé Osman-Bazar, distant d'environ une heure du village turc de Bernitcha, à trois heures lubrifiant de Sénitcha, le major Ibich agha annonce que hier (dimanche) l'avant-garde de la réserve attaqua les retranchements en question et s'en emparait, tuant 23 hommes à l'ennemi et lui prenant environ une centaine de capotes militaires avec une certaine quantité de bu-

Abdülaziz'in tahttan indirilip Murat'ın tahta çıkarılmasından sonra yaşanan hareketli günlerde gazetelerin tek yaprak halinde "ilave"ler yayınlamaları gelenekleşmişti. Hepsi de Fıransızcaydı. En üstte Ceride-i Askeriye'nin, ortada L'Evement'in, en altta İngiliz Levant Herald'ın Fransızca ilaveleri.

II. Abdülhamid'in tahta geçişinden sonra, 1876 Aralığı'nda ilan edilen Kanun-ı Esasî'nin 12. maddesinde "basının yasalar çerçevesinde serbest olduğu." kaydedilmişti. O günkü hava içinde basın bir süre bu özgürlükten yararlandı. Ancak savaş halinin gerekleri kadar II. Abdülhamid'in daha sıkı bir kontrol istemesi de 30 yıl sürecek yeni dönemi başlattı.

ABDÜLHAMİT BASIN REJİMİ
MEŞRUTİYETİN İLANI AŞAMASINDA

II. Abdülhamit tahta, anayasayı Kanuni Esasi ve meclis denetimine dayalı meşrutiyet sistemini kabul etmek koşuluyla oturmuştu. Konuyu, bu sistemin babası olan sadrazam **Midhat Paşa** ile fazla tartışmamıştır da. Onlar tartışmıyorlardı ama, devlet bu vesileyle donanmalar, gösteriler düzenletirken, İstanbul basınında destekçiler ve karşıtları açıkça tartışıyorlardı. Taraftarlar yabancı basının yorumlarını da aktararak konuyu işliyordu. Buna karşılık hiç alışık olmadığı sistemi dışlayanlar da vardı. Başta, meclisin yalnız Müslümanlardan oluşmasını isteyen muterizler (itirazcılar) geliyordu.

Meclis üyelerinin devletin bürokratları tarafından seçilmesini önerenlere karşı en sert çıkışı tam bir Osmanlıcı olan Karamanlı Rum kökenli **Teodor Kasap** yapmıştır. Halkın kendi temsilcilerini kendisinden başkasının seçemeyeceğini sert bir dille, Abdülhamit'in saltanatının 17 inci gününde böyle ifade eder:

> *"... Milletimiz uykuda mıdır? Yoksa zulüm altında ses çıkaramıyor mu? Meclis-i Umumî küşad olunduğunda anlaşılabilir. Bizde niçin büyük adamlar yetiştirilmedi denilmesin, bizde de büyük adamlar zuhur etti, lâkin tutulup hapsedildi: (...) Müsaade buyurulan usul-ü meşverette, meşveret, hükümet ile yani padişahın mülkün idaresine tâyin buyurduğu memurîn ile padişah arasında bir meşveret değildir... Kırk milyon ahalinin içinde hâl-i hâzırımızın ıslâhına dair birkaç söz söyleyip, bir-iki yol gösterip, birkaç şey beyan edecek dört yüz kişi de mi bulunamaz? İktidar ve malûmat ve bütün ilimler ve fenlerde tam maharet yalnız memur hazretlerinde mi bulunur. Bu kadar âlim ve fen sahibi ve sadık imişler de bizi niçin şu hale getirmişler?"*

Teodor Kasap İngiliz **Levant Herald**'in, yönetim ile memurların ıslahı için İngiliz memurları getirtilerek bürokraside görevlendirilmeleri önerisini de *"hiçbir idarenin kabul etmeyeceği"* formül olarak red edecek derecede de Osmanlı Devletine bağlıdır. Ve ekler :*"Borsada hisseler inip çıkıyor. Bunu indirip çıkaran millet değil midir?"*

İyi niyeti inkâr edilemeyecek Kasap'ın borsada oynayan bir avuç açıkgözü milletin tümüyle özdeşleştirmesi tabii ki aşırı abartmaydı.

Buna karşılık gazeteci **Ahmet Midhat,** anayasayı saygı ile karşılarken hâlâ devlet ile millet kavramlarını özdeşleştirmekten vazgeçemiyordu:

> *"Bugünkü günde ise biz gerçekten bir uygar ve düzenli millet olduk. Evet, 7 Zilhicce (Anayasanın ilân günü) tarihine gelinceye kadar biz bir devleti muntazama değildik. "*

Anayasa tasarısına karşı çıkanların isimlerini **İttihat** gazetesinde kamuoyuna açıklayıp cezalandırılmalarını isteyen – Prof. Zafer Tunaya'nın deyimiyle "İslamcı bir rasyonalizmin sınırları içinde radikal değişimci" **– Namık Kemal,** değişimin parça parça olmayacağını, yönetim sistemini bütünüyle değiştirmek gerektiğini ileri sürer. Böylelikle uygar milletlerin mutluluk nedeni olan meşrutiyet rejiminin istibdat'ın yerine geçirilmek hedefine ulaşılacağını belirtir. Anayasa tasarısını hazırlamakla görevlendirilmiş alt komisyonun raportörü olan Namık Kemal, meclis sistemine karşı çıkanlar kim olursa olsun "hain" sayar.

Kanunun böylesine alışılmamış şekilde ve kamuoyu önünde tartışıldığı ortamda **Abdülhamit,** tahta çıkabilmek için anayasa ve meclisin gerçekleşmesine karşı çıkamaz. Ancak sarayın içinde yetişmiş, devletle milleti değil, devletle hanedanı bütünleştirmeye alıştırılmış biri olarak tartışmacılar arasından **Ahmet Midhat**'ın tezini uygun görecek, ancak başlangıçta belli etmeyecektir. Yeni padişahın bu tercihinde, ünlü yazarın daha 1872'de uzun süre yanında hizmet ettiği Midhat Paşa ilk kez sadrazam olduğunda, ona hitaben yayınladığı açık mektuptaki düşüncesi etkili olmuştur. Özgürlüklere karşı çıkmamakla birlikte bunların *"inkıyadı serbestane= özgürce boyun eğme"* uygulamasına varması yanlısı olduğunu belirtmişti. Bunda, Osmanlı'daki köklü Devlete bağlılığı her şeyin üzerinde tutan anlayışın egemen olduğu bellidir. Devlet'le de en üst karar makamını oluşturanları anlamaktadır, halkın temsilcilerini değil.

Ahmet Midhat , gerek Abdülaziz'in gerekse V. Murat'ın tahttan indirilmelerinin *"Kasap Efendi'nin emniyet edememek istediği saltanatın memurlarının ittifakı ve aracılığı ile resmi bir surette"* vuku bulduğunu ileri sürecektir. Fransız devrimine kıyasla bizde aristokrasi bulunmadığını, büyük devlet adamının sade vatandaşlar arasından çıktığını, dolayısıyla *"bu halde hükümet dahi milletin elindedir"* yargısına varır. Böylece Osmanlı düzeninde hep kabul edilmiş olan "Devlet" in tek karar verici niteliğini "Devlet ile millet pek de birbirinden başka bir şey değildir" yargısına bağlar.

Tanzimat çağdaşlaşmacılığına tam taraftar olduğu bilinen Ahmet Midhat, daha sonraları **Tercümanı Hakikat**'te Osmanlı toplumunun Avrupalılığını durmadan savunacak ise de Fransız tarzı devrimciliğe karşıtlığını saklamaz:

> *"Lâkin bu işi tamamiyle millet eline verecek olur isek, şu noktaya kadar Fransız büyük devrimine asla benzerlik ve ilişkisi olmayan işimizin bundan sonrasını biz kendi elimizle o meseleye benzetmiş oluruz diye korkuyorum."*

Batı dünyasının gerçekleştirebildiği bir evrimi aynen istemekte Kasap haklıydı ama, bunun orada 5-6 yüz yılda süreçte yerine oturduğunu unutuyordu. Örneğini Yunanistan'dan vermekteydi:

> *"Millet hazırlanmamış? deyimi ne demektir, anlayamıyoruz (…) daha geçenlerde uyrukluğunuzdan çıkmış olan Yunanlılar meşveret usulüyle idare olunuyorlar. Ve ilerleme yolunda biz ikiyüz sene geri kaldığımız halde onlar yirmi senede iki yüz senelik ileri gittiler. (…) Bu milletler kendi kendilerini idareyi nereden öğrenmişler? Bunlar kendi faydalarını bilmeyi hangi mektepte tahsil etmişler? Hiçbir adama sen cahilsin, sen kendi menfaatini bilmezsin denilir mi?"*

Tek bir millete dayalı yapıyla 60'dan aşkın milleti bir arada yaşatmak zorunda olanın aynı yapıda düşünülmesi tabii ki tutarlı değildi. Dolayısıyla Ahmet Midhat geleneksel Devlet üstünlüğünü ön planda tutuyordu. Bu anlayış Abdülhamit'in anayasayı kabul eden ama parlamenter sistemi red eden görüşüne uyuyordu. Bu sebeple Anayasayı onaylayacak, parlamentoyu feshedecek, ama Namık Kemal'in "hain" damgasının üzerinde kalmaması için ilgili maddesinde *"basın yasalar çerçevesinde serbesttir"* kaydı bulunan anayasayı devlet yıllıklarında, yürürlüktedir diye ilan etmeye hiç ara vermeyecektir.

II. Abdülhamit'in 33 yıllık saltanatı (1876-1909) tarihe basın üzerindeki sansürün en katı olduğu dönem olarak geçmiştir. Bunun gerçek yanları olmakla birlikte, nedenini sadece ona bağlamak yeterli değildir. Bir yandan çağdaşlaşmayı hiç hazmedememiş bir toplum, diğer yandan onu bölüp paylaşmanın hesaplarını yapan sömürgeci devletlerin taktiklerini de hesaba katmak lâzım.

1877–78 Rus Savaşı sırasında Paris'in **Figaro** gazetesi adına Osmanlı ülkesinde bulunan **Henri Chabrillat** daha sonra anılarını yazdı-

ğında *"Türkiye kişisel özgürlüğün en büyük olduğu ülkedir. Kimse kimseye karışmıyor. Bütün savaş bölgesini, serbestçe ve hiçbir izin kâğıdım olmadan dolaştım (…) Hatta Pera caddesinde, Türkleri hiç de hoşlanmayacakları şekilde eleştiren Woestyne'un ? kitabı da büyük afişlerle ilân ediliyordu"* demekten kendini alamamıştır. Tabii Kapitülasyonların geçerliliğini unutuyordu.

Birinci Meşrutiyet'in yürürlükte olduğu Abdülhamit'in ilk yılında - abartmalı tarafları olsa da bu yargı geçerli gibi görünüyordu. Ancak Anayasayı hazırlatacak ve Meclisi toplatacak kadar Tanzimat düşüncesi ilerici olan Midhat Paşa'ya yüzde yüz taraftar olanların parmakla sayılacak kadar az olduğu bilinir. Geleneksel anlayıştan tam sıyrılamamış Osmanlı toplumunda, yeni sultan Abdülhamit gibi en yüksek makamları işgal edenler de bu karşıtlıklarını, Midhat Paşa'nın yurt dışına sürülmesine tepki göstermeyerek kanıtlamışlardır. Sultanla sadrazamı arasındaki anlaşmazlıkların en önemlilerinden biri de basına karşı tutumdan çıkmıştır.

Midhat Paşa'yı sürdürdükten sonra Meclis'i açtıran II. Abdülhamid, aynı gün (19 Mart 1877) Bâbıâli'den yayımlattığı bir bildiriyle, basına hükümet çalışmaları aleyhinde yapacakları yayınlar konusunda bir gözdağı verdirdi. Padişah düşüncelerini adım adım uygulamaya koyarken, özgürlüklerin Batı'daki gibi işleyebileceğini hâlâ umanlar eksik değildi. 29.Mart 1877 günü ilk sayısı çıkan İzmir gazetesi "Matbuat" başlıklı yazısında işlevini şöyle anlatıyordu:

> *"Matbuat dünyanın bir tarafından diğer tarafını haberdar edip efkârı umumiyeyi bir tutarlı noktaya yöneltmekte hizmet veren etkili bir güce sahiptir (…) Avrupa'nın ilerlemede cihanın hayranı olduğu gıpta ettiği servet ve zenginliğinin elektrik akımı gibi günden güne ilerlemesine en büyük yardımcı basın özgürlüğüdür desek zannederiz kimse inkar edemez. Oysa bizde serbesti-i matbuat sınırlıdır. Bu, gazeteye olan ilgiyi azaltmaktadır."*

Bir başka yazısında da Meşruti hükümet düzeyine erişilmekle bütün sorunların daha kolay çözümlenebileceği fikrini aktarmaktadır:

> *"Malumdur ki altı yüz seneden beri pek büyük sarsıntılara dayanarak yüce şanı ve azametiyle dünyaya velvele salmış olan Osmanlı devleti ebed müddeti şeriata uygun olmayan yöntemle idare olunmuş ve sonraları idaresi bir istibdat rengini alarak bunun zararları bir takım sorunlar ve iç*

kargaşalara sebep olmuş ve daha sonra şimdiki meselenin ortaya çıkmasına yol açıp istibdatçı yönetimden meşruluğu kabul edilen meşruti yönetime geçerek selamet ve mutluluğunu kemale erdirmeğe girişmiştir".

Daha önce de belirttiğimiz gibi, tam bir acilci mantıkla, toplumun katkısı olmadan sadece aniden alınan ve içeriğini yalnız seçilmiş bir grubun anladığı kararla bütün sorunların çözümlenebileceği inancı, basınımız gibi hemen bütün düşünürlerimizde vardı. Karşıt olanların o anda sesi çıkmıyordu. Karşıtlıklarını, yeni padişah kısıtlayıcı kararlarını her aldığında onaylayarak göstermişlerdir.

Abdülhamit'in saltanatının başlangıcında Rus Savaşının patlaması esasen kısıtlama hakkı vermiş olan yasanın daha da katı şekilde uygulanmasına zemin hazırladı. İlk defa toplanan Osmanlı Meclisinde, milletvekillerinin, anayasa tarafından sınırlı kabul edilmiş eleştiri hakkını aşırı şekilde kullanmaları da tepkiyi artırdı. Savaş sırasında haber kısıtlaması yapılması doğaldı. Böyle bir denemeyi ilk kez yaşayan Osmanlı toplumunda basın mensuplarının da, sansürcülerin de dengeyi bulamamasına şaşmamak gerekir.

Savaşın başlangıcında Osmanlı ordusunun kahramanlık ve başarı öyküleri gazetelerde bol yer almıştır. *"Avrupalılar bize bakıyor, Osmanlılar geleneksel vatanseverliklerini ve cesaretlerini göstermelidir"* mantığına dayalı resmi kökenli haberler ağırlık taşıyordu. Beklenen başarılar gelmeyince 13.8.1877 sayısında **Müsavat** *"Avrupa ilgisizliği ile insanlık ve uygarlık tarihine kara leke düşürdü ve işgalci düşmanı tek başına püskürterek bu sayfaları temizlemek ve yüceltmek Osmanlılara kaldı"* diye yazıyordu.

Meşrutiyet'in ilanında yeni bir yapılanmaya yönelmek kadar, Avrupa'yı etkileyip, kıt'ada hala müstebit yönetimi devam ettiren tek devlet olan Rusya'ya karşı destek sağlanmasının tasarlandığı bu yayınlardan anlaşılıyordu. Beklenen sonuç alınamayınca basının yayınları da tutarsızlaşmaya başlamıştı. Rus orduları ilerlerken eleştiri yapmak sonucu ne tür etkiliyebilirdi? Esasen tutarlı bir öneri ileri sürebilen de yoktu. Ümran gazetesi 31.8.1877 tarihli sayısında bir okuyucu mektubu eleştirilerini doğruca basına yöneltmişti:

"Basın hep söylendiği gibi, her zaman memleketin gelişme aracı olmaz, çöküş ve yıkım da getirebilir… Tabii yönetenleri dar görüşlü ve çıkar arayan kimselerse."

Hele savaş kesin yenilgiye dönüşmeye başlayınca sorun basın özgürlüğü sınırını aştı ve hele İstanbul'un Ruslarca işgaliyle devletin varlığı gündeme gelince, tartışma konusu olmaktan çıktı. Bir yandan **Hayal** dergisinde elleri, ayakları zincirli Karagöz'e *"bu halin kanun dairesinde serbestlik"?* olduğunu söyleten **Teodor Kasap** hapse mahkum edilmiş; diğer yandan da Meclis süresiz feshedilip hükümeti sorgulayan milletvekilleri sürgüne gönderilerek ülkede suskunluğun tam yerleşmesi sağlanmıştı. Savaşın doğurduğu ölüm kalım koşullarında bu davranışlar bir ölçüde onaylanabilirdi, ancak barış dönemine girildikten sonra devamı Abdülhamit'in basın rejimi sebebiyle aşırı eleştirilmesine yol açmıştır.

"İnkıyadı serbestane" yanlısı padişah ise savaş ortamı fırsatını da kullanarak hükümetin eleştirilmesini istemiyordu. Meclis'te hazırlanan basın yasası ile de yakından ilgilendi. Hükümetin ağır ceza ve aşırı kısıtlama içeren taslağını Meclis hayli eleştirdi ve büyük değişikliklerle kabul etti. Ancak padişah bunu onaylamayı reddetti ve yasa ertesi dönemde tekrar ele alınmak üzere dondurulduu. Görüşme sırası gelmeden, Şubat 1878'de Meclis dağıtılmış arkasından Maarif Nezâreti, Matbuat Müdürlüğü ve Zaptiye Nezâreti'nin katkısıyla gazeteler üzerindeki sansür olgunlaştırılmış, Dışişleri'nde de Matbuat-ı Hariciye Müdürlüğü kurulmuştur. 1880'de sansür siyasal olmayan dergilere de yayılmış, 1881'de **Encümen-i Teftiş** ve **Muayene** kurulmuştur. Bir yandan da **Maarif Nezâreti'nde Tetkik-i Müellefat komisyonu** görevlendirilmiştir

ARAP HİLAFETİ KAMPANYASININ ETKİSİ

Bu politikanın başlangıcında özgürlük fikrinin tam yerleşmemiş olmasının yanı sıra ve belki ondanda daha etkili olarak, Avrupa devletleri ve basınının rolü bulunduğunu kabul gerekir. 1875'de devletin mali iflasının ilanının arkasından Sırp ve Bulgar ayaklanmalarının etkisiyle Osmanlı'nın sonunun geldiği inancı Avrupa devletlerini yeniden onun mirası üzerinde projeler yapmaya yöneltmişti.

Osmanlı basını ise yine Avrupa'nın kendisi için ürettiği formüllerden çözüm çıkarmağa çalışıyordu. **Tercümanı Şark'**da (Birinci sayı, 10.6.1878) Berlin Barışının imza hazırlıkları yapıldığı ve İstanbul'un hâlâ işgal altında bulunduğu bir dönemde **Şemsettin Sami** Sosyalizm konusunu işliyordu. Hem de *"Bugün sosyalizm gizli ve özel bir fikir mesleği değildir uygarlığımızın kuvvetli bir unsurudur. Hatta bu meslek 'sosyal' ünvanıyla bir bilim*

haline girerek, sosyal bilimlerin en gereklisi olarak kabul ediliyor" diyerek. **Kemalpaşazade Sait** ise aynı fikirde değildi :"Avrupadaki sosyalizm fikirleri İslam'da geçerli değildir" diyordu (Vakit, 20.10.1878)

İçerdeki bu fikir karmaşası devam ederken, daha Abdülhamit'in tahta çıkmasının üzerinden iki ay geçmeden 19 Ekim 1876'da Londra'da, İngiliz mali desteğiyle **Mirat-al Ahval** (Olayların aynası) adıyla Arapça bir gazete yayıma başlamıştı. Ana teması Türk hilafeti yerine Arap Hilafeti'nin getirilmesiydi. Adayı da Mekke Şerifi idi. Bazıları da Mısır Hidivini ileri sürüyorlardı. Bunu **Al Nahla** ve Paris'te aynı amaçlı Al Sada gazeteleri izlemişlerdir. Derken başta Times, İngiliz basını da kampanyaya büyük bir ivme vermişdir.

Abdülhamit bu yayınların ülkeye girmesini yasaklattığı gibi, daha sonra sürgün Mısır Hidiv'i İsmail'in 1879'da Napoli'de aynı amaçla çıkarttığı **Al Hilafa** ve Paris'teki **Al Ettehad** gazetelerini de yasaklattırmıştır. Bu yüzden de eleştirilere hedef oldu.

1879'da ortaya çıkan **Rahip Koelle** olayı da İngilizlerin tam hedefi haline gelmesine yol açtı. İngiliz Protestan kilisesinin hizmetinde İstanbul'da çalışan Alman asıllı Koelle, Osmanlı Meşihat Dairesinden bir hocayı para vererek , İncil'in Türkler tarafından anlaşılacak şekilde tercümesi için çalıştırmaya başlamıştı. Olay öğrenilince İstanbul basını ayağa kalktı, Meşihat Dairesi İslam din adamının böyle bir şeye girişmesinin ölüm cezasını gerektirdiği kararını verdi. Son söz Abdülhamit'e kalmıştı. İngiltere Dışişleri Bakanı Osmanlı elçisine açıkça, böyle bir idama kalkışılırsa Abdülhamit'in sonunun Abdülaziz'inkine benzeyeceği tehdidinde bulundu. Sultan dünyayı idare etmekte olan gücün bu tehdidine karşı çıkmayı göze alamadı, basın susturuldu ve hoca Sakız adasına, İngiliz Konsolusunun koruması altında yaşamak üzere sürüldü. İngilizler Arap Hilafeti kampanyasını daha da hızlandırırken, Abdülhamit de bu makama sahip olduğunu durmadan hatırlatmak gereğini fark edip yıldönümlerinde (doğum ve tahta çıkış) yerli basında bu hususun abartmalı şekilde yansıtılması geleneğini başlattırdı.

Mayıs 1880'de İstanbul'da Delhi'li **Gazanfer Ali Han'**ın çıkardığı Türkçe-Urduca "**Paiki İslam** (İslâm Habercisi)" gazetesine İngiliz yönetiminden ve basınından, Panislam kışkırtıcısı diye büyük tepki gelmiştir, hattâ dağıtımı engellenmiştir. Oysa İngiliz resmî çevirmeni Binbaşı C.D. Baynes her tarafa bol bol dağıtıldığı ileri sürülen bu gazete hakkında ilgililere sunduğu raporda şöyle diyordu:

"Ben bu gazeteden sadece dört nüsha gördüm, hiçbirinde ayaklanmaya çağıran bir yazı görmedim. Gerçekte üslûpları son derece zararsızdır."

Ama bu rapor da, gazetenin İngilizlerce yasaklanmasını engellemedi.

Tunus'un Fransızlar (1881) ve Mısır'ın İngilizler (1882) tarafından işgali sırasında da İstanbul gazetelerinin İngiliz ve Fransız sömürgelerine sokulmasının yasaklandığını görüyoruz. Oysa Abdülhamit'in politikası asla kışkırtıcı değildi ve uzlaşmayı öngörüyordu. Asla savaşçı bir **Panislam** politikası izlemiyordu. Buna karşılık Halife olarak İslamlar arasında dayanışmayı hedefleyen bir **İttihadı İslam** fikrinin savunuculuğunu yapmakla yetiniyordu.

Buna karşılık İngilizlerin on bin Sterlinlik yardımıyla 1881'de Arapça olarak başlattıkları ve Türkçe, Farsça ve Urduca'ya çevirileri yapılan, Arap Hilâfeti kampanyacısı **Al Hilafe** gazetesi piyasaya sürüldü. Osmanlı Devleti'nin itirazı üzerine sadece adı Al İttihad al Arabi'ye çevrildi ve aynı içerikle çıkmaya devam etti. Hem de İngiliz elçilikleri ve konsoloslukları tarafından resmen dağıtılarak. Aynı yıl **Al Basir**, aynı amaçla Paris'te Fransızlar tarafından çıkarıldı.

Görüldüğü gibi Avrupa en saldırgan çabalarını gösterirken, Doğu'nun en basit savunma araçlarına yıldırımlar yağdırılıyordu. Tunus olayları sırasında (1881 İlkbaharı) **Tercümanı Hakikat,** Avrupa'da Türk Hilâfetine düşman 6–7 gazete çıkarken, savunucusu bir tek Arapça organının bulunmamasını eleştirerek belirtiyordu.

Bir resmî bildiri ile (26 Mayıs 1879) Matbuat Müdürlüğü *"Tercümanı Hakikat ve Vakit gazeteleri arasında edebiyata dair bir vakitten beri cereyan eden tartışmalar hadd-i marufu' aşmış olduğundan bundan böyle bu tartışmaya devam olunmaması yüksek emre dayanılarak tenbih ve ihtar"* olunduğunu bildiriyordu.

"Hadd-i Maruf" (bilinen çizgi, kabul edilen sınır) deyimi hayli şaşırtıcıydı. Bu bildirinin altına eklediği notta, Tercümanı Hakikat karara uyacağını belirttikten sonra soruyordu:

"Siyasal sorunlardan hiçbiriyle ilgisi olmayıp sırf lisanımıza ait bir sorunu Matbuat idaresinin yasaklaması kırk seneden beri ilk kez vaki olmuştur. Hele hadd-i marufu neden dolayı aşmış olduğu gerçekten meçhulümüz-

dür.? Matbuat âleminde en olumlu tartışmaydı. Lisanı resmîyi ilgilendirir bir konudur. Umut ederiz ki, matbuatın hukukunu bu cihetten sınırlamaya bile matbuat idaresi himmet ederek şu resmî ihtarı geri alır."

1888'de matbaaların bastığı bütün yayınlara da ön sansür (ancak izin aldıktan sonra basma koşulu) getirilmiştir. **1894 Nizamnâmesi'**yle kitapçılar da kontrol altına alınmıştır. Buna 1907 yılına kadar alınmış birçok diğer önlemleri de ekleyebiliriz. Gerçekte II. Abdülhamit döneminde hiçbir yeni basın yasası yapılmamış, 1864 Yasası ve Âli Kararnâme yürürlükte kalmıştır. Geçici olarak askıya alınan Kanun-ı Esasî de, salnamelerde yayımlanmakla, "Basının yasalar çerçevesinde özgür olduğu" ilkesi sanki işletilmiş gibi gösterilmek istenmiştir.

Abdülhamit'in sözcülüğünü yapan Ahmet Midhat'ın **Tercüman-ı Hakikat**'inin isteği gerçekleşmedi. Aksine her türlü tartışmanın yasaklandığı bir ortam belirdi ve Abdülhamit rejiminin en keyfî uygulamasının yer aldığı alan ortaya çıktı. Adlî konularda (ister cinayet, ister siyasal davalarda) son derece dikkatli olan, kararları mahkemenin üstünde kurduğu komisyonlara da onaylatmayı asla ihmal etmeyen Abdülhamit, basın konusunda keyfiliği adeta körükledi.

SANSÜRÜN KİTAP YAKMAYA VARIŞI

İstanbul'da Matbuat Müdürlüğü, vilayetlerde de mektupçular yerli basının ön sansürünü yapıyorlardı. Gazetelerin prova baskıları onaya sunuluyor, düzeltmeler yapıldıktan sonra gazete basılabiliyordu.

Yabancı basını ve yayınları da kontrol etmek Matbuat müdürlüğü'nün göreviydi. **"Muzır"** olduğu karar verilenleri, bazen telgrafla, bazen mumluda çoğaltarak ilgililere, vilâyetlere, mutasarrıflıklara yollanıyor, bölgelerinde bunların yasaklanması isteniyordu. Örnek olarak 1889 ile 1911 arasında Trablusgarp'a sokulmaması emredilen gazetelere ait rakamlar vereceğiz. 17 ülkeden (Mısır dışında diğer hepsi Avrupa ve Amerika'dan) 164 gazetenin 536 nüshasının yasaklandığı ayrıca 10 gazetenin tamamen sokulmamasının gerektiği belirtiliyordu.

Birçoğunu çözmekte bizim de zorluk çektiğimiz yabancı isimleri içeren listeleri alan memurların, - hele Trablus' dakilerin - bir düzineyi aşkın dildeki bu yayınları bilmesi, tanıması olanaksızdı. Dolayısıyla içinde bulunduğu korku rejiminde en akıllı şey, ayrıntısına bakmadan her önüne geleni yasaklamak oluyordu. Bu listelerden bazılarının ise insanı

aptala çevirecek kadar ayrıntılı olduğuna da işaret etmeliyiz. Elimizde bulunan 1904 yılına ait bir listede 129 sayının yasaklanmasına dair bilgi vardır. Latin harfli yabancı isimlerin Arap harfleriyle yazılmasındaki zorluğun yanı sıra, zavallı bir zabıta memurunun bunu anlamasını beklemek insafsızlık olurdu.

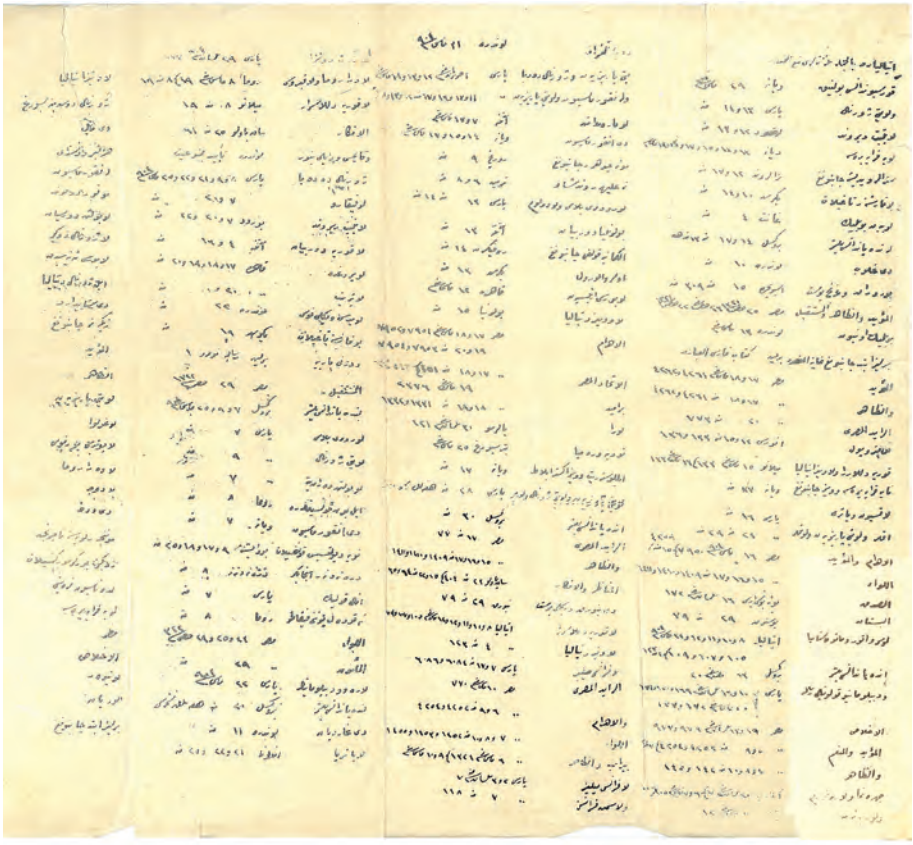

1904 yılına ait gazete yasaklama emirlerinden biri. Vilayetlere gönderilen bu listede 11 Batı ülkesine (İngiltere, Almanya, Avusturya, Fransa, İtalya, Belçika, Yunanistan, Rusya, ABD, Arjantin) ait yayınlardan 203'ü tarih gösterilerek belirtilmiştir. Ayrıca Mısır'da yayınlananlardan (El Mueyyed, El Liva, Ahram, El İttihad el Mısri, Piramid, İstikbal, El Rayed el Mısri gibi) 48 sayı da yasaklar arasındadır. Burada bahis konusu olan gazetenin tamamının yasaklanması değil, belli sayılarının engellenmesidir. Bu karar vilayetlere bahis konusu nüshaların yayınından aylarca sonra ulaştığına ve taşra memurlarının özellikle yabancı dil bilgilerinin sınırlılığına bakarak, memurların görevlerini kaybetmemek için herşeyi yasaklamayı tercih ettiklerini tahmin zor değildir.

Sansür tutkusu o hale gelmiştir ki, örneğin Almanya basınını kontrol edecek ve Osmanlı'ya dair yayınlanacak haberlerle resimleri haber verecek *"idarei merkeziyei hafiye tertibinden"* üçyüz Mark maaşlı bir memur tutulması için Berlin elçiliğine 1.4.1893 tarihinde talimat verilmiştir. Daha sonraları Basın Ateşeliği sıfatıyla açıkça yapılabilecek bir işlevin gizlilik içinde sürdürülmesi Abdülhamit döneminin bütün faaliyetlerine jurnalcilik damgası vurulması sonucunu doğurmuştur.

Bu yüzdendir ki, sansür memurları, rejimin gereğine uyarak her şeyden önce kendilerini güvence altına almaya çalışmışlardır. Bunun çözümü de biraz endişe yaratabilecek her şeyi yasaklamaktı. Dengesizlik o hale gelmişti ki *"Le livre d' Or de L'Orient*= Doğu'nun altın kitabı" isimli Paris'te basılmış ve Abdülhamit'i öven bir kitabın ülkeye girmesini gümrükteki sansür memurları yasaklamıştı. Oysa aynı trende bulunan **De Regla**'nın Abdülhamit'i yeren, V. Murat ile Masonları öven kitabını zararlı görmemişlerdi, zira dil bilgileri yoktu. Aslında memur hatalı değildi, zira Abdülhamit'in resmini yayımlamak yasaktı. Nitekim bir Fransızca ansiklopedi ancak sultanın resmini siyah mürekkeple karartmak şartıyla ülkeye girebilmişti. Bunun yanı sıra **Emile Zola**'nın Osmanlı topraklarına girmesine izin verilmeyen bir kitabının o sırada Pera'nın Fransızca gazetelerinde tefrika edilmekte olduğu da fark edilmiştir. Toplu halde kitap yakma uygulaması da bu dönemde gelenekleşti.

Her sorunun yanıtının ancak Yıldız Sarayı'ndan sultanın kendisinden çıkabileceği düşüncesi yerli ve yabancı bütün çevrelerde öylesine yerleşmişti ki, yabancı yayınlarda *"Osmanlı ülkesinde yasak olan kitap ve isimler"* diye listelere dahi rastlanmıştır. *Murad, islahat, vatan, Türk, İttihad, Cünun, kral, kraliçe, melik, melike* ve daha bir çok sözcüğün yasak olduğu iddiasına karşılık bunlara basında rastlanıyordu. 1881–82 Mısır olaylarının, her türlü halk edebiyatının, kadınlara yazı yazdırmanın yasaklandığı hakkında da iddialar varsa da tamamen yanlıştır. Ama Yıldız sözcüğünü kullanmak anında yasaklama getirebiliyordu. Çağın en önemli kültür adamlarından Abdülhamit'in vezirlerinden **Münif Paşa** 1867'de kapanmış bilim dergisi **Mecmua-i Fünun**'u 1883'te yeniden canlandırmağa kalkıştığında daha birinci sayıda kapatılmasını engelleyemedi. Dergideki *"Yıldız Böceği ve yolcu"*

hikayesindeki iki dizeydi : *"Her ne gelir ise sana, senden gelir / Sen anı zannetme ki benden gelür."*

Beşir Fuad

Tevfik Fikret

Fatma Aliye Hanım

Ahmed Rasim

Mehmet Hulusi
(Bosnada'daki Rehber Gazetesi'nin Sahibi)

Fazlı Necib
(Selanik'teki Yeni Asır'ın yayıncısı)

Buna karşılık, her sayısında *"devamı var"* kaydıyla sürüp giden bir yazı dizisinin hiçbir açıklama yapılmadan birdenbire yarıda kesildiği çok görülmüştür. Örneğin **Ahmet Midhat**'ın, **Beşir Fuad**'ın intiharı üzerine

başladığı yazı dizisinin bir sebep gösterilmeden kesilivermesi bunun en ilginç örneklerinden biridir. Sebebini anlamak da pek zor değildir. Beşir Fuad bilek damarlarını keserek intihar etmiş ve son anına kadar intihar olayının vücudu nasıl etkilediği hakkındaki notlarını tutmuştur. Bu olayı, Abdülaziz'in bilek damarlarını keserek intiharı olayına benzetmek olasıydı. Bir kimsenin böyle bir şey yapamayacağı gerekçesine dayanılarak Midhat Paşa ve arkadaşları mahkûm edilmişlerdi. Beşir Fuad ise aksini ispatlıyordu.

Derviş Vahdeti

Malumatçı Baba Tahir

Abdullah Cevdet

Ahmet Rasim

Tabii bir de "Evrakı muzırra" aramak tutkusu vardı. Ünlü matematikçi **Salih Zeki** şu örneği veriyor:

"Hararet nazariye-i riyaziyesinden bahseden ve Avrupa'dan posta ile getirtilen (Termo dinamik) isimli kitap, başlığında (dinamik) sözcüğü bulunduğundan sansürce alıkonuldu."

Ahmed Rıza

Mizancı Murad

اشرف ساعت سامی
Le rédacteur en chef du Journal «Eschref»

Şair Eşref

Gaspiralı İsmail Bey

Herhalde cahil memur dinamik'i, dinamit ile karıştırmış olmalıdır. Zararlı yayın arayışı sadece gazetelere yönelik değildi. Bilimsel kitaplar bile yasaklanabiliyor, daha da kötüsü yakılıyordu. Bu konuda Fatmagül Demirel'in görüşünü aktaracağız:

"Bu dönemde zararlı, ruhsatsız ve yasak olduğu gerekçesiyle toplatılan kitaplar yakılmak üzere Maarif Nezareti'ne gönderilmektedir. Taşrada ise bu tür kitaplara rastlanılması durumunda mahallinde yakılmaktadır. Yakma işleminde dikkat edilmesi gereken husus ise 'muzırratı muhakkak ve şiddetli olanların derhal ihrak ve imha olunmasıdır'. Yakılan kitaplar arasında Namık Kemal'in Osmanlı Tarihi, Zavallı Çocuk, İntibah, Vatan Yahud Silistre, Cezmi, Abdülhak Hamid Tarhan'ın, Ölü, İçli Kız, Nazife, Makber, halk edebiyatından Leyla ile Mecnun Hikayesi, Aşık Ömer, Köroğlu gibi kitapların olduğu görülmektedir. Selim Sabit Efendi'nin Muhtasar Tarihi Osmani kitabı da yakılanlar arasındadır. İlginç olan ise Selim Sabit Efendi'nin 1886 yılının Kasım ayında kitap sansürünü yapan Encümen-i Teftiş ve Muayene başkanlığına getirildiğinde görevinin ilk yılının sonunda kitabının yakılmasıdır. Kitapta Sultan Abdülaziz'in hal' edilmesi ve ölümü hakkında bilgiler bulunmaktaydı (…) Suriye vilayeti Maarif Müdürünün Maarif Nezareti'ne gönderdiği 5 Ekim 1892 tarihli yazıda Selim Sabit Efendi'nin kitabından 72 adedinin yakıldığı bildirilmektedir."

Bu konuda tarihe geçen olay, 1902 Mayısında Çemberlitaş Hamamı'nda 150 çuvalı dolduran 131 kalemde 30.302 kitabın yakılması olmuştur. İşin ilginci, Abdülhamit'in en güvendiği yazar **Ahmet Midhat**'ın Süleyman Musuli, Hüseyin Mellah, Hüseyin Fellah, Henüz On Yedi Yaşında gibi kitaplarıyla, sadrazamlığa bile getirdiği **Ahmet Vefik Paşa'**nın Fezleke-i Tarihi Osmani'sinin de bulunmasıdır.

Sadece basın alanında değil, bütün devlet işlerinde izinler gibi yasakların da Yıldız Sarayı'ndan çıkması sonuç olarak yabancılar kadar yerlilerin de hükümeti unutup bütün suçlamaları – hem de en ağır şekilde- Abdülhamit'e yöneltmesi sonucunu doğurmuştur. Çevresindeki birçok devlet adamının hatta sadrazamlık yapan Said ve Kamil Paşaların bile hayatlarını tehlikede görüp yabancı elçiliklere sığınmaları dönemde nasıl korkulu bir hayat sürüldüğünü gösterir.

Yalnız kendisine ait karikatürleri değil her türlü karikatürü de yasaklatmış olması, ülke dışında otuz yıl boyunca en çok aşağılayıcı karikatürü çıkan hükümdar olmasına zemin hazırladı. Hiçbir gerçekliği

olmadığı halde Batı Aleminde **"Kızıl Sultan"** diye anılmasında da bu davranışlarının etkisi olmuştur.

Gerek şahsı, gerekse Osmanlı yönetimi ve Türk halkı aleyhindeki kampanyaları frenlemek için bunları para ile susturma yolunda Abdülhamit'in yoğun bir çaba göstermesi de aleyhindeki kampanyayı daha da artırmıştır. Eleştiri yöneltmekle saraydan aylığa bağlanma umuduna kapılanlar giderek çoğaldı. Yıldız arşivinde **Reuter** ve **Havas** gibi dünyaca ünlü ajansların temsilcilerinin yanı sıra, **Débat, Osmanischer Post, Punch, Korrespondenz** ve Amerikada yayınlanan **Kevkebi Amerika** gibi bir sürü ünlü gazeteye de her ay ödeme yapıldığına dair bilgiler vardır. Tabiî ki yerli gazetelerin hemen hepsi de aylığa bağlıydı. Paris'te **Nikolaides** isimli İstanbul Rumu'nun çıkardığı **l'Orient gazetesi** ile **Agence Ottomane**'ını parayla desteklediği gibi, Mısırlı Arap A**bou Naddara'**nın Paris'te yayınladığı **Attawaddod** isimli yayına da para veriyor kendisine övgü şiirleri yayınlanmasını sağlıyordu. Bunun 15.Ekim.1900 tarihli 3. sayısında *"Mısırlılar milli hükümdarları sayılan Sultan/Halife'ye daima sadık kalacaklardır"* şeklinde yazı bulunması bu para dağıtımının hedefini gösterir. Aynı sayıda sultanın tahta çıkışının 25. yılı vesilesiyle ilginç bir şiir de var:

Doğum ve tahta çıkış yıldönümlerinde Osmanlı topraklarında çıkan gazetelerin, varlıklarını devam ettirebilmek için o günlerdeki sayılarını tamamen II. Abdulhamit'e övgü makaleleri ve şiirleriyle doldurmaları âdetti. 1904 yılında tahta çıkış vesilesiyle Musavver Terakki'nin ilk sayfası

"Sevgili dostlar bayramı kutlayalım / mutlu gümüş jübilenin / Yüce Peygamberin halefinin / 'Yaşa Sultan' diye bağırarak / Umarım 1925'te / majestelerinin kutlarız / Altın Jübilesini ve kadehimi / kaldırırım mutlulukla sağlığına."

Osmanlı devleti'nin yaşamakta olduğu bunalım içinde bu çarpıklıkların basının içeriğinin –siyaset alanı hariç- zenginleşmesini engellememiş olması çok önemlidir. Diktatör yapılı olmasına karşılık Abdülhamit'in çağdaşlaşma konusunda çok kararlı olduğu bilinmektedir. En çok modern okul onun döneminde açılmış, kadın eğitimi ve kadınların yazarlık yapması onun saltanatında gerçekleşmiştir.

Otuz yıllık dönemini, çıkan gazeteler ve dergilerin sayısı açısından ikiye ayırmak olasıdır. 1879-1887 arasındaki yıllarda İstanbul'da her yıl ortalama 9-10 yeni yayının piyasaya çıktığı görülür. Bunlar gazeteden çok dergidir. Ancak mizah dergilerine II. Abdülhamid yönetimi boyunca hiç izin verilmemiştir. 1888'den 1908'e kadarki ikinci dönemde, ancak yılda ortalama bir yeni yayın görülür.

Politik sınırlamalara rağmen bu dönemde normal olarak 12-15 bin tiraj yapan, olağanüstü durumlarda tirajları 30 bine kadar çıkan gazeteler vardır.

26 Haziran 1878'de kurulan **Tercüman-ı Hakikat**, hem sürekliliği hem de sahibi ve her şeyi A**hmet Midhat**'ın konuları halkın anlayacağı üsluba sokmaktaki başarısı nedeniyle, dönemin simge gazetesi olmuştur. Ahmet Midhat büyük yazı yeteneğiyle ve kısıntılı bir alanda halka okuma zevkini aşılayabilmiş bir kişi olarak, Türk basınının en büyük imzalarından biri sayılmak hakkını kazanmıştır. Çağdaş uygarlığa kapılarını kapamadan, İslâmcı kalmak yolundaki politikanın en iyi izleyicilerinden olmuştur. Özellikle sayısı yüzü geçen romanlarında bu anlayışı tekrarlamış ve Osmanlının Avrupalı olduğu tezini açıkça savunmuştur. Basın açısından önemli olan ise, bu romanlarının önce gazetesinde tefrika edilmesi, sonra kitap halinde yayınlanmasıdır.

خانمره مخصوص غزته

JOURNAL DES DAMES

Kadın yazarlar ve kadınlar için gazeteler özellikle Abdulhamit'in saltanatında gelişme göstermişti. 1895'de yayına giren Hanımlara Mahsus Gazete'nin 1906 yılına ait bir sayısı.

O dönemin diğer önemli yayınları **Sabah, İkdam, Saadet, Tarik** gazeteleri ile **Servetifünun** ve **Malûmat** dergileri de aynı çizgiyi izliyorlardı. Özellikle Servetifünun Osmanlı ülkesini ve bütün dünyayı ilk elden tanıtan yayınlarıyla büyük etki sağladı.

Bu noktada şunu da aktarmak gereklidir ki, Abdülhamit döneminde basında asla dini yayın ve tartışmaya izin verilmemiştir. Bu İslam dışı dinler için de geçerlidir. Hatta Fransa'da **Dreyfus** olayı vesilesiyle Yahudi aleyhtarı kampanya doruğa çıktığında Ahmet Midhat açıkça karşıtları yeren makaleler yazmıştır. Hicaz Demiryolunun inşası vesilesiyle yapılan yayın da, girişimi ekonomik ağırlıklı değerlendirmekle buna kanıt oluşturmaktadır.

Türk dili üzerinde olduğu kadar bilimsel konularda da hâlâ değeri red edilemeyen eserler veren **Şemseddin Sami** de makalelerini ve kitaplarını o dönemde yayınlamıştır. Sansürden sıkıntılar çekmiş olsa da temel bilgi veren çalışmalarına izin verilmiştir.

Basının yaygınlaşmasını, okuryazarın artmasını istemiyor da değildi. 1903'te yayımlanan bir **Şûra-yı devlet kararnamesinde** belirtildiği üzere, basının illere yayılması; tarım, doğal kaynaklar ve kültür konularının bu basında halkın yararına işlenmesi; konuların sade bir dille yazılması; gazetelerin köylere kadar girmesi istenmekteydi. Ancak istenilen, kendi başına buyruk değil, Yıldız'ın güdümünde olacak bir basındı: Tek kaynaktan yönetilen ve aynı şeyleri yazan bir basın.

Bu standartlaştırma girişimine karşılık basın, kendi yapısının doğal niteliklerinden yararlanarak, işlevine bir dinamizm vermeye çalıştı. Teknik açıdan hayli ilerleme gösterildi, Avrupa'dan en son sistem dizgi ve baskı makineleri getirtildi. Daha fazla resim basarak görüntüyü zenginleştirerek ilgiyi artırmaya özen gösterildi.

KAYNAKÇA:

Demirel, Fatmagül, II. Abdülhamid Döneminde Sansür, Bağlam yay., İstanbul 2007

Kabacalı, Alpay, Türkiye'de Basın Sansürü, Gazeteciler Cemiyeti yay., İstanbul 1990

Koloğlu, Orhan, Abdülhamit Gerçeği, Pozitif Yayınları (5. baskı), İstanbul, 2007.

“ “ , Avrupa kıskacında Abdülhamit, İletişim Yay. (2. baskı) İstanbul 2005.

“ “ , “Muzır ararken alay konusu olan rejim= II. Abdülhamit sansürü”, Tarih ve Toplum, No:38, Şubat 1987.

“ “ , “Ahmed Midhat’s contribution to the Assimilation of Tanzimat through his Novels serialized in Newspapers” , The Middle Eastern Press as a Forum for Literature (ed.Horst Unbehaun) Peter Lang Verlag, 2004, s.25-37

“ “ , “Ahmet Midhat ve Tercüman-ı Hakikat’te Yahudi sorunu”, Osmanlı Araştırmaları no.13 (1993), s.11-21

SÜRGÜNDEKİ BASIN

1908 yılı 24 Temmuz'unda Anayasanın tekrar yürürlüğe konulduğu ve meclis için seçimlere gidileceğinin Abdülhamit'in iradesi ile açıklanması, İkinci Meşrutiyet adı verilen dönemi başlatmıştır. Bu aynı zamanda bütün Osmanlı basınının sansürü bir anda red edip kendi seçtiği içerikle çıkmanın tarihi olmuştur. Dolayısıyla hem Hürriyet Bayramı hem de Basın'ın kendi özgürlük günü olarak hâlâ anılmaktadır.

O günden itibaren basının yaşadıklarına eğilmeden, önce, ikinci Meşrutiyeti hazırlayan ortamda, Fransa, İngiltere, Belçika, İtalya, Mısır gibi dış ülkelerde yayın yapmış olan sürgün basını'nın rolünü ele almak gerekiyor. Şunu da anımsatmamız gerekiyor ki, Sürgün basını Abdülhamit'ten önce daha 1867'de başlamıştı. Özelliğini toplumun tabanını etkilemek oluşturmuyordu. Ülkenin içine zorlukla, yabancı postalarının yardımı ile girebiliyor ve pek az sayıda kimseye ulaşabiliyordu. Buna karşılık o sınırlı kesimde Abdülaziz'inkine de Abdülhamit'inkine de kesin bir karşıtlık vardı.

Önce **Fındıkoğlu Z.Fahri'**nin listesini aynen aktarıyoruz:

Abdülaziz'in saltanatında

Gazete adı	**Yayın Yılı**	**Yayın Yeri**	**Yayıncı**
Muhbir	1867	Paris/Londra	Ali Suavi
Hürriyet	1868	Londra	N.Kemal/Ziya
Muhbir	1868	Londra	Ali Suavi
Ulum	1869	Paris	Ali Suavi
Muvakkaten…	1870	Lyon	Ali Suavi
İstikbal	1870	Cenevre	?
Hayal	1870	Paris	İsmail Şefik
Hayal	1879	Londra	?
İstikbal	1879	Londra/Cenevre/Napoli	?

Abdülhamit'in saltanatında

Gencine-i Hayal	1881	Paris	Hakkı
Yıldız	1892	?	?
Hilâl	1893	Cenevre	?

Hayal	1893	Londra	Ali Şefkati
Hürriyet	1893	Londra	Ahmet Civanpir
İstikbal	1893	Londra	Ali Şefkati
Vatan	1895	Atina	R.Murat
Basiret-uş Şark	1895	Mısır	Ahmet Reşit
Mechveret (Fr.)	1895	Paris/Brüksel/Cenevre	Ahmet Rıza
Şark-Garb	1896	Paris	İbrahim Ethem
Hamidiye(mizah)	1896	Londra	Ahmet Civanşir
Ezan	1896	Cenevre	Tunalı Hilmi
Hareket	1896	Bükreş	İbrahim Temo
Hakikat	1896	Cenevre	Tarsusizade
Kanunu Esasi	1896	Mısır	Şeyhalizade Muhittin
Meşveret (Türkçe)	1896	Paris	Ahmet Rıza
Mizan	1896	Paris	Murat
Cüret	1896	Paris	?
Osmanlı	1897	Folkeston (İng.)	Hürriyetperver fırkası
Osmanlı	1897	Cenevre	Abdullah Cevdet
Girit	1897	Cenevre	Tunalı Hilmi
İncili Çavuş (mizah)	1897	Cenevre	?
Beberuhi (mizah)	1898	Cenevre	?
Havatir	1898	Mısır	?
Pinti (mizah)	1898	Mısır	?
Nasihat	1898	Mısır	?
Osmanlı	1898	Mısır	Tarsusizade
Yıldız	1898	Mısır	Tarsusizade
Hilafet	1899	Londra	?
İntibah	1899	Mısır	Ali Muzaffer/Zahrap
Hak	1899	Mısır	Rıza
İttihad	1899	Mısır	Cemiyeti Çerakise
Takibi İstikbal	1899	Mısır	Hakkı
Emel	1899	Mısır	?
Sancak	1900	Mısır	Ahmet Saib
İntikam	1900	Cenevre	Ali Fahri
Ümit	1900	Mısır	Mehmet Salih
Dolap (mizah)	1900	Londra	?
Teessüf	1900	Paris	Hakkı
Tokmak	1901	Cenevre	Ali Fahri

Abdülhamid	1901	Londra	Ali Fuat
İstirdad	1901	Cenevre	Osmanlı İstirdad Cem.
Anadolu	1902	Mısır	S.Vahit
İntibah	1903	Paris	Şekip
İslahat	1903	Pire	?
İttihadı Osmani	1903	Cenevre	?
Deccal (mizah)	1903	Mısır	?
Türk	1903	Mısır	Mehmet
Şurayı Ümmet	1903	Mısır	Ahmet Rıza/Samipaşazade
İçtihad	1904	Mısır	Abdullah Cevdet
Şark	1905	Sofya	?
Yeni Fikir	1905	Mısır	?
Curcuna (mizah)	1906	Mısır	?
Terakki	1906	Paris	Sabahattin/Ahmet Fazlı
Şurayı Osmani	1907	Mısır	?
İttihatçı iktidarında Meşrutiyet	1910	Paris	Şerif Paşa
Beşeriyet	1910	Paris	Osm.Sosyalist fırkası

Türkçe yayınlara daha da eklemeler yapılabileceği gibi, Osmanlı kökenli bazı kimselerin de özellikle Fransızca ve İngilizce olarak yayın yapmış olduklarını ve içeriklerinin tamamen Abdülhamit rejimine karşı olduğunu belirtmeliyiz. Örneğin:

İstanbul Ermeni kilisesi genel sekreteri Minas Çeraz'ın yayınına 1889'da Paris'te başlayıp Londra'da devam ettiği Arménie/Armenia;

Osmanlı vatandaşı 1882'de Fransa'dan ihraç edilince 7 yıl İstanbul'da Moniteur Oriental'in yazıişleri müdürlüğünü yapan M.J.Marengo'nun 1891 sonunda Paris'te başlattığı sonra Londra'ya aktarılan "La Turquie Libre" (Özgür Türkiye) si;

Demetrius Georgiadis'in Paris'te çıkardığı "La Turquie Contemporaine" (Çağın Türkiyesi);

QUINZIÈME NUMÉRO

LA

TURQUIE LIBRE

ORGANE DU PARTI CONSTITUTIONNEL OTTOMAN

Pour toute communication concernant la TURQUIE LIBRE, s'adresser, par écrit, au rédacteur en chef, M. J. MARENGO, 26, BEDFORD PLACE, RUSSELL SQUARE, W.C., LONDRES.

LONDRES, 13 OCTOBRE 1892

[*Traduit du Turc.*]

Il est du devoir de tout patriote ottoman d'être l'adversaire du régime gouvernemental honteux et néfaste qui prévaut depuis quinze ans en Turquie, et de travailler, par tous les moyens légaux, à amener un changement salutaire à Yildiz, ce foyer corrupteur d'où partent tous les maux qui désolent l'Empire.

C'est la mission que s'est donnée notre Comité constitutionnel, mission qu'il assumera jusqu'à ce qu'un résultat satisfaisant ait été obtenu.

Ce résultat—nous l'avons indiqué dès le premier jour—est le rétablissement de la Constitution de 1876, octroyée et préconisée par Abdul-Hamid II même, à son avènement au trône, comme seul moyen :

1° *D'arrêter le déclin de la puissance de l'Empire ;*

2° *De garantir, conformément aux dispositions sacrées du Chéri, les biens et l'honneur de tous ;*

3° *D'assurer le bien-être de Nos peuples ;*

4° *De faire disparaître à tout jamais les entraves qui empêchent la nation et le pays de profiter comme il convient des ressources naturelles qu'ils possèdent et de voir, enfin, Nos sujets, mis en possession des droits qui appartiennent à une société civilisée, se confondre dans une même pensée de progrès, d'union et de concorde.*

5° *De prévenir les fautes et les abus de toute nature qui sont le résultat des actes illégaux, c'est-à-dire de la domination arbitraire d'un ou de quelques individus ; d'accorder les mêmes droits et de prescrire les mêmes devoirs aux différents membres des communautés qui composent notre société et de les mettre à même de profiter indistinctement des bienfaits de la liberté, de la justice, de l'égalité...*(*).

Abd-ul-Hamid II sera un monarque constitutionnel, comme il l'a solennellement promis en usurpant le trône d'Osman,—ou il ne sera pas.

Mais nous n'avons pas mandat de recourir à des actes quelconques pour atteindre l'un ou l'autre de ces buts. Notre œuvre est toute de propagande morale ; nous préparons simplement la voie. A la nation seule appartient le droit d'agir lorsque l'heure aura sonné.

Cette heure approche grâce aux inepties de plus en plus monstrueuses, que le Sultan commet à l'instigation d'un entourage pervers et rapace. Témoin la récente arrestation et expulsion en masse de malheureux étudiants en théologie que les furbans du Sérail ont fait passer, aux yeux d'un tyran apeuré, pour des révolutionnaires dangereux, en réussissant à arracher à l'un d'eux l'aveu que le principe d'une Constitution comportant une Assemblée nationale délibérante, est prescrit par la loi musulmane. Le Coran et le Chéri ne disent-ils pas que toute décision doit sortir d'une discussion ?

Aussi bien nous supplions nos amis de se méfier de certains agents provocateurs, aux gages de la police secrète du Sérail, qui, tout en décriant partout notre œuvre, se donnent pour des ennemis acharnés du régime actuel—déterminés à recourir à toutes sortes de "moyens expéditifs" pour "satisfaire la haine mortelle qu'ils ont vouée au tyran," etc.

C'est ainsi qu'un de ces pseudo-patriotes est venu proposer des *substances explosives* à un de nos amis de Londres... C'est ainsi que d'autres agents ont essayé de mêler certains autres de nos amis dans des affaires qui les auraient rendus suspects aux yeux de l'autorité. La tendance actuelle du Séraï est de faire passer pour anarchistes ceux précisément qui travaillent à supprimer l'anarchie officielle dans leur patrie !

Nous exposons ce qui précède uniquement pour mettre nos amis du dedans et du dehors en garde contre des procédés d'espionnage qui, bien qu'usés jusqu'à la corde,

(*) Extraits du *Hatt* adressé par S. M. Abd-ul-Hamid II au grand-vizir Midhat pacha, le 19 décembre 1876.

La Turquie Libre: Özgür Türkiye gazetesinin 15. sayısının birinci sayfası

I. MEŞRUTİYETİ HAZIRLAYANLAR

Sürgün basınını iki grupta ele almak gereklidir. Y**eni Osmanlılar Kuşağı'**nınkiler 1860–1890 dönemini kapsar. **Ali Suavi**'nin 31.8.1867'de

Paris'te başlattığı, **Mustafa Fazıl Paşa**'nın maddi desteğiyle çıkan **Muhbir** ile ilk yurtdışı Türkçe yayın belirir. Hemen arkasından, Tasviri Efkâr'ın kapatılmasıyla İstanbul'dan uzaklaştırılmak istenen **Namık Kemal, Ziya Paşa** ile birlikte Paris'e ulaşır ve Muhbir'e katkıda bulunur. Tabii ki konuları Abdülaziz'in hatta daha çok sadrazamı Âli Paşa'nın hoşgörüsüz buldukları yönetimini eleştirmektir.

Ali Suavi'nin Sadrazam Âli Paşa'nın idamını isteyen yazısıyla beliren fikir anlaşmazlığı Muhbir'in bir yıl sonra kapanmasına yol açar, o da **Ulum'**u çıkarmaya başlar. Namık Kemal ve Ziya Paşa yine Mustafa Fazıl Paşa'nın mali desteğiyle 1868'de **Hürriyet**'i çıkarmaya başlarlar. Avrupa'da çıkan gazeteler içinde en etkini ve binleri aşan tirajıyla Osmanlı toprakları içinde de çok yaygın olanı, **Hürriyet** idi. Bir gazetenin bir kuruşa satıldığı, yıllık abonesinin 150 kuruş olduğu bir dönemde Hürriyet'in bir sayısı 100 kuruşa kadar alıcı bulabiliyordu. Diğer sürgün basınıyla -hatta kendi aralarında- görüş ayrılıkları bulunmasına karşın, Hürriyet daha sonraki gelişmelerin oluşmasında önemli bir rol oynamıştır.

N. Kemal *"Hubbül vatan minel iman= Vatan sevgisi imandandır"* başlığıyla yazdığı başyazılarla parlamenter sistemi savunur. **Sultan Abdülaziz'**in ilk Avrupa gezisi yapan Osmanlı sultanı ünvanını alışından hemen sonra 1.Nisan.1868'de yürütme ile yargı erklerini birbirinden ayıran Şurayı devlet'in kuruluşu vesilesiyle verdiği nutuk önemli bir değişikliği gösteriyordu:

> *"Bir hükümdarın vazifesi her bir ahvalde ahalisinin hukuku hürriyetini korumaktan ibaret olup, ahalisi hakkındaki idaresinin de üstünlük sağlamak suretiyle olmaması lazımdır. Üstünlük sağlamaya çalışan hükümet ise hukukunun dışında bir fazla zulüm ve düşmanlık niteliği alacağından uygun olmadığı gibi; ahalinin hürriyetlerinden fazla olarak müsaadeler verilmesine de ihtiyaç yoktur sanırım. Ve zikrolunan hürriyetten dahi amaç herkesin keyfince davranışta sebest olmasına karşı hükümet asla müdahale etmesin anlamında değildir."*

Sultanın hürriyet sözcüğünü ağzına alması tabiî ki önemliydi. Ancak Sürgünler için yeterli değildi. Hürriyet'in birinci sayısında (29.6.1868) **Namık Kemal** şöyle yazıyordu:

"Bir yıl önce Matbuat Nizamnamesi kaldırılmıştı. Halkın amacı hukuku hürriyeti kazanmaktı. Bu nutukla hürriyetimiz tasdik olundu ama eksik. Hukuku siyasiye, ümmetin hükümetin hareketlerine göz kulak olmasıdır. Bu nezaret, Meşveret usulü ile olur."

Hürriyet'in 14.9.1868 tarihli sayısında da "usulü meşveret gereği"ni şöyle belirtiyordu:

"İslam meydana çıktığı zamanlarda bir nevi cumhur değil miydi? Cumhuriyetin bizi batıracağı başka mesele; bunu da kimse inkâr edemez. Fakat icrasında imkan olmamakla hak batıl olmuş değildir. Osmanlı Hanedanının saltanatının altında da olsa (…) Hürriyet'in hedefi Meclisi Şurayı Ümmet'in kurulmasıdır."

1869'da Ziya Paşa ile anlaşmazlığa düşünce Hürriyet'ten ayrılır. Zaten M. Fazıl Paşa'da Sultanla anlaşmış ve Maliye Nazırlığına getirilince yayınlara destek de kalmamıştı. Namık Kemal'de 1870'de davet üzerine İstanbul'a döndü.

Ancak bu kez **İbret** gazetesindeki yazıları Bâbıâli'nin hemen tepkisini çekti. Daha ilk sayıdaki *"İnanışımıza göre burada gazetelerin en büyük görevi halkımıza siyasi kurallar ve medeni ilerlemelere ait bilgi vermektir. Elimizden gelen bütün çabayı bu hizmette kullanacağız. Bununla birlikte havadis vermekte de kusur etmeyeceğiz"* içerikli sunuş yazısı sürgünde oluşturduğu fikirlerinden vazgeçmediğini, iktidarı halka beğendirmeyi değil, toplumu bilinçlendirip iktidardan hesap sordurmayı hedeflediğini gösteriyordu. Ve **Vatan Yahut Silistre** piyesinin başkentte uyandırdığı heyecan sebebiyle Kıbrıs'a sürüldü. Abdülaziz tahttan indirilince İstanbul'a geri çağrıldı ve Şurayı Devlet'e üye atanırken ilk anayasanın hazırlık komitesinde görevlendirildi.

Abdülhamit'in sadrazam Midhat Paşa'yı Avrupa'ya sürgüne gönderdikten sonra İstanbul'dan uzaklaştırmaya dikkat ettiği kişilerin başında Namık Kemal geliyordu. Midilli'ye kaymakam olarak atandı. Fikri üretimi devam etti ama artık eylemci yazarlığı kalmamıştı. Namık Kemal *"Vatan"* ve *"Hürriyet"* kavramlarını çağdaş anlamlarıyla dilimize yerleştiren kişi olarak tanınır. Tam bir batı kopyacısı değildi, Osmanlı'nın özellikleriyle Batınınkileri, dinsel temellerinden vazgeçmeden milli nitelikleri bağdaştırmak yanlısıydı. **Hürriyet**'teki yazılarında bir cumhu-

riyet rejimini değil, seçimle oluşacak bir Şurayı Ümmet'i savunuyordu. Yazdığı tarih kitabında Osmanlı öncesi Türk toplumuna da yer vermesi, bunun yayımlanmasını Abdülhamit rejimince yasaklanması sonucunu doğurmuştur. Hedefi Osmanlı Hanedanı değil, ona hizmet veren kadrolar olmuştu "Vatan" konulu şiirleri kendisini izleyen Jöntürk kuşağının en çok tekrarladığı mesajları içermiştir.

Diğer sürgünlerden ayrılıp tek başına kampanya yürütmeyi yeğleyen **Ali Suavi,** tahta çıkınca Abdülhamit tarafından af edilmiş ve hem sultana müşavir, hem de Tercüme Heyeti'ne üye atanmıştı. O kadrolar içinde tek medrese eğitimli olduğu halde, aralarında bilime –yüzeysel de kalsa- daha çok ilgi gösteren ve daha laik bir izlenim veren o olmuştur. Başta Namık Kemal ve Ziya Paşa olmak üzere diğer üyeler de bu atamaya karşı çıkınca Heyet dağıldı, o da Galatasaray Sultanisi'ne müdür atandı. Ancak ihtilalci tutkusu hiç sona ermiyordu. 1878'de Çırağan Sarayını basıp sabık Sultan Murat'ı tahta geçirmeye kalkınca olay yerinde öldürüldü.

Bu kuşağın en son ünlüsü **Ali Şefkati** de yurt dışına kaçıp, 1879-1895 arasında Napoli, Cenevre ve Londra'da **İstikbal'**i çıkarmış, ancak çok etkili olmamıştır. **Ziya Paşa** çağdaşlaşmacı fikirleriyle daha çok dil ve edebiyat alanlarında toplumda yankı bulmuştur. Zaten 1871'de sürgünden döndükten sonra valiliklere atanmış, devrimci faaliyetleri terk etmiştir. Yeni Osmanlılar Kuşağı'ndakilerin (1860-1890) öncüsü **Şinasi**'ydi. **Tasviri Efkâr**'ın birinci sayısında toplumun yönlendirilişinde insan aklının ön planda olması gerekeceğini söyleyecek kadar ileri gidebilen Şinasi 1865'de başarısız bir komplo nedeniyle Paris'e sığındıktan sonra içine kapanmış ve vaktini sadece bilimsel çalışmalara vermişti. İstanbul'a döndükten sonra da kurucularından olduğu Yeni Osmanlı Hareketi'nin üyeleriyle temastan ısrarla kaçınmıştır.

Bu yüzden yeni Osmanlıların bir sonraki Jöntürk kuşağını gerçekten etkileyen yazar ve düşünürü yalnız Namık Kemal olmuştur.

II. MEŞRUTİYETİ HAZIRLAYANLAR

Jöntürk Kuşağı'nı (1890-1920) ençok etkileyen yazar **Ahmet Rıza** olmuştur. Fransız Devrimi'nin 100. yıl kutlamaları vesilesiyle gittiği

Paris'ten geri dönmemiş, İstanbul'da kurulan **İttihadı Osmani Cemiyeti** üyeleriyle yazışma sonucunda Paris şubesinin başkanlığına getirilmiştir. Sultan Abdülhamit'e reform önerileri gönderdi ve Aralık 1895'den itibaren Türkçe ve Fransızca olarak **Meşveret** dergisini yayınlamaya başladı. Ancak **Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti** adını alan kurumun Fransız hükümetiyle anlaşması sonucu Meşveret'in yayını durdu, o da yayına Brüksel'de devam etti. İttihat ve Terakki Cenevre'de **Osmanlı**'yı yayınlamaya başlayınca 1898'de Meşveret'in Türkçe nüshası kapatıldı, Fransızcası ise 1908 Ağustosu'na kadar devam etti. **Mizancı Murat**'la da fikir ayrılığına düşen Ahmet Rıza, Abdülhamit'e karşı ödün vermeden mücadeleyi sürdüren tek yazar olmuştur.

Mehmet Murad İstanbul'da **Mizan** gazetesini çıkarıyordu. Mülkiye'de siyaset dersi veren bir hoca olarak Osmanlı Devleti'ne uluslar arası politikada önerilerde bulunuyordu. Hatta Avrupa devletlerince Afrika'nın paylaşılması konusunda anlaşmalar yapıldığı dönemde Sultana Panislamcı bir politika izleme önerisinde bulundu. Bu yüzden de gazetesi 1890'da kapatıldı. Gazetesini 1896'da Kahire'de çıkardı ve Abdülhamit'e karşı kampanya başlattı. Arkasından Paris'e geçti ve gazetesini İttihat ve Terakki'nin lideri sıfatıyla çıkardı. Daha muhafazakar bir çizgisi olduğu için Ahmet Rıza ile çatışıyordu. 1897'de Abdülhamit'in reform vaadine uyarak yayını durdurdu ve İstanbul'a döndü. Jöntürk'lerden koptu. Mizan'ı tekrar 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte çıkardı. Bu kez İttihat ve Terakki'ye karşıydı.

Materyalist görüşleriyle tanınan **Abdullah Cevdet, İshak Sükuti** ve **Tunalı Hilmi** gibi arkadaşlarıyla birlikte 1889'da İstanbul'da **İttihadı Osmani Cemiyeti'**ni kuranlardandı. Gizli faaliyetleri dolayısıyla Trablus'a sürgün edildi. 1897'de Paris'e kaçtı. Mizancı Murad geri dönerken, o **A. Cevdet** de Ahmet Rıza'ya katıldı ve yukarda ismi geçen iki arkadaşı ile birlikte **Osmanlı** gazetesini çıkardı. **Meşveret, Kanunu Esasi, Sadayı Millet, Kürdistan'**da da yazılar yayınladı. Abdülhamit'in pazarlık önerisini kabul etti. Yurtdışı temsilciliklerde bir görev ve hayat boyunca aylık formülüne razı oldu. Ama imzasız olarak eleştiri yazılarını devam ettiriyordu. 1903'de Osmanlı'yı tekrar çıkarttı. 1904'de **İctihad**'ı başlattı, İsviçre ve Kahire'de yayınladı. İttihatçı çizgisinden uzaklaşıp **Prens Sabahattin**'e yaklaştı. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a döndü, İctihad'ı devam ettirdi, ama İttihatçı iktidarla tam uyuşamadı.

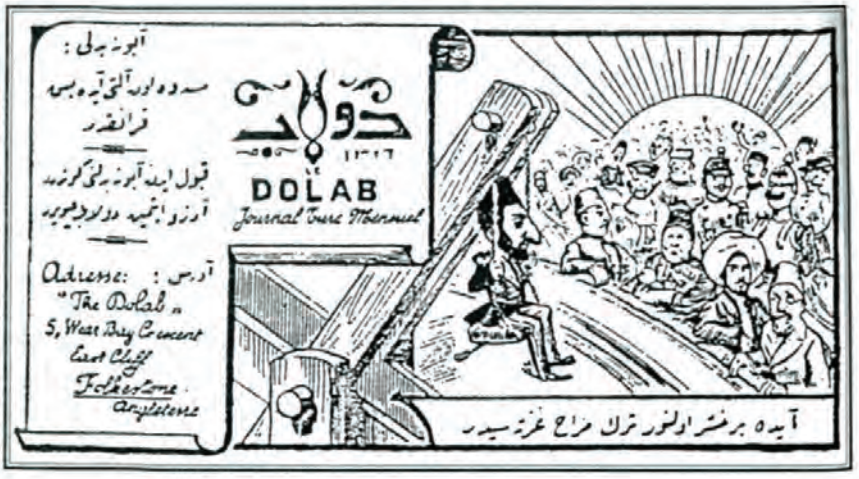

Abdulhamid'e muhalefet için çıkarılan dergilerden İsviçre'de yayınlanan TOKMAK'ın da, İngiltere'de çıkan DOLAB'ın da kapak kompozisyonlarında Sultan yer alıyor. İlkinde, hafiyeleri Jön Türkler'i kovalıyor, ikincisinde Midhat Paşa, Ali Suavi, Sultan Murat ve arkalarında Avrupalı hükümdarlar onun dolap çevirişini seyrediyor.

Tunalı Hilmi'de gizli örgüt çalışmaları sebebiyle takibata uğrayınca 1895'de Avrupa'ya kaçtı. **Meşrutiyet** ve **Mizan**'a katkıda bulundu. Bir *"Osmanlı İhtilâl Fırkası"* kurma çabası sarf ettiyse de başarısız kaldı. 1897'de Abdülhamit'le uzlaşma pazarlığı çerçevesinde Madrid sefareti başkâtipliğine atandı. Yine de gizlice yazmağa devam ediyordu. Ahmet Rıza'dan memnun olmayanlarla İttihat ve Terakkicileri *"Bitaraf Yeni Osmanlılar"* diye örgütlemeye çalıştı ama sonuç alamadı. 1902'de elçilikteki görevinden ayrıldı ve Kahire'de Kanunu Esasi ve Hak'da yazılar yazdı.

II. Abdülhamit'in kız kardeşinin **Damat Mahmut Celalettin Paşa**'dan olan oğlu **Prens Sabahaddin** 1899'da babası ve kardeşiyle birlikte Paris'e sığınmıştı. Tam liberal düşüncelere sahip olan Sabahaddin Ahmet Rıza grubuyla tam çatışmaya girdi. 1902'de Paris'te yapılan ve Osmanlı azınlıkları temsilcilerinin de katıldığı **Jöntürk Kongresi'**nde 24 yaşında başkanlığa seçildi. **Terakki**'de fikirlerini yansıttı. **"Teşebbüsü Sahsi ve Ademi Merkeziyet Cemiyeti"**ni kurdu. 1908'de İstanbul'a döndüğünde, İttihat ve Terakki'ciler parlamento toplanana kadar Abdülhamit ile uzlaşmacı durmayı yeğlerken, o, otuz yıllık iktidarın bütün kadrolarının hemen tasfiyesi gibi ihtilalci bir fikri savundu. Bu yüzden 31 Mart olaylarına varacak çekişmeleri büsbütün gerginleştirmede rol oynadı. Sonuçta tekrar ülkeyi terk etmek zorunda kaldı.

Bu listeye Kahire'de çıkmış **Türk** gazetesi ile Abdülhamit'i aşağılama yarışına giren **Tokmak, Beberuhi, Daoul** gibi mizah dergilerini de ekleyebiliriz.

Sürgündeki bu basın üzerindeki inceleme, devamlılık azlığını ve Jöntürk adı altında bütünleştirilen kadroların kendi içlerindeki tutarsızlığı kanıtlamaktadır. 1895'de yurtdışı yayınını başlatanların kısa sürelerde kapanması, tek devamlı yaşayanın **Fransızca Mechveret** olması, Padişahtan gelen paraya dayalı uzlaşma önerisinin kolayca işleyebilmesi dikkatlerden kaçmıyor. Bu nedenledir ki, yurtdışı örgütlenmeyle bağlantısı olmakla beraber 1908 eylemini gerçekleştiren kadrolar tamamen ülke içindeki bir kadrolaşmanın ürünü olmuştur. Bilgi ve haberleşme aracı olarak da basını değil, telgraf ağını ve kadrolarını kullanmışlardır. Ayrıca, yurtdışında teori üretenlerden değil, ülke içindeki ayrılıkçı komitacılarla komitacı yöntemi ile mücadele eden elemanlardan oluşuyorlardı.

Abdülhamit dönemi sürgün yayınlarında esas tema anayasanın tekrar yürürlüğe konmasıydı. Hemen her yazıda bu tekrarlanır. Abdülhamit'in ısrarlı karşıtlığı sonucu bütün yazılar sultanı suçlamaya, aşağılamaya yönelik olmuştur. Sabık Sultan Murat'ın ve tahtın varisi Mehmet Reşat'ın hapiste oldukları, Yıldız'da korkunç işkenceler uygulandığı, memurlara aylarca aylık verilmezken sultanın tahta çıkış günlerinde tevzi edilip övgüler yağdırılması, sultanın jurnalcilerine büyük bağışlar yapması, kararlarının keyfiliği gibi. Bütün bunların sonunda *"Müstebidi Ekber"* sıfatına layık görülmüştür. Jöntürk kavramı altında belirtilen kesime verilen mesaj kesindi:

"Her Osmanlı vatandaşının görevi, utanç dolu ve çirkin rejimin düşmanı olmak ve bütün yasal araçlarla bütün kötülüklerin kaynağı Yıldız'a değişikliği getirmektir."

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın vasıtası "Genç Türkiye'nin sözcüsü" diye kendine tanıtan **Osmanlı'**nın tezi de şöyleydi:

"Padişah!.. Şimdiden sonra tahkire mukabil hürmet beklemeyin. O zamanlar geçmiştir. Sizin kanlı kılıç tutan elinizi ancak birkaç rezil öper. Hürmet edilmek isterseniz hukuku tabiiye ve mukaddeseye saygıyı geri getirin." (1.10.1899)

Halil Ganem Fransızca **Mechveret'**te şöyle yazıyordu:

"Sultan normal olarak gelişen bir büyük devletin hükümdarı değil, mezarlığın korucusudur. İtalya kralı Trablus'u ele geçirmeyi tasarlıyorsa bu Abdülhamit'in 25 yıldır devam eden politikası yüzündendir." (15.7.1902)

Padişahın şahsı kadar çevresinde topladı kurenasının da en çok hedef alınan grup olduğu görülür. İlginç bir örnek olarak **Tarsusizade Münif Bey**'in **Osmanlı** gazetesinin birinci sayısı bu konuya eğilerek başlar:

"Ey sevgili Halifemiz!
Etrafınızı rezil Arapların en münafıkları çevirmiştir. İki yüzlülüğü adet edinmiş Arap diyarının münafıkları Hilafetinizin çevresine sed olmuşlar, Dağistan, Kırım ve Çorum serserileri bu sedlerin üzerine çatılar kurmuşlardır. Vatanda yanan zulüm ateşi hararetinizi temiz kalbinize ulaştıramıyor. Sadık uyruklarınızın tarafını tutunuz. Korkmayınız, doğru söylüyoruz. Sözlerimize itimat ediniz. Haydut çetesinden farkı kalmayan zalim fesatçıların dizlerine

vurunuz. Bu melunların ellerinden fukaranın yırtık yakalarını kurtarınız. Ne Hilafeti Arabiye, ne istiklaliyeti Ermeniye kalmaz." (1.12.1897)

Yıldız gazetesinin birinci sayısındaki sultana açık mektubunda da aynı tezi tekrarlar aktarıyoruz:

"Halife-i Azamımız
Sultan İkinci Mahmut hazretleri, hilafeti, devleti, Yeniçeri Ocağı yangınından nasıl kurtardı ise, umumi selamet namına nasıl o ocağı söndürdü ise siz de devletin ve hilafetin selameti namına şu başınızdaki zararlı haşaratın haklarını öylece avuçlarına veriniz. İkinci Sultan Mahmut gibi adalet kılıcını hainlere çeviriniz. Uğursuzların kafasını gövdesinden ayırınız. Ezilen ahaliyi kayırınız. Küskün ahaliyi ne olur babanız hayrına sevindiriniz; halkı yakıp bitiren şu zulüm yangınını söndürünüz." 1.2.1898

Buna karşılık özellikle İngiliz basını Arap Hilafetini savunmaktaydı, hatta **La Turquie Libre'** bile bunlardan alıntı yaparak "Yıldız Hilafeti'nin Sonu Yakın" başlığıyla aktarabiliyordu (15.9.1892). İşin ilginci **Osmanlı'**da da, hem de İstanbul'dan bir ulemanın gönderdiği kaydıyla Abdülhamit'in halifeliğine karşı çıkılabiliyordu:

"Devleti Osmaniyemiz çeyrek asırdan beri sona erişe doğru adım adım inmektedir. Bu büyük hali felaketin tek sebebi Abdülhamit mevcut oldukça bütünüyle yıkılacağımıza şüphe kalmamıştır. Malumdur ki, Hilafet'in şerefi ve dini mübin yüce ünvanı bizim devletimizdedir. Dünyada üçyüz milyon İslam unsurunun manevi olarak tabi olduğu, sığınağı ve koruyucusu devletimizdir. Bir musibet bir sürü müşküller doğurur. Biz batarsak din de batar. Halife sıfatını gasbeden müstebid din açısından suçu işlemektedir. Cemiyetimiz (İttihat ve Terakki) erkanına dinsizlik isnad ettiriyor. Bu imansız hareketi İslam gayretimi galeyana getirdi. Ehli Kıbleyi tekfir edenin kendisi kâfirdir."

En kararlı muhalif **Ahmet Rıza**'nın yine **Osmanlı'**daki *"Vazife ve Mesuliyet"* dizisinde aynı konu gündeme geliyordu:

"Abdülhamit gibi yaptıklarını şeriata ve kanuna bağlamayan bir haine itaat etmek gerekli itaat konusundaki İslami şartları tanımamakdır. Hazreti Fahri Kâinat 'yaratıcının kurallarına isyan edene itaat etme' buyurmuştur. Padişahın cürmü ve isyanı ortada … Bu yüzden 23 yıldır korkusundan sokağa çıkamıyor."

Osmanlı Hilafeti konusunun böylesine tartışıldığı bir ortamda Ermeni kesimin kampanyası *"Kızıl Sultan"* deyiminin bütün dünya basınına yerleşmesi sonucunu doğurmuştu. Bu kampanyanın en başarılı organizatörlerinden **Çeraz** taktiğini dergisinin 5.7.1890 tarihli sayısında açıklamıştı:

> *"Bâbıâli ancak zorlama ile anlaşmaya yanaşır. Artık İngiltere ve Rusya'nın zorlama yapmaları için zamanın gelmiş olduğu anlaşılıyor... Türklerin sersemliği bir Ermeni ayaklanmasına sebep olacak ve tıpkı Bulgar ayaklanmasına benzer şekilde sonuç verecektir." (5.7.1890)*

Açıkça 1877-78 savaşının tekrarı ile bağımsızlık kazanacaklarını ve bunun için Bulgarların yaptığına benzer kışkırtmaları, önce Müslümanları öldürüp sonra onlar intikam alınca Avrupa'yı harekete geçirmeyi tasarlıyordu. Bu kampanyanın Avrupa basınına çok malzeme oluşturduğu biliniyor.

Bu arada İttihatçıların Mısır'da çıkardıkları "Kanunu Esasi" isimli gazete 1900'de Meşrevet sisteminin aslında Cumhuriyet olduğunu iddia ediyordu.

Sürgün basınının tek bir çizgi izleyemediği hatta kendi içinde çelişkilerle yüklü olduğu bir gerçektir. Abdülhamit Meşrutiyet'i tekrar ilan ettiğinde, 1909 Nisanına kadar onun şahsına – **Prens Sabahaddin'**in Ahrarcıları hariç - saldırıda bulunulmamış, buna karşılık çevresinde görevlendirdikleri ile jurnalcilik yapmış olanlara karşı şiddetli bir kampanya sürdürülmüştür.

İttihatçılar döneminde ise sürgün basını gayet sınırlıdır, en etkilisi **Şerif Paşa'**nın yayını olmuştur.

KAYNAKÇA

Fındıkoğlu, Z.Fahri, XIX. Asırda Türkiye Dışında Türk Gazeteciliği ve Tarsusizade Münif Bey, Türkiye Harsi ve İçtimai Araştırmalar Derneği yay., İstanbul 1962

Gerçek, Selim Nüzhet, Jön Türk Gazeteleri, 1941

Koloğlu, Orhan, Abdülhamid Gerçeği, Pozitif yay., İstanbul 2005

KAPİTALİZME GEÇİŞİN YANSIYIŞI

OSMANLI'NIN KLASİK EKONOMİSİ

Bu bölümde, gazeteler aracılığıyla sade vatandaşa, serbest piyasa düzeninin ve kapitalist anlayışın nasıl aktarıldığını yansıtmaya çalışacağız.

Değişimin çapını belirlemek için öncelikle, Osmanlı klasik ekonomi sisteminin işleyişini özetle aktaracağız:

1)Yönlendirici olduğu kadar çıkarı ön planda tutulan toplum değil, devlettir. Gerçi, ekonominin yararlı olabilmesi için devletin bireyi adaletle yönetme koşulu belirleyicidir ama gerektiğinde birey, devlet çıkarına fedakârlık yapması için zorlanabilir. 2) Üretim öncelikle yerel ihtiyaç için ve ikinci planda –fazlası varsa- muhtaç bölgelere gönderilmek amacıyla planlanır. İhracat düşüncesi ağırlık taşımamaktadır. 3) Hazine gelirini olabildiğince yükseltmeye yönelik gayretler bireyin elindeki kaynakların artmasını engellemek ve kapitalist sızıntıları önlemek amaçlıdır. Vergilendirme sistemi buna göre ayarlanmıştır. 4) Ekonomi alanındaki örgütlenmeler (Lonca sistemi) geleneksel yöntemlere bağlı kalmayı ve değişme eğilimini dışlamayı ilke edinmiş bir niteliktedir.

Bu ilkeler, *"çeşitli değişme baskıları karşısında da Osmanlı karar organlarını, klasik dönemin bitiminden sonra da etkilemeye uzunca bir süre devam etmiş ve son derece yavaş değiştirebilmişlerdir."*

Mehmet Genç Klasik Osmanlı ekonomi yapısının özelliklerini şöyle özetliyor:

"Klasik dönem ekonomisi küçük ölçekli birimlerin hakim olduğu ve birbirine açılma derecesi düşük , dar bölge pazarlarının yan yana dizildiği ve üretim faktörlerinin gelirleri üzerindeki kontrolün birikimden çok bölüşümcü mekanizmaları öne çıkardığı özel bir yapı"

Bu yapının üç ilkeye bağlı olarak işlediğini belirtir:

Provizyonizm : Ülke içinde mal ve hizmet arzının mümkün olduğu kadar bol ve ucuz olması ilkeydi. Ekonomide birim olarak kaza ölçeği

esas alınıyor ve üretimle tüketimin birbiriyle dengelenmesi (kendi yeterliliğinin sağlanması) tasarlanıyordu. Bu, nüfusu genellikle 5-20 bin arasında değişen bir merkez ve hinterlandında 20-30 veya 100-150 köy bulunan bir bölgedir. Üretilen mallar, kazanın ihtiyacı karşılandıktan sonra , başta devlet ihtiyacını karşılamak üzere – ki bunda İstanbul'unki başta gelir – bölge dışına gönderilebilir. Kaza dışına çıkarılan, iç veya dış pazara yönelen kısım gümrük resmine tabidir. Bu yapı ihracatı sınırlayan bir nitelikte olmakla birlikte iç dengenin devamı yönünde ithalatı teşvik edici bir özellik taşır. Fiyatların tesbiti devlet kontrolunda loncaların da katılımı ile: narh sınırı.

Fiskalizm : Hazine gelirlerini – başta vergiler aracılığıyla – mümkün olduğu kadar yüksek düzeye çıkarmak ve ulaştığı düzeyin altına düşmesini engellemek amaçlı iktisadi faaliyetin her safhasında meşruiyetin temeli olmuştur. Provizyonizme dayalı dengeleri sarsan eğilimler ortaya çıktıkça hem onları engellemenin, hem de kapitalist sızıntıları önleyen bir sünger fonksiyonu görmüştür.

Tradisiyonalizm: Sosyal ve iktisadi ilişkilerde ilk iki ilkenin etkileri ile ulaşılmış dengeleri olabildiğince koruma ve değişme eğilimlerini engelleme.

Değişme baskıları karşısında da bu üç ilke, Osmanlı karar organlarını, Klasik Dönem'in bitiminden sonra da etkilemeye uzunca bir süre devam etmiş ve son derece yavaş bir şekilde değişmişlerdir. M.Genç'in belirttiği gibi *"19. Yüzyılın ilk yarısında Provizyonizm ve Fiskalizm bütün canlılıkları ile bir makasın iki kolu gibi yaşamakta devam etmişlerdir".* Buna karşılık Tradisiyonalizm reform girişimleriyle birlikte hızlı bir şekilde aşınmaya başlamışdır. İlk iki ilkeden vazgeçmeden Tradisiyonalizm'den vazgeçilmesi kendine özgü sorunlar doğurdu. Dolayısıyla eskiyle yeninin bir arada uygulandığı bir süreç yaşanmıştır. Bunun nasıl bir etkileşim yarattığını görebilmek için, Tanzimat sürecindeki değişime girerken sistemin pratikte nasıl işlediğini belirtmeye gerek duyuyoruz:

- Fiziki sermaye birikiminin önemli bölümü devlete veya vakıflara aitti.
- Ziraat, esnaflık hatta ticaret sektöründe küçük ölçekli işletmeler hakimdi. 15-20 işçi çalıştıracak boyuta varmış olanlar nadir denecek kadar azdı.

- İş bölümü ve gelir-servet farklılaşması son derece düşük
- Özel ellerde sermaye birikimi imkanları nisbi olarak, kasden biraz geniş tutulmuş olan sarraf ve mültezim grubuna inhisar ediyordu. Bunlara bir parça da iç ve dış ticaret sektöründe faaliyet gösteren tüccarları eklemek gerek. Bu sektörleri bırakmaları halinde bu imkanı da kaybederlerdi. Esasen birikimlerini maliye ve ticaret dışında ziraat ve sanayide gelişmeye uygun yatırımlara dönüştürmede olanakları çok kısıtlıydı.
- Ziraatte kapitalist tipte gelişme yaratacak yatırımlara, miri toprak rejimi legal olarak elverişli değildi.
- Sanayi ve imalat sektöründe devletin güçlü desteğine sahip cemaatçi ve eşitlikçi esnaf örgütlerinin (loncaların) sıkı ve dayanışmacı (cohesive) yapısına nüfuz ederek yatırım yapmak çok zordu. Üstelik kâr tahdidi bu sektörü cazip olmaktan çıkarıyordu.

Osmanlı reformları öncelikle devletin güçlendirilmesini hedef alıyordu. Dolayısıyla ekonomi alanındaki girişimler öncelikle merkezi hazineye ait kaynakların (Vergi gelirlerinin) artırılması hedefini güdüyordu.

SERBEST PİYASA İLE İLK TANIŞMA

Osmanlı topraklarında serbest piyasa düzenini ilk gündeme getiren İzmir'de yayınlanan Fransızca gazeteler olmuştur. Napolyon Savaşları'nın 1815'de sona erişiyle Avrupa barışa kavuşunca Akdeniz ticareti tam bir açılmaya uğradı. İzmir'de bir Fransız kolonisi belirdi ve **Marsilya Ticaret Odası** ile işbirliği halinde ticareti geliştirmeye yöneldi. İlk girişimlerden biri de , Avrupa'da serbest piyasa düzeninin gelişmesinde en büyük rolü oynayan gazeteler aracılığıyla Avrupa'daki ilgilileri bilgilendirme mekanizması kurulmuş oldu. Son sayfalar İzmir limanına gelen ve giden gemilere, sebze pazarındaki fiyatlara, Osmanlı ölçü birimleriyle Avrupanınkileri karşılaştırmaya, depolarda mevcut mallara, ithal ve ihraç edilen malların miktarına, para birimlerinin değer değiştirmelerine ait haberlere ayrılmıştı.

1821-1831 arasında yayınlanan dört gazeteyi doğal olarak sadece Avrupalılar ve sayıları her halde birkaç düzüneyi zor aşan Levantenler okuyordu. Bunlarda tabii ki serbest piyasa düzeninin anlatılması bahis konusu

değildi, zira bu konuyu esasen bilenlere hitap ediyorlardı. Amerikalı bir misyoner karı kocanın **(Mr&Mrs Brewer)** *"hizmetçiler, işçiler, dullar yetimlerin küçük tasarruflarını koyacakları ve şehrin en itibarlı kişileri tarafından işletilecek ve para yatıranlara faiz verecek"* bir projesinin gündeme gelmesi, Yunan Bağımsızlık ayaklanmasının İzmir ticaretini olumsuz etkilediği sürede daha çok fantezist tasarıların gündeme geldiğini kanıtlıyor.

İlk Türkçe ve Arapça yayın olan **Vakayi-i Mısriye'**sinde, Mısır Valisi Mehmet Ali'nin Avrupa ile ticarete önem verdiği, ancak bunu tüccarlara serbest bir girişim alanı açmaktan çok kendi güdümünde bir eylem şeklinde tasarladığı farkediliyor. İlk yüz sayısı üzerinde yaptığımız bir araştırma, içeriğin yüzde 70'inin vilayet yönetimiyle ilgili değişik divan'ların toplantı haberlerine ayrıldığını gösteriyor. İkinci önemli bölüm, yüzde 9'u kaplayan, ticari ve İskenderiye'ye gelip giden mallar haberlerine ayrılmıştır. Dördüncü sırada da yüzde 4.2'lik bir oranla İskenderiye limanına giren ve çıkan gemilere ait haberler var. Hatta gazetenin 40. Sayısında dört sayfalık bir ticaret ekine bile rastlanıyor. İzmir tüccarlarının ikibin kese akça koyarak bir sigorta şirketi kurup gemileri ve taşıdıkları malları yüzde 1-3 alarak sigortaladıkları hakkında da haber var. Ancak sistem değişikliği gerektiği hakkında hiçbir kayda rastlanmıyor. Sadece vilayetin memurlarına dağıtılmak üzere 600 nüsha basılan gazetenin topluma yeni bir ekonomik yapılanma konusunda fikir verdiğini söylemek mümkün değil. Ancak ticaret alanında ve Mısır ürünlerinin dışarı satışında bir dinamikleşmenin işareti oluyor.

Osmanlı hükümetinin resmi gazetesi **Takvimi Vakayi'**de (TV) daha ilk sayılardan itibaren *'Ticaret ve Es'ar'* başlığı altındaki bölümde İstanbul zahire borsalarının dolu olduğunu , kıtlık tehlikesi bulunmadığını ispatlamak amacına yönelik haberlerin devamlılığı dikkatlerden kaçmıyor. Dünya çapında bir tüketim merkezi olan İstanbul'un devletin diğer kısımlarıyla eşit hatta üstün bir nitelikte kabul edildiği açıkça anlaşılıyor. Depoların doluluğunun yanısıra fiyatlar üzerindeki aşırı merkeziyetçi bir kontrol sisteminin belgeleri de sütunlarda yer alıyor.

TV'inin 5. Sayısında, ekmeğin 4 para olan fiyatı aynı kalmak şartıyla 60 dirhemden 70 dirheme çıkarılmasının padişahın iradesiyle kararlaştırıldığını okuyoruz. Hatta 35. sayıda yine padişah iradesiyle 80 dirhe-

me çıkarılma kararı var. Klasik Osmanlı ekonomi anlayışı çerçevesinde hububat kıtlığı çekilen yerlere , örneğin Bosna'ya, yardım yapılması da gündemde. İnşaat usta ve amelelerinin yevmiyeleri gibi malzeme fiyatlarının artırılmaması için İstanbul kadısına hattı hümayun gönderiliyor. Orta Anadolu'da üretilen afyonu *"muhtekir taifesinin ucuz fiyata kapatıp istedikleri gibi fiyatlandırmalarına karşı da bütün ürünün "yed-i vahid – tekel - nizamına"* bağlanmasını padişah 1830'larda emretmiştir. Aynı davranış ertesi yıllarda tekrarlanır.

Takvimi Vakayi'de de ithal ve ihraç edilen mal listelerine rastlıyoruz.

En önemli adım 54 ve 55. Sayılarında (1833) *"Tedbiri umranı mülki"* yani ekonomi bilimine ait ilk yazıların yayınlanmış olmasıdır. Bir İngiliz gazetesinde çıkan makalenin çevirisi olan yazıda nüfus artışının önemi üzerinde durulmakta ve hem **Malthus**'tan hem de **Estrada** adında bir İspanyol'dan yapılan alıntılar aktarılıyor. Dikkati çeken husus bu yazıların Osmanlıdaki ilk telif iktisat el yazması içinde bulunmasıdır. 1832 yılında kaleme alındığı anlaşılan risalede iktisat bilimine çok geniş çaplı bir yaklaşım vardır. Ekonomi alanında değişmenin askeri alandaki yeniliklerin bir sonucu olduğu kaydedildikten sonra buna uymak gerekliliği açıkça vurgulanmaktadır. Ve ismi bilinmeyen yazar açıkça *"Avrupa devletlerinin iki yüz senede yarattıkları eserler, servet, refah ve bayındırlığın,İnşallah Osmanlı ülkelerinde yirmi yılda gerçekleşebileceğini"* ileri sürmektedir. Bu tez, **Mustafa Reşid Paşa**'nın **Gülhane Fermanı**'ndaki *"Batı ile aranın beş-on senede kapanabileceği"* görüşüne gerekçe oluşturmuş duygusu uyandırmaktadır. Ancak Takvimi Vakayi'nin, bu risalenin iktisat bilimine ve Osmanlı'da gerekli uygulamalara dair bölümlerini hiç aktarmayıp sadece nüfus artışı bölümünü aktarmakla yetinmesi, devlet düzeyinde henüz kapsamlı bir değişmenin düşünülmediğini belki de bunun halka yansıtılmasının şimdilik gereksiz sayıldığını kanıtlamaktadır.

Bâbıâli'nin henüz köklü bir değişimden yana olmadığı 67. Sayıdaki altın rayici ile ilgili yazıda da açıkça belirtilmektedir:

> *"Bütün muamelatın asıl esası ve mülkün düzeni ve milletin temelleri paranın sürüm değeri olup bu hususa bilcümle memurlar taraflarından dikkat olunması (gereklidir)"*

Açıkça yönetimin asıl endişesi para toplayıp bunların değeri üzerinde oynayanlarla ilgilidir. Dolayısıyla Klasik Osmanlı İktisat anlayışının sürdürüldüğü belli olmaktadır. Nitekim paranın – hem Osmanlı hem de Avrupa paralarının – devletçe belirlenen değerleri zaman zaman TV'nin sütunlarında narh = belirlenmiş fiyatlar anlamına gelen *"Es'ar"* başlıklı sütunlarda ilan edilmektedir.

İktisat alanındaki bu ihtiyatlılığa karşılık ilk sayılarından itibaren *'nizamatı hasene'* ve *'Tanzimatı Hayriye'* deyimlerinin 1839 fermanından önce bu resmi gazetenin sütunlarında görülmektedir. İşin ilginci, para değeri üzerindeki önemli bir tartışma konusu hakkındaki hükümet açıklamasının "Umuru Hariciye" başlıklı bir bölümde yer almasıdır. Sultan Mahmut' un saltanatının son aylarında kambiyo konusu üzerinde yapılan açıklama da , para değeri üzerindeki endişenin öncelik taşıdığını gösteriyor (TV 171) . Paranın hızlı çıkış ve düşüşleri ve bunlar üzerinde oynayanlar bulunması sebebiyle zarar gören Avrupa ile iş yapan tüccarlar darphane tarafından kambiyo sistemi uygulanması yolunda başvuru yapmışlardı. Hatta uygulamanın doğuracağı masrafları karşılamak için yüzde 2 oranında vergi verilmesini de öneriyorlardı. Gelgelim sundukları *'kontrato'* türü senet sureti sade kendi çıkarlarını hedeflediği gerekçesiyle *"şanı saltanatı seniyeye mugayir olduğu"* gerekçesiyle red edildi. Bu açıklama Avrupalı tüccarın devleti zorlamakta olduğunu kanıtlıyordu.

TV *"halkın refah ve kurtuluşu ile ülkenin bayındırlığının çiftçilik, ziraat , ticaret, türlü zanaat ve sanatın geliştirilmesine ve yaygınlaştırılmasına bağlı olduğunu bilen padişahın bunun yollarının araştırılması için bir meclis kurulmasını"* emrettiğini de açıklıyor. Ama bir yandan da vergi sisteminde bir denge bulunması ve kaçakçılığın önlenmesi için çareler aranmaktadır (TV 167). Bu arada alınan bazı serbestleştirme kararlarının da karmaşa yarattığı anlaşılıyor. 1837'de buğdayda satış serbestisi getirilir. İki yıl sonra, zahirenin devlet tarafından alınmasından tamamen vazgeçildiği bundan böyle herkesin dilediği gibi satabileceği ilan edilmiştir (TV.l80) Ancak hemen bir ay sonra (TV l83) serbest bırakma yüzünden fiyatların arttığı ve artan masrafı karşılamak için satış bölgelerinde vergi konmasının istendiği halka yük getirmemek için padişahın açığın hazine-i amire' den kapatılmasını emrettiği bildiriliyor. Bunun zaten sınırlı olan devlet kaynaklarını daha da dara soktuğu bellidir.

BASININ 1838 TİCARET ANLAŞMASINI ALGILAYIŞI

Açıkçası, Tanzimat'ın fiili başlatıcısı Sultan II. Mahmut döneminde serbest piyasaya doğru bir düşüncenin belirdiği ancak Klasik Ekonomi anlayışı'ndan kopulamadığı hemen farkediliyor. Askeri alanda atılan radikal adımın serbest piyasaya geçiş yolunda atılması 1838 **Osmanlı-İngiliz** Ticaret anlaşması ile gerçekleşmiştir. Ancak bunun da tam bir bilinçli karar olduğunu söylemek mümkün görünmüyor. Daha çok askeri alandaki zorlukların aşılması için bir yardımcı adım olarak düşünülmüştür. Rus ve Fransız hatta Mehmet Ali Paşa'nın tehditlerine karşı İngiltere'den destek görmüş olan Osmanlı Devleti daha çok siyasi destek amacıyla bu anlaşmayı istemişti. Aynı dönemde sanayi devrimini tamamlamış olan İngiltere yeni pazarlar arayışında idi. Diğer Avrupa devletleri gümrük koruma önlemleriyle kendi pazarlarını kapattıklarından İngiltere özellikle doğu ülkelerinin henüz serbest piyasa düzenini bilmeyen yönetimlerine şartlarını, bazan silah zoruyla bazan da - Osmanlı örneğinde olduğu gibi- siyasi destek karşılığı kabul ettirdi.

İngiltere'nin arkasından 1841'e kadar bütün Avrupa devletleriyle (Fransa, Alman prenslikleri, İskandinav ülkeleri, İspanya, Felemenk, Prusya, İtalyan krallıkları) aynı nitelikte anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmalarla Osmanlı Devleti bağımsız bir dış ticaret politikası izleyebilme, örneğin yerli sanayii korumak amacıyla gümrük duvarlarını yükseltebilme hakkından vazgeçmiş oluyordu. Bu anlaşma, **M. Genç**'in belirttiği gibi, *Klasik İktisat anlayışından vazgeçme değil aksine fiskalizmle birlikte güçlü bir provizyonizmin damgasını taşır.* Antlaşmada ithal gümrükleri düşük (%5) ihraç gümrükleri ise yüksek (%12) tutulmuştur. Hatta Osmanlı delegeleri ihraç gümrüklerini daha da yükseltmek için uğraşmışlardır. Ancak İngilizlerin karşı koymaları ile nisbeten düşük saydıkları %12 haddine razı olmuşlardır. *"İhracatı engelleyerek iç piyasayı güvende tutma ama ithalata sınır koymama"* ilkesi çerçevesinde Klasik dönemde bile %3 diye belirlenen ihraç gümrüğünün dört misline çıkması provizyonizm anlayışının sertleştiğini kanıtlar.

Yeni dönemle, topluma yeni yapılanmanın mesajlarını ulaştıracak yeni bir yayın organı da belirdi: **Ceridei Havadis** (CH) gazetesi. ticarete bulaşmış İngiliz konsolosluğunda alt düzey bir görev yapmış W.Churchill adlı bir İngiliz'e tanınan hakla yayına girmişti. 1840'da yayına giren CH

devletten maddi yardım gördüğü için yarı resmi bir nitelik taşıyordu. Yazar kadrosunun çoğunluğunun da devletin Tercüme Bürosu memurları olduğu biliniyor. Ancak İngiltereyle bütünleşmenin büyük savunucusu İngiliz elçiliğinde görevli **Urquhart**'ın çabalarının da içerik üzerinde etkili olduğu biliniyor.

Bu iki taraflı yapısı sebebiyle gazetede Provizyonizm'e bağlı kalan bilgiler – yani resmi açıklamalar – eksik olmuyordu. Örneğin resmi makamlarca belirlenen fiyat listeleri gazetede eksik değildir. Sadece bir örnek olarak gazetenin 194. Sayısında (14.9.1844) yer alan *"İşbu sene ramazanı şerif için erzaka verilen narhın defteridir"* başlıklı listeyi gösterebiliriz. Aralarında *ekmek, simit, gözleme, börek, poğaça, yufka, güllaç, şeker, pirinç unu, süt, kaymak, yoğurt, et, yürek, bağırsak, zeytin yağı, mum, sabun, bal, peynir, kaşar, pirinç, sucuk, pastırma, zeytin, sarımsak, soğan, gül tozu, fasulye, bakla, arpa, buğday, bulgur, nişasta, un* gibi maddeler bulunan 88 maddeyi içermektedir.

CH'in ilk sayılarından itibaren İngiliz modelini öne çıkaran bir serbest piyasa yandaşlığı yaptığı dikkatlerden kaçmaz. 3. sayısında Londra'dan bir İngiliz'in gönderdiği mektupta, *İltizam usulü*'nün (Devlet gelirlerinden birini toplamayı üzerine alma) kaldırılmasına *"Tanzimatı Hayriye'nin en yararlı kararı"* kaydıyla övgü vardır. 4. Sayıda, zahire ihraç yasağının kaldırılmasına övgü diziliyor:

> *"Yasaklar mahsulü azaltır (...) İngiltere'de devlet bu işlere karışmadığı için bolluk vardır, bu da ucuzluk sağlar. Hükümet merkezi olan büyük yerlerde zahire işlerine devletler karışmayarak tüccara terk eder. Bir hükümet ne mertebe yolunda ve usulünde düzenli olarak icrai siyasiye ederse o mertebe o hükümette ticaretin itibarı ve çıkarı artar. Tüccarların malları ne derece bilinirse bağlı olduğu hükümete o derece yararı olup kuvveti artar. Hamd olsun biraz zamandan beri Tanzimatı Hayriye'ye giriştiğinden Devleti Âliye dahi ticarethane vaz ve tesis eylemiştir. Ve devletlu Ahmed Fethi Paşa hazretleri bu durumu gereği gibi farkedip anlayarak ticaretin yayılması ve gelişmesine çalışmaktadır..."*

Ahmet Paşa o sırada Ticaret nazırıdır, sonra da askeri alımlarla ilgilenen Tophane Müşirliğine getirilmiştir.

Birkaç yıldır Türkiye'den İngiltere'ye ipek satışının arttığı (CH 5.) belirtiliyor. Daha da ilginci, ABD'nin pamuğunu İngiltere' ye göndermek yerine kendi fabrikalarında kullanmaya yönelmesi üzerine Osmanlı ülkesinde pamuk üretilmesini teşvik eden öneriye de rastlıyoruz:

"Bazı vatan gayretinde olan kimselerle ülkenin imarı konusunda görüşmeler esnasında Devleti Aliye ülkesinde de fabrikalar yani 'emtia kârhaneleri' kurulup dışarıdan gelecek bez, çuha, cam ve şeker vesair lüzumlu türlü mal ve eşyayı kendi diyarımızda hasıl eylediğimiz takdirde hem halkımız her nevi sanata alıştırılmış olarak başıboş kimse kalmaz ve hem de bu eşya için şimdiye kadar sarf olunan akçalar kendi memleketimizde kalırdı diyenler var. Gerçi bu görüş pek yolunda ise de şimdiki halde Osmanlı ülkesinde pek çok tarlalar boşu boşuna durmakta ve çoğu yiyecekler de dışardan alınmaktadır. Devleti Âliye'nin uyruklarına göre bu fabrikalardan evvel yapılması gereken sanat ekincilikdir ve fabrika maddesi son işdir (...) Bir devlet her bir malı kendi ülkesinde yetiştirmeye kalkışırsa mümkün olamaz. "

Çeşitli ülkelerin pamuk üretmesi sayesinde Amerika'da bir engel çıkınca sanayinin durmayacağını belirttikten sonra Avrupa malları arasında İngiliz üretimlerinin en ucuz olmasını, az üretip pahalı satma yerine sanayideki en son buluşları alıp çok miktarda üretme ve az kâra yönelmek kadar işçi ücretlerinin de çok ucuz olmasıyla izah ediyor. Ancak Osmanlı'nın önce ziraata yönelmesi gereği tekrarlanıyor. 82 ve 132 sayılı nüshalarında da aynı konu tekrarlanıyor.

54. sayıda *"cem'i emval ve istihsali servet = mülk toplama ve servet üretme"* diye niteledikleri ekonomi bilimi konusunu ele alan bir makale var. Eskiden çok mal alıp dışarı az satan toplumun parasız kalıp iflas edeceğinin düşünüldüğünü oysa elli altmış yıldan beri Avrupa'da bu alanda yazılan bir çok kitap ve yapılan tartışmalar sonunda bunun gerçeği yansıtmadığı sonucuna varıldığını ve karar vermek için bir ülkenin ürettiği mala bakmak gerektiği belirtiliyor. Nakidin çok değil üretimin çok olmasının esas olduğu ve para olmasa da daha çok üretmeye özen gösterilmesi önerilmektedir. Burada Osmanlı sistemine de atıf var:

"Bazı devletler memleketinden dışarı mal gitmesin ve kendi malı kullanılıp içeri mal girmesin için ağır gümrükler bağlamışlar ve bazı yasaklar dahi koymuş olmalarıyla ticaret ahalinin züğürtlüğüne sebep olarak ve

daha sonra devletine sirayet ederek zaafına sebep olmuştur (...) Üretici paraya ihtiyaç duyduğunda bir şey satarak karşılamağa kalkmak yararlı değildir her mahalde güvenilir adam bulunmak veyahut hafif faizle akça alacak bir yer olmak çok yararlı şeydir. Böylece reayanın hali muntazam olur ve varidatı vaktiyle tahsil olunur. Devletin refahı fukaranın istirahatini ve fukaranın rahatı ise devletin kuvvet ve kudretini artırmasına sebep olacağından şüphe edilmez. (...) Hatta fukara kuvvet bulsun ve devlet dahi kudret tahsil etsin için fukaradan alınan verginin herkesin hal ve tahammülüne ve her mahallin ziraat ve ticaretine göre olması çok önemlidir."

Borsa'nın işleyişine ait bilgi de veriliyor (no.204, 1844):

"Avrupa'da borsa dedikleri loncalar ticaretce işe yarar ve alıp verme için kolaylıklı yerlerdir. Birkaç bin tüccar ve saire toplanıp alışveriş ederler. Az vaktin içinde çok alıp vermeleri mümkündür (...) Yangından sonra yeni inşa edilen Londra borsa binası Kraliçe Viktorya ve bütün ileri gelenlerle sefirlerin huzurunda açıldı bütün Avrupa hükümdarlarının armaları arasında Padişah'ın tuğrası da duvara asılmıştır. Kraliçe ticaret işlerinin bir devletin en çok dikkat olunması gereken işlerinden olduğunu söyledi (...) Borsada her konunun yeri bellidir. Mesela Devleti Âliye'ye çalışan bezirgânlar Osmanlı mahallinde toplanıp her isteyen oraya varıp işini çabucak görür. Hatta Galata'da dahi böyle bir borsa vardır ama İstanbul'da aman verilmiş vesair Avrupa bezirgânları az bulunup çok kullanılmaz fakat haftada bir kere bezirgânlar oraya varıp poliçelerini alıp satarlarsa da diğer işlerini borsada icra eylemeğe daha şimdiye değin alışmamışlardır."

Sikke'lerin tağşişi (içindeki değerli madde payının azaltılması) konusu üzerinde gazetenin, resmi açıklamalar dışında yorum yapmamaya çalıştığı farkediliyor. Sultan Mahmut'un 31 yıllık saltanatı sırasında altın sikke'nin 35, gümüş sikke'nin 37 kez tağşiş edildiği biliniyor. Bunun sonucu 1808-1839 yılları arasında kuruşun gümüş içeriği %80 civarında azaltıldı. Daha sonra 1840'da, artık eski yöntemin yani tağşişin çözüme yetmediği anlaşılınca yeni bir metod olarak Avrupa usulünce kağıt paraya yönelme akla geldi. Kağıt para (sehim kaimesi) çıkarma yoluna başvuruldu. Bu konuda da resmi açıklamalarla yetinilmesi tercih edilmiştir. Sadece 166. Sayıda (Şubat l844) İslam'da sikkenin tarihi konusunda uzunca bir yazıya rastlanıyor. Yazının Avrupa'dan alınmış bazı bilgileri içermekle birlikte yerli bir değerlendirmeye girişmesi ilginçtir. Özellikle de eleştirel bakışla. Bunda Tufan'dan önce sikke'ye ihtiyaç duyulmazken uygarlığın gelişmesiyle vazgeçilmez hale geldiği vurgulanıyor:

"Meşhur olan, Tufan'dan evvel medeniyet usulü düzgün olmadığı sebebiyle sikke usulü dahi mazbut ve uygun olmadığından ifadeye şayeste madde olmayıp belki külliyen yok dense dahi beis yoktur. Ancak sonra alemin imarı arttığından medeniyet dahi yoluna girip alışveriş ve satış ve alışdan dolayı halkın biri birinden yardım ve destek ihtiyacı hasebiyle sikkenin varlığı vazgeçilemez ve gerekli olmakla bastırılmasına ve imaline kalkışılmıştır. "

Arkasından İslamda ve Selçukludaki uygulamalardan bahs ettikten sonra Osmanlı uygulamasında geçmiş sultanlardan hiç birinin sikkenin değerini artırmayı başaramadığının "güneş gibi zahir" olduğu kaydedildikten sonra Sultan Abdülmecit'e şu şekilde övgü yöneltiliyor:

"Dönemin rayicine uygun olmadığı halde fiyatların artması alış ve satışın doğasına bağlı olup, bu ise her şeyin pahalılaşıp fukaranın kış sıkıntılarına düşmesine sebep olup, bütün alım ve satımlara fesat karıştırdığından ve ticaret alanına tamamen durgunluk getirdiğinden, medenileşme yöntemine durgunluk ve alemin asayişine halel getirir bir şey olduğundan dolayı ve bu anda bu hassas nokta ülke ve milletin refahının sebebi olmakla, Padişahımız, saltanatının başından beri bu hususa dikkati sebebiyle gereğini (yerine getirmektedir)...."

Sikkenin değeri konusundaki bu hassasiyet, 1840'ların başında piyasadaki para sıkıntısını ve devletin ihtiyaçlarını hızla karşılamak için *"sehim kaimesi"* (Günümüz araştırmacılarınca istikraz kuponu, tahvil senedi, hazine bonosu) çıkarılmasına başvurulması süreci ile ilgiliydi. Son derece karmaşık bir girişim olan bu olayı çok kısa özetlemeye çalışacağız.

Gerek iç ve gerekse dış sorunlar yüzünden para sıkıntısı içinde olan devlet, **II. Mahmut'**un son yıllarında Avrupalı ve Levanten sarraflar aracılığıyla borç almaya başlamıştı. Arkasından yüzde 12 faizli, birkaç yıl süreli sehim kaimesi çıkarılması kararı verildi. On yıllık bir süre içinde bu yüzden devletin başı hayli sıkıntıya düştü. Elle yazılmış kaimelerin sahteleri belirdi. Onların toplanıp matbaada basılmış olanlarının çıkarılması denendi. Onların da üzerine numara konmadığı için onların da sahteleri çıktı. Derken temsili bir para olarak piyasada alış verişte kullanılır oldu. Devlet bile bunların *"nakit para hükmünde senet"* olduğunu ilan ediyordu. Çıkışından kısa süre sonra faizinin ödenmeyeceği dedikodusunu yayıp bunları düşük fiyatla toplayanlar da belirdi. Özellikle

kapitülasyon hakkına sahip olan yabancı sarraflar nasıl olsa devletten karşılığını siyasi zorlamayla alabileceklerini bildiklerinden bu yola başvurdular. Bâbıâli faizin ödenmemesinin bahis konusu olamayacağını açıklamak zorunda kaldı.

Ancak altın ya da gümüş değerli madenlerden yapılmış paralara alışmış çoğunluk, özellikle taşra halkı, bu kağıtlara pek iltifat etmedi. Esasen sahteler orada daha kolaylıkla piyasaya sürülebiliyordu. **Ceridei Havadis** ise 25.Ocak 1841 tarihli 19. sayısında kaimeyi desteklemektedir *"Avrupa'da kağıt para'nın faizsiz olmasına rağmen itibarlı olduğunu kaime'nin ise faizli olmak avantajı taşıdığını"* anımsatıyordu. Ancak genel eğilimi dikkate alarak hükümet, çıkışından bir yıl sonra kaime'nin sadece başkent İstanbul'da geçer sayılması, taşrada kullanılmaması kararını verdi.

Gerçi İzmir ve Selanik gibi Avrupa ile ticaret yapan kadroları bulunan yerlerin dışında Bursa, İzmit, Tekirdağ gibi İstanbul'a yakın yerlerde de kullanılıyordu. Ancak İstanbul'un başkent oluşundan beri geçerli olan, Başkent-Taşra ayırımı, serbest piyasa döneminin bütün topluma yayılması aşamasında da köklü bir şekilde etkisini sürdürmüş oldu. Esasen mali bakımdan Tanzimat'ın uygulanmadığı bölgeler vardı: Bağdat, Basra, Şehr-i Zor, Yemen, Hicaz, Trablusgarb. Bunun dışında Osmanlı idaresinde sayılan özerk bölgeler de (Mısır, Eflak-Boğdan, Sırbistan, Tunus) zaten kendi bağımsız sistemlerini kurmuşlardı. Halk, kaime'den kaçarken altın ve gümüş sikkeleri toplamağa yöneldi. Esasen Avrupalı tüccarlar da ödemelerin kaime ile yapılmasını kabul etmemeye başlamıştı. Bunun üzerine ithal edilen malların karşılığının piyasadaki sikkelerin toplanarak doğrudan Avrupa'ya gönderilmesi şekline dönüştü. Bu da piyasada sikke darlığını had safhaya getirdi.

Toplum içinde bu tür bir kopuş sürerken, borçlanmalar konusu da İstanbul'un Fransızca gazeteleri arasında tartışmalara yol açtı.1837'denberi İstanbul'da bu işlerle uğraşan sarraflardan **Th.Baltazzi** ile **M. J. Alleon** (Beyoğlu'ndaki Alyon sokağa ismini veren) arasında broşürler yayını ve gazete sütunlarında ağır suçlayıcı iddialar ileri sürüldü. Baltazzi, **Journal de Constantinople'**u , Alleon ise **L'Echo de l'Orient'ı** kullandı. Devlete verilen borçların %5 faizli gösterilmesine karşılık aslında %12 faizli olduğu belgelerle ortaya dökülürken, aradaki farkın kimin cebine gittiği sorunu gündeme geliyordu. **Baltazzi'** nin 1845'de yayınla-

nan kitapçığındaki bir paragraf Osmanlı nazırlarının da bu farktan pay aldıklarını düşündürüyor:

> *"Alleon, rakamlar üzerinde yok yere hır çıkarma ve de devletin çıkarlarını fazla ciddiye almanın önemli olmadığına inanan nazırlar ve yardımcıları döneminde bulunmaktan mutlu olmuştu."*

Arkasından *'koruyucular'* ve *'korunanlar'* deyimlerinin bulunması, Gülhane Hattı Hümayunu ile görevlilerin rüşvet almasının yasaklandığının ilan edilmesine rağmen eski alışkanlığın devam ettiğini gösteriyordu. Henüz yerli halkın Fransızca gazeteleri okur duruma gelmediği bir dönemde bu tür çekişmelerin sadece Galata ve Pera'nın yabancı ve Levanten halkını etkilediğini kabul gerekir. Yenilik olarak kaime'nin dışında kalan taşralı, bu konularda da eski alışkanlıklarına göre davranmaya devam ediyordu. Ancak taşrada da kendine göre farklılaşmalar belirmekteydi. CH'in 1852 yılına ait 478'nci sayısında Anadolu ve Rumeli taraflarındaki *"murabahacılar ve zengin kimselerin fahiş ve yüksek faizle akça verip kurallara aykırı davrandıkları"* belirtildikten sonra yüzde 12'nin üzerinde faiz koymamaları istenmekte, aksi halde cezalandırılmaları için irade çıkmış olduğu anımsatılmaktadır.

Ceride-i Havadis'in yerli okuyucusunu düşünerek bu tür tartışmaları ayrıntılarıyla gündeme getirmediği anlaşılıyor. Bunun yerine borçlanmanın ve iflasın ticaret aleminde doğal bir şey olduğunu belirten haberlere sık sık rastlanıyor. Örnekler genellikle 1847-1850 yıllarına aittir:

> *İrlanda'da kıtlık ve pahalılık arttı, padişah para yardımında bulundu (327)*
>
> *Avrupa'ya ihraç edilen malların fiyatlarının düşmesi önemli değildir, daha çok ihraç ediliyor, nitekim ithal edilen mallar da eskisinden düşük fiyatla geliyor (351)*
>
> *Avrupa'daki bu yılki krizde 194 büyük tüccar ve 7 büyük banka iflas etti. (369)*
>
> *İngiltere'de yiyecek, içecek, elbise, bina kısacası teneffüs olunan havadan başka her şey için konmuş vergiler vardır (369)*

Fransa'nın 5 bilyon 267 milyon borcu var, daha da artacak. İflaslar arttı, işleri garantiye almak için tüccar birleşip banka kuruyor. (381)

Avrupa'da geçen sene 1742 tüccar iflas etti. Bu sene üç ayda 1439 iflas var (384)

Bu sene Avrupa'da ticaret karışıklığı olduğundan Viyana' nın devlet bankası müzayakada, para yerine kaime veriyor (388)

Ticarete arız olan çöküşün rakamlarla yansıtılışı (392)

Ekonominin serbest piyasa yönünde giderek daha sık adımlar atması devam ederken hükümetin halka, özellikle taşra halkına yönelik eski devlet korumasının devam ettiği yolunda mesajlar göndermesi dikkatlerden kaçmıyor. 8.12.1852 tarihli sayıdaki resmi açıklama bunun kanıtı:

"Anadolu ve Rumeli taraflarında bulunan murabahacılar ve zengin kimseler şuna buna ve bilhassa emlak çiftlik sahiplerine, ziraat ehline ve rençberlere ahlaka aykırı ve yüksek faiz ile akça verdiklerinden ve faizlerini işlettiklerinden buna dair daha önce alınmış ve ilan edilmiş olan nizamın uygulamasında bazı ölçüde zorluk göründüğü haber alınıp tahkik edildiğinde, (....) işlerin adilane kararlı usulüyle yürütülmesi için Meclisi Vâlâyı Ahkamı Adliye' ce şu karar alındı: Faizin yıllık yüzde 12 kuruşu aşmaması, vakıf ve yetimlere ait işlerin eski adet üzere 6 kuruş ¼'den devamı, ödeyemeyecek durumdakiler için yeniden beş seneye kadar yayılacak taksite bağlanması, servet sahibi olanların borçlarının taksite bağlama isteklerinin borç vereni rahatsız etmeyecek şekle sokulması, hatta yüzde 12'yi aşmış olanların iadesi , aksine davrananların cezalandırılmaları için hükümete haber verilmesi tamimen taşralara ilanı..."

Metinde (...) işaretiyle kayıtlı kısımda *"Rabbimiz teala ve takdis hazretleri, mücedded kavanini din ve devlet ve müesses nizamatı mülkü millet olan velinimet biminnetimiz velinimeti âlem efendimiz hazretlerini dünyalar durdukça erike (tahta ziynet veren) pirayı şevket ve hilafet buyursun"* onun emriyle oluyor kaydı var. Açıkçası, giderek sorun serbest piyasa sorunu olmaktan çıkarılmakta, Osmanlı toplumunu giderek boğar hale getiren borçlanma konusunu tepki almadan yerleştirmek amacı görülmektedir.

Osmanlı Devletinin Avrupa devletleri ile ekonomik/mali bağının artması oranında 1850'li yıllarda **Ceride-i Havadis'**in öğretici, eleştirici niteliğinin azaldığı farkedilir. Bunda mali alandaki krize karşılık ticaret alanında bir gelişmenin belirmesi rol oynamıştır. **G. Kazgan**'ın belirlemesiyle ticaret hacminin yıllık artış hızının yüzde 1,5'dan yüzde 5'in üzerine çıkması bunda etkili olmuştur. Dolayısıyla devletin resmi açıklamaları ön plana çıkmaktadır.

1853-56 Kırım Savaşı dolayısıyla ihtiyaç duyulan borçlanma ve birbirini izleyen istikrazlar, **Osmanlı Bankası**'nın kuruluşuyla sonuçlanacak girişimler, bu gazeteyi yönetenler için Avrupa ekonomisiyle tam bütünleşme anlamı taşıdığından adeta serbest piyasa düzeninin tam yerleşme gibi algılanmasına yeterli oluyordu. Bu da İstanbul merkezli yapının, halkla bağlantılarına bakmadan ve istekleri dikkate alınmadan uygulanması demekti. Bu dönem Osmanlı'nın finans kapitalin ağına tam düşmesi dönemidir. Gülten Kazgan'ın belirttiği gibi *"Kendi piyasasında yüzde 3'ün üzerinde faiz sağlayamayan Avrupalı riskli olmasına rağmen yüzde 8 faizli kaimelere ilgi duydu."*

SORUNLARIN GALATA BORSASI'NDA ARANIŞI

Osmanlı Devleti 1854-1875 arasındaki yirmi yılda 16 kez istikraza yani borç almaya yöneldi. Ve borcun koşulları giderek ağırlaştı. İhraç ettiği kağıtların nominal değerinin ancak yarısı devletin eline geçiyordu. Bunun da önemli bölümü eski borçların faizi ve ihraç giderleri yoluyla dışarı transfer ediliyordu. M. Genç ekliyor:

> *"Çeyrek yüzyıl süren bir dış ticaret açığı yaşandıktan sonra varılan nokta provizyonizmin Osmanlı zihnindeki derinliğini kanıtlar. Esnaflık sektöründeki gerileme l860'lı yıllarda büyük boyutlara vardığı zaman, mali fedakarlık içeren koruma girişimleri de yavaş yavaş ve zorunlu olarak oluşmaya başladı. Sınai alandaki esnaf üretiminde hızlı daralma hissedilir ölçüde sefalete yol açınca görüldü ki, bunları desteklemek üzere fiskal fedakarlığın daha önce esirgenmiş olması, uzun vadede hem daha büyük mali kayıplara sebep olmakta, hem de mevcut sosyal yapıda tamiri güç yaralar açmaktadır. Yapılacak bir mali fedakarlığın, neticede genişleyecek olan faaliyetten doğacak gelir artışı sayesinde uzun vadede fazlası ile telafi edileceği, bu acı tecrübeler içinde net görüldü."*

Bu oluşumun zorlaması ile 1838 antlaşması maddelerinin değiştirilmesi zorunluluğu farkedildi. İthal gümrüğü artırılıp yüzde 8'e çıkarılırken ihraç gümrüğü de yüzde 1'e indirildi. Yani içerde yeterlilik sağlamak için ithalata yol açılırken dışarı mal gitmemesi için yüksek tutulan ihracat gümrüğü tam tersine çevrildi. Yerli üretim korumaya alınıyor, dışarıya gidip ülkeye para getirmesi de ön plana çıkarılıyordu. Bu provizyonizmin yani Klasik Osmanlı anlayışından kesin çıkışın kurumlaşması demekti. Ekonominin **"İlm-i Tedbiri Mülk"** adı altında kitaplaştırılmasının bu döneme rastlaması çeyrek yüzyıllık deneyimin batılı anlayışa yaklaştırdığını gösterir.

Osmanlı basınında l860 yılının sonunda **Tercüman Ahval** gazetesinin çıkışı yeni bir dönemi başlatır. Gazeteyi çıkaranlar, o devrin anlayışının aksine devletin mali desteğiyle yayınlarını sürdürmeyi red etmişlerdir. Ülkedeki Türkçe olmayan bütün gazeteler bile devletten maddi yardım alırken Tercümancıların bu davranışı, Avrupa'daki örneklerine benzer şekilde, bağımsız bir çizgi izlemek düşüncesine erişmiş olduklarını kanıtlar..

İzin veren makam Tercümanı Ahval'i çıkaran Agâh ve Şinasi Efendilerin devlet memuru olmalarına bakıp aynı resmi görüşe bağlılığın orada da devam edeceğini farzediyordu. Oysa bu girişim, Tanzimat'la başlayan çağdaşlaşmanın en önemli ürünlerinden olan "Yeni Osmanlı" düşünür grubunun belirmesinin ilk adımını oluşturuyordu. Bunlar iktidardakilerin aksine, Avrupa devletlerine fazla teslimiyet gibi, bürokraside egemen kadroların dışında kalan kesimin ve halkın kararlarda payı olmamasına karşıydılar. Bir bakıma, devletin dış ve ekonomi/mali politikalarını etkileyen İstanbul'un Fransızca ve İngilizce gazetelerinin **(Journal de Constantinople, Echo de l'Orient, Levant Herald,Levant Times** ayrıca İzmir'in **l'Impartial'i)** karşısına yerli çıkarları ön plana alan bir anlayışla çıkıyordu. Gerçekten sadece Osmanlı başkentinin değil bütün Yakın ve Orta Doğu'nun ekonomik olanakları hakkında bu gazetelerden bilgi almak mümkündü. Örneğin Journal de Constartinople 30.3.1860 tarihli sayısında, G.F.Dasy isimli birinin Mısır'da yaptığı araştırmalar sonucu İstanbul'da *"Notes sur Suez son commerce avec les ports de la Mer Rouge"* (= Süveyş Hakkında ve Kızıl Deniz limanlarıyla ticareti üzerine notlar) adlı bir kitap

yayınladığını haber veriyor. 60'ların sonunda Süveyş Kanalı'nın açılmasına yol açacak bir girişimin ön habercisiydi bu yayın. Ancak bizim yerli kesimin dikkatini çektiğini söylemek mümkün değildir.

Avrupa'da matbaa burjuvazi'nin en büyük güç aracı olmuştur. Burjuvazi bu aracı özellikle ekonomi alanındaki bilgilenmesinde kullanmıştı. Resmiden çok gayrı-resmi haber aktarmakla hizmet vermişlerdi. İstanbul'un Fransızca-İngilizce gazeteleri de aynı işlevi görüyorlardı. Buna karşılık henüz gazeteleri siyasi gücün aracı sayma sürecinden çıkamamış ve burjuvazisi oluşmamış olan Osmanlı'da haber olarak ekonominin ağırlık taşıması imkansızdı. Üstelik bu ilk dönem gazetecileri arasında tek bir tüccar kökenli olan yoktu ve de devlet sürekli savaş ve toprak kaybetme tehdidi altında olduğundan siyasi haberler ister istemez daha büyük önem taşıyordu. Henüz haber toplama mekanizmaları da - Haber ajansı ve muhabirlik – oluşmamıştı. Dolayısıyla Tercümanı Ahval'in sütunları da resmi bildirilerle yorumlar dışında, kaynak olarak sadece İstanbul ve Avrupa gazetelerinin haberlerini kullanabiliyordu. *"Journal de Constantinople'a Avrupa'dan gelen telgrafa göre"* ya da *"Galata Borsası'na Paris'ten gelen telgrafa göre"* şeklindeki haberlere sıkça rastlanıyordu.

Osmanlı'da ilk telgrafla haber servisi Kırım Savaşı sırasında İstanbul-Avrupa şeklinde başlamış, ondan sonrada ülkenin her tarafına hızla hatlar çekilmişti. Bunlardan Bâbıâli, taşra olaylarını öğrenmek açısından yararlanıyordu, ancak asıl kullananlar **Galata Borsası**'nın sarrafları olmuştur. Yabancı paralar ve hisseler kadar Avrupa borsalarında muamele gören Osmanlı hisselerinin iniş ve çıkışlarını en erken haber alan Galata Borsası'nda hemen eyleme geçebiliyordu. Hatta yükselmiş hisse hakkında düştü diye yalan haber yayıp elden hızla çıkarılanları toplayanlar ya da aksini yapanlar da görülüyordu. **Tercümanı Ahval**'in 11 ve 12. Sayılarında istikraz girişimlerinin bu çevrelerce nasıl etkilendiği hakkında bilgilere rastlıyoruz:

> *"Bazı eracif (yalan sözler) peyda olmuş, bazı müşkülatın belirdiği Avrupa gazetelerinde yazılmış ve Dersaadet'te bir takım muhtekirler bunu akça fiyatının artması için kullanmış."*

15. Sayıda daha da kapsamlı bir suçlama var:

"Dersaadette iki üç gündenberi akça fiyatının şaşırtıcı şekilde fırlamasının sebebi sarrafların şu aralık Avrupa'da itibarlarına halel gelip poliçelerinin kabul edilmemesindendir. Borç ödemek için nakit akça gönderme mecburiyeti bu kısmın iflasını getirdi çünkü bunlar zaten sermaye sahibi adamlar değil iken her nasılsa kazandıkları bir itibar üzerine Avrupa sarraflarından ehven faiz ile istikraz eyleyerek burada yüksek paha ile borç vermekte bazan de ticarette kullanmaktadırlar."

Tercümanı Ahval'in bu yönlendirmenin dışına çıkma gayretini ve yerli ekonominin girişimlerini yansıtan haber ve yazılarından bazı örnekler vereceğiz:

"Şirketi Hayriye-i Sadıkiye yerli ve yabancı 2000 tüccarın girişimiyle kuruldu. Heyeti ictimaiyemizin şan ve şerefini bir kat daha artıracağından başka vatanımıza pek çok hizmetler edeceği ve inşallah gittikçe ilerleyerek özel çıkarlarımızı iade edeceği ümit olunur." (15/1861)

"Avrupa'da istikraz girişimi başarısız kaldı, borçlar kapanamıyor bu durumda memleket halkının padişah ve devletlerine ve vatan ve memleketlerine olan sadakat ve muhabbet tecrübelerine müracaat olunması lazım gelmiş olup sayısız sakıncalarından dolayı kaime'nin imhası ile yerine çıkarılan kavaimi nakdiyenin kabulü "(26/1861)

"Fransa Bankası, Fransa ile iş yapan sarrafların hesap ve hallerini tahkik için özel memur yolladı. Çok uygun bir karar zira sermayesiz milyonlarca para kazanmağa alışmış olan bu sarraflar Türkistan'ın itibarı pahasına çok parayı zimmetlerine geçirip suçu Hükümeti Seniyeye yüklediler" (28/1861)

"Edirne'de bakır sikkeler çoğaldı ve kıymeti düştü. Halk zararda; paranın ortadan kaldırılması kararı verildi". (32/1861)

"İstanbul'da ufak paranın azlığı hesabıyla bazı kapı ve esnaf tarafından bir takım matbu bonolar çıkarıldı ancak zararı anlaşıldığından men edildi." (36/1861)

"Vartan Paşa'nın Ermenice gazetesinde çıkan ve Levant Herald'in aktardığı Osmanlı devlet hazinesinin dahili ve harici borçlar listesi mubalağalı çıktı." (38)

"Bir müddettenberi paralar hükümetce bir karara bağlanmamış olduğundan bir takım kişiliği meçhul kimseler ötede beride para değiştirip kâr ve kazanca yönelik nice entrikalar döndürerek halkı zarara sokmakta ve paranın inip çıkmasıyla kâr sağlamaktadırlar. Hepsi yüz kişi. Muteber bir kefile bağlanmaları ve tezkere verilmesi tasarlanıyor." (40)

"Avrupa gazeteleri Devleti Aliye'nin giriştiği maliye ıslahatını övüyorlar. Hatta yakın zamana kadar aleyhimizde bulunan jurnaller bile fikir değiştiriyor." (59)

"Akçe fiyatının bir müddettir yükselmesiyle ufaklıkların ortadan çekilmesinden dolayı İstanbul'da işlerin yürümesi çok zorlaştı. Maaşların ödenmesinin bile birkaç aylık gecikmesi memurları zor duruma soktu. Bu geçici durumun atlatılması için tedbir aranıyor." (74)

Tabii ki bunlar, devlet güdümündeki fiyat belirleme , narh kararlarının yayınlanmasını engellemiyordu. *'Dersaadet ve Bilâdı Selase'de satılan sebzeler'* için haftada iki kere Salı ve Cumartesi günleri şehremaneti (Belediye) tarafından belirlenen fiyatların listesi gazetede yer alıyor. No.74'de odunun çekisinin 20 kuruştan 23'e çıkarılmasına izin verildiği kaydediliyor. 76'da şehremaneti'nin saptadığı et fiyatları listesi var.

Tercümanı Ahval'in ekonomi alanında etkili bir söylemi olmamasına rağmen, eskisine nazaran daha kesin yargılarda bulunması kadar, Osmanlı ekonomisinin yepyeni bir dinamizme kavuşması da, devlet güdümündeki **Ceride-i Havadis**'cileri etkilemiş olmalıdır. Bu sebeple Tercüman'ın hemen peşinden **Ruzname-i Ceride-i Havadis**'in yayınına girişildi. Ruzname' nin çok daha dinamik ve de bağımsız bir gazetecilik anlayışı ile hareket ettiğini söylemek gerekir. Belirgin şekilde İngiliz ekonomi çıkarları ağırlıklı bir içeriği vardır. Osmanlı ile pek az ilişkisi olan Amerika'dan haylice bahsedilmesi, o sırada ABD ile çekişmede bulunan İngiltere'nin endişelerinin yansıdığını gösteriyor. Kaynaklarında bunlar çoğunlukta. Özellikle Galata Borsa'sındaki hareketleri , yerli ve yabancı paraların iniş ve çıkışlarını çok yakından izlediği görülüyor.

Bakış açısının İstanbul ile sınırlı olduğunu söylemek yanlış olmaz. Taşra ile hemen hemen hiç ilgisi yok denebilir. Bunu 44. Sayısında *"İstanbul'un dünyada Londra ve Liverpool' dan sonra üçüncü ticaret şehri olmasıyla"* izah ediyor. Hatta Marsilya ve Fransız limanlarından büyük olduğunu da ekliyor. Bu haberleri veriş tarzı Borsa içinde devam-

lı muhabiri bulunduğu kanısını güçlendiriyor. Genellikle Borsa'nın dışında Avrupa'dan gelen telgraflar ve İstanbul limanına giren vapurlardan alınan haberler başlıca kaynaklarını oluşturuyor. Açıkcası devletin resmi bildirilerine fazla itibar etmediği söylenebilir.

Hemen her sayısında *"Meskukat"* (Madeni paralar) başlığı altında yerli ve yabancı paraların piyasadaki günlük iniş ve çıkışlarını aktarmaktadır. Listesindeki paralar şunlardır: Mecidiye 100'lük altın, İngiliz lirası, Fransız lirası (20 Frank), Krampse, 5 Frank, Karbon, Pul, Mecidiye gümüş, Hazine tahvili, Eshamı Cedide, Beşlik yüzde beş. Tahvillerin de para sınıfı içinde sayılması dikkati çekicidir. Borsa üzerinde verdiği haberlerde hileli olayların çokluğu dikkatlerden kaçmamaktadır:

"Sarraflar kendi menfaatleri için meskukat fiyatlarını yukarı çıkarmağa çalışıyorlar ama akşam üzeri yine iniyor." (5)

"Avrupa kambiyosunda İngiliz lirası 121 kuruş iken dün Galata sarraflarının dördü bilittifak 124'e çıkardılar. Sonra fiyatı indirip kendilerine lira başına birkaç kuruş ticaret kaldı." (15)

"İzmir'e gelen kömür 14-15 kuruş iken 45 kuruşa satıldığını İzmir gazeteleri yazıyor." (20)

"İskonto ABD'de düşerken burada 3-3,5 kuruş artması Galata tüccarının eseri tamahıdır. Takbihi gereken bir durum." (51)

"Londra'da muteber tüccar Fransis İdin Türk lirasını etkiledi, 118.5 kuruştan 124'e çıktı. Güvensizlik yarattı. O iflas ederse elinde Galata ve İzmir tüccarının haylice akçeleri olduğundan bunlar da zarar görecek. (60)

"Galata'da tüccarlar arasında belirmiş olan emniyetsizlik gittikçe artıyor. Birçok tüccarın iflas edeceği söyleniyor. Bir sahtekarlık krizi olarak Osmanlı lirası 130 kuruşa çıktı, diğerleri de arttı, nasıl engelleneceği bilinemiyor." (63)

"İngiliz tüccar Fransis'in İstanbul'daki akrabası ve ortağının 100 bin lira açık ile iflas ettiği Londra'dan telgrafla bildirildi. Bu yüzden tüccar poliçe göndermeyip vapurla akçe yolluyor. Bir nakliye acentesine ileri haftalarda gönderilmek üzere on milyon franklıktan ziyade akça kaydettirildiğinden bu husus dahi Dersaadet'te meskukat fiyatının artmasına sebep olmuştur."(64)

30.Ocak.1861 tarihli sayıda (65) iki sütunu dolduran bir yazıda Galata Borsası'nın işleyişi gayet ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır:

"İngiltere ve Fransa'da faiz hadleri yüzde 4-5 iken İstanbul'de senevi % 15 ve sarraf faizi %20-25 ve daha ziyadedir. Londra'dan düşük faiz alıp İstanbul'da pahalı vermek adet. Sonra poliçe yollayıp %3-4 ile kırdırıyorlar. Hatta vakti gelmeden diğer bir poliçe yapıp onu ödüyorlar. Böylece bila sermaye çalışıp ellerinde birkaç yüz bin liraya kadar para birikir. Ekser tüccar bununla meşgul olur. Bu usul ile 5-6 milyon lira kadar emri itibari olarak ortada dönmektedir. Baltacı, Kamando, Dubini, Bank Ottoman, Zarifi itibarlı tüccarlardır. Ama Rum ve Ermeni tüccarından Galata'da bir takım adamlar pek az sermaye ile işe girişip uşak makulesi birer adamlarını Avrupa'ya yollayıp durmadan poliçe göndererek Fransis olayında olduğu gibi yaşlı bir taciri iflas ettirdiler. 'Hissiz bir tuğla gibi' konuşuyorlar. Dün de Galata'da Huyrevşu, Ananyan, Corci Kalukarmesi nam tüccarların ve onlarla işbirliği yapan Paris'te Navnik , İngiltere'de Mançester'de Vitalisnin, Liverpul'da Sekilçin ve diğer bazıları iflas etti. Bu yüzden muteber tüccar artık poliçe yollamayıp nakden yolluyor. Bu yüzden Avrupa'ya beher hafta külliyetli nakit gidiyor. Ve bu yüzden meskukat fiyatı arttı. Ve tüccarlar arasında güvensizlik son dereceye ulaştı. Bu da havadan ticaretin sonunu getiriyor. "

"Sicilyalı kalpazanlar Osmanlı parasını basarken yakalandı."(71)

"Londra, Paris, Marsilya 3-4 muteber imzalı kefaleti havi olmadıkça poliçe kabul etmiyor." (79)

"Galata'dan bir seyis İngiltere'de bir işçi adına poliçe ödemiş ama işçi vadesinde ödeyemeyince dolandırıcılığı düzenleyen seyis aranıyor. Osmanlı Bankası'nda buna benzer 5-10 poliçe var, imza sahiplerinin ismi var cismi yok."(91)

"Mecidiye 149 kuruşa çıktı. Ciddi bir sebep olmayıp ancak bazı yalan sözlerden ileri gelmiştir."(92)

8 Kasım l860 ile 8 Mart 1861 arasında sadece 4 aylık bir sürede bu kadar çarpıklık haberi olması, Galata Borsası'nın ne derece ciddi bir kurum olmadığını kanıtlamaya yeterlidir. Bir günde para fiyatlarının 7-8 kere değişmesi (133) ve 150'ye inmiş Mecidiye'nin 215'e çıktığının yayılması (145) şeklindeki haberler oyunların devam edip gittiğini kanıtlıyor.

Devletin Paris'te gerçekleştirmeye çalıştığı istikraz konusundaki haberler de hiç güven verici değil. Sarraf Mirrez'in başarılı bir operasyonla işi yürüttüğü hisselerin Londra, Brüksel, Amsterdam ve Hamburg'da da piyasaya sunulduğu 33. Sayıda açıklanıyor. Az sonra istikrazın zor olduğu hakkında bazı yalanlar yazıldığı Fransız Debats gazetesinin ise bunları yalanladığı belirtiliyor (47) İngiltere ve Fransa'dan Galata'daki Borsa Cemiyeti'ne gelen telgraflara göre satılmamış hisseler de bir muteber sarraf tarafından alınmış. Bu istikraza zarar vermek için Fransız devletinin de bir istikraz niyetinde olduğunun yayıldığı ama Paris resmi gazetesinin bunu yalanladığı ekleniyor (50) Tekrar istikraz maddesinin yolunda olduğu var (56) Tercümanı Ahval'in istikraz için Mirrez'e Roçild'in destek verdiği haberi tekzip ediliyor, "aksine aralarında rekabet ve düşmanlık var. Mirrez vazgeçerse Roçild katılır" deniyor (61) Mirrez bazı izlediği yollar sebebiyle Paris'te hapsedildi. (81). Mirrez'in işi Fransa Bankası Müdürlüğüne devredildi (82) Mirrez'in tutuklanmasına rağmen istikraz maddesinin yolunda olduğu haberi üzerine Mecidiye yüzlük altını 135'e indi. (86) 1861'in ilk aylarında başlayan tartışmalar bu minval üzere devam ediyor ve bir yıl sonra Londra'da yapılan istikrazın haberleri gazetede yer alıyor (355, 356, 376 vs.)

Bu tartışmalar piyasada bir İngiliz-Fransız çekişmesi bulunduğunu ve gazetenin İngiliz yanlılığını düşündürüyor. Bu düşünceyi güçlendiren bir diğer husus Amerika ve pamuk konusunun aşırı şekilde gündeme getirilmesidir. Amerika iç savaşı ve pamuk üretimini İngiliz fabrikalarına göndermek yerine kendi fabrikalarında kullanmaları İngiliz ekonomisini çok etkilemişti. Bunun sık sık gündeme getirilmesi ve Osmanlı topraklarında pamuk üretimi konusunun ele alınması olaylara tamamen İngiltere açısından bakıldığını kanıtlıyordu. Örneğin yakın zamana kadar İzmir'den Avrupa'ya yılda 50.000 balya gönderilirken şimdi sadece 1-2 bin balya gönderildiği kalitesinin de düşük olduğu, Hindistan ve Mısır'da üretimle büyük kar sağlandığı belirtiliyor. (54, 56, 94, 97, 542, 545, 553, 557, 615, 641.)

Sık sık tekrarlanan bir konu da, poliçe yerine nakit para gönderilmesiyle ilgilidir. "Dün Marsilya'ya giden gemiyle 2.5 milyon Franklık altın gitti" (82), "Marsilya'ya her hafta on binlerce kese gönderiliyor"(86), 2 Ocak 1861'den 13 Mart'a kadar 11 vapurla Marsilya'ya 23,3 milyon Franklık meskukat gitti" (100)

ELEŞTİRİLERİN BÂBIÂLİ'Yİ YÖNELMESİ

28.6.l862'de ilk sayısı çıkan **Tasvir-i Efkar** Yeni Osmanlılar hareketinin gerçek fikir yayını oldu. Önce Şinasi'nin çıkardığı gazeteyi daha sonra Namık Kemal yönetmiştir. Tasvir' in de resmi metinleri aktardığı görülür. *'İstanbul'da Akça'nın Rayici'* başlığı altında piyasadaki para ve tahvillerin değerleri hemen her nüshada veriliyordu. Esham Kavaimi'nin piyasadan çekilmesine ait haberler de yer alıyordu. Ancak yayınında asıl ön planda gelen, çağdaşlaşmayı ön planda tutmasıdır. Bu çerçevede eleştiriden de geri kalmaz. İlk kez hükümetin icraatına açıkça karşı çıkmaktan kaçınmayan Türkçe gazete olmuştur. Tabii başlangıçta üslubu ihtiyatlıdır. 68 numaralı sayısında (21.2.1863) *"İzmir'den özel yazı"* kaydı altında bir pahalılık haberi aktarılıyor:

> *"Kağıt paralar her ne kadar ortadan kaldırılmış ise de burada çok şeylerin fiyatı düşmedi. Hatta bir takım muhtekirler' in hiçbir engelle karşılaşmayan yolsuzlukları sebebiyle etin kıyyesi 6-7 kuruşa ve odun ile kömür eski fiyatlarının iki misline satılmaktadır."*

Bu kadarla yetinen gazete, haberin ayrıntılarının İzmir'in Fransızca **Impartial** gazetesinin 1198 sayılı numarasında bulunduğunu da ekliyor. *"Sultan Ahmet meydanında inşa edilen Sergiyi Umumiyi Osmani"* konusundaki yazısında da (79 – 30.3.1863) çağdaşlaşma çerçevesinden bahsederken araya eleştiriler sıkıştırmaktan geri kalmıyor:

> *"Bugünkü uygarlık icabınca, servet, kuvveti devletin ve sanayi ve sanatlar dahi zenginlik ve servetin en büyük sebeplerinden sayılmaktadır (...) Osmanlı ülkesinin üretebilme kuvveti, doğal verimliliği derecesinde olmamakla birlikte, yine de zirai ürünlerinin pek ileri olduğu kabul edilmiştir (...) Eskiden ağaç esnafı için tekel uygulanırdı. Kullandıkları ağacı ziyadesiyle dikkatle 'dayanıklı olsun' diye alır, dayanıksız mal kullanmayı red ederlerdi. Şimdi ise tekel uygulaması kalkınca ekserisi imalatına dikkat etmiyor. (...) Avrupa mallarına (kumaşlar) gösterilen ilgi , Osmanlı ülkesi ürünlerini adeta unutulma köşesine sıkıştırmış ise de, yine de görünüşleri teşekkür olunacak şeyler. (...) Osmanlı ülkesinin hastalıktan kurtulup ayağa kalkma kaynağı ve servetinin toprak ürünlerine bağlı olduğundan şüphe edilemez. Hatta eski eserlerde Anadolu kıtası dünyanın mamur yerlerinin bahçesi namıyla ünlüydü. Dolayısıyla bizce ürünlerin çoğalması ve kullanılması sebeplerinin sağlanmasına dikkat olunur ise, her suretle olan ihtiyaçlarımızı karşıladıktan sonra fazla bile kalacağı malumdur."*

Başlangıçta nisbeten ihtiyatlı olmayı yeğleyen gazete, Şinasi'nin Paris'e gitmesi ve **Namık Kemal**'in yönetimi üstlenmesinden sonra daha sert muhalefete girişir. Yeni Osmanlıların görevlerine son verilip Anadolu'ya atanmalarıyla sonuçlanacak günlerden hemen önce bu muhalefetin ekonomi konularını da içerdiğini görüyoruz. Tuna valisi **Midhat Paşa'**nın vilayetinde başlattığı *"Menfaati Umumiye Sandıkları"* girişimi üzerine – ki daha sonra Ziraat Bankası adı altında Osmanlı ve Türkiye iktisat tarihine damgasını vuracaktır – başlayan tartışmalarda Tasviri Efkar'ın da yer aldığı görülüyor.

Ceride-i Havadis'te çıkan bir yazıda *"sandıkların gerek sermaye toplanmasında ve gerekse idaresinde yolsuzluklar olduğu ve olabileceği, alacaklara zorla el konulup halkın topraksız bırakılabileceği"* de ileri sürülüyordu. Hatta sermayesi olan 85 bin liradan 48 yıl boyunca sağlanacak faizin Rumeli'de tedavülde olan bütün akçaları toplayıp piyasayı parasız bırakacağı dahi iddia ediliyordu. **Tasvir**'in bunlara vilayetin resmi gazetesi olan **Tuna**'nın 90. sayısındaki açıklamadan da yararlanarak verdiği yanıt, hükümetin politikalarına eleştiri içerdiği oranda yeni bir iktisadi, özellikle bankacılık görüşü savunmasıyla da ilginçtir. Özetle şöyle diyor:

> *"Uygarlık verimliliğinin temeli olan bu umumi yardımlaşma insanlar arasında ihtiyaçların sevki ve çıkarcı bir nitelikle önce yaşamı koruma gereksinmesini sağlamış, sonra uygarlık bağının ve refah araçlarının çoğaltılması emrinde beğenilen bir gelişme niteliği kazanmıştır. Avrupa kıtasında doğa kanununun (kanunu tabiiye) yayılmasına bağlı olarak ortaya çıkan şirketlerin medeniyet ihtiyaçlarına ve devletin ilerlemesine ettikleri hizmetler haddi aşmıştır. Nitekim birkaç yüz yıl önce, şirket ve ticaret fikrinin yönlendirmesiyle girişilen deniz seferleri sayesinde gizli kalmış bir büyük kıta da genel uygarlık (medeniyeti umumiye) çerçevesine girmiş böylece doğa ödüllerinden, altın ve gümüşden bütün insanlık yararlanmıştır. Zenginliğiyle herkesi çeken Hindistan da bir kumpanyanın gayretiyle İngiltere'nin kontroluna girdi. Bir şirket de şimdi Süveyş'i açıp iki denizi birleştirmeğe çalışıyor. Osmanlı toprakları bir servet hazinesi olduğu halde mal artırmanın doğal kaideleri düzenli olmadığından lâyık olan gelişme görülmüyor. Özellikle ziraat bunca yer ve gök afetlerinden korunamadığından yaşamı buna bağlı olanlar tefecilere muhtaç kalarak onların gaddarca muamelelerine teslim olurlar. Bu sebeple, ekseri uygarlaşmış ülkede mevcut olan yardım kurumlarının bizde yokluğuna umumen üzülünür. Hal böyle iken Tuna vilayeti 'Menfaatı Umumiye' sandıkları kurmakla bu tür hayır mevzuatının başlayıcısı olmuştur. Gerçi*

Fenni Servet (Ekonomi) yazarları ticaret sorunlarına hükümetlerin karışmasını kabul etmezlerse de bu davranış Avrupa gibi bu tür girişim şekline vakıf ülkelerde geçerlidir. Bizde ise kamuoyu (Efkârı umumiye) henüz çocukluk çağında bulunduğu ve bir yönlendiriciye muhtaç olduğundan hükümetin emir ve teşviki olmadıkça hiçbir şeyin meydana gelemeyeceği bellidir. Sandığın varlığı vilayetin iradesi sayesinde hasıl olduğu gibi devam ve düzeni de yine hükümetin ilgisine bağlı olduğundan fenni servetin bu kuralına uyulmaması sakıncalı sayılamaz. Sorunun asıl önemli ciheti sandıklarda akçanın toplanma yöntemi, borç vermenin koşulları ve faiz miktarı ile usulünün belirlenmesidir. Tuna gazetesinin verdiği ve diğer yerlerden alınan bilgilere göre sermaye halkın katkısıyla ve kimseyi zarara sokmadan sağlanmıştır. Faiz de çoğu uygar ülkelerdekine uygun olarak yüzde 12'dir. Şimdiye kadar bir fenalık görülmedi."

Ceridei Havadis'in iddialarına karşı şu tezler ileri sürülüyor: - Yönetime atfedilen bozukluklar abartmalı olduğu gibi iddialar da kendi kendini nakzediyor. Zorla el koyma bahis konusu olamaz, zira sandık kimseye zorla para vermiyor ihtiyacı olana yardım ediyor. Doğal olarak şahsi çıkarından başka bir şey düşünmeyen tefecilerin yaptıklarından daha ehven şartları olacaktır. Sandıkların sadece para toplama amaçlı olduğu da doğru değildir. Kârının üçte birini gerektikçe genel yarara hizmet edecek yatırımlara harcayacaktır. Gelecekte sadece ziraatçilere yönelmeyecek, faizini de düşürecektir. Sermayenin artırılması halka zarar vermez. Yolsuzluk hiç olmayacak demiyoruz ama benzerinin diğer vilayetlerde de yapılması yanlısıyız.

Ceride-i Havadis'teki iddialar, ekonomi alanında alınan her kararın arkasından büyük yolsuzluklara tanık olmuş birinin izlenimleri olabilir, ancak yabancı güdümlü olan bu gazetenin yerli girişimin kökleşmesi endişesiyle işi kötülemeyi yeğlediği de düşünülebilir. Tasvir'ciler, daha sonra **Yeni Osmanlılar**'ın lideri olacak ve ilk anayasayı topluma kazandıracak olan **Midhat Paşa**'yı desteklemekle çağdaşlaşmada, hele bunun ekonomi alanına da tam yansımasından yana olduklarını belgelemiş oluyorlardı. Üstelik çok yeni bir deyim olan **efkârı umumiye**'yi gündeme getirerek ve de Osmanlı toplumunun en kalabalık nüfusunu oluşturan tarım kesimini hem de taşrada hedef alarak. Dolayısıyla gerek hükümetin seçilmişleri dikkate alan politikasının, gerekse Avrupa güdümlü yayınların tezlerinin tam aksi bir çizgi oluşturmaya yöneliyorlardı.

Tasvir'deki muhalif tutumun bir diğer ilginç örneğine Mısır bakır akçeleri konusunda rastlıyoruz. Gazetenin 21.Ocak.1867 tarihli sayısında (453) hükümetin, Mısır bakır akçelerinin "erbabı ihtikâr tarafından kötüye kullanıldıkları için" yasaklanmasına dair kararı açıklanır. Bu konuda gazete görüşünü 457' numaralı sayıda açıklamıştır:

"Bu yasak halkın zararına sebep oluyor. Herkesin özellikle fukara takımının şikayetlerine yol açtı. Hükümet bu akçanın dolaşmasını başlangıcında yasaklamalıydı. Yasaklamadı. Alınıp verilmesine hükümetçe göz yumulması bir yana memur maaşlarında bile çok sayıda bu akçeden verilegeldi. Şimdi yasaklandı. Ayın sonu bu yasağın başlangıcı ilan edildi. Halbuki alışverişte bu akçalar şimdiden değerinin ancak yarısı yahut üçte ikisine kabul edilmeğe başladığından işçi ve küçük esnaf takımı şaşırdılar. Zan ederdik ki, yasak ilan edilirken elinde bulunanların ziyan etmesine izin vermeden ortadan kaldırılmaları için yöntem bildirilmeliydi. Zira bakır akçelerin istila etmesinde sorumlu hükümettir. Hükümet görevlilerinin cezasını ahalinin çekmesi hakkaniyet midir?"

Bu yazının altında bir diğer muhalif **Ali Suavi**'nin 'Muhbir' gazetesinden alınma Mülahazat(=Düşünceler) başlıklı bir kısım da var:

"Bakır akçaları getirenlerin bunlarla İstanbul'da altın ve gümüş akçaları topladıkları ve başka memleketlere götürüp yüzde 30 hatta daha çok kâr ettikleri biliniyor ve bir süre daha devam etseydi İstanbul çarşılarında halis sikke kalmazdı. Bu sebeple yasaklama hayırlıdır. Asıl garibi bu bakır akçanın kıymeti, itibari rayicine göre pek düşük olduğu halde niçin rağbet görüyordu. Meselenin bu ciheti gazetelerce uygun sayılıp bahs olunacak bir şey değildir. Acaba alış verişle uğraşanlar her hususta kâr ve ziyanlarını ve her akıllı olan zarar ve çıkarını fark ve hesap etmek zorunda değil midir? Başka ülkeden teneke üzerinde bir nevi sikke gelince elimizdeki altınları verip de öyle kıymetsiz olan sikkeyi almak şanı akıllı mıdır. Sadece gaflet ve ilgimiz işi bu hale götürdüğü için cümlemizin çekeceği ziyan zan ederiz yine kendi cezamızdır. Her türlü zararın sebeplerini başka yerlerde aramaktan önce kendimizde aramış olsak milli zenginlik ve bayındırlığın ilerlemesi yolunu tutmuş oluruz. 'Eyvah daha ne zamana kadar boncuk ile elmasın arasını fark etmeyeceğiz'."

Buna *"Maarifi Umumiye Nezareti"* tarafından verilen yanıt 460. Sayıda çıkar. Aslında Yeni Osmanlıcı gazetelerin verdikleri ayrıntıları tek-

rarlamakta, onaylamaktadır. Bunun özellikle taşrada ufak alış veriş parasının bulunmamasının sonucu olduğu belirtilmektedir. Hemen arkasından 461. Sayıdaki (24.2.1867) bir resmi ilan da *"eski altılık, beşlik, yirmi ve on paralıkların rayiçlerinin düşürüldüğünü yayanların bunları ucuza toplamak için ortaya çıktığını"* belirtilip *"Böyle bir karar olsa resmen ilan edilir, sahtekârlar yakalanıp cezalandırılırdı"* deniyor. Anlaşılıyor ki hükümet piyasalara hakim olamamakta, Yeni Osmanlı muhalefeti de ekonomi konularını da ele alarak yönetime karşı çıkmağa çalışmaktadır.

Tasviri Efkar'ın sütunlarında taşradaki faizle ilgili yolsuzluklara ait haberlere de rastlanıyor. Bu da İstanbul merkezli anlayışla yetinmediklerini bütün toplumu kavramaya çalıştıklarını kanıtlamaktadır. Gümüşhaneli Topaloğlu İbrahim adında bir kişinin fıkaralara yüzde 20 faizle borç verdiği üç ayda bir faizi ana borca ekleyip tekrar faiz işlettiği, sürenin tamamlanmasına bakmadan istediği gibi muamele yapıp, para gücüyle sağladığı şahitlerle bunları hapsettirdiği ileri sürülüyor. Devletin ilgilenip fukarayı zalimin elinden kurtaracağı ve de yerel memurların ağır sorumluluk altında bırakılacağı umudu yansıtılıyor. (450)

İngiltere ile Amerika arasındaki pamuk sorunu orada da ele alınır ((26) Ama daha sonra İzmir'den Tahriratı Mahsusa" kaydıyla yapılan yayında (278, 7.3.1865) Osmanlı toplumunun konuyla ilgili durumu incelenmektedir: Hem Amerika'daki sorunlar (iç savaş) hem de devletin teşvikleri sonucu bu yıl pamuk ürününde bir buçuk misli artış olduğu belirtildikten sonra İzmir Pamuk Komisyonu'nun hükümete verdiği rapor aktarılıyor:

> *"Ne yazık ki köylüler eski adetlerinden mi, cehaletlerinden mi, her neden ise Amerika pamuğunu ekmekte pek çok ihmal ediyorlar. O kadar ki geçen yıl devlet tarafından gönderilen Amerikan tohumunun en çoğunu ekmemişlerdir. Fakat bu ihmal kendilerine zarar verir çünkü Amerika pamuğu ile yerli pamuğun arasındaki kıymet farkı pek çoktur. Ve ileride bunun daha da zararını görecekleri şüphesizdir.(...eskiden) pamuğun azlığı sebebiyle kısa tellisi de kullanılıyordu. Ve yine bunlardan yapılan kumaşlar da daha iyisi bulunmadığından revaç bulurlardı. Lakin şimdi uzun telli cinsi çoğaldığından fabrikacıların dikkati bu üstünlük sebebiyle onlara yönelmiştir. Dolayısıyla önümüzdeki ziraat mevsiminde Amerika ve Mısır tohumunun ekilmesi için gerekli uyarılarda bulunulması ..."*

YENİ OSMANLILAR ÇÖZÜM ARARKEN İFLAS'IN İLANI

Tasviri Efkar'ın özelliği borsa, piyasa dedikoduları dışında , teorik düzeyde de ekonomi ve maliye sorunlarıyla ilgilenmesindedir. 2.8.1863 tarihli sayısında Avrupaca *'Ekonomi politik denilen ilmi emvali maliye'*ye dair Takvimi Vekayi tercümanı Mehmed Şeref Efendi'nin Mektebi Mülkiye' de verdiği ders notlarını içeren kitabının tanıtımı yapılıyor. Ekonominin tanıtım şekli, İslami anlayıştan tamamen ayrılındığını çağdaş anlayışa varıldığını göstermektedir:

"Dünyada sebepsiz hiçbir şey olmadığı ve gündemdeki ulum ve fununun tamamı bu doğa kanunlarının (kavanini tabiiye) keşf ve açıklanmasına bağlı olduğundan insan bu vasıtalar ile kuvvet ve kudretini artırır. Ve de ömrü boyunca çalışsa zor ve aklı ile yapamayacağı bir işi az vakit zarfında pek kolaylıkla temenniden gerçeğe götürür. "

119 ve 120. Sayılarda Fransa maliyesinin işleyişine dair bilgiler içeren bir yazı var. 20.7.1866 tarihli sayısında (406) "Maliyenin Muamelatı hesabiyesine dair bir layihadır" başlığı altında ekonomi ve maliye politikalarına eleştiri yöneltiliyor:

"Devlet hazinesi zamanın icaplarına göre iyi kurulmuşsa da sonradan yapılan bazı değişiklikler gerçek ve temel ihtiyaçlar gözetilerek yapılmamıştır. Ayrıntılara yönelinip geçici yapılan uygulamalar asıl yapıyı bozdu. Kayıtlar bozuldu gelir gider bilinmez oldu. Ayrıca bu daire vilayetlerde uygulanması gereken bir takım idari tedbiri karara bağlamak ve devletle bireyler arasındaki sorunları çözmekle mükellefdi ama mevcut nizamlar parça parça edilmiş olduğundan sorunların çözümü her iki taraf için de zorlaştı. Bu daire iyi idari memurların yeteneğine dayanır. Memleketin mali ve ticari işleri 30-40 yıldır Avrupa'nın işleriyle tam bağlantı kurarak asıl yapısını hemen tamamen değiştirmiş olduğundan Hazinenin işlerinin de yeni yöntemlere bağlanması gereklidir. Bu çerçevede bütçe yapma gereği belirir. Ülkemizde fen defteri öğreten mektep yoktur. Dolayısıyla işler kâtiplerin kişisel zekasına kalmıştır. Bu işlere kim talip olursa yeteneği aranmadan kabul edilmesi üzülecek hususlardandır. Her ne hal ise bir kere olsun bari bundan sonra düzeltilsin. Hazinei maliyenin yenilenmesi şarttır."

414. sayıda da "Ahvali maliyeye dair bir layiha" var:

"Son 20-30 yılın olayları lâyıkıyla tetkik edilirse devletin yenileşme girişiminden beri yönetiminde yapılan hatalarla birlikte bir takım düzeltme

tedbirine de giriştiği görülür. Bunlar yeni şeyler olduklarından yeterince zihinlerde yerleşemediği gibi diğer bazı sebeplerden de uygulamada üzüntüye sebep olacak kusurlar belirmiştir. Bir ülkenin mamur olması için zenginlik en başlıca sebeplerden olduğundan sistemin güven verici hale gelmesi bunun için de iç ve dış istikrazların vaktinde ödenmesi gereklidir. Yine de memleketimiz ilerlemeden geri kalmadı. Ama kimse tatmin olmadı, bunda yenileşmenin bazı cihetlerinin halkın göreneğine aykırı düşmesi kadar bazılarının sakıncalı çıkarak herkesi ürkütmesi de rol oynamıştır. Zorluğun büyüklüğü inkâr edilemezse de ıslahın imkansız olmadığı pek çok delillerle ispat olunabilir. Kimi devlet büyük ordu tutuyor, başkaları aleniyetten kaçıyor. İngiltere ise ikisinden de çekinip dünya kadar arazisine , 200 milyon nüfusuna büyük bir donanmaya sahip olmasına rağmen tasarrufa riayet ediyor. Gelir ve giderini bir akçasına varıncaya kadar herkesin gözü önünde iyi idare ediyor. Osmanlının sıkıntısı gelirinin ihtiyacını karşılayacak miktarda olmamasındandır. Bugünkü durumda gelirinin artması mümkün olmadığına göre Osmanlı da İngiltere gibi tasarrufa yönelmelidir. Sistemi düzeltip güven ve itibarının iadesini sağlamalıdır."

Devamına *"İlave"* başlığıyla konan bir yazıda, bir **'muvazene defteri'** (bütçe) yayınının kararlaştırılmış olmasının, devletin ilerlemeye ne kadar himmet ettiğini kanıtladığı belirtiliyor ve ekleniyor:

"Her devleti bir dereceye kadar devamlı halinden çıkaran Avrupa'nın içinde bulunduğu karışıklık yüzünden mi bu yayınlanamıyor. Biz ise Devleti Âliye'nin bağımsızlığının korunması için her türlü fedakarlıktan çekinmemek milletimizin vatansever huylarından olduğunu bildiğimiz için böyle bir anlamı kabul edemeyiz. Her ne ise, dikkatle düzenlenecek gerçek muvazenenin yakında yayınını umuyoruz."

Yeni Osmanlılar kampanyalarına Paris ve Londra'da çıkardıkları gazetelerle başlıca **Hürriyet** gazetesi ile devam ettiler. Aralarında **Namık Kemal**, daha sonraki olayları etkileyiş şekli bakımından önde bir yer tutmuştur. 1867 sonrası yazılarında Avrupa'da gözlemlediği ekonomik patlamanın onu yeni düşüncelere yönelttiği farkediliyor. Hürriyet'in 7. Sayısında açıkça *'Ticaret hürriyeti Osmanlılar için bir zarar kaynağı olmuştur(...) Devlet ticaret hürriyetini ülkemizde sanat ve ustalık tamamiyle çöküş halindeyken ilan etti. O alanda ileri durumda olan Avrupa halkı da vatanımıza yığıldı"* demektedir.

Gazetenin 62-63. Sayılarındaki *"Muvazene-i Maliye"* başlıklı yazılarında 1869-70 yılı bütçesini ele alıp işlenen hatalara temas etmekte ve önlemler önermektedir. 1871'de ülkeye döndükten sonra da **İbret** gazetesinde aynı konulara zaman zaman temas ettiğini görüyoruz.

"Sanat ve Ticaretimiz" başlıklı yazısında bir zamanlar önemli bir yere sahip olan Osmanlı sanayi ve ticaretinin Avrupa'nın sanayi devrimi karşısında nasıl çöktüğünü işlemiştir. Önerisi, yerli sanayinin kurtarılması için ithal mallara konan gümrüğün artırılmasıdır. Ayrıca İstanbulluya tanınan muafiyete de karşı çıkmaktadır. *"Acaba İstanbul' dan niçin vergi ve asker alınmaz"* başlıklı yazısında (60) hazinenin büyük sıkıntılar içinde bulunduğu bir dönemde en az yüz bin kese gelir sağlayacak bir kaynağın dışarda bırakılmasını anlayamadığını belirtir. Ayrıca İstanbulluların askere alınmamasının doğurduğu tepkileri de gündeme getiriyor. İbret'in bir sonraki sayısındaki (61) *"Ziraatimiz"* başlıklı yazısında da İstanbulluların emlak vergisi vermemesinden yakınmaya devam ediyor. Ama asıl üzerinde durduğu nokta, tarım ağırlıklı ekonominin, sanayi üretimi karşısındaki güçsüzlüğü ve Avrupa örneğinin benimsenmesi zorunluğudur:

> *"Ticaretimiz yabancıların elinde, sanatımız hiç hükmünde (...) Cenabı Hak ihsan ederse, topraklarımızdan biraz ürün alabilirsek, onunla geçinip gideriz. Ziraat ise dünyada, hiçbir vakit zenginliğe sanat ve ticaret kadar hizmet edemez. Çünkü kazanç hususunda ölçü, tüccar için saat, sanat ehli için gün, ziraatçı için yıldır. Ziraat ıslah edilmelidir (...) Rençberimizin elbiselerinde Tufan'dan biraz sonra insanların büründükleri hayvan derilerinden ilerleme açısından ne derece fark varsa, ziraatimiz de Adem'in devrinden beri o oranda ya ilerlemiş ya ilerlememiştir. Bu alanda ilerleyebilmemiz için Avrupa'dan çiftçilik alanındaki tekniklerin alınması şarttır (...) Vilayetlerde ziraat komisyonları, nümune çiflikleri kurulmalı, okullar açılmalıdır. Bu yolda ne kadar masraf yapılırsa yapılsın, pek az zaman içinde sağlayacağı faydalar, ortakçı ücreti hükmünde kalacaktır."*

Bu temaları **İbret'**te (87, 90,91) ve **Hadika**'da (23) işlemeğe devam edecektir. Özellikle Ticaret Nezareti'nin asıl işlevini yerine getirmeyip, Adliye Nezareti'nin bir şubesi gibi davranmasından yakınmaktadır. Ticaretin sadece Galata sarraflarıyla iş yapmaktan ibaret kalmasına bilhassa temas ediyor. İstanbul'un büyüklüğüne karşılık hiç denilebilecek düzeydeki serve-

tin neredeyse yüzde doksanının sarrafların elinde kalmasına üzüntüsünü belirtiyor. Ayrıca taşranın durumu üzerinde de ayrıntıyla durmaktadır:

"Ülke içinde yolların bulunmaması yüzünden ürünün aktarılamamasının sonucu olarak "servet aşağı dereceye inmiş, ve ancak kıyılarda birkaç yüz yabancı tüccarına yarar sağlayan bir kaynak haline gelmiştir. Oysa dünyada mevcut olan üç servet kaynağından en verimlisi ticaret olduğunu göre, bizde de ticaretin gelişmesi için gereken herşey yapılmalıdır. Herşeyden önce ticaret ve ziraatin ilerlemesi bayındırlık işlerinin ilerlemesiyle mümkündür. Oysa bizde bayındırlık bir iki demiryolu ile birkaç şoseden ibarettir. Nafia'nın elindeki bütçe de daha fazlasına imkan vermemektedir. Dolayısıyla bu alana özel bir ilgi ve itina şarttır."

Namık Kemal tasarladığı gelişmeyi de şöyle özetler:

"Servetli şehirler, her sokakta saraylar, demir yollar, nehirler, damar kadar çok ve birbirine karışmış kanallar, egemenlik halkta, erkler ayırımı gerçekleşmiş, istibdat yok, mebusan meclisi, mahkemeler kurulmuş, eğitim yaygınlaşmış, sorumluluk usulü kurulmuş, ticaret, yenilikler, haberleşme araçları, telgraf gelişmiş, velhasıl dengeli bir toplum... Fakat bu sadece bir rüya...Uyanınca bu gelişme kayboluyor ve Namık Kemal özlemini aktarıyor:

Ölürsem millette ümit ettiğim gelişmeyi
Yazılsın mezar taşıma, vatan mahzun, ben mahzun."

Muhalefeti, daha sonra darbe ile meşrutiyeti ilan ettirecek düşünce içinde sürdürenlere karşı, Saray ile Bâbıâli'nin işbirliğine dayananlar eleştirilerden kaçınıyorlardı. Örneğin, hükümetten maddi yardım görerek çıkan Fransızca **La Turquie** gazetesi 1872'de bütçeyi öven bir yazı yazıyor ve **Basiret** gazetesi de bunu sütunlarına aktarıyordu (585, 30.3.1872). Hatta *"Borçların tasfiyesinin yakında imkan dahiline gireceğinden"* bile bahsedebiliyordu. Oysa az zaman sonra 6.Ekim.l875 tarihli ünlü **"Tenzili Faiz"** kararıyla hükümet resmen iflasını açıklıyordu. O yılın bütçesi abartmalı şekilde 22 milyon lira (570 milyon Frank) olarak ilan edilmişti. Uzmanlar aslında 17-18 milyondan fazla gelir beklenemeyeceğini belirtiyorlar. Oysa aynı sırada mevcut 14 milyon liralık borç ve ayrıca hemen ödenmesi gereken birikmiş 13 milyon lira borç faizleri vardı. Faizin tek taraflı bir kararla yarı yarıya indirilmesine kalkışılması tabii ki sadece Galatalı sarrafları değil, Avrupa Borsasını da karmakarışık etti.

Böylece yarım yüzyıllık bir serbest piyasa denemesinin ardından Osmanlı devleti iflasını ilan ediyordu. Halk ise kapitalizme geçişin yararını henüz hiç farkedememişti.

YERLİ SERMAYE VE SANAYİ ARAYIŞININ BAŞLAMASI

1875 iflasının hemen arkasından 1877-78 Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin harici borçlarıyla ödenmemiş faizlerinden oluşan eklerin yekunu 252 milyon Osmanlı lirasını bulmuştu. Uzun pazarlıklar sonucu, Abdülhamit'in en azından içerde bir mali bağımsız bölüm bırakmak şartını kabul ettirmesiyle, devletin mali yönetimi Avrupalıların kontrolundaki **Düyunu Umumiye İdaresi'**ne bırakılmıştı. Düyunu Umumiye'nin tek yararı , borçtan 146 milyonun silinmesi olmuştur. Ama devlet içinde devlet niteliği de kazanmıştır. Tuz ve tütün tekeli, damga resmi, içki resmi, balık avcılığı resmi, çeşitli vilayetlerin vergilerinin toplanması bu örgüte teslim edilmişti. Ülkenin her tarafında teşkilat kurdu ve maliye nazırlığından daha etkili bir rol oynadı. Bu yüzden de özellikle İstanbul ve İzmir basınında yoğun eleştirilere hedef olmuştur.

Osmanlı ailesi içinde bu konuları en iyi izleyen kişi olarak Abdülhamit mali bağımsızlığı ve ekonomik gelişmeyi sağlamak yolunda en ısrarlı arayıcı olmuştur. Onun sansürlü basın rejimi döneminde her şey, salt edebi konular bile Yeni Osmanlılar döneminde olduğu gibi açıkça yazılamıyordu. Buna karşılık ekonomide eleştiriler sık görülmüştür. İstanbul'da sorun hep Borsa ve hisseler üzerinde yoğunlaşırken, Avrupalıların zirai ilişkilerinin daha yoğun olduğu İzmir bölgesinde, örneğin tütün vergisini toplayan Reji İdaresi ile çekişmeler daha yoğun olarak gündeme geliyordu.

1895'de **Ahenk gazetesi** *"Biz niçin Reji'den daima şikayetçiyiz"* sorusunun yanıtını şöyle açıklıyordu: *"Reji idaresi, bütün işini hem hükümetin, hem de ahalinin menfaatine uygun yapmak koşuluyla kurulmuş bir şirkettir ama nizamnameye aykırı davranıyor."*

Aynı gazete 1900 yılında Aydın valisi Kâmil Paşa'nın "köyün bankeri, sarrafı, esnafı haline dönüşüp köylüyü soyan, ağır borçlar altına sokan, haraca kesen köy bakkallarına karşı , köylülerin kendileri tara-

fından açılacak 'ortak köy bakkalları' kurulması projesini" hemen benimsemiş ve okuyucuları arasında anket açmıştı. Vali'nin önerisi bir tür kooperatifçiliği içerirken, gazetede "kuvvet birliği ve servet birikimi" konulu yazılar zaten çıkıyordu. Bu çerçevede halkın da katılacağı teavün (yardım) şirketleşmesi fikrinin ısrarla tekrarlandığı görülüyor:

> *"Biz niçin şirket kuramıyoruz? Bu sebebi, manevi seviyemizde aramalıyız. İlmimiz. Fikrimiz, ahlakımız şirket tesis edebilecek bir halde midir? Bunu tetkik etmeliyiz. Şirket ne demektir? Sosyal kuvvet değil mi? Sermayeleri, akılları, fikirleri birleştireceğiz, tek başımıza vücude getireceğimiz şeyleri ortaya koyacağız. Bu toplamada bu birleştirmede bir ahenk gereklidir (…) Halbuki bizim köylümüz bu halde mi? Ya niçin değil, hatta şehirlilerimiz bile değil. Niçin? Çünkü acizane fikrimce ticari, zirai, sınai şirketler akıl fikir şirketlerinden sonra gelir de ondan. Onun için bizde akıl fikir şirketleri mevcut değildir. Fertler arasında yardımlaşma fikri mevcut değildir."*

Böylece dünyaya egemen serbest piyasa düzeni içinde giderek ekonomik gücünü yitiren topluma Batı örneğine bakarak çözüm getirme girişimi doğrudan topluma aktarılmaya çalışılmıştır. Yazılarda köylülerin kış günlerini boş oturup kahvehanelerde iskambil oynayarak geçirmelerine bile eleştiri vardır. Gazeteye gelen yazılar köy bakkallarının tefecilikle nasıl halkı soyarak hızla servet yaptıklarına ait örneklerle doluydu. Buradan, köylünün okur yazarlığının azlığına dikkati çeken uyarılara geçildi. Köy mektepleri eksikliği ön plana çıkarıldı ve çözümün eğitime bağlı olduğu kararına varıldı. Hatta Ziraat Bankası'nın bakkal dükkanları açması bile önerildi. Özellikle halkımızın köylü kalmakta ısrarı ve bakkallığı tercih eden Rumların mali gücü ellerinde toplamalarına dikkatler çekildi.

O sırada Gördes kaymakamı olan Şair Eşref de bir şiiri ile ankete katılmıştır. Yeni teknolojilerle ziraat yapılmasını, çocukların okullara gönderilip eğitilmesini öneriyordu. O da Rumların işi tefeciliğe dökülüşünü eleştirmekten kendini alamamıştı:

> *"Sen emek çek, üzümü Yani yesin*
> *Hem yesin hem de sana hırbo desin"*

Başka alanlarda her türlü toplumsal girişime karşı olan Abdülhamit'in ekonomi alanındaki hoşgörüsü çözümü siyasette değil ekonomide ara-

dığını gösteriyordu. Bu tür kampanyalara özgürlük tanımaktaki kararlılığına basından iki örnek vereceğiz. Bunlar daha sonraki İttihatçı iktidarının temel çizgisine örnek oluşturdukları için önemlidirler.

1899 yılı Martında İstanbul Rıhtım tekeline sahip yabancı şirketin iyi çalışmadığının hemen her çevrede yoğun şekilde eleştirildiği bir ortamda, Viyana'dan gelen bir haber birdenbire büyük bir tepki doğurdu. Avusturya Fes fabrikalarının birleşip tek bir kurum olarak fiyat belirlemede rekabeti kaldırıp fiyat düşürmeyi önleme amacını güttüğü öğrenilmişti. Osmanlı toplumunun ihtiyacı olan fesin yarısı Avusturya'dan geldiği için girişim önemliydi. Önce fiyatları düşürüp rakiplerini kaçırarak piyasayı tamamen ele geçirmeyi sonrada istedikleri zammı uygulamayı tasarlıyorlardı.

Buna karşı İkdam gazetesi 13.3.1899 sayısında kampanya başlattı:

"Milli sermayemizin bir kısmını Avusturya fabrikalarına kaptırdığımızdan dolayı zaten üzgün iken bu fabrikaların bir kat daha şahsi çıkar sağlama amacıyla birleşerek fes satışını tekele almalarından dolayı bu üzüntümüz iki kat olmuştur. Bu ana kadar ürünler mükemmel olmasa da ucuzlukları sebebiyle teselli buluyorduk. Fakat şimdi bu fabrikaların kesin keyfine tabi olarak fahiş fiyatlarla milli alameti farikamız için yine yabancılara ister istemez boyun bükeceğiz."

Fes ihtiyacının üçte ikisini dışardan ithal eden Osmanlı' nın zararının artacağı belirtildiği gibi bu işte Avusturya fabrikalarını örgütleyen **Orozdibak** şirketine de eleştiri yöneltildi. Kapitülasyonlar çerçevesinde Türkçe basının eleştirilerini hiç önemsememekle birlikte, konunun *"Milli başlık"* ile ilgili olması onları da savunmaya zorladı. Ancak fiyatlar artırılmayacak yolundaki açıklamayı ciddiye alamayacağını belirten İkdam, tekelci bir bütünleşmenin zararını tekrar gözler önüne serdi. Üstelik Tütün Rejisi'nin tek kazanan olmak için uyguladığı yöntemi belirtip aynı oyunun hazırlandığını ileri sürdü.

Konu serbest piyasa düzeninin hakları sorununa geldi. **Sabah** tartışmaya bu konuda katıldı:

"Orozdibak'ı bu teşebbüsünden vazgeçmeğe mecbur edebilecek bir kuvvete malik değiliz. Ticaret serbesttir. Oruzdibak'ın bu serbestiyi kötüye

kullanmasına tarafımızdan muhalefet edilmesi mümkün değildir. Fakat biz de o serbestlikten istifade ile kendi meşru çıkarlarımızı müdafaa edebiliriz… Orozdibak piyasayı yükseltmeye çalışacaktır, işte buna imkan bırakmamalıdır."

İki gazete de yerli üretimin artırılması gereğinden bahsediyor ama bunun nasıl gerçekleşebileceği konusunda bir şey söyleyemiyorlardı. Ancak Orozdibak'ın *"sahtekârlık"* yaptığında fikir birliği içindeydiler. Tartışma kızışırken işin içine **İstanbul Ticaret Odası Gazetesi** de karıştı. *"fiyatın rekabetle oluşmasına dayanan sistem yerine ihtikârın geçtiğini"* açıkça belirtiyor ve tekelciliğin önlenmesi gerektiğini vurguluyordu. Daha o günlerde fes fiyatlarının yüzde on artması endişeleri artırmıştı. Orozdibak Pera'nın Fransızca gazetelerinden destek alırken Bâbıâli'nin bütün Türkçe basını karşı çıkmaya başlamıştı. Yine de **Sabah** koptu.

Geçerli ekonomik koşullar içinde hükümetin bir şey yapması mümkün değildi. Nitekim **Tercümanı Hakikat** *"Ticaret aleminde mühim bir Değişme"* başlıklı yazısıyla tröstleşme akımının dünyayı saran bir eğilim olduğunu ve bununla savaşmanın güçlüğünü anımsattı. Osmanlı sanayisinin bu konuda yapabileceği bir şey bulunmadığını da ekledi. En karşıt olan İkdam bile yerli mum fabrikası kurulunca Avrupalıların fiyatı 90'dan 60'a indirip bizim fabrikayı nasıl iflasa sürüklediklerini anımsattı ve ithal mala verginin artırılmasından başka çare olmadığını ileri sürdü. Oysa ticari anlaşmalar ve Kapitülasyonlar çerçevesinde böyle bir girişim imkansızdı. Derken başka alanlarda da tröstleşme haberleri belirdi.

Çözüm arayışı ile ilgili yazılar 1900 yılında da devam etti. İkdam 1900 Ekiminde *"bütün ihtiyaçlarımızı kendimiz karşılamalıyız"* kampanyasına devam etti. Avrupa kalitesinde olmasa da kendi feslerimizin tercih edilmesi yanlısıydı. Tartışma giderek sermayenin yönetimi konusunun öncelikle çözülmesi gereğine yöneldi. Derken Ticaret Odası tröstlere karşıt tutumunu terk etti, bunları zararsız saymaya girişti. Cam ve lastik konularındaki tröstleşmeler yeni tartışmalara yol açtı. Konu ekonominin temel ilkeleri alanına yöneldi. *"Usulü himaye mi, yoksa serbesti-i mübadele mi?"* sorusu gündeme oturdu. İttihatçılar döneminde Maliye Bakanlığı yapacak **Cavit Bey** de tartışmalarda yer aldı. Hükümetin politikası da basın tartışmalarına hiç müdahale etmemekten ibaret kaldı.

İkinci Meşrutiyet'in ilanının hemen arkasından 5.Ekim.1908'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, otuz yıldır işgalinde tuttuğu Bosna-Hersek'i resmen topraklarına kattığını ilan edince Osmanlı toplumunda görülebilen tek tepki Avusturya feslerinin boykot edilmesi olmuştur. Yıllar önceki basın tartışmalarının toplumu etkilemiş olduğu anlaşılıyordu. Bunun İttihatçıların ekonomi politikaları üzerinde de etkili olduğu görülecektir.

Abdülhamit Basın rejiminin ekonomi konusundaki kampanyalara karşı olmadığının ikinci bir kanıtına Hicaz Demiryolu konusunda rastlanır. İlk kısmı 2 Nisan – 20 Eylül 1904, ikinci kısmı 22.10.1907 den itibaren 1908 Martına kadar **Tercümanı Hakikat**'te yayınlanan *"Hatt-ı Âliyi Hicaziye'nin Manevi ve Maddi Yararları"* konulu 30 yazılık dizide ilk kez **"İktisat muharriri"** unvanına rastlıyoruz. Musa isimli yazarın, Şam'dan Medine'ye uzatılan hattın hacılara sağlayacağı kolaylığı övmesinden belki de on defa daha fazla iktisadi yararlarını vurgulaması dikkatlerden kaçmaz. Böyle bir yazının Abdülhamit'in bilgisi dışında yayınlanması mümkün olamayacağına göre doğrudan onun görüşlerini aktardığını kabul gerekiyor. Bu dizideki ana fikirleri şöylece özetleyebiliriz:

- Demiryolu yerli servetin dolaşımını sağlayacağından büyük yarar getirir. Demiryolu insan vücudundaki damarlar gibidir. Ulaştıkları yere hayat verirler. Mal nakli kolaylaşır, ticaret artar, fabrikalar yapılır, köylünün malı değerlenir ve dışardan un, çuha alınması önlenir.

- Deve saatte 3.1 kilometre, günde 12 saatten 38 kilometre yapar. Şam'dan Maan'a 11 gün çeker. Biz trenle istasyonlarda durarak 28 saatte yaptık, durmasak 19 saatte biterdi. Bu hız sayesinde mallar ucuz ve bozulmadan taşınacak.

- Göçebe kabileler yerleşmek ve çalışmak imkanına kavuşacaklardır. Hazreti Peygamber de çalışmalarını isterdi. Maan ve Tebuk'a yerleştirileceklere Ziraat bankası, Emniyet Sandığı ve Bank-ı Osmani kredi sağlayacaktır. Esasen servet üretmek yolunda çalışmak, beş vakit namaz ve oruç ve hac ve sair farizalar gibi bir farzdır. Demiryolu bir okul görevi görüp sanayi'nin halk arasında yayılmasına ve sanayi erbabının yetişmesine hizmet edecektir.

- Hattın yararlarından biri de urbanın zihin ve bilgi açısından aydınlatılması yolunda sağlayacağı harikulade etkidir. Yüce Hat en yararlı ilerlemeye temel koymakla beraber, ahalinin refah ve saadeti için en geniş bir karşılaştırmayla bir ilerleme ve yüceliktir.

- Bu dizide Arabistan'da zengin petrol kaynaklarının bulunduğunun ve demir yolları ile bunlara ulaşılabileceğinin de kaydedilmesi Abdülhamit'in asıl ilgisini ekonomik konulara yoğunlaştırdığını gösterir. Bu davranışın etkisi, İkinci meşrutiyet dönemi hükümetlerinin konuya artan bir ilgi göstermelerinde ortaya çıkar. Ancak birbirini izleyen savaşlar ve iç krizlerle dolu on yılda siyasi/askeri konular öyle ağırlık taşır ki dikkatler daha çok onlara odaklanır. İttihatçıları asıl zora sokan da arzuladıkları özgür ekonomi düzenine İngiltere ve Fransa'nın yardımcı olmaması karşısında Alman güdümüne girmeleri olacaktır. 1914'de Dünya Savaşı'na girmenin arefesinde Kapitülasyonları lağvetmeleri sürekli özlemlerini kanıtlar ama Mondros ateşkesiyle Osmanlı Devleti bunların tekrar uygulanmasını kabul etmek zorunda kalacaktır. Basının da buna karşı çıkacak bir gücü kalmamıştı. Lozan Barış görüşmelerinde Batılıların en büyük ısrarının kapitülasyonlar konusunda olduğu bilinir.

BASINDA BİLİM
RESMİ GAZETELERDE

18. yüzyılın ilk çeyreğinde, Lâle Devri döneminde ilk kez başlatılan Avrupa'nın bilim alanındaki üstünlüğünden yararlanma girişimleri yavaş yavaş ürün vermeğe başlamıştır. Deniz (1773) ve Kara (1795) mühendishaneleri, orduya hekim yetiştirecek Tıbhane-i Amire (1827) Mektebi Harbiye (1834) bu arada sayılabilir. Ama hepsinin de ordu ile ilgili olduğu dikkatlerden kaçmaz. Topluma yansımada ise eğitimin değil basının görev üstlendiği dikkatlerden kaçmıyor.

7. Ekim. 1785 tarihli **Schwaebische Merkur** isimli Alman gazetesindeki bir haber, *"Sadrazamın engellemelerine rağmen Osmanlı Padişahının, kurdurduğu basımevinin gelişmesi için kararlı olduğu ve Fransız örneğine uygun ve Türklere Fransızların bilim ve sanat alanındaki bütün bilgilerini aktarmayı sağlayacak bir ansiklopedik yayının gerçekleşmesini desteklediğini"* ileri sürmekteydi. İşin asıl önemlisi, bu İstanbul

mektubunda, *"bu iş için gerekli çevirmenler ve bakır hakkâklarının da hazır edilmiş olduğu"* kayıtlıydı.

I. Abdülhamid'in reformcu sadrazamı **Halil Hamid Paşa**'nın (31. Ocak.1782'den 31.Mart.1785'e kadar görevde kalmıştır) yönetimden ayrılışından sonrasına ait olan bu haber onun zamanında atılmış bir tohumun her şeye rağmen padişah tarafından desteklendiğini kanıtlıyordu. Halil Hamid paşa'nın reform konusunda Fransız çevreleriyle yakın ilişkide bulunduğu biliniyordu. İktidarı döneminde III. Ahmet'in devrilişinden (1730) sonra ara verilen bazı yenilikleri tekrar gündeme getirmişti. Bunlar arasında İbrahim Müteferrika'nın işlemez hale gelmiş olan basımevi de vardı. Nitekim onun döneminde burada yeniden kitaplar basılmıştır.

Yine onun döneminde, 1784 yılında İstanbul'a Fransa'nın yeni büyük elçisi **Choiseul Gouffier** geldi. Yanında çok sayıda uzman, subay ve bilim adamı vardı. Bu geniş kadrodan özellikle askeri teknik ve eğitim alanında yararlanıldı.

Türkiye için kapsamlı bir modern bilim yaklaşımı gereğinin, bu uzmanlarla Osmanlı yöneticilerinin ilişkileri sonucunda fark edildiği ve temel yayın olarak tüm bilim alanlarını kapsayan bir ansiklopedi yayımının tasarladığı anlaşılıyor. Bunun için gereken çevirmen ve baskı teknisyenlerinin hazır edilmiş olması, işin ciddi tutulduğunun kanıtıdır. Kanımızca tasarlanan, Fransa'da basımı yeni tamamlanmış (1772) **Ansiklopedi**'yi çevirip basmaktı.

Projeyi Padişahın da benimsemiş olduğu ve karardan vazgeçilmediği elçi Choiseul'ün 25 Ocak 1786 tarihinde Paris' teki Kraliyet Basımevi Müdürü'ne mektup yazarak harfler getirmek için çaba göstermesinden anlaşılmaktadır. Elçi bununla elçilik içinde bir basımevi kurmayı ve yayın yapmayı planlıyordu. Nitekim bu basımevi 1787 yılında askeri teknik konularında üç kitap yayımlamıştır. Eğer sorun sadece birkaç kitap işi olsaydı herhalde elçi basımevini İstanbul'da kurmağa kalkışmaz, bunları Paris'teki Kraliyet basımevinden isteyebilirdi. İstanbul'da basımevi kurulması daha geniş çaplı bir hazırlık kanısı uyandırmaktadır.

Aynı yılın sonunda, Londra'nın **Times** gazetesi yine bir İstanbul mektubunda, Ansiklopedi'nin çevirisinden vazgeçildiğini bildiriyordu.

Halil Hamid Paşa'dan sonra gelen Sadrazamların, ve özellikle **Hazinedar Şahin Ali Paşa**'nın, Frenklerden gelen yeniliklere karşı gruptan oldukları bilinmektedir. Nitekim Halil Hamid Paşa'nın düşürülmesi az sonra da idam ettirilmesine sebep olan suçlama da Fransızlara fazla eğilimli olması, hatta şehzade Selim'in Abdülhamit'i tahttan indirme planlarında Fransa'nın destekçisi olduğu iddialarıdır. Ansiklopedi yayımından vazgeçilmesine sebep olarak da *"İslam doktrinlerine aykırılığı"* ileri sürülmektedir ki, Halil Hamid'i düşüren gerekçelere de uygundur. Bilmiyoruz bu sebeple midir, 1787'de Fransız teknisyenlerinden birçoğunun ülkelerine geri döndüklerini görüyoruz.

Modern bilim fikrinin topluma mal olabilmesi için kuşkusuz, bütün alanlarda yayınlara gerek vardı. Oysa 18. yüzyıl boyunca genellikle askerlik, geometri ve matematik alanlarında Batıdan alınan yeni bilgiler basma kitaplarda yer almıştı. Bunlar da sadece askerlik alanını ilgilendiriyor, genel olarak bir bilim ortamı oluşmasına yeterli olmuyorlardı. Ayrıca, 1729–1800 yılları arasında sadece bir Coğrafya ile iki fen kitabının basıldığı tesbit edilmiştir. Yaygın bir bilim bilincinin oluşması ancak ansiklopedilerle mümkündür. 1785'deki çabanın sonuçsuz kalması kuşkusuz Osmanlı topraklarında bilim fikri ve ona bağlı olarak bilim kurumlarının oluşmasının gecikmesinde rol oynamıştır. Ciddi şekilde ansiklopedik yayınlara bizde bu tarihten ancak yüz yıl sonra girişilmiştir.

1820'lerde ilk süreli yayınların başlamasına kadarki dönemde yayınlanan kitaplar modern bilim fikrini savunmakta genellikle çok sınırlı kalmışlardır. Zaten basılan kitap sayısı da o kadar azdı ki, köklü bir değişimi sağlayamazdı.

İlk Türkçe gazete olan **Vakayi-i Mısriye** (1828) ilgisinin siyaset ve ticarete odaklı olması sebebiyle bilimin alanına pek girmez. Kadrosunun genellikle medrese eğitimlilerden olması sebebiyle de verdiği haberlerde bilimden uzak duruş hissedilir. Hamam rutubetiyle 8 metreye ulaşan selvi ağacı ve rutubetin önemi (No.27), Fransa'da ağaç dikmeye verilen önem (No:162), devlet ahırlarında yetiştirilen 5073 batmanlık sığır

(No:473) bunlardan bazılarıdır. Genelde Avrupa basınından aktarılan bu fantezi haberlere yer verilirken bir yandan da ihtiyatla dikkate alınmalarının anımsatılması, işin ciddiyetle ele alınmadığını kanıtlıyor. Örneğin:

> *"Keten türünden bir dokunun içine Marul tohumu ektirilip yetiştirildiğini (bildiriyorlar). Buna dayanarak Avrupa'da uzun süre yaşamış bir İskenderiyeli tabağa pamuk döşedi ve buğday ekti. Birkaç gün güneşe koydu. Sürekli su değiştirdi, tohumlar geliştiler. Ancak bu tür deneylere inanmıyoruz. Herhalde gazetede boş yer kalmış onu doldurmak için bu tür yazılar yazıyorlar." (No:27)*

Takvimi Vakayi'nin bilim ve teknoloji konularında Vakayi-i Mısriye'ye tartışılmaz bir üstünlüğü olduğu görülüyor. Bunu Osmanlı Tanzimat'ının çağdaşlaşmaktaki kararlılığının bir göstergesi saymak mümkündür. Nitekim Mısır gazetesinden farklı olarak bu haberlerin birçoğu *"Fünun'* başlıklı bir bölümde toplanmıştır. Ayrıca bu bölümde başta Mühendishane Baş hocası **İshak Efendi**'nin ünlü Mecmua-i Ulum-ı Riyaziye kitabı olmak üzere İstanbul'da yayınlanan kitapların da tanıtımı yapılmaktadır. Teknik eğitim kurumlarının (Mühendishane, Tıbbiye, Harbiye vb..) Osmanlı başkentinde daha önce kurulmuş olması ve gelişmişliği, yayınları hazırlayan kadroların da daha zengin olmasını sağlamaktaydı.

Takvim-i Vakayi ülkenin en önemli sorununun *"ilim ve fenlerin yayılması"* olduğunu belirtip eklemiştir: *"Bütün gayretler ve mümkün olan imkânlarla bunun gerçekleşmesi için İstanbul'da ve sırasıyla bütün ülkedeki okulların düzene sokulmasına çalışılacaktır."* Bu çerçevede çok geniş bir alanda ve sık sık okuyucu bilgilendirilmektedir.

***Feza**:* - Kuyruklu yıldızın yarattığı korku (No. 21) – Müneccimbaşı yıllık takvimi artık eski Uluğ Bey zicine göre değil, Fransa'da geliştirilen Laland zicine dayanarak hazırlayacak – Dünya güneşin etrafında dönüyor ve fezada bir çok güneş sistemi var (331) – Volkanlar (325) – Bosna'da ay ve güneş tutulması (325) –Yeni bir seyyare bulundu (348) – Güneş tutulması (351)

Sağlık ve Tıp: - Frengi ve kolera hakkında bilgiler (23, 24, 26, 28) – Bir saniyede ayak kesmeye yarayan cerrah aleti (33) – Çiçek aşısı

(319) – Koleranın yayılmasına karşı alınması gereken önlemler (319) – Amerika'da bazı ruhlarla zacyağı karışımıyla ameliyatta hastanın uyuşturulması (Narkoz) 325) – Venedik'te narkoz uygulaması (331) – Hava temizliği (360) – Sıhhati muhafaza (368) – Muhafazai vücut, güneş çarpması (1202) – Sağlık konuları hem kurallar hem de tavsiyeler açısından en çok işlenen tema. Karantina uygulamaları hakkındaki resmi açıklamaların yanında seksen yaşındaki kadının hamileliği, ya da garibe adı altında 'birkaç yüz adet iğne yutan kız' (350) haberleri yan yana görülebiliyor. Halka yönelik ilginç bir örnek olmak üzere 'İnsan yediği ve içtiğine dikkat ve usulü tıbbiye üzere hareket ederse vücudun merkezi sıhhati olan midenin harareti ve yebuseti (kuruluk) itidalde olacağı' konulu yazıyı gösterebiliriz (344). Bunda Avrupa doktorlardan birinin yazısına atfen 26 maddede sağlıklı yemeğin koşulları açıklanıyor. –Evladın güçlü ve güzel olması için Eflatun'un 12 madde halindeki tavsiyeleri (354) – Özel bir ilginin ilk kez başlatılan Karantina konusuna yöneltildiği görülüyor. 1845 yılına ait bir yazıda 'kişinin nefsini tehlikeye sokmasının şer'an dahi caiz olmadığı ve bu amaçla alınan karantina tedbirlerine karşı çıkmak değil, belki Allah'a şükr ve hamd etmek gerektiği" belirtiliyor. İzmit gezisinden dönüşünde padişahın karantina memuru izin vermeden İstanbul'a girmediği, Malta'da karantinaya uymamaya kalkışan İngiliz kraliçesini görevli memurun silahla vurmakla tehdit ettiği örnek olarak sunuluyor. 1834'de, onbeş yıl önce yapılmış ve husye (Yumurtalık) ameliyatının ayrıntılı anlatımı da var. Pek nadir olarak geleneksel yöntemlerden de bahsedildiği görülebiliyor. 1848'de mangal kömürü çarpmasına tedavi için turşu suyu içirilmek ve turşu suyu ile el ve yüzün yıkanmasıyla bir iki saatte iyileşmenin sağlanabileceği anlatılıyor.

Coğrafya: - Okyanus'ta bulunan yeni adalar (55) - Madagaskar adası (346) Afrika'da Dahomey, Gine vb .. (349) - Toskana hakkında (349) - Siyam (358) - Borneo (359) - Hindistan (Lahor) (360) – İtalya'daki devletlerin nüfusu (369) - Amerika, hakkında yer yer bilgiler.

Fotoğraf: - Gazete yazarlarının Avrupa'daki yenilikleri ne kadar yakından izlediklerinin en ilginç kanıtı bu konudadır. Daguerre adlı bir kişinin Fransız Bilimler Akademisi'nde resim basma teknolojisini (Daguerrotype) açıklamasından (19.8.1839) sadece iki ay sonra Takvimi Vekayi 28.10.1839 tarihli sayısında bu buluşu anlatmıştır. "Güneş ışınları

ince gümüş kaplı bir levha üzerine düşürülüp, ışınların iyod buharından geçirilmiş olarak, eskiden beri bilinen 'Kamera obsküra' da cam üzerine aksettirilmesiyle resim elde edilmektedir" deniyor. Böylece eskiden riyaziye öğrenerek yapılan bina ölçmelerinin artık resim üzerinde yapılabildiği kaydediliyor. Almanya'da Lipman adında birinin de, siyah-beyaz olan bu resimleri renklendirme yöntemini bulduğu, İngiliz Talbot'un da aynı buluşu yapmış olduğu ekleniyor.

Çeşitli teknolojiler: - Vapur yani buhar kuvvetiyle işletilmek üzere İngiltere'de icat edilen yangın tulumbası (33) - Pire ve karıncayı dört milyon defa büyütüp insan gözüyle görülür hale getiren yeni hurdebin (mikroskop anlamına) icadı (33) – İngiltere'de yeni bir dalgıç elbisesinin icadı (43) - Belçika'da icad olunmuş bir ateşli silah dakikada 1800 atış yapabiliyor; bir de yeni havan topu (43) – Fransa'da yeni bir topun icadı (61) Tüfenkhane-i Amire'de Bağdasar ustanın süngühanenin zımpara çarkında kullanılmak üzere bir buhar makinesi yaptığı ve buharla işleyen makine yapanların ondan izin alması yolunda kendisine imtiyaz verildiği (20) – Tersaneye 'vapur yani buhar kuvvet-i ile idare olunan bir çark'ın yerleştirilmesi (53) – Oluklu demirden yollar üzerinde vapur gücüyle işleyen arabaların (tren) beygir arabalarıyla bir günde kat edilen yolu bir buçuk saatte aştığı ve taşıdığı yükü yüz baş beygirin taşıyabileceği (43)- Bir İngiliz'in elektrikli saat icadı ve telgraf (318) – Burgu ile kuyu açıp su çıkarma (Arteziyen) ve tünel açma yöntemi (319)- Demiryolunun yararı (344)) – Elektrik vasıtasıyla madenlerin ayrılışı (348) – Civa hakkında (397) –İpekçilik (489)

CERİDE-İ HAVADİS'İN KATKISI

Kadrosu tamamen devletin Tercüme Bürosu'nun elemanlarından oluşan ve bir İngiliz **(W. Churchill)** tarafından yönetilen **Ceride-i Havadis**, bilimle ilgili haberlere özel yer vereceklerini daha birinci sayısının (1840) önsözünde belirtiyordu:

> *"Ulusların ve toplumların fenleri öğrenmek çabaları insanlığın gereğidir. İnsanın üzerine düşen görev, cehaletini yok edecek derecede ilim ve hüner öğrenmek ve bilgilerini artırmaktır. Avrupa ülkeleri ve halklarının tanık olduğumuz şimdiki bayındırlık, düzen, sanayi ve ticaret dereceleri, ülkelerinde bilim ve eğitim ve hünerin çoğalması ve herkesin yeterli bilgi*

ve gerekli fenlerin eğitimine çaba göstermesi sonucudur. Biz de aynı şeyi yaparsak refaha ulaşırız. Bir ülkede, bilim ve hüner her ne kadar çoğalır ise halkı dahi ilerler ve ülke refaha ulaşır. Buna gazete evrakının dahi katkısı ve yararı olduğu ve herkesin bu tür gazeteleri oldukça diğer ülkelerdeki oluşumları öğreneceği doğaldır."

Meslekleri icabı Cerideciler Osmanlı Toplumunun bilim alanındaki geriliğinin bilincindeydiler.

Rönesans'la başlayan ve 17. yy'ın ilk yarısında büyük atılımını yapan Avrupa'nın bilimsel devrimi 19. yy başına vardığında, her konuyu ayrı bir bilim dalı haline getirecek düzeye erişmişti. Pozitif bilimlerde her gün yepyeni ufuklar açılırken sosyal bilim alanlarında da ilk ve önemli temeller atılıyordu. Tarih, ekonomi vb. üzerinde geniş yayınlar ve tartışmalar vardı. Her bilim kendi dilini ve kavramlarını oluştururken, kavramların içerik değiştirmesi dönemi de bütün hızıyla sürüyordu. Bu çok yoğun yayım çabalarını hızla izlemek çok güçtü.

Ceride-i Havadis'çilerin 1845 yılına ait iki notu bu zorlukların farkında olduklarını ortaya koyar. Birincisinde *"Avrupa'da bütün fenler ve konulara dair kitaplar yazılıp basımevlerinden günbegün basılıp çıkarılmaktadır"* denilerek bu yoğunluk belirtiliyor. İkincisinde ise şimdiye kadar bilim alanında sayılmayan konuların da bilim sayılmasına dikkat çekiliyor:

"Devlet ve milletin düzen sebebi olan bilimler ve fenler gittikçe ilerlemekte olup, önceki zamanlarda eğitim olanağı dışı sayılan konular günbegün kolaylaşarak, şaşılacak nitelikteki madde ve sanatlar herkesin gözünde ün kazanmakta ve günün konuları olmaktadır. Günümüzde görülen konularda örneğin İstanbul iskelesinden Üsküdar'a Pazar kayığı yerine vapur işleyeceği (vapur-buharlı gemi) ve balonla havalarda adamlar gezeceği bundan kırk elli yıl önceleri kimsenin gördüğü ve işittiği şey değildir."

1841 yılına ait bir yazıda da Avrupa'nın ilerlemesi *"ilim, marifet, hüner ve sanat"* erbabının eğitimden geçmiş olmasına bağlanıyor ve *"Hendese bilmeyen kişinin çilingir olamayacağı, leğencinin (tombakçı) alaşımları saptayabilmek için kimya bilmesi gerektiği"* ileri sürülüyor.

Görülebildiği gibi, sorun bazı konuların basitleştirilmesi, popülerleştirilmesi, kolay okunurluk kazandırılması değil, yapı değiştiren bir topluma kendi geleneksel "bilim yapısı"nın yadsıdığı gerçekleri kabul ettirmektir. Bu, asıl görevi olmasa da, basının, Tanzimat'ın çağdaşlaşma yolundaki çabalarına katkıda bulunmasıdır. Bu çabada 1840'dan 1869'a kadar az oranda Takvim-i Vakayi, daha yoğun olarak Ceride-i Havadis önemli bir rol oynamıştır. Yazıların bazen fazlasıyla bilimsel bazen yüzeysel olması, kitap yayınlarının sınırlı olduğu bu dönemdeki kültür değişmesinde gazetelerin rolünü ön plana çıkarmıştır. Koskoca imparatorluğun dört bir yanına yayılmış yönetici kadrolar, sistemli bilimsel bir eğitimden çok, gazete özetlemelerinden oluşan bir kültür birikimiyle Tanzimat'ın gereksinmelerini karşılamışlardır.

Basının bu dönemde topluma en büyük katkısı, okuyucularıyla soru yanıt türünde bir diyalog kurarak, çağdaş bilim sorunlarının açık tartışılmasını sağlaması olmuştur. Bu bazen bir sorunun gazete tarafından ortaya atılması ve okuyuculardan yanıt istenmesi, bazen de gazetenin okuyuculardan gelen soruları yanıtlaması şeklinde olmuştur. Özellikle "hesap" alanında meselelerin çözümlenmesi konusunda bu yönteme rastlıyoruz. 1843–1844 ve 1850 yılları sayılarında bunun ilginç örnekleri vardır. Özellikle **Ceride-i Havadis**, 12 sayı süresince bazen gazetenin yarısını, bazen dörtte birini ayırarak, Harbiye ve Tıp öğrencileri ve öğreticileriyle dışardan katılan uzmanları bilimsel bir tartışma çerçevesinde toplamayı başarmıştır.

Bu soru-yanıt uygulaması buzdağları, miknatısın niteliği, Arapça dilbilimi, coğrafya konularında da kullanıldığı gibi, bilimsel konulara "merakla bakış" yönünden de kullanılmıştır. Hatta **Takvim-i Vakayi**'de bile, bir harita üzerindeki yerlerin enlem ve boylamının nasıl bulunacağı, kentler arasındaki saat farkları, Kıblenin saptanması gibi konuları işleyen soru-yanıt örneklerine rastlanmaktadır.

Ceride-i Havadis'de ele alınan başlıca konular şunlardır:

Balon: Hafif gaz kullanılarak yükselir (114); İstanbul'a gelen baloncu (179); Havada rüzgâra kapılmayıp istenilen yere gitmesini sağlamak için İngiliz hükümeti mükâfat koydu (373)

Buhar (Vapur): Vapur sözcüğü Fransızca vapeur'dendir. "Asrımızın en önemli icadı olup her türlü işe yarar. Frengistan'dan gelen eşyanın çoğu onun kuvvetiyle meydana çıkar. Gazete ve basma evrak bile onun kuvvetiyle imal olunmakda, gemiler arabalar kolaylıkla yolları aşmaktadır. Demirden yapılmış yollar üzerinde 20–30 kadar yüklü araba vapur arabasına bağlanıp bir saatte 5–6 hatta 15–20 saatlik yol alır. Devlet-i Âliye'de yapılan gemi kaplama, top delme, tüfenk demiri imali gibi imalat vapur kuvvetiyle kolaylıkla ve düzgünce yapılabilir" (1); pancardan şeker çıkarmak için vapur kuvvetiyle işler fabrika getirdi bir İngiliz ama öldü. Ama vapur her işte kullanılabildiğinden başka işte kullanılıyor (4)

Büyüteç: Hurdebin (mikroskop anlamına da) ile görülebilen pireden küçük canlılar hakkında. Et yememeyi ilke edinmiş Hıristiyan mezhepleri mensuplarının farkında olmadan et yediklerinin bununla anlaşıldığı anlatılıyor (159- 160); Feza araştırmalarında rasat dürbünleri öylesine gelişti ki ayda, Zühre'de bina olsa farkedilebilir (221).

Coğrafya: En çok işlenen konulardandır. Hemen her sayıda dünyanın yeni bilinen bir tarafının tanıtılması ya da isminden bahsedildiğini görüyoruz. Böylece Çin, Japonya, Afrika, Avustralya gibi ülkeler üzerinde uzun yazılara rastlanıyor Amerika vahşilerinin yaşamına kadar bilgiler var. Borneo, Makao, Uruguay, Tahiti, Malaka, Cava, Hindi-Garbi'de bulunan Jamaika ve Haiti gibi isimler belki de ilk kez kullanılıyor. Coğrafya ve harita fenlerini öğrenmenin insan için çok büyük önem taşıdığı (6) Avrupa devletleri ve özellikle Fransa, Rusya ve İngiltere'nin coğrafya fennini geliştirmek için büyük gayret sarf ettikleri belirtiliyor (149). Gazetenin kendisi de 1843 yılında ek olarak Güney ve Kuzey Amerika haritalarını vererek bir katkıda bulunuyor. Bu bir Türk gazetesi tarafından yayınlanan ilk modern haritadır (138). Ceridehane ayrıca 1850'de Avrupa, Asya ve Afrika'nın da haritalarını bastırıp piyasaya sürmüştür.

Demiryolu: Daha birinci sayısında demiryolunun yararından bahseden gazete, konuya getirilen yenilikleri de zaman zaman kaydediyor. Örneğin demir rayların pahalıya mal olması karşısında ağaçtan yol uygulamasını aktarıyor ama şüphesini de saklamıyor: "Nereye çıkar, zira çok ucuz ve ehven şeyler tecrübe olundukta kullanmağa gelmediği anlaşıldığı zahir ve aşikârdır" (153).

Feza: Arzın güneşin etrafında dönerken en yakın ve en uzak günlerin belirlendiği ve bir gülle saat başına 500 mil hızla itilse güneşe tahminen 26 senede varabileceği (153); ayda hava ve hayvanat bulunup bulunmadığı hakkında tartışmanın aktarılması (221). 1845 yılında ay takviminin güneş takviminden farkı konusunda ayrıntılı bir yazı var. 10 Ekim 1847 günü olacak güneş tutulması konusunda Beyoğlu'nda oturan Sang isimli İngiliz müneccimin 'dünyada en iyi İstanbul' dan görünecek' diyerek olayın daha iyi anlaşılabilmesi için hazırladığı açıklamalarına yer verilmiş. Üç saat 13 dakika sürecek tutulmada güneşin alacağı şekiller de on iki şekil ile beş gün öncesinden okuyucuya veriliyor.

Fotoğraf: "Geometri aletlerine gereksinmeden ve ölçme ve bölmeyle vakit kaybetmeden bir yerin üç boyutlu resmini almak için Avrupa'da Dager dedikleri zat bir alet icat edip Dager'in basması anlamına 'Dagerotip' adını vermiş ve kitabı dahi İstanbul'a gelmiş ve çevrilmiştir. Bilenlerin dahi yine fotoğrafiya adıyla yani ateş yazması ünvanıyla bir alet dahi icat edip, bölünemez bir an bir milyona bölünüp içinden bir kısmı alındığı takdirde o zamanda bir yerin ya da bir ordunun üç boyutlu şeklinin çıktığı bir levha üstünde resmi görülmektedir ... Her ne kadar bu usulün keyfiyeti ameliyesi bilinmiyor ise de kuvveti elektirikiye ile olduğu malumdur"(47) – "Ressamlar bir adamı resmedecekleri vakit onu birkaç gün sabır ve sükunetle karşılarına oturtup defalarca bakarak hayli güçlükle resmederler. Oysa bu aletle resmedeceği zaman güneşte altı saniyede ve güneşsiz vakitte yarım dakikada iş biter, şöyleki adam bir aynanın karşısına oturup dürbün aracılığıyla resmi sandığın içindeki bakır levha üzerine yansır" (Bu haberi veren 17.7.1842 tarihli gazete, İstanbul'a Dager'in öğrencilerinden Kompa'nın geldiğini isteyenin resmini çekip verdiğini de ekliyor. (317 ve 362. sayılarda da bilgiler var).

Hava: Yeşillik yağmuru çeker (4); Roma zamanında kışlar şiddetli olur Konstantiniyye Boğazı buzla kapanırdı, şimdi dünya ısınıyor, ikibin yıl böyle geçecek, onbin yıl sonra tersine soğuk olacak (160); Rüzgârın dereceleri ve her derecenin hızı, hava durumunun feza olaylarıyla ilgisi, gök gürlemesi, yağmur vs. hakkında ayrıntılı yazı (252); Havada su vardır ve yukarılara çıkıldıkça nefes alma zorlaşır, hava yoğunluğunun azalıp çoğalması rüzgârı oluşturur, hattı üstüvanın otuz derece kuzey ve güneyinde esen rüzgarların niteliği, Okyanus'ta yelkenli gemilerin

yolu konularında ayrıntılı yazı (252); Ağaç rutubeti çeker, ağaç kesmek kuraklığa sebep olur (236).

Hayvancılık: Ziraatte kullanılan hayvanların neslinin ıslahı için düzenlenen fuarlar ve ödüllü yarışlar. Son kez Hocabey (Odesa) da araba öküzleri, atlar, kısraklar boğalar inekler ve danalar yarıştırıldı, sahiplerine ve bakıcılarına nişanlar, akçeler verildi (153).

Hesap makinesi: İngiltereli bir mühendisin yaptığı hesap görme makinesinin eksiklerini bir Fransız mühendisi tamamladı. Bir yazı tepsisi gibi olup toplama, çıkarma, çarpma bölme yapıyor. İsmi doktor Rot olup asla yanlış yapmıyor. Fiyatı da fazla pahalı olmadığından devlet hazinelerine ve büyük tüccarların yazıhanelerine çok lazımlı bir şey olduğunu gazeteler yazıyor (59).

İstatistik: Avrupa'nın büyük şehirlerinde ölme oranlarının farkı hesaplanmış. Her yıl 22'de bir kişi ölüyormuş. Roma'da 24, Napoli ve Avusturya'da 28, Brüksel'de 29, Madrid'de 35, Paris'te 36, Cenova'da 40, Londra'da 44 kişide bir ölüm oluyormuş (153).

Karantina: Nizamnamenin tam metni. İspolyo'nun nasıl yapılacağı: Karantina çıkaran kimsenin üzerinde bulunan elbiseyi çıkarıp suya girerek her bir tarafını iyice uvalaması ve sudan çıktıktan sonra terk eylediği esvaba dokunmayarak şehirden getirilen temiz esvapları giymesine ispolyo tabir olunmuştur (İtalyanca olan spoglio sözcüğü soyunmuş olmak anlamına gelir) (16); Marsilya'daki salgın sırasında karantinanın nasıl işlediği (2) ve karantinanın genel uygulaması hakkında da (221) yazılar var.

Litografya: "Evrak basmağa yeni yöntem. Yağlı bir nevi mürekkeple yazı ve resim bir kağıda yazılıp bu işe mahsus olan bir cins taş üzerine geçirilir, bir üslubu gariple merdaneden geçince taşın üstündeki resim kağıda çıkar"

Telegrafo: Tulon'dan telegrafo ile Paris'e, Fas'taki olaylar hakkında haber geldi. (194)

Tıp: "Avrupa'da sari hastalıklardan korunmak için büyük paralar yatırılıp bunların faiziyle hem bakıcı, hem hekim hem de cerraha iyi para veriliyor. Körlere, sağır ve dilsizlere yardım ediliyor. Bunlara kimya, hendese ve muzika vesair her türlü hüner ve sanat öğretmek ve okuyup yazdırmak için bahçeli ve havadar saray gibi mahaller yapdırmışlar ve okumak ve yazmak talimi için bir güzel usul dahi vaz etmişlerdir ki garibeden olmakla ifadesi iktiza etmiştir. "Bundan sonra körlere kabartma usulüyle okuma, dilsizlere de konuşma öğretmenin yolları anlatılıyor (14)."Erbabı fen ve marifet ilmi ebdane (Beden bilgisi=anatomi) büyük gayret ederek nice deva kabul etmez dertlere derman buldular. Bu yolla Akciğerde irinle oluşan veremi tedavi için de istatoskop ile irinin yerini buluyor ve kaburgalar arasından delip irini akıtıyorlar" (214). Bu tür spesifik konuların yanısıra genel olarak tıp konusunda çok yayın var. Hatta geleneksel tedavilerden bile bahsediliyor. Uykunun niteliği konusunda eski ve yeni görüşler kaynaştırılmış. Yeni bilim olarak Frenoloji - hem de beynin yönetme bölümlerini gösteren bir kroki ile birlikte sunularak (75) - şöyle anlatılıyor: "Avrupa'da tecrübelerle yeni icad olunan çeşitli bilimlerden biri de Frenoloji ilmidir ve baş işaretleri anlamına gelir. Niteliği şöyledir: İnsanın kaşlarının üstündeki alandan sonraki çıkık ve batık kısımlarının gerek görünüşünden ve gerek elle yoklamayla sonuçlara varılmaktadır. .. Örneğin şurasının şöyle olmasından gerekir ki sen korkak ve cimri, dargın ve hilekârsın, yahut sevecen ve hoşgörülüsün derler."

Özgül ağırlık: "Eskiden bilinen madenler 'filizatı tıs'a' tabiriyle dokuzdan ibaret iken şimdi keşfolunanlarla sayıları 42'ye varmıştır. Bunların birbirine nazaran hafiflik ve sıkletleri farklı olmakla yüz dirhem su alıp bir kap içine her birinden konmak lazım gelir ise ne kadar alacağı beyan olunur: Beyaz altından 2098, altından 1925, cıvadan 1356, kurşundan 1135, gümüşden 1047, bakırdan 889."

Ceride-i Havadis bu çok geniş bir alanı kapsayan yayınları içinde eski bilim verilerinden pek nadiren bahsediyor. Biz sadece bir yerde, 'Çocukları nasıl terbiye etmeli' konulu bir yazıda (142) şöyle bir kayda rastladık 'Abu Talib bin Sina vesair tabibler gibi davranmalı, ana baba yetmez, olgun terbiyeci gerek." Diğer önemli bir husus da din konusunun hiç gündeme getirilmemesi. Bunun, İslam dünyasında o dönemde de 20. yüzyılda da rastlanan, üzerinde Arapça yazı bulunan kâğıtların

kutsal sayılması anlayışından ileri gelip gelmediğine dayanıp dayanmadığını bilmiyoruz. Biz incelememizde sadece bir kere Allah'tan bahsedildiğine tanık olduk. Ay'da dünyadakine benzer bitkiler ve hayvanlar bulunup bulunmadığı kaydedilirken şöyle bir kayıt var: "Avrupa'da bu konu tartışılıyor. Bulunsa bile arzdaki nebatat ve hayvanata benzemez. Zira Allahü Teala'nın kudret ve kuvveti ezeliyesi nihayetten münezzeh olup o veçhile orada başka nevi mahlûkat olması kabildir ki halen biz anı istesek bile asla hatırımızda tasavvur etmek mümkün olmaz." (221)

Ceride-i Havadis'in başlattığı akım, onu izleyen ama daha çok siyasete yönelen 1860 sonrasının **Tercümanı Ahval, Ruzname-i Ceride-i, Havadis** gibi gazetelerinde daha sınırlı olarak devam eder. Ruzname bu açıdan Ceride'nin geleneğini devam ettirmiştir; örnekler verilebilir:

- İlmin lezzet ve menfaatine dair Münif imzalı yazı. Dünyada 50 bin tür nebat olduğu, oksijen, hidrojen, karbon gibi maddelerin niteliğinden bahsediyor (23) – Mikrop, mikroskop, dürbün ve rasathane hakkında (39) – Vapur'un (Buhar) mucidi Robert Fulton'un yaşam öyküsü (249, 50, 51) – İlmi heyete dair yararlı bilgiler: Allah güneşi arzı yarattı; güneş bir ziya yıldızıdır ki gündüz ondan husule gelir; güneş 25,5 günde bir kendi mihveri etrafında döner, yuvarlaktır, aydan bir milyon kat büyüktür 34 milyon saat uzaklıktadır; arz bir küredir, kendi mihveri üzerinde döner, karpuzun çapıyla çiçek tarafı gibi biribirinin aksi tarafta bulunan iki kutbu vardır (53) – Evvelki İlmi Heyet yazısına ek ve düzeltmeler (55) – İngiliz rasathanesinin yeni yıldızlar hakkındaki görüşleri ve Paris ve Roma rasathanelerinin onayı (340) – Avrupa'da ulumu riyaziye ve kimya muallimlerinin en meşhuru ve malumatlısı olan mösyö Kavandiş'in tercümei hali (377) – Prusya Kralı Büyük Frederik'in tarihinden aktarma (377) – Eski Yunanlılar hakkında (351, 354, 355, 369, 371, 372) – Morg hakkında, Avrupa etibbası şaşılığa çare buldu; istenografya = muhtasar yazma hakkında (383) – Napolyon tarihinden tefrika (300, 321, 396) – Herodot Tarihi (356, 359, 360, 361, 362, 364). – Avrupa'da fotoğrafın yaygınlığı (327)

Bunun yanı sıra, Ceride-i Havadis'te zaman zaman görülen ülkenin değişik yerlerindeki sıcaklık durumuna ait bilgilerin daha muntazam hale geldiğini görüyoruz.

İLK BİLİM DERGİSİ: MECMUAİ FÜNUN

Bu Cerideci ekibin daha sonra gerçek bir bilim kurumu olan **Cemiyeti İlmiye-i Osmaniye**'de görev almaları ve onun **Mecmua-i Fünun**'unun 1862'den 1867'ye kadar yayımında ön planda bulunmuş olmaları gazetelerin bilim kadroları yetişmesinde teşvik edici öncü bir rol oynadığını kanıtlar.

Bu noktada, gazeteci olarak hayata atılan ve toplumumuzun bilim alanında çağdaş düzeye yönelmesinde önemli bir yeri olan **Münif Efendi (Paşa)** hakkında biraz bilgi vermek gerekli oluyor. Bâbıâli Tercüme Odası'nda çalışmaya başlamıştır. Ceride-i Havadis'de yazılar yazarken 1860'da Mahkeme-i Ticaret'in Başkanlığına getirilmiş, sonra **Ruzname-i Ceride-i Havadis**'i yöneten kişi olmuştur. 1861'de sadrazam Fuad Paşa'nın da desteğiyle **Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye**'yi kurmuş 1862 Haziran'ında ise cemiyetin yayın organı **Mecmua-i Fünun** isimli bilim ve kültür dergisini başlatmıştır. Ayda bir 32 sayfa olarak çıkmaya başlayan dergi 3. sene sonunda kolera salgını, mali darlık gibi sebeplerle yayınına ara vermek zorunda kalmışsa da 1866 Mayıs'ında tekrar yayına başlamıştır. Ancak 1867 Haziran'ında, yazarların meşguliyeti gerekçesiyle dergi yayınına son vermiştir. Ayrıca cemiyette araştırmacılar için açık bir deney laboratuarı ile kişi ve konu adlarına göre katalogu olan bir kütüphane kurdurulmuştur.

Birçok yüksek görevde ve üç defa da Maarif Nazırlığı'nda bulunan Münif Paşa'nın mesleğine **kitabet**'çilikten yani gazete yazarlığından başlamış olması ilginçtir. O dönemde gazete yazarlığına *"muharrir"* değil *"kitabet"* deyimi uygun görülüyordu. Bunun sebebini **Ebüzziya Tevfik** Yeni Tasviri Efkâr'ın 10 Şubat 1910 tarihli sayısında Paşa ile ilgili yazısında şöyle anlatır:

> *"O tarihte muharrir kelimesi henüz alışılmamış sözcüklerden olduğu gibi edib ve edebiyat tabirlerine karşılık da "münşî (= üslubu güzel olan) ve "inşa" tabirleri kullanılırdı. Muharrir denecek olsa yazıcının Arapçası gibi bir anlam taşıyacağından sahibinin yeteneğini belirlemek değil, tahkir anlamı taşıması muhakkak idi. Fakat kitabet sözcüğü!... Evet bu sözcük o tarihte bütünü toplayan önemli sözcüklerdendi."*

Yazıcı deyimi köşebaşlarında oturup halkın mektuplarını, dilekçelerini yazanlar için kullanılırdı. Dolayısıyla muharrir = tahrir eden = yazıcı deyimi sıradan, yetenekleri sınırlı birini belirliyordu. Kitabet deyimi ise kitab kökünden geldiği için bilimsel yazarı işaret ediyordu. Özellikle İslam'da "Kitab" deyimi Kur'anı Kerim'i belirlediğinden sözcük tam saygıdeğer bir niteliği işaret ediyor. Nitekim bu konuda Münif Paşa kitabının yazarı **Ali Budak** önemli bir yargıda bulunuyor:

"O yıllarda prestiji bir hayli yüksek bir meslek olduğu anlaşılan gazetecilik…"

Bu açıklama kadroları itibariyle gazetelerin sıradan kişilerce (muharrirler) değil, üstün yetenekli kişilerce çıkarıldığının kabul edildiğini gösteriyordu. Gazete Kültürü'nün Kitap Kültürüne üstün duruma geçmesinde kadrosunun bu özelliğinin varlığı kabul edilmelidir.

Konumuz itibariyle bilimin alimler düzeyindeki içeriği bizi ilgilendirmemektedir. Ancak Mecmuai Fünun'un hedefinin salt bilim adamlarına yönelik olmaması, o çağdaki toplumsal düzeyimiz çerçevesinde bir amacı hedeflediği için ayrıntısına gireceğiz. **Yeşim Işıl**'ın anlatımını özetleyeceğiz:

Cemiyet Nizamnamesi'ne bakıldığında Cemiyeti İlmiye etrafında şekillenen ve Mecmuai Fünun'da gösterimini bulan hareketin çağdaş bilimsel bilginin halka aşılanmasına yönelik bilinçli bir kültür hareketi olduğu anlaşılır: 'Mümkün olan her vasıta ile toplumda fenlerin yayılmasına çalışılacak; bilim, eğitim, ticaret ve sanayi konularında Türkçe yayın yapılacak; gündelik dini ve politik meselelerden uzak kalınacaktır'.

Münif Efendi Mukaddime'sinde "Batı dünyasının ancak eğitilmiş insan bilinciyle kavranabilecek inanmış bir yenilikçi" olduğunu gösterir.

"İnsanlara mutluluk getiren fenlerin, yararlı bilgilerin, Osmanlı toplumunda yayınlanması ve yaygınlaştırılmasına gayret etmek amacıyla daha önce İstanbul'da bilgi ve kültür sahibi kişilerden oluşan 'Cemiyeti İlmiyei Osmaniye' adında bir topluluk kurulmuştu. Bu cemiyet Saltanatı Seniye'nin halkın eğitilmesi yolundaki gayretlerine uygun bulunduğu için Padişah'ın onayını almıştı… (İşte bu) Cemiyetin eseri olan Mecmuai Fünun mükemmel olma iddiası taşımayan, aksine uyarılara her zaman

açık olarak, gelişmenin ve terakkinin eleştirel bakışla sağlanabileceğine inanan bir anlayışla yayınını sürdürecektir."

İlk hedefini bilimi halka anlatmak olarak koyan Mecmuai Fünun'un diğer ana konu gruplarını da Işıl şöyle sıralıyor:

İkinci grupta siyaset, askerlik, Süveyş Kanalı ile ilgili yazılar ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde tarih, coğrafya ve arkeoloji konulu yazılar bir araya getirilmiştir.

Dördüncü bölüm, dergide çok yer verilen bir konuya, iktisada ayrılmıştır. Bu konuda dergide yaklaşık 25 makale çıkmıştır.

Beşinci bölüm pozitif bilimlere - astronomi, jeoloji, fizik, kimya, tıp gibi – ayrılmıştır.

Altıncı bölüm, felsefe, eğitim, dil konularına ayrılmıştır. Burada Telemak'ı inceleyerek Yunan felsefesine giriş vardır.

Mecmuai Fünun'u ilk uzman dergi olan Vakayi-i Tıbbiye'ye (1849) benzetmemek gereklidir. Açıkçası kitleye hitap eden bir dergidir. Ancak o zamanın koşullarında aşırı bilimsel kabul edilmesi doğaldı. Derginin yayın politikasını biçimlendiren ana fikir, çok fazla teknik ayrıntıya düşmeden, ister fizik, kimya, tıp, astronomi gibi fen bilimlerinde olsun; ister dil, tarih, coğrafya gibi sosyal bilimlerde olsun, Batı pozitif düşüncesinin tanıtılmasıdır. Daha da önemlisi doğanın, ve dış dünyanın, batıl itikadlara itibar edilmeksizin, insan kontrolünde açıklanabileceği zihniyetinin simgesidir. Bu zihniyet değişimi ise 'secularisation'un (laikleşmenin) sinyallerini vermektedir.

Toplam 1950 sayfa tutan 46 sayısında 275 makaleye yer veren Mecmua hakında **Ekrem Işın**'ın yargısı da şöyle:

"Bilimsel düşünceyi gündelik politikadan uzak tutan bu ilk Tanzimat ansiklopedistleri (Münif ve Edhem Paşalar) Osmanlı ülkesinde henüz bilinmeyen pek çok konuya el atmışlar, medrese dışındaki en ciddi muhalefeti oluşturmuşlardır. Mecmua-i Fünun bu muhalefeti kamuoyuna yayan bir

araç işlevini üstlenmiş ve I.Meşrutiyet sonrası güçlenen pozitivist geleneğin temellerini atmıştır."

Amaç belli de olsa sadece dört yıl yaşayabilmiş bir yayının etkisinin sınırlı kalacağını kabul gerekir.

Mesleki uzmanlık yayınları konumuzun dışında kaldığı için **Mecmua-i Ceride-i İber-i İntibah, Mecmua-i İbretnüma, Mecmua-i Ceride-i Askeriye, Hadika** gibi dergilerin içeriği üzerinde durmuyoruz. Bunlarda hatta Şinasi ve **Namık Kemal**'in **Tasvir-i Efkâr**'ında daha çok Avrupa'da gelişen teknolojilerin ve bilimlerin durmadan yenilenmesini anımsatan haberlerin yanı sıra bunların öğrenilmesi gereğini anımsatan uyarılara rastlanır. **Basiret**'in 1872 yılına ait 515. sayısında yer alan *"Coğrafya cemiyetleri"* başlıklı yazı bu açıdan çok ilginçtir. Bir okuyucu, bir Alman gazetesinde çıkmış, coğrafyanın sömürgecilik açısından önemini ve bunu ihmal eden Almanya'nın sömürgesiz kaldığını anımsatan yazıyı Türkçeye çevirip göndermiş. Gazete bunu aynen yayınladığı gibi, çevirmenin notunu da sütunlarında sunmuştur:

"İşte bu ifadelerden anlaşılır ki gerek İngiltere ve gerek Rusya Devleti yabancı ülkelere öyle gözü kapalı gidip zapt etmeyip ancak başkentlerinde kurdukları coğrafya cemiyetlerinden gösterildiği üzere diğer ülkeleri istila ediyorlar. Eğer biz de bu iki ülke gibi vaktiyle şu yüce ilme rağbet etmiş olsaydık şüphesiz bizim dahi diğer kıtalarda bir çok arazimiz bulunurdu. Ve bir gün göreceğiz ki, coğrafya fenninin kadrini bilen milletler hakim, bilmeyenler dahi mahkum olacaklardır. İşte şu Alman gazetesinde görülen bendi bizler dahi derinine düşünmeliyiz. Çünkü bir yerde bulunan coğrafya cemiyeti hayli gelişmiş iken bununla yetinilmeyerek daha da geliştirilmesi isteniyor. Ya biz, bu ihtiyacı duymuyor muyuz ki sessiz duralım. Yönetimimiz madem ki devletimizin zenginleşmesi ve kudret kazanmasına çaba sarf ediyor elbet ve elbet biz bir coğrafya cemiyeti kuracak olursak devletimiz dahi gereken himmeti esirgemez. Bu milleti muazzamayı Osmaniye' ye düşer miydi ki, Karadağ meselesinde Alman, Cebeli Lübnan olayında Fransız ve Girit konusunda İngilizlerin haritaları kullanılsın. Bundan altı yıl önce Kolera hakkında görüşmek için Galatasarayı'nda toplanan karma komisyonda Türkçe Kızıl Deniz haritası bulunamadığından bütün temsilciler bizi ayıplamadılar mı?..."

Bu noktada şu hususa özellikle dikkati çekmek isteriz ki, yayınlarda bilim konularında verilen bilgiler bizim araştırmacı kadrolarımızın

ürünleri değil, büyük çoğunlukla çevirmen kadrolarımızın Avrupa ve Beyoğlu'nun yabancı dilli gazetelerinden yaptıkları aktarmalardı. Halkı Avrupa'daki değişimden haberdar etmekten başka amaçları yoktu. Kitap kültürünün tam gelişmediği bir ortamda toplumumuz bilim alanında da "Gazete Kültürü" ile çağdaşlaştırılmaya çalışılıyordu.

AHMET MİDHAT'IN ROMANLARINDA BİLİM

Bilgiyi, bilimi halka yansıtmada en büyük katkıyı, 1869'da 25 yaşındayken gazeteciliğe başlayan **Ahmet Midhat** yapmıştır. Bilimsel konuları bir bilim adamı tutkusuyla değil, halkın kolaylıkla anlayabileceği bir dille yansıtmada büyük başarı göstermiştir. Bunları bazen haberlerde, bazen fıkra, bazen da romanlarında aktarmıştır. 1871'de çıkardığı **Dağarcık** dergisinin sunuş yazısında yabancı dillerde halka hitap eden yazılar gördüğünü, neden bizde benzerinin yapılmadığını sorgular ve bu görevi üstlendiğini kaydeder.

Dağarcık kolay okunur, eğlendirirken öğreten yazılarıyla ilgi toplamış daha sonraki benzer yayınlar için örnek oluşturmuştur.

Kitap okumanın henüz tam yerleşmediği, kültürün daha çok gazete aracılığıyla yayıldığı toplumumuzda, Ahmed Midhat'ın sayıları ikiyüz'ü bulan eserlerinin önce gazetelerde tefrika edilmesi sonra kitap halinde piyasaya sürülmesi sebebiyle, etkisi büyük olmuştur. Bu sebeple onu bir *'halk okuma odası'* diye niteleyenler çıkmış, aynı zamanda *'okumayı toplumumuza sevdiren adam'* sıfatı da verilmiştir. 1878' de yayın hayatına soktuğu Tercümanı Hakikat bu işlevleri gerçekleştirmede en çok yararlandığı araçtır. İster roman, ister inceleme konusu olan eserlerinde okuyucuyla sohbet eder şekilde bir üslup kullanması zaman zaman ana temadan ayrılıp yeni bilgileri açıklayıcı pasajlar eklemesi bıktırıcı olmamasını sağlamıştır. Bu üslup içinde akla gelebilecek her bilimden, teknolojiden ve makineden bahsetmiştir:

Doğu ve batı dilleri, gramerleri, tefsir, hadis, kelam, tarih, hikmeti tabiiye (fizik), kimya, anatomi, tıp, coğrafya, hesap, hendese, hukuk, siyaset, arkeoloji, nümüzmatik, buhar makinesi, telgraf, elektrik cereyanı, yıldırım, artezyen kuyusu, telefon, dekovil, haritacılık, fonograf, Marsilya kiremidi ve tuğlası, asansör, ziraat, hayvancılık, arıcılık, feza ve arz, vb...

Tercümanı Hakikat gazetesi aracılığıyla çoğunluğunu Ahmed Midhat' ın aktardığı bilim ve teknoloji konuları hakkında daha kesin bir fikir verebilmek için, Seçmeler **Müntehabatı Tercümanı Hakikat** adı altında yayınlanan haftalık derginin bir yıllığında (1883/4) bulunan bilim ve teknoloji yazılarının listesini vermeyi yararlı gördük:

- İskender'in mektubu - Felsefe-i ilm-i hayat - İkizler - İlm-i hayvanattan deniz melik ve melikesi – Kokulu yumurtalar – Arkeoloji - En müfid diş tozu (Carbonate de chaux) – Tarih-i tebessüm ve kahkaha - Ömrün uzunluğu – Emziklerin içinde sütün bozulması – Keyif vericiler ve sağlığın korunması – Tarih-i Kıptiyan – Nebat özlerinin yararı – Lahananın yararları - İcaz-ı Kur'an – Sanayi yumurtaları – Şimendiferle sefain nakli – Kutup ve okyanus keşifleri – Hint ve Çin'de manda avı – Metanet-i tabiiye ve kudret-i tahribiye – Kanın yeni bir kullanım yeri – Ne vaziyette yatmalı – Hayvanların fiziki güçleri – Deniz tutmasının tedavisi – Colbert yahut bir devletin mali meselelerinin halli – Bir hekimin aletleri – Çiftçilere müjde haşarat-ı muzırranın helakı - Çiftçilik: Bereket yerde midir, gökte midir? – Hintte çocuk terbiyesi – Çin ve Hind-i Çin'de balık. – Mesele-yi fiziyolojikiye: mahfuzat-ı zihniyenin intikalatı – Zeka-yı hayvanat – Kuduz illeti – Sineklerin lisanı – Jan Jak Russo ve ahlâk – Yoğurt – Kuşpalazı – Kutb-ı şimali – Kurbağaların faydası – Avrupa'da kümes fenninin ilerlemesi – Kolera ve kediler – Acaib-i kimyeviye – Üzüntü sari midir? – Feza-yı gayrı mütenahi (Feza sonsuz mudur tartışması)

Böylesine çeşitli ve toplumumuzda henüz bilinmeyen konuların aktarılabilmesi için tabii ki batılı kaynaklardan başkası mevcut değildi. Bunun bilincinde olarak Ahmed Midhat toplumumuzun geri kalmışlığının sebebini ciddi bilim kitaplarının bulunmamasına bağlar. Alet ve makinelerin yani teknolojilerin anlaşılmasının kitaptan sağlanacağını anımsatır. Avrupa'yı çeşitli gezilerinde gördüğü kitaplıklardan, buralardaki milyonlarca kitaptan, özellikle hem bilim adamları hem de halka yönelik bilim eserlerinin bolluğundan hayranlıkla bahseder. Bilim ve teknolojilerin tarihsel evriminin en son bilgilerle bağlarının ortaya konmasına bilhassa önem veriyor. Bu eserlerin en az bilgili kişilerin bile en ağır konuları kolayca anlayacağı nitelikte olduğuna işaretle *'Bir kimsenin iki saatçik okuma ile cahili olduğu bir konunun alimi olabileceğini'* bile iddiadan geri kalmıyor.

Yazarımızın hedefi tabii ki uzman bilim adamına hitap etmek değildi. Hem bilime ve teknolojilere yabancı olanlardaki inceleme korkusunu alt etmeye, hem de halk için kolay anlaşılır eserler yazılmasını teşvik etmeye çalışıyordu. Hâlâ dışardan gelen bilgi ve araçları *'Gâvur icadı'* diye dışlayan bir kesimin çoğunlukta olduğu bir toplumu yönlendirmek için en uygun yöntem buydu. Merak uyandırmak, dürtmek ve gerekirse abartmak. *Acaib-i Âlem* isimli eserinde bunu açıkça ifade eder:

> *"Ey akıllı insan! Bir coğrafya haritasına ibret-i nazar ile hiç bakmıyor musun? Dünya yalnız senin bulunduğun noktadan mı ibaret? daha bu kadar karalar ve denizler var... Halbuki senin yaradılışın araştırmacılığa o kadar eğilimlidir ki, yolda giderken herkes bir tarafa baksa ve o baktıkları tarafta hiç bir şey görünmese sen dahi, mevcut olmayan şeyi görmek için yolundan kalarak durup bakarsın ... Ya cihanın diğer tarafları senin yaradılışını neden gıcıklamıyor?"*

1301 (1883/4) tarihli **Müntehabatı Tercüman-ı Hakikat**'te *'Fenniye'* başlığı? altında, bizde eksik olan bu merak ve çalışma azminin sürekli ilerlemeyi nasıl sağladığını da anlatmaktadır:

> *"İlerlemiş (müterakki) millet ve devletlerin ... hergün ve belki her saat bir başka surette ortaya çıkmakta olan fenni ve sınai ilerlemelerinin şu eriştiği mükemmeliyet derecesiyle yetinmeyerek yararlanma alanına yeniden yeniye bir takım buluşlar ve yeni keşifler getirmekten geri kalmadıkları ve ilerleme yolunda birbirini fersah fersah geçmek için adeta birbirini çiğneyerek koşuşmaya sarf-ı mesai eyledikleri malumdur. Bu cihanın takdirini toplayan yarışma uğrunda milyonlar feda etmeyi övgü ve şeref vesilesi ad eden milletler ve devletler akla ve zihne hayret verici buluşlar ve araştırmalar (yapmaktadırlar)"*

İşlediği konuların zenginliği sebebiyle Ahmed Midhat'a ansiklopedist sıfatını yakıştıranlar da görülmüştür.

Bunları yaparken çok dikkat ettiği üç husus özelliğini oluşturur:

- İslam'ın ve Türk toplumunun geçmişine yönelik savunmacı üslup,
- Döneminin Osmanlı toplumuna eleştiri yöneltmesi,
- Avrupa'nın üstünlüğünü sağlayan müsbet ilimlerin geçerliliğini tartışılmaz sayması.

Bir yandan dine tam bağlı görünürken, diğer yandan Tanzimatı ve Avrupa'dan alıntıları hâlâ gâvur icadı sayan bir ortamda ilimlere böyle bağlılık göstererek yayın yapabilmesi, kabul gerekir ki Sultan Abdülhamit'in aynı görüşte olması sayesinde gerçekleştirebilmiştir. İşi öylesine ileri götürmüştü ki, yakın dostu olan ilk Türk Pozitivisti olan **Beşir Fuad**'ın intihar edip bunun etkisini kendinden geçinceye kadar kaydetme olayını gazetesinde tefrika etmeye bile girişmişti. Abdülhamit sansürü ancak bu noktada müdahale edip diziyi durdurmuştur.

İslam âleminin yüzde 90'nının Avrupa devletlerinin sömürgesi haline geldiği bir ortamda hâlâ bütün dünyanın Müslümanlaşacağı inancıyla avunanlara karşı **"Avrupa'da Bir Cevelân?"** kitabında *"Ulumda, fünunda ve bunların uygulama alanı olan sanayide ne kadar söz sahibi olabilirsek, cihana hâkimiyet ve kâinatı ele geçirme yolundaki kudretimiz dahi o kadar artar"* demekten çekinmemiştir.

İsviçre'de saatçilerin makine bilgisi kadar fizik ve kimyada bildiklerini şaşkınlıkla fark edince kaydetmekten kendisini alamaz: *'Aman yarabbi!.. Bir saatçide görülen ilimden nasibin böyle aklı hayretlerde bırakacak derecede olması, şu memleketlerdeki maddi terakkiyatın derecesinin ne kadar yüksek olduğunu ne şaşırtıcı bir surette gösteriyor'.*

Böylece Tanzimat'la başlatılmış olan çağdaşlaşma girişiminin önemli bir aşamasına varılmış oluyordu. Bir yanda Avrupa'nın bilim alanında – maddi alanda- gerçekleştirdiklerini hiç tartışmadan alma yanlıları vardı. Bunların karşısında da *"fennine evet, ahlakına hayır"* diyenler. Her iki grubun da doğrudan bilim adamı olmadığını, düşünürler, fikir adamları, açıkça gazete yazarları olduklarını unutmamak gerekiyor. Topluma dünyadaki yeni yerini günlük gazete sütunlarından anlatıyorlardı.

Başını **Beşir Fuad**'ın çektiği ilk grup karşıtlarını hayalci şairler sayıyor ve *"şairler fennin can düşmanıdır"* diye yükleniyorlardı. *"Fennine evet, ahlakına hayır"*cılar içinse onlar *"Volterci = Dinsiz"*den başka bir şey değildi. *"Avrupa uygarlığından ne kadar alınmalı"* konulu bu tartışma sonunda, Yıldız sarayı'nın müdahalesiyle engellendi. Ancak gazete kültürünün topluma gerekli ivmeyi kazandırdığını da kabul gerekir. Öyle ki, fen ve bilim konularının da sadeleştirerek yansıtan **Servet-i Fünûn**, Tevfik Fikret'in yönetiminde aşırılaşmış gibi görününce Ahmet Midhat onu ve

arkadaşlarını *"Dekadanlar"* diye nitelemekten çekinmemiştir. Bu Fransızca sözcük *"gerileyici"* anlamına geliyordu ve Fransa'da yeni belirmiş Sembolist şairlere yakıştırılmıştı. A. Midhat sonradan bu benzetmesini geri alır, ama Tevfik Fikret'in başlattığı *Edebiyat-ı Cedide* hareketi durdurulur.

Sansürcü katılığına karşılık 33 yıl süren Abdülhamit Saltanatı bilim alanında uzman kadroların yetişmesine katkıda bulunmuştur. 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla bu uzmanlar daha rahat yayın yapma olanağını buldular. Bir yandan da basının çılgınca bir siyasi tartışma ortamına yönelmesi gazetelerin bilim konularındaki yayımlarını çok gerilere itti. Bu ortam onbeş yıl kadar sürecek ve ancak Cumhuriyet'in ilanından sonra durulacaktır.

KAYNAKÇA:

Budak, Ali , Münif Paşa, Kitabevi İstanbul 2004

Işıl, Yeşim, "Mecmua-i Fünûn'da Bilimsel zihniyet", Tarih ve Toplum no.46 Ekim 1987, s.45-48

Işın, Ekrem, "Osmanlı Bilim tarihi; Münif Paşa ve Mecmua-i Fünun", Tarih ve Toplum no.11 Kasım 1984, s.61-66

Koloğlu, Orhan, Halka Doğru Bilim – Türkiye'de Bilim Gazeteciliği, Türk Bilim Tarihi Kurumu, İstanbul, 1997

Koloğlu, Orhan: "Süreli Yayınların Bilim Fikri ve Kurumların Oluşmasına Katkısı" Osmanlı ilmi ve Mesleki Cemiyetleri 1: Türk Bilim Tarihi Sempozyumu 3-5 Nisan 1987, Bildirisi,

MİZAH VE KARİKATÜR
EN YOĞUN ELEŞTİRİ ARACI

Bu bölümde mizah dergilerini değil, sadece karikatür sanatını ele almamız, Osmanlı döneminin Birinci Meşrutiyet'ten önceki mizah dergilerinin aslında çok ciddi siyasal makaleler içermelerindendir. Karikatür gerek çizim ve gerekse bunların klişeleştirilmesi açısından özel bir çalışma gerektiriyordu. Mizah dergilerinde çıkan siyasal içerikli yazılar diğer eserimizde yansıtılmıştır.

İslam dininin resme ve puta tapmayı engellemiş olmasının etkisiyle çizim sanatları özel bir gelişme göstermiştir. Hat sanatının yanı sıra resim alanında minyatür çizimi gelişmiştir. Buna karşılık **Nasrettin Hoca** gibi bir mizah dehasına ve sayısız heccava (hiciv ustası) sahip olduğumuz halde bizde ve bütün Doğu toplumlarında mizahı çizgi ile sunma yani karikatür sanatı gelişmemiştir.

Esasen Batı dünyasında da karikatüre yöneliş Kilise etkisinin zayıflamasından sonra 16.yüzyıldan itibaren yavaş yavaş başlamıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra bir sanat haline gelmeye yönelmiş, 19. yüzyılda ise karikatür ağırlıklı dergilerin de belirmesi ile toplumların vazgeçilmez unsuru olmuştur.

İlk karikatürcülerimiz 1850'li yıllarda Ermeniler arasından çıkmıştır. Kendi yayınlarında – ki pek çoğu Ermeni harfleriyle Türkçedir - bu mesleği başlatmışlardır. İlk mizah dergisini **Hovsep Vartanyan** 1852'de başlattı. 1856'da **Meğu** adıyla bir ikincisi çıkmışsa da ömrü kısa olmuştur. Asıl canlanma Yeni Osmanlı siyasi muhalefetinin önde gelenlerinin Avrupa'ya kaçmalarından sonra başlar. **Arif Arifaki**'nin "İstanbul" gazetesinde ilk karikatür 1867'de yer almıştır. 1870'den önce **Terakki** sonrada **Diyojen** belirir. 1878'de sultan Abdülhamit'in mizahı yasaklama dönemi başlayıncaya kadar 18 karikatürlü derginin çıkarılması bu alanda büyük bir patlama olduğunu kanıtlar. Bunların içinde etkili olanları **Çıngıraklı Tatar, Hayal, Tiyatro, Latife ve Çaylak**'tır. Yayıncıları arasında Ermeni **Arap Baronyan** ile **Zakarya Beykozluyan**, Rum **Teodor Kasap** ve Türk **Mehmet (Çaylak) Tevfik** dikkati çeker.

Karikatürlerinde imzaları bulunanlar arasında **Opçanadassis, Nişan Berberyan, Ali Fuad Bey, Rıza, Benatranos** gibi isimlere rastlanıyor. Bu

noktada, Ermeni, Rum ayırımının ulusçu bir nitelik taşımadığına özellikle dikkati çekmek gerekir. Fransız tarihçi **François Georgeon**'un da belirttiği gibi bu yayıncıları ve çizgileri tam bir Osmanlı kimliği taşıyorlardı. İlk Türk isimli Ali Fuad Bey'in de aslında İsveç kökenli olduğu İslamı kabul ederek devlet hizmetine girdiği biliniyor. 1869'da Basiret'te muhabir olarak basın hayatına başlamış, 1874'de Letaifi Asar'da ismi derginin **"musavviri"** yani resimcisi diye geçmiştir. Kahkaha ve Çaylak dergilerine çok katkıda bulunmuştur. Abdülhamit mizahı yasaklattığı dönemde onu hariciye nezareti kadrosunda bir göreve atamıştır. Bu sürede *"Ah bir matbuat hürriyeti gelse de Karagöz adıyla bir dergi çıkarsam"* diye yakınacak kadar bu sanata bağlıydı.

Abdülhamit'ten önce de karikatür alanında bir sansür bulunduğunu **Hayal Dergisi'**nin 1875 yılında bir sayfasında yayınladığı yazı kanıtlar. Okuyucunun dikkatini çekmek için yan konmuş olan bu yazının sonuna satırlarca noktalar da eklenmiştir:

> *"Biz buraya bir vakit resim korduk. O da hayli masrafa muhtaç idi. Şimdi o usul battal oldu. Fena olmadı. Çünkü masraf yanımıza kâr kaldı. O vakitten yapılmış iki, üç resmimiz var ama, hâlâ ruhsatını alamadık, alırsak koruz. Korsak görürsünüz. Görürseniz memnun olursunuz. Memnun olursanız Hayal'i bir daha alırsınız. Hayal'i bir daha alırsanız mütelezziz (çok keyifli) olursunuz… Artık öte yanını siz anlayıveriniz. İşte biz bu kadar yazdık, burasını doldurduk. Biraz boş bırakılırsa, o da sizin kabahatiniz. Evvel düşünmeli idiniz de bir varaka yazub göndermeli idiniz…."*

Matbuat Dairesi de 13.Ocak.1876'da yayınladığı bir bildiride karikatür konusunda da ön sansürlü bir uygulamaya geçildiğini açıklıyordu:

> *"Mizah dergileri zaman zaman hükümetin politikasına, dinlere, bireylerin onuruna ve çoğu zamanda kamu ahlakına saldıran çizimler yayınlıyorlar. Hangi sınıfa dahil olursa olsun gazetelerin görevi kamunun hayrına hizmet vermek olduğundan ve de Osmanlı hükümeti, eğlendirici bir şekilde bu görevi yerine getirmek durumunda olan mizah yayınlarının kafaları karıştırmasına ve kamu ahlakını lekelemelerini asla hoş karşılamayacağından, kararlaştırmıştır ki, Mizah yazarlarının yayıncıları bundan böyle, çizimleri altına koyacakları açıklamalarla birlikte Matbuat Dairesi'ne vereceklerdir, orada tetkik edildikten sonra izni resmin yanına kaydedilerek çizim iade edilecektir. Bu izni olmadan çizim yayınlamak mizah dergilerine kesin olarak yasaklanmıştır."*

İlk kadın çizimlerinden

K-1: - Kokana bu bohçaları biz götürek …
(Tiyatro 1874)

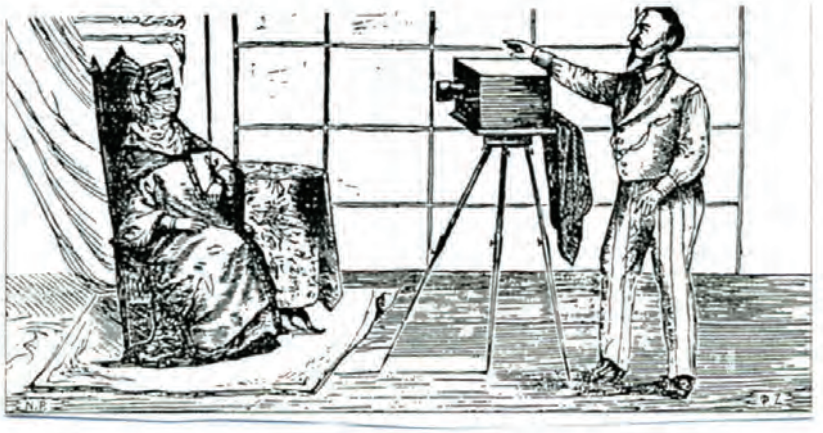

K-2: - Aman usta dikkat et, iyi benzesin
(Hayal 1874)

K-3: Hani ya iki yüz? Hiç yok
(Hayal 1876) Sadrazamlığa getirildiğinde büyük umutlar bağlanan Mahmut Nedim Paşa daha da baskıcı çıkınca iktidardan düşüşünde böyle tanıtılmıştır. O zamanın koşullarında büyük cesaret isteyen bir adımdır.

Vartanyan'ın paşa rütbesini alıp devletin üst makamlarında görev yaptığı bilinir.

Karagöz'e "Kanun dairesinde serbesti" dedirten karikatürü yüzünden hapse mahkum olunca yurtdışına kaçan **Teodor Kasap**'ın da daha sonra Abdülhamit'in Saray kütüphanesinde görevli olarak yaşamayı tamamladığı, ama karikatür alanına dönmesine izin verilmediği unutulmamalıdır.

İlk kişisel eleştirileri karikatürcülerin birbirlerine yönelttikleri dikkati çeker. Daha sonra Birinci meşruriyetin ilanıyla başlayan basın özgürlüğü döneminde siyaset de gündeme gelir.

1878'e kadarki diğer ana temaları şöyle sıralayabiliriz:

- Kadın Konusu: Toplumun yaşamınını giderek daha çok etkileyen Pera'lı kadına yönelik çizimler. Avrupa modeli giysinin yanı sıra, Avrupa örnekli sosyal yaşam da konu yapılmıştır.

- Çağdaşlaşma Konusu: Sivilizasyon adı altında yeni yapılanmanın çarpıklarının belirtilmesi.

- İstanbul belediye hizmetleri: Sokakların pisliği, çamurluluğu, vapur hatlarının yavaşlığı.

- Gündelik yaşamdan: içki, pahalılık, posta hizmetlerinin yavaşlığı

- Borsa karmaşası: 1875'de Osmanlı Devleti'nin iflasını ilan edişine varışı ve sonrasına ait

- Meşrutiyetin ilanı: özgürlüklerin gelişi, Avrupa'nın buna karşı çıkışına eleştiri

- 1877-78 Savaşı: zafer umuduyla başlayan Rus Harbinin ilk yılında düşmanı küçümseyen çizimler.

Basına yöneltilen eleştiriler – ki daha çok özeleştiri demek uygun olur – hayli yoğundur. Gazeteleri, dergileri yetersiz bulma, okunmaya değer saymama konusunda ilk eleştirilere hemen rastlıyoruz. Hayal'de, Latife'de "kiloyla satılmaya lâyık gazetelere" ait hayli çizim var. Hayal beğenmediği yayınları *"kokmuş ciğere benzetmekten"*, yarı resmi la Turquie gazetesini bile "hâlâ alan var mı?" diyerek eleştirmekten çekinmiyor. Basını uçan eşek'e benzeten meclis erkanını bile alaya almaktan geri kalmamış. Meddah'ın da, *"çok kitabı olduğu halde yazma yeteneği kalmayan kişiyi"* açıkça yerdiği görülüyor.

İstanbul'da çıkan İngilizce Levant Times da **Hayal**'den payını alıyor. Aldığı mali desteğin etkisiyle 1876 ayaklanmasında Bulgarları destekleyen bu yayını sırtlarına yelken takılmış koyunları güden bir çoban olarak temsil etmiş.

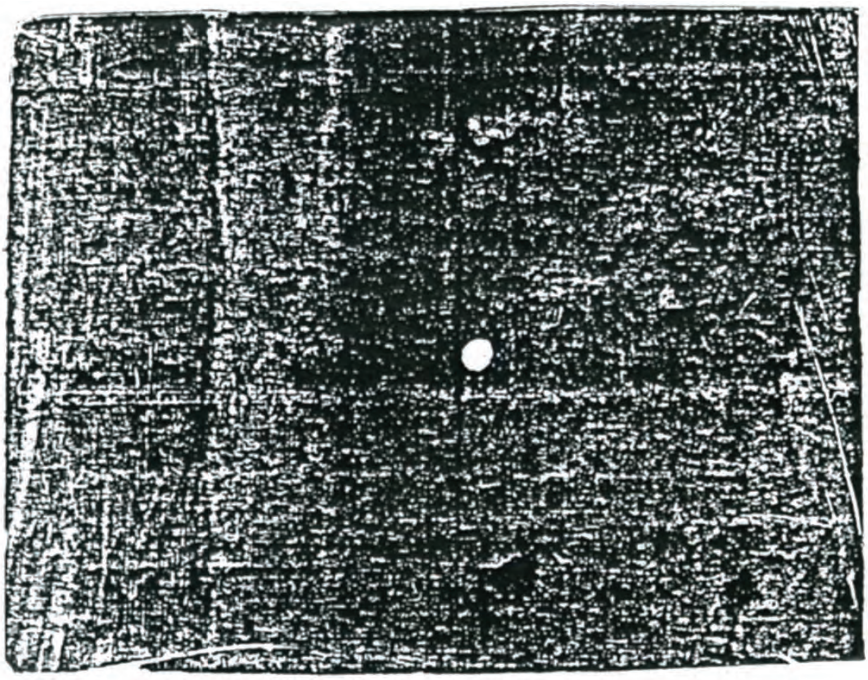

— رخصت الميليرايسه‌ك كله‌جك نسخه‌يه اوبر طرفنى باصارز •

K-4: Ruhsat alabilirsek, gelecek nüshaya öbür tarafını basarız (Hayal 1877) yayınlanacak karikatür sansürün onayına takılınca tepki böyle gösteriliyor.

K-5: - Nedir bu hal Karagöz?
- Kanun dairesinde serbesti, Hacivat!
(Hayal 1877) Osmanlı Meclisi'nde basın özgürlüğünün kısıtlanması yolunda görüşler belirtilince, Meşrutiyet'le kazanılan hakların tehlikeye girmekte olduğu bu karikatürle yansıtılmıştır. Türk karikatürlerinden Avrupa yayınlarında (Fransa'nın Illustration dergisi) ilk yer alan çizim olmuştur. Bu karikatür üzerine derginin sahibi Teodor Kasap hapse mankum edilmiş, o da Avrupa'ya kaçmak zorunda kalmıştır.

K-6: - Hoşt be! Lâkin bu sıcakta bunlar da koktu kaldı. Bundan başka da müşteri yok! Bunun da parası yok. (Hayal, 1874) Basında özeleştiri: Köpeğe lâyık görülen yayınlar, Şark, Neologos, Terakki, Mecmua-i Maarif, Levant Times, Basiret'dir.

K-7: İnanmak istemeyenler inanmayabilir
(Hayal, 1877) Osmanlı Meclisi Mebusanı'nda ilk tartışmalar döneminde, konuşmaların gazetelere yansımasındaki farklılıkların eleştirisi.

Sultan Abdülhamit'in meclisi dağıtması ve Rusya karşısında yenilginin İstanbul'un bile işgaline sebep olması, mizah yayınlarının sonunu getirdi. Esasen şehzadeliği zamanından beri mizahı sevmediği, burnunun iriliği sebebiyle karikatüre karşı olduğunu ileri sürülen Abdülhamit fırsatı hemen kullandı. Tam 30 yıl boyunca ülkede, siyasi olmayan kültürel yayınlar büyük bir ivme kazanırken mizah yayınına hiç izin verilmemiştir. Övgücü karikatür düşünülemeyeceği cihetle kaçınılmaz olan, ama Abdülhamit'e en çok zarar getiren bu uygulama olmuştur. Buna karşılık Jöntürk kadrolarınca – ki aralarında Ali Fuad Bey de vardır - yurtdışında çıkarılan **Tokmak, Beberuhi, Daoul, Şurayı Ümmet** gibi yayınlarda Abdülhamit'in şahsı ve rejimi en sert dille sürekli eleştirilmiştir. Bunların Avrupa basınında çılgın bir düzeye varan Abdülhamit çizimlerine – karikatür kadar, haremde kadınlar arasında türü yaşam kompozisyonlarına da – ilham kaynağı oldukları anlaşılıyor.

K-8: 1890'larda İsviçre'de çıkarılan Tokmak dergisinin kapağında Abdülhamit

K-9: Çalkala sevdiceğim, çal güzelim çal
(Daoul)

MİZAHIN VE KARİKATÜRÜN TANIMLANMASI

Abdülhamit özgürce tartışan bir basına izin vermemiş ama genel kültür konularını yayan gazetelere de desteğini eksik etmemiştir. Buna karşılık kesin izin vermediği yayınlar mizah dergileri olmuştur. Bu yüzden onun döneminde karikatürcüler ancak ülke dışında ürün verebilmişlerdir. Gerek Avrupalıların gerekse yurt dışında Türk çizerlerin ısrarla sultanı aşağılayan karikatürler yapmaları yüzünden bu alandaki sansür en şiddetli olmuştur. Dolayısıyla İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte en büyük patlama yapan basın dallarından biri de mizah yayınlarıdır. **Turgut Çeviker** araştırması sonucunda 1908–1918 arasında 92 mizah dergisi çıktığını saptamıştır. Bunlara 5 Ermenice dergiyi de eklemek gerekir.

O zamana kadar ülke içinde karikatürlerde padişahtan, sadrazamdan daha aşağı makamdaki yöneticilere kadar kimsenin hedef alınmamışken, artık bunların hepsi konu edinilebiliyordu. Bu sebeptendir ki mizah dergilerinin kitleler üzerindeki etkisi, bazen gazete makalelerinden de fazla olmuştur.

İlk sayısı 1910 yılının Ocak ayında çıkan **Eşek** dergisinin kendini anlatan *"İfademiz Yahut İlk Anırtı"* başlıklı yazısında hedef şöyle anlatılıyor:

"Gayet açık fikirli bir zat bir gün bir arkadaşına demiş ki:
— Yahu, bir oğlum doğarsa ismini eşek koyacağım.
— Arkadaşı da cevap olarak "Tuhaf... Dünyada bu kadar isim varken eşek ismine ne lüzum var demiş.O zat da cevap vermiş:
— Evet lüzum var. Çünkü bu memlekette büyük adam olmak için eşek olmaktan başka çare yok... Bizim memleketimizde de ilgi görmesi arzu olunan bir gazete ancak eşekçe bir gazete olabilir. Vatandaşlarımız ancak buna ilgi gösterirler. Bununla birlikte biz gazetemizin ismini eşek koymakta pek haklıyız, Hem:
Öyle bir eşek ki üstündeki çift okutan işaretin aleti tımara benzer pek çok bilmeyeni var. Eşek, uslu ve herkesin işine en çok yarayan yararlı bir hayvandır. Bu mahluku herkes sever. İnanmayan on para verip denesin:
Bağa girmek hoşsa da amması var
Bir at ister, at ise ister kepek
En iyisi almalı on paraya
Cinsi âlâ Merzifoni bir eşek...
Herhalde halkımız daha bu kadar hoş bir gazete görmemişlerdir; tabii biz-

den çok memnun olacaklar... Malum ya, eşek'in görevi, eşeklik etmektir. Eşeklerimle, eşekliklerimle mutluyum, sözünü söyleyen şair ne kadar özü doğru bir adammış. Her ne ise, Eşek çalışacaktır ve diğer gazete kardeşleri!... Kendini iltifatlara mazhar eyleyeceklerdir… Allah başarılı kılsın. Amin!..."

1908 Ağustos'unda **Zuhuri** dergisinden:

"Mizah, bazılarının anladığı gibi sırf bir eğlenceden yani taklitlerle, iilanlârla halkı güldürmekten ibaret değildir. Bu olsa olsa soytarılık, maskaralık olur. Mizah, amaç ve gizli nükteye dayanarak ciddi şaka, gerçeği düş biçiminde veya ters biçimlere koyarak şakaya özgü dil ile yansıtmaktır."

1910 yılının Aralık'ında **Malum** adlı mizah dergisinden:

"Her medeni memlekette mizah gazetelerinin büyük bir önemi vardır. Bunlar gürültü-patırtı, siyaset ve memleket sorunlarıyla yorulan kafaları biraz dinlendirir. İnsanlığın yaşadığı olayları, düşünceleri açacak biçimde değiştirirler ki amaç halkı güldürerek ciddiyetle anlayamadıkları sorunları izah etmektir. Bunun içindir ki, hükümete karşı olan bir mizah gazetesinin önemi ciddi bir gazeteninkinden daha yüksektir. Çünkü insan, gülerek ve severek okuduğu bir düşünceye çabuk kanar ve bundan dolayı kamuoyu üzerinde mizahi dergilerin etkisi daha fazladır."

Hokkabaz dergisi de 1908 Eylülündeki birinci sayısında mizah dergilerinin çeşitli Osmanlı cemaatleri arasında dostluk bağlarını güçlendirebileceğini ileri sürer. **Cenab Şehabeddin** 1911'de çıkan ve eski makalelerini içeren *Evrakı Eyyam* kitabında *"Felsefe-i Mizah"* başlığı altında konuya ayrıntılı bir şekilde eğilir:

"Mizah gazetelerinin zan ve tahmin olunduğundan pek ziyade mühim bir vazifesi vardır: haddini bildirme (tedib) ve uyarma. Ve bu vazifesini sopa ile, yumrukla, terbiye dışı araçlarla değil, ustura gibi kesici nüktelerle, şeytan tuzu gibi biraz yakan, biraz kaşındıran, hafifçe öfkelendiren zarafetlerle yerine getirir. Mizah gazetesinin her cümlesi bir gafilin burnuna yönelen bir fiske olmalıdır.

Mizahnüvis'in (Mizah yazarının) gözü daima bir eleştiri merceğine yapışık, hiç aralıksız toplum çevresini teftiş ve gözleyecek; çevresindekilerin

pürüzlerini, aksayan aksamını, muvazenesiz davranışlarını görecek; şuh ve şen bir açık ifade içinde okuyucularına aktaracak; yanlışlık taraftarlarını vasıtalı olarak vaziyet düzeltmesine davet eyliyecek. Bazı davranışlarımız vardır ki adaletin müdahalesinin dışında kalır, kanunen hiçbir cezayı gerektirmez: Örneğin yalan, gurur, riya gibi resmi cezası olmamakla beraber bunların ortadan kaldırılması gereken kötülükler olduğunu hiç kimse inkar edemez. İşte mizah gazetesi bu kusurlara karşı kurulmuş bir darağacıdır. Bunlara kalkışanları mizahçıların kalem ve fırçaları teşhir eder ve genel kahkahayı kırbaçlar, zira mesela tekzip edemeyeceğimiz bir yalancıya karşı -hiç şüphe yoktur ki- tebessüm bir çimdik, gülmek bir tokattır.

Etrafımızdaki toplumun hepimizden bazı istekleri vardır: Evvela ister ki dikkatli bulunalım! Dalgın olmayalım. Çünkü dalgınlığın çevremizdekilere zararı dokunabilir. Komşu toplumun arzusuna aykırı olarak kendi içine gömülenler aşağılanma hedefi olurlar, kahkaha ile cezalanırlar. Gökdeki bir yıldızın seyrine dalıp da kuyuya yuvarlanan Donkişot'a elbette herkes güler. Bir hayale dalmış olmaktan dolayı bir belaya çatan bir zavallıya şüphesiz acıyandan ziyade gülen bulunacaktır. Mizah gazeteleri büyük dalgınları dürter; Efendi kendine gel! der. Çoğunlukla varır; uyarır; Bazen yuvarlar. Fakat bundan dolayı düşürenin kuvvetini değil, düşenin zaafını eleştirmeliyiz. Zira toplumun isteklerinden biri de dengedir.

Umumun görüşü ister ki manen ve maddeten dengeli olalım. Hele bir omuzumuz bir az çıksın, bir kolumuz biraz düşsün, ağzımızı biraz haddinden açık tutalım: derhal etrafın tebessümü, hafifletilmesi önlenemez bir ceza olarak karşımıza çıkar. Bu cihetle hayatta düşmemek çaresini aramalı: Düşenin dostu olmaz, derler; temin ederim ki alay edeni pek çok olur. Ne hacet! Darbe-i inkılabın tesirine dayanamayarak muvazenelerini kaybedenlerin etrafında kopan hayahayı (=yas tutan kişinin feryadı) tehkumi (görünüşte ciddi gerçekte eğlenir şekilde alaya alma) dinleyiniz!.. Genel denge rolörlüğü de (rolcülüğü) mizah yayınlarına verilmiş görevlerdendir: Bu görevi yapmak için kâh birini ağzını kapamağa, kâh diğerini başını önüne eğmeğe davet ederler!

Düşmemek için pek dik yürümek de çevredeki fikirlere yumuşak gelmez. O da gülünç olur. Alemin istediği şudur ki az çok kendisine benzeyelim. Hepsinin burnu akar bir dernek tasavvur ediniz: şüphe yok ki aralarına giren burnu kuruyu nezleli ad edeceklerdir! Hiç kimseye benzememek cezayı gerektirir. Sözlerimizde, kıyafetlerimizde, tavırlarımızda herkesten bütün bütün ayrılmaya gelmez: gülerler!

Kahkaha adliye cezalarından daha etkilidir. Gülünç olmak korkusu ne kadar fenalıkların önünü almış, ne kadar çirkinlikleri cereyanından önce engellemiştir! Zeka sahibi kimseler şüphesiz etrafın kahkahasından korktukları derecede Zaptiye Nazırından korkmazlar. Bu cihetle arzulanan koşullar içeren bir mizah dergisi ahlak yayınlarından daha çok ahlakın pekiştirilmesine yardımcıdır: Şeyh Sadi'nin tavsiyesi uyarınca fenalığı aşağılama meydanına atarak iyiliği yansıtır. Çok kere düşmek üzere olanların dengesini kazanmasına sebep olur.

Mizah gazetelerinden merhamet değil, hakikat beklemeliyiz. Mizah yazarı hiç bir zaman hastalık tutkununa acımaz, hele manevi teşhirden hastalık teşhirinden biraz zalimane bir zevk bile alır. Kamburu, şaşıyı ona teslim ediniz. İnsafsızca hırpalayacaktır. Köre 'Nuru aynim (=gözümün nuru) görüşemiyoruz' dedirtir. Şaşıya 'Benim şehla olduğum belli mi' diye sordurur! Dimağ hastalıklarına uğrayanları hiç af etmez.

Yararsız dileklerimizi üçe ayırmalıdır: Birincisi cemiyetin huzurunu bozan veya hayatını tehdit edenlerdir ki bunların cezalandırılması kanuna aittir. İkincisi failin şahsına zararlı olanlardır ki bunları çeşitli hastalıklarla zaruret acıları cezalandırır. Üçüncüsü açıkça ne topluma ne de failin şahsına muzır görünmez, fakat cemiyetin tabii yeteneğine muhalif gelir. Bundan dolayı cemiyete sevimsiz görünür, herkes o tür davranışların def edilmesi taraftarı olur; işte bunların cezalandırılmasının düzenlenmesi de mizah basınına düşer.

Mizahnüvis gayet akıcı ve gizli kusurlara varıncaya kadar etrafın bütün münasebetsizliklerini yakalayarak pertavsız altına alır, hiçbir nazardan gizli kalamayacak derecede büyüttükten sonra saha-i matbuata atar: bu kalem ile veya fırça ile yapılmış bir karikatürdür. Makbul olabilmek için bir karikatür – zan ediyorum ki – şu koşullara sahip olmalıdır: Evvela bir karikatür bir fotoğraftan daha çok aslına benzemelidir; fotoğrafın gösterdiği maddi yapıya karikatür biraz da ruh benzerliği eklemelidir; modelin ruhundan biraz şey çıkarıp cisminin üstüne koymalı, dimağ ve kalp hayatından bir dilimine bir geçerli varlık vermeli, harici makinenin içerisi bir zembereğini göstermelidir. Aslına benzer olmayan karikatürler yakışıksız iftiralar gibi redde layık olurlar.

Gerek bir cümle ve gerek bir resim halinde olsun karikatürün görevi haddini bildirme olduğuna göre özellikle edebe terbiyeye aykırı olmasına izin verilemez. Bizim mizah gazetelerini az çok Abdürrezzak'ın hande-hane'i

Osmanisine benzetmek zorunlu idi: bizi güldürmek için pek ince nükteler yetişmez; tuzluca, dokunaklıca imalı sözler, Hasan veya Şevki Efendi'nin terbiyeye pek kulak asmaksızın sahneye yuvarladıkları kinayeler gibi baharlı lakırdıları lazımdır. Mizahi yayınlarımız hele ilk nüshalarında imalı keyif verici imalardan çirkin terbiye dışı kullanımlara - Kum dökülmüş bir yolda yürürcesine - büyük bir kolaylıkla geçiveriyorlardı. Galiba vazifelerini anlamamazlıktan geldiler. İstediler ki her sözleri bir güldürücü olsun, okuyucuları mutlaka güldürsünler. Evet, mizah dergilerine güldürmek yaraşır, fakat fesada uğratmak için değil ıslah için güldürmek, gülerken okuyucu yelkeni gevşetmek değil, redingotunun götünü iliklemek ihtiyacını his etmeli, kendini toplamalı, bir kusurunu düzeltmeli. Mesela ihtiyar bir hanımın mazisine şüphe lekesi düşürebilecek bir söz pek güldürücü de olsa vazifesini hakkıyla takdir eden bir mizah gazetesinde yer bulamaz ve bulamamalıdır. Özellikle ki böyle adaba aykırı imalı sözler daima incelikten yoksundur; kırar, düzletmez. Mizah gazeteleri ise her şeyden önce zarafeti hedef almış olmalıdırlar, her zaman sakal sıçratan kaba tuhaflığı bıyık altı bir gülümseme doğuran zarif ve hafif nükteye feda etmeleri lazım gelir.

Güldürmek için terbiye hududu zaruri değildir. Mizaha yetenekli olanlar bilhassa utanma çerçevesinden çıkmaksızın gülünecek şeyler keşfederler. Çevremizdeki şekillerde, tavırlarda, davranışlarda öyle gülünç fıkralar vardır ki hergün birkaç mizah belgesi toplamak için biraz dikkatli bakar olmak yeterlidir. Şekilde gariplik sonsuz bir güldürme kaynağıdır: anlamların çoğu bu cihetle gülünçdür. Dostlardan biri anlamdan bahsederken derdi ki: 'Moda, elbisemizin alaycı bir mimarıdır; Karagöz'ün deyimiyle kaderin aynasında ne görürse bize onu giydirmeğe çalışır. Bir moda gazetesine bakınız: bir örnek ötekinin hastası, bir evvelkinin sarhoşu, daha eskisinin çıldırmışıdır. Dantela köpürür, kordela kıvranır, şerit aşağı yukarı koşar, kumaş ezilir, bozulur, kıvranır, gerinir, buruşur kadın sevinir, Haçopulo (Bir kumaş tüccarı) sevinir; işte moda…

Dostumuzun bu hızlı bir üslupla tarif ettiği moda mizah yanlıları için geniş bir sermayedir. Öncelikle her moda gözümüz alışıncaya kadar az çok tuhaf görünür. Sonra, pek şişman, pek ihtiyar, pek çirkin bir adamda modaya şiddetle uygun bir kıyafet görünce gülmekten kendimizi alamayız, çünkü modanın bir özelliği de kişisel noksan ve esasını abartmak ve bu suretle adeta bir karikatürcü işi görmektir. Bundan başka bazı adamlar tabiatın bir karikatürüdürler: Burnun, kulakların, ayakların, abartmalı büyüklüğü mutlaka güldürür.

Belirgin düşünüp söyleme çarpıklıkları da mizah dergilerine zengin kaynak oluşturur! Örneğin gurur ruhun bir tür gülünç şişmanlığı değil midir? Yine mesela yalan bazı komik aktörlerin yüzlerini boyamalarına benzetilemez mi? Bunlardan başka modalarda da yok mudur? Mesela bir zamanlar Fransızca kelimelerle Türkçe söylemek ve bir zamanlar Dekadanlarla (Aşırı batılılaşma yanlıları) eğlenmek moda değil miydi? Bu günkü modada, fes yerine külah giyip vatanperverlikden bahis açmak değil midir?

Diğer cihetten davranışlar da şekil kadar zengin bir güldürme madenidir: Bir hükümdarın huzurunda onları fıkralarıyla eğlendirenlerin aldığı tavırları, o sahteliği, o dikliği, o hayat canlılığına aykırı durgunluğu ile pek gülünç bulmaz mıyız? Tavırlarda tuhaflık ya sürekli tekrarlamadan yahut da elastikiyeti hayatiyenin azalmak ve çoğalmak suretlerinden biriyle abartılmasından ileri gelir. Mesela hiç durmadan elini burnuna götüren bir adam ne kadar gülünç ise, baston gibi dik yürüyen veya Bâbıâli'nin devamlıları gibi eğri büğrü, eğik selam veren de o kadar gülünçtür. Ancak ahbaplık bunlardaki gülünçlüğü bize ılımlı gösterir.

Sonuç olarak biraz dikkat etmek zahmetine katlanan bir bakış için her taraf gülünçlük kaynağıdır. Mizahçılar yazarların konu bulmakta en az zorluk çekenleridir. Özellikle bizde."

Türk karikatürcülüğüne yeni bir dönem başlatan **Cem** diye ünlü **Mehmet Cemil Cem** çıkardığı yarı Türkçe yarı Fransızca **Cem/Djem** dergisinin 10.Aralık.1910 tarihli ilk sayısında karikatürü şöyle tanımlıyordu:

"Karikatür!.. Kapsamı geniş, büyük bir sözcük! Güldürmek için biraz yarı şaşı baktırılan bir göz, biraz büyütülen bir buruncuk, biraz sırıttırılan bir ağız, yanpiri çiziliveren bir çizgi, kimileyin bir kızgınlık yaratır. Güldürecekken kızdırır. Melek bir düşünceyi, ifrit bir düşmanlık biçimine sokar (...) Karikatür; nükte, anıştırma, ince söz gibi edebiyat sanatından sayılır. Bu kanıtlarla edep alanında, hem yalnız edep alanında uçması gerekir (...) Karikatür hiçbir zaman kötü düşünmez, hep tuhaf düşünür"

Kalem'in birinci sayısında (4 Eylül. 1908) imzasız,ama büyük olasılıkla yayıncı **Salah Cimcoz**'un kaleminden, karikatürün rolü ve niteliği konusunda bir makale bulunuyor, aynen aktarıyoruz.

"Karikatür, modelin özgün çizgileri tamam almakla beraber bazı kısımlarını - kişiliğindeki sadeliği korumak şartıyla - garib bir tarzda kalıba dök-

mektir. Yoksa altına yazılmış kelimeler olmasa ne olduğunu anlamakta en zeki bir adamı bile zorluğa sokan sokak sergilerindeki karikatürleri, basın özgürlüğüne iftira ve yalan olarak telakki ederiz.

Evet, basın serbesttir. Lakin genel ahlakı bozmamalı güzel milli zevki incitmemeli... Bu karmaşık siyasi hava içinde, henüz çocukluktan çıkmamış gençlerimizde kişisel saldırı kabalığından hoşlanacak ayağa düşürmeler vardır. Bunlardan kolleksiyon yapıyorlar. Evlerine götürüyorlar, hayatımızın kutsallığına kadar giren bu çirkin şeyler temiz ve halis bakışları lekelemekten kaçındığımız mini minilerle kadınlarımızın ellerine düşüyor, onların ince terbiye ve seçkin zarafetlerini yaralıyor.
Bunları yasaklayalım. Bu pek mümkündür.
Karikatür nedir?.. Anlayalım.

Sanatkârane olanlar- ki bizim demek istediğimiz asıl karikatürler – iki kısımdır. Biri, vücudumuzun çirkinlik ve sakatlığını göze çarpar bir garip açıklık ile resmeder. Bunlar güldürücü bir 'fantezi', kızgınlığı gerektirmeyen bir şaka hükmündedir. Diğeri, insanın ahlak ve ilişkileri ile manevi yönünü resimlendirir, işte bu zalimdir. Onda yakıcı bir alay etme, bir intikamcı hiciv vardır, Böylesine bir bakışta acı bir eleştiriyi umuma aşılayan şey – güzel olursa – ilelebed hafızanın sadık bir dostu kalacağından, resmettiği bir siyasi olayın, bir sosyal olayın, bir resmi kişinin ruhunun derinliklerinde sakladığı gizli şeyleri sunar, çirkin, zararlı, güzel ve yararlı her türlü evrelerini bir anda okutur olduğundan büyük bir menfaat sağlamış olur."

Bu yorumlar, otuz yıllık bir yasaklama dönemine rağmen mizah ve karikatür özleminin ne denli kökleşmiş olduğunu kanıtlamaktadır. Gerçekten bu sanat etkili patlamasını İkinci Meşrutiyet yıllarında yapar. Artık siyasetin her alanı da gündemindedir ama kabul gerekir ki en çok eleştiri yine basından basına yöneltilir.

ULUSLAR ARASI POLİTİKADA İLK TÜRK KARİKATÜRÜ

Kalem dergisini olaylara sadece mizahi açıdan yaklaşır sanmak hata olur. Yazılarında dikkati çekecek ciddi temalar işleniyordu. Özellikle, ilk sayılarında karikatürcülerin Fransız olmasının izlenen siyasi çizgiyi belirlediği hissediliyor. Kısa süre sonra **Cem**'in katılmasıyla yerli konular ağırlık kazanacaktır. Bu çerçevede, o yıllarda en büyük rakibi olarak Almanya'yı gören Fransızların Osmanlı basınında da bir anti-Almancı

kampanya başlatmayı planladıkları anlaşılıyor. Daha sonra basın yasası hazırlanırken yabancılarla ilgili bazı özel maddelerin metne konulmasında bu girişimin rol oynadığı anlaşılıyor. Kalem'in 15.Ekim.1908 tarihli 7. sayısında *"Haftalık Dedikodu"* başlığı altında yer alan yazı ve yanındaki karikatür bu olayı başlatmıştır:

"Yalnız dostluğundan mı?.. Her şeyinden şüphelenir idik... Hatta imparatorluğundan bile... Faydamıza tarafsız, zararımıza nasihatçı, kudretimize düşman, zaafımıza dost, malımıza haris, mülkümüze varis olan Almanya'nın gezginci imparatoru, ticari meselelerde adi bir komisyoncu, ziyaretlerde mahir bir aktör olur. Milli çıkarlarını sağlamakta Osmanlı uyruklu kesilir. Bin türlü tuhaflıklar, komedilerle bizi gıcıklaya gıcıklaya güldürür, yaltaklanır, alacağını alır, gider. Memleketine döndüğü zaman bütün ailesini başına toplayıp gururlu bir lisan ile 'Size Türkiye'den hediyeler getirdim' der. Kimine şimendifer, kimine rıhtım, kimine maden, kimine imtiyazlar dağıtır. Biz biçareler can çekişirken, zarar nöbetiyle inlerken, o bizim hesabımıza akan suyuyla, bir alaycı kürsüsüne benzeyen çeşmesinden susamış dudaklarımıza serptiği pis bulaşık zehir damlalarına karşı, bizden bir şükran hissi bekler.

'El kesesinden de develer kurban' gibi, Almanya hükümeti. Bosna ve Hersek, hatta Selanik'i Avusturya'ya, Trablusgarb'ı İtalya'ya ittifakı Müselles (Almanya-Avusturya-İtalya arasındaki üçlü ittifak) bahşişi olarak vaad ettiydi. Bunu bilmeyen Türk yoktur. Ne çare ki biçare hasta, istibdad eczanesinin muzır ilaçlarını içmek mecburiyetinde idi. Bu uğursuz eczaneye gelen haplar hep Alman malıdır. Artık kurtulduk. Nekahat durumuna gelmiş idik. Eski vasiyetnamedeki hissesinden mahrum olurum korkusuyla biçare Türkiye'yi eski hasta haline düşürmek için, Almanyalı dostlarımız Bulgaristan istiklalinde sessizliği ve teşviki uygun buldu. Savaşı ileri sürdü. Biz doğuda oynadıkları oyunun böyle bir facia ile sonuçlanacağını bilirdik.

İlk gelişinde arkeoloji eserlerini götürdü. İkincide Filistin üzerine oynadı. Neronluğu oynadı. Kefiye, bornos giydi. Selahattin'i Eyyubi'likle Müslümanlara kendini beğendiriyordu. İstanbul'da heykelini istiyordu, mümkün değildi, çeşme yaptırdı. Bizans iç çatışmalarının yapıldığı bir alana çeşme yaptırdı. El aman diyorlar, kendi milletini memnun etmeyen bir adamın dostluğundan ne beklenebilir?

Biz Almanlarla dost olmak isterdik. Bugün bunlara karşı kayıtsız ve ilgisiz kalmamıza Alman kavmi sebep olmuştur diyemezsek de herhalde Alman

siyasetini idare edenlerdir diyebiliriz. Biz Osmanlılar, açık kalp, açık ifade isteriz. Anlaşılmaz ve örtülü dostluk şeklinden çekinir, korkarız."

Kalem'i kim tevkif etti
- Ben elimi sürmedim. Katiyen sürmem, süremem.
- Ben tutmadım. Katiyen dikenli şey tutamam.
- Ben dokunmadım, zaten gıcıklanırım.

(Kalem 1908) Basın özgürlüğüne yeni kavuşulduğu günlerde Alman politikasını eleştiren bir karikatüre tepkinin yayıncının tutuklattırılmasına kadar varması, Abdülhamit dönemi sansürcülüğünden hâlâ tam çıkılamamış olduğunu gösteriyordu. Emir herhalde en yukardan gelmişti. Ama sadrazam Kâmil Paşa da, Alman Elçisi de, Bahriye Nazırı da kendileriyle ilgili olmadığını söylemekte kararlılar. Kirpi şeklinde temsil edilen, elleri kelepçeli yayıncı Salah Cimcoz'dur.

Kalem'in 22.Ekim.1908 tarihli 8. sayısında **Salah Cimcoz** imzasıyla bu yazı ve karikatür yüzünden çıkan olaylar, *"Nasıl oldu?"* başlığı altında anlatılıyor; burada dikkati çeken mizahın ve karikatürün ciddiye alınmasına karşı çıkılışdır:

"Zaptiye Nazırı Sami Paşa geldi, polislerle

- Tevkife geldim… Almanya imparatoru hakkında tecavüzkârane yazdınız... Okuduk.

- Bu gibi şeyler her memlekette, medeniyetin, özgür basının çalıştığı her ülkede yazılır, yapılır. Mizah gazeteleri kamuoyu sayılamazlar. Bir şaka, bir latifedir. Bu gibi incelikleri bizden ziyade batılılar takdir eder. Özellikle Almanya imparatoru ince edebi sanayinin bu nazik, gülünç yönlerini bilen, anlayan bir toplumun reisidir. Yüce gücenmelerinin hududunun gülümsemeyi aşmaması icap eder. Oysa doğulular bu mizah mesleğine henüz yeni başlamış olduklarından belki takdir edemez zan ederdik. Doğrusunu söylemek gerekirse her hususta büyük büyük yetenekler gösteren bu soylu kavim bunda da onlardan ileri olduğumu gösterdi, gösteriyor.

- Evet dediklerniz pek doğrudur, lâkin.

- Lâkin? Bu tevkif için elinizde yasal yoldan geçmiş bir belge var mıdır?

- Hayır lâkin sadrazam paşanın yüce emirleri var... Almanya sefiri şikâyet etmiş.

- Tuhaf Simplicissimus Alman mizah gazetesinin son sayılarının birinde bize ait ,bizimkinden daha ağır bir resimle mizah vardı. Eğer Berlin'deki sefirimiz Alman hükümetine başvursaydı alacağı cevap 'basın serbesttir hükümetin kefaleti ve güvencesinde değildir. Mahkemeye başvurabilirsiniz' olacakdı. Sadrazam Paşa nasıl oluyor da böyle bir cevap vermiyorlar. Ve de yüce hükümetin resmi memurlarına anayasanın varlığından şüphelendirecek sözlerde bulunuyorlar.

- Orasını bilemem. Bana bizzat bu yolda bir emir verdiler. Uygulamasıyla görevliyim.

- Tutuklama belgesi olmadan bir adamı tutuklamak mümkün müdür?
- (Gülerek) Örneği var.
- Yasal olmayan emirlere itaat edemem. Lakin sizi zorda bırakmam için

şahsınıza olan güven ve saygınlığıma uyarak bir saat sonra Zabtiye Nezaretine gelir, sizi görürüm, dedim.

- Peki... Dediler... Çıktılar. Zannederim yarım saat kadar gazete idarehanesinde kaldım. Zaptiyeye gitmek üzere arabaya binerken Nazır Paşa hazretlerine bir rastlantı eseri olarak sokağın başında rast geldim. Bittabii! bu saygıdeğer hareketlerinin gereken başarısını sağlamak için görmemiş gibi davrandım.

İki saat polis müdürünün odasında kaldım. Nazır geldi. Haber gönderdim. Bir süre sonra komiserlerden biri beni çağırdı. İstibdat devrinde bile izin verilmeyen amirane bir dille nazırı göremeyeceğimi, tutuklu bulunduğumu, tutuklama belgesinin varlığını, lakin onu bana okutmayacağını. Daha neler, daha neler söyledi. Harbiye Nezaretine gitmeyeceğimi söyleyince öyle sert bir lisan ile 'gidersiniz, gidersiniz' dedi ki, itaati durum için uygun görüp 'Peki' dedim. Beni bir arabaya bindirip Harbiye Nezareti'ne götürdü.. Orada gördüğüm saygıyı ebediyen unutamam. Hakkımda saygı gösteren subay efendilere ayrı ayrı teşekkür ederim.

İki saat kadar misafir kaldıktan sonra subaylardan biri geldi:

- Kabil değil sizi misafir edemeyiz. Buradan çıkın kendinize yatacak bir otel bulunuz… yollu bir şaka ile serbest bırakıldığımı bildirdi

Çıkdım. Zaptiye Nezareti Mektupçusu özür diliyor, matbaaya gelen sayın dostlarım geçmiş olsun diyorlardı. Yeni Gazete idarehanesine gittik. Abdullah Zühtü ve Mahmud Sadık Beyler ve diğer arkadaşlar hep toplanmışlar haysiyetli ve dostluk dolu girişimlerini anlatıyorlardı. Sadrazam Paşa böyle bir emir vermediklerini iddia ediyor. Zaptiye Nazırı aldığını söylüyor. Bu iddia arasına bizim tarafımızdan da bir üçüncü iddia daha giriyor. O da, haklarımızı istemektir. Madem ki sadrazam Paşa hazretleri böyle bir emir vermemişler, o halde Zaptiye Nazırı Paşa hazretlerinin alıyhine dava açmak icap eder. Bittabi kendileri de Kâmil Paşa'dan dava ederler. İşte ben de Sami Paşa'nın beni tutuklamaya geldiğinde söyledikleri gibi kendilerine üzülerek ve acıyarak arz ederim ki, zatı âlileri aleyhine dava açacağım.

Sami Paşa'nın namus ve haysiyetine güvenim bulunduğundan eminim ki bu davanın altında mister 'Hu'nun zuhuruyla gerçek meydana çıkacak ve kendileri de bu lekeden kurtulacaktır.
Osmanlı basınının varlığını kuvvet ve kudretini isbat eden bu birliğe bu

girişime hayran oldum. Yaşa ey Osmanlı basını!... Varlığını gösterdin, ciddiyetini bildirdin, anayasanın yüce hükümlerini bilmeyenlere öğrettin... Senin varlığın istibdadın ölümü demektir. Bununla basın iki büyük görev yapabiliyordu. Biri, doğrudan doğruya anayasa aleyhinde vaki bir saldırıya karşı gelmek ve Meşrutiyet'in kurallarının uygulanmasına yeni alışacak memurlara görevlerinin sınırını tayin eylemektir. Bu, basının canındanı kıymetli bildiği milletin ruhunu savunmasıdır. Milli onur ve haysiyet icasıdır. Aksi cinayettir.

Diğeri özel görevlerindendir. Birlik görevindendir. Şunu bilmeli ki, basın bir tek vücuttur. Kırılma kabul etmez. Bir tarafına ufak bir yara açsalar bu pek küçük sakatlık bütünün hepsinin kıymetini düşürür. İtibardan düşer. Bunu korumak uhuvvetin kardeşliğin gereğidir. Aksi yeminlerin reddidir.

Gözümüzü açalım. Milletin savunma silahı basındır. Bu silahı elimizden bırakmayacağız, vermeyeceğiz, vermeyelim çünkü anayasayı dahi önce de bizden bu şekilde aldılardı. Bu silah elden gitti mi, heyhat… heyhat."

Kalem'in aynı sayısındaki (No.8) Fransızca olarak *'Le Kalem'* imzasıyla yayınlanan *"Kalem olayı -Basın özgürlüğüne ağır bir saldırı. Hata kimde?"* başlıklı yazıda, olayın basındaki yankıları aktarılmaktadır:

"Pazartesi gününden beri bir soru soruluyor: Basın özgürlüğümüz var mı, yok mu?

Anayasa, otuz iki yıldır sabırsızlıkla beklediğimiz bu özgürlüğü bize verdi; ama anayasanın bize verdiğini, anayasaya göre kurulmuş hükümetlerin bizden alması mümkün müdür?

Bu özgürlük için endişelenmemiz yolunda şüphe götürmeyen olaylar işte önümüzde. Pazartesi sabahı şaşkınlık içinde, Kalem'in müdürünün bir gece önce tutuklanmış olduğunu öğrendik. Ve de İmparator Giyyom'un hedef alan bir yazı ve resim yüzünden kaygılanan Alman elçisinin girişimi üzerine, Sadrazamın Zaptiye Nazırı'na müdürümüzün tutuklanması ve Kalem'in o nüshalarının toplatılması emrini verdiği söyleniyordu.

Biri hariç bütün İstanbul basını, anayasal bir rejimde yasalara aykırı ve keyfi böyle bir davranışı protesto etti. Kutsal bir hakkı, yeni rejimin en değerli öncelik haklarından birisini savunmak için enerjik bir şekilde sesini yükseltti.
Ama konuyla doğrudan ilgili olan bir soru bizim için gündeme geliyor: Bu

yasa karşıtlığının sorumluluğu kime aittir?
Olayları belirleyelim:

Bütün herkes gibi biz de önce zannetmiştik ki:
1- Alman elçisi sadrazam nezdinde girişimde bulunmuştur.
2- Sadrazam da Kalem müdürünün tutuklanması için emir vermiştir.
Bu çifte inancı pekiştiren şunlardı:

1- Sabah gazetesinde yayınlanan, Osmanlı Basın Sendikası'nın Sadrazamla yaptığı bir söyleşi haberi, Alman elçisinin girişiminin varlığını onaylıyordu.
2- Bize Zaptiye nazırı tarafından, bürolarımıza kadar gelerek şahsen yapılan bildiri, müdürümüzün tutuklanması için sadaretten emir aldığını gösteriyordu.

Oysa, salı günü resmi gazete Takvimi Vekayi'de (18.Ekim.1908) yayınlanan bir yalanlama ve Çarşamba günü Fransızca gazetelerde Alman elçisi tarafından yapılan bir açıklamada, elçinin Kalem aleyhinde hiçbir girişimde bulunmadığı kaydediliyor. Bundan başka Yeni Gazete'ye göre Zaptiye nazırı Sadrazamdan bir tutuklama emri almamıştır.

Açıkçası bu ne tür bir sır? Ve burada kim kandırılıyor!Esasen Alman elçisinin bir girişimi olsa bunun Hariciye Hezareti nezdinde yapılmış olması gerekirdi. Oysa, hayır, böyle bir girişimin bulunmadığı Takvimi Vekayi'nin açıklamasıyla kanıtlanmaktadır.

Zaten elçinin böyle bir girişimi mantıki bulduğunu iddia mümkün müdür? Kabul edilebilir mi? Kendisi de yetenekli bir karikatürcü olan ve de yorucu çalışmalarında bir dinlenme aracı olarak mizah denemelerinden medet uman İmparator Giyyom'un, Alman mizah yayınlarının kendi imparatorlarına yönelik yayınlarından çok daha az iğneli olan bir resim ve bir yazıdan dolayı hiddetlenerek çirkin bir davranışa yöneyebileceğini sorgulamak da hakkımızdır.

Bizi karikatürleştirdiklerinde ülkemiz için verdikleri yanıtı tekrarlamak hakkımızdır: 'Mizahçı ve hicivci gazeteler resmi nitelikli değildir.'

Bitirmek üzere ve birkaç defa daha, olayın sorumlusu kim? Zaptiye Nazırı tutuklama emri verdiğini söylüyor; Sadrazam emir vermediğini söylüyor polisler de Prusya Kralı için harekete geçirilmedi... Öyleyse nedir?
Sır! Sır! Sır!"

Salah Cimcoz'un serbest bırakılması ve hükümetin değişmesiyle olay kendiliğinden kapanır.

II. MEŞRUTİYET VE MÜTAREKE'DE

İkinci Meşrutiyet'in çizerleri herşeyden önce Abdülhamit'in yakın çevresi ve jurnalcileriyle hesaplaşmayı gündeme getirdiler. Hemen arkasından da, özgürlük ortamında karşıt fikirleri ileri sürenlerin birbirine girişi gündeme geldi. Bu çatışma 1909'daki 31 Mart diye ünlü ayaklanmaya sebep olup Abdülhamit tahttan indirilince yine onu hedef aldı. Karikatür eleştirisinin bu derece özgürlük kazanması zaten birbirine girmiş siyasi görüşlerin her fırsatta yerilmesine yolu açtı.

K-11: Bursa köylüsü:
- Yaşası……n Meşrutiyet
(Kalem 1909)

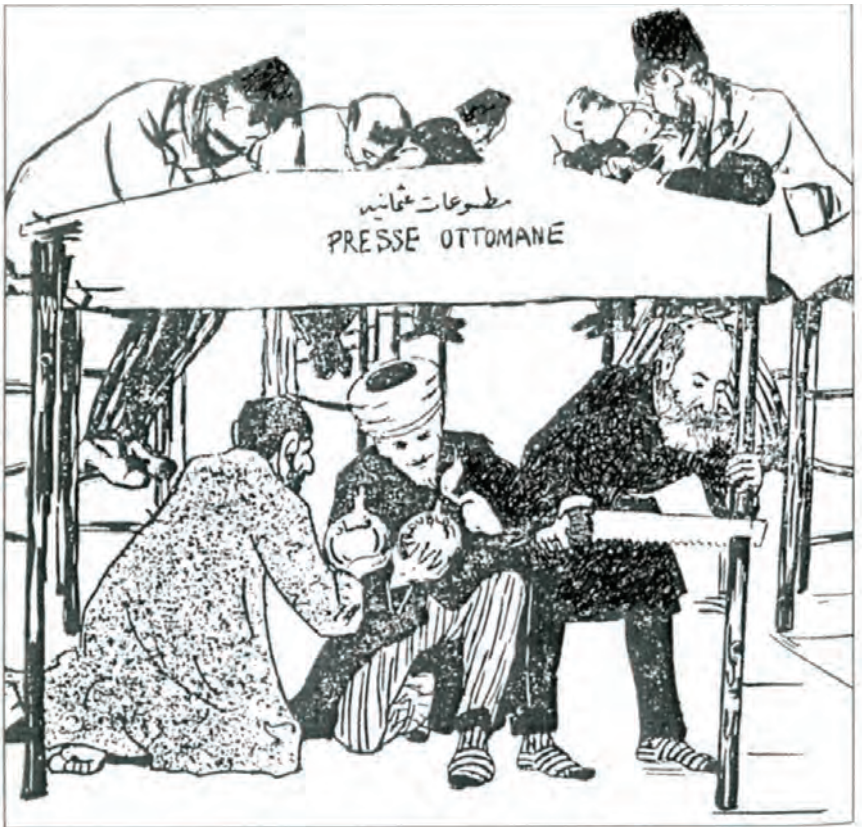

K-12: Matbuatta kundakçılar
(Tanin Eylül 1908) Matbuatı Osmaniye levhasının üstünde ciddi çalışanlar, altında ise fesat, kargaşa bombaları ateşleyen, sistemin dayanaklarını kesmeğe çalışanlar var. 31.Mart diye nitelenen gerici eylemi hazırlayan özellikle basındaki bu çekişme olmuştur.

K-13: Müşkül bir raksı siyasi
(Kalem 1908) Sadrazam Kâmil Paşa, alışılmamış özgürlük ortamında Tanin, İkdam, Yeni Gazete, Stamboul, Kalem, Sabah, Moniteur ve diğer yayınları temsil eden sivri çubukların arasında yürümeye çalışıyor.

K-14: Evvela servet, sonra fazilet – Ah fazilet sen kuru bir sözmüşsün (Cem 1910) Hüseyin Cahit İttihat ve Terakki'nin sözcüsü yaptığı Tanin'i partiye devredip Düyunu Umumiye'de temsilcilik alarak mali refaha kavuşunca.

1908-1918 döneminde karikatürümüze yeni bir kimlik kazandıran **Cemil Cem** (1882-1950) olmuştur. Zengin bir Batı kültürü bulunan bu çizer önce **Kalem** dergisinde, sonrada kendi çıkardığı Türkçe ve Fransızca **"Cem=Djem"** dergisindeki çizimleriyle karikatür sanatımızı dünya düzeyine eriştiren kişi oldu. Sadece siyasetle ilgilenmedi sosyal yaşamda kadının düşüncelerini de çizgilerine konu etti.

1911'de İtalyan saldırısı ile başlayan Libya savaşı, arkasından Balkan Harbi ve nihayet İttihat ve Terakki'nin önce iktidardan düşmesi, sonrada bir darbe ile yeniden ele geçirmesi siyasi konuların büyük ağırlık kazanması sonucunu doğurdu. İttihatçı rejiminin sansürü gerçi karikatürü Abdülhamit'inki gibi toptan yasaklamadı ama, kendi aleyhinde-

kileri engelleyince Cem de üretime ara verdi. 1914-1918 arası Birinci Dünya savaşı yılları da ister istemez iktidarın politikasına uygun üretime zemin hazırladı. Zaten karikatür dergilerinin sayısı de gayet sınırlıydı. Karagöz bunlardan biridir.

Baha TevfİK'in yayınladığı (1910) Eşşek Gazetesi her kapatıldığında yeni bir isimle çıkarılmış, başlık altındaki sloganları da değiştirilmişti. (Soldan başlayarak) EŞŞEK: İnsanlara dersi edeb verir, sahiplerinin eşşekliği tutunca neşr olunur beynelmilel hayvan gazetesidir; KİBAR: Hemcinsine dersi edeb verir, sahiplerinin kibarlığı tutunca neşr olunur...; (Altta solda) YUHA: İcabı halinde diyen bir adamı yuha, siyasi yuha!...; MALUM: Çarşamba ve cumartesi günleri neşr olunur.
Baş yazarı olarak Donkişot ismi veriliyor.

1918 Ekiminde Mondros Ateşkesinin imzalanmasından 1922 Eylül'ünde Büyük Zafer'e ulaşıncaya kadar geçen sürede, basın özgürlüğüne yönelik kısıtlamalardan bıkmış olanların sınırsız ifade ortamı

aramaları ile işgal altındaki ülkede sessizliği gerekli görenlerin tartışmaları hiç bitmedi. Uygulanan sansür karikatürlerin de baskıdan çıkarılıp yerlerinin boş bıraktırılmasına kadar vardı. Önce, savaşı kaydederek devleti esir duruma getiren İttihatçılara çok eleştiri yöneltildi. Arkasından geçmiş dönemde onlarla işbirligi yapanları yerme çabası hızlandırlandırıldı.

K-15: Zaferi Nihai - Zaten hasta değil mi idi!...
(Tasvir 1918) Topluma durmadan, savaşı "Zaferi nihai, şerefli sulh" sloganıyla başarı ile bitirecekleri mesajı veren İttihatçı liderler, Mondros ateşkesinde tam teslimiyet gelince yurt dışına kaçınca.

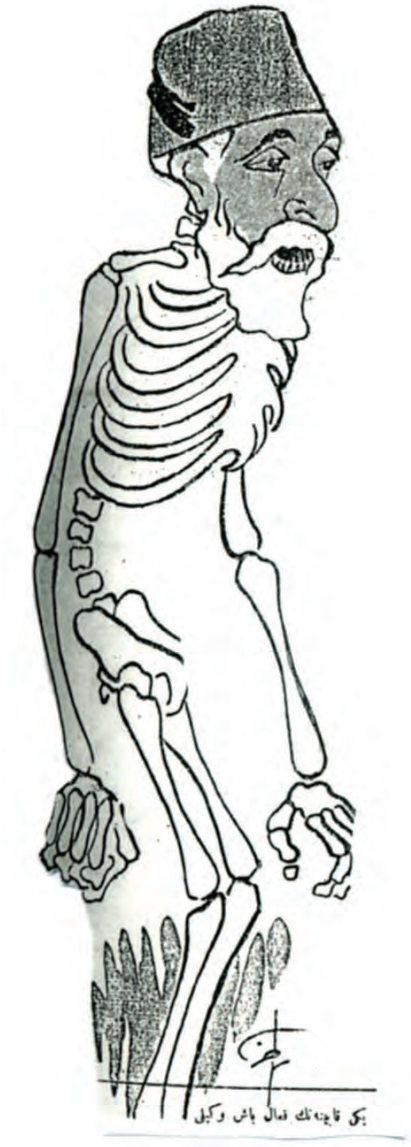

K-16: Yeni kabinenin faal başvekili (Diken 1918) Tecrübeli bir devlet adamı olan, ama yaşlı ve hasta olduğu bilinen Tevfik Paşa, devleti kurtarması için sadarete getirilince.

Bu arada **Sedat Simavi**'nin **Yeni Zenginler** ve **Kadınlar Saltanatı** gibi yayınlarında kadın konusunun en serbest şekilde sunuluşu görüldü. Sade o değil siyasi olarak en karşıtı Aydede dergisinde de benzeri çizimlere rastlanıyordu.

Diken, Güleryüz, Alay, Aydede, Karagöz gibi dergilerin ön planda olduğu bu dönemde **Ratip Tahir (Burak), Sevdat Simavi, Ahmet Rıfkı, Ramiz (Gökçe), Haydar Şevket, Salahaddin** gibi çizerler tabii ki siyasi konularda da çekişme içinde oldular. Özellikle Milli Mücadele'yi destekleyen Sedat Simavi'nin Diken ve Güleryüz'ünün karşısında **Refik Halit (Karay)**'ın Aydede'si yer alıyordu.

Büyük Zafer, Lozan ve arkasından Cumhuriyet'in ilanı ile yepyeni bir devrim süreci başladı. Her devrim ortamının kendi dışına yönelik eleştiriyi teşvik etmesi, ama iç eleştiriye karşı olması doğaldır. Bu ortamda Cem tekrar karikatürcülüğe soyunur, ama vazgeçmek zorunda kalır. Buna karşılık , ilk karikatürünü 1920'de Diken'de yayınlatarak çömezlik dönemini başlatmış olan **Cemal Nadir (Güler)** asıl gelişmesini Cumhuriyet yıllarında yaşadı. Devrimci kısıtlamaya rağmen tarihimize en değerli sanatçısıyla demokrasiye açılan yıllara erişildi.

K-17: Zavallı okuyucular muhtelif neşriyat arasında nasıl müşkül bir mevkide kalıyorlar.
Akşam-Tevhidi Efkâr-İleri-Vakit (Kuvayı Milliyeciler) : Bizim için istiklal güneşi parlıyor. Bu millet silahlarının kuvveti ile milli hudutları dahilinde hür ve müstakil olarak yaşıyacaktır. Bu hakkı kimse ondan alamaz, vesselam.
Peyamı Sabah (Anti Kuvayı Milliyeci) : Mahvolduk, bittik artık bu millet yaşıyamaz. Silah kuvveti ile istiklal temin edilemez. Lahana yaprakları bu milleti bu hale koyduktan sonra artık ne yapsak para etmez, vesselam.
(Ati 1920)

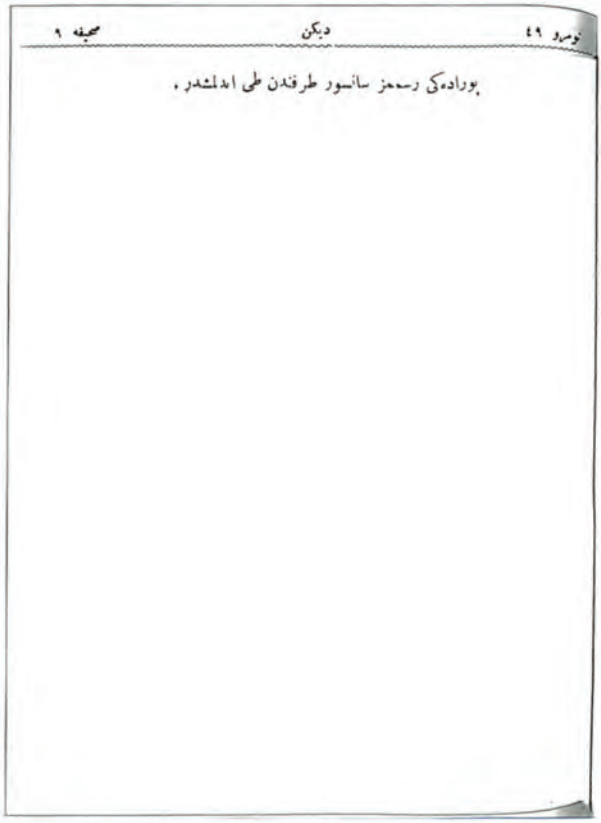

K-18: Buradaki resmimiz sansür tarafından tay edilmiştir.
(Diken 1920) 16 Mart'ta Osmanlı Meclisinin İngilizlerce basılması ve milletvekillerinin Malta'ya sürülmesinden sonra yapıldığına göre girişimi eleştirdiği için yasaklanmıştır.

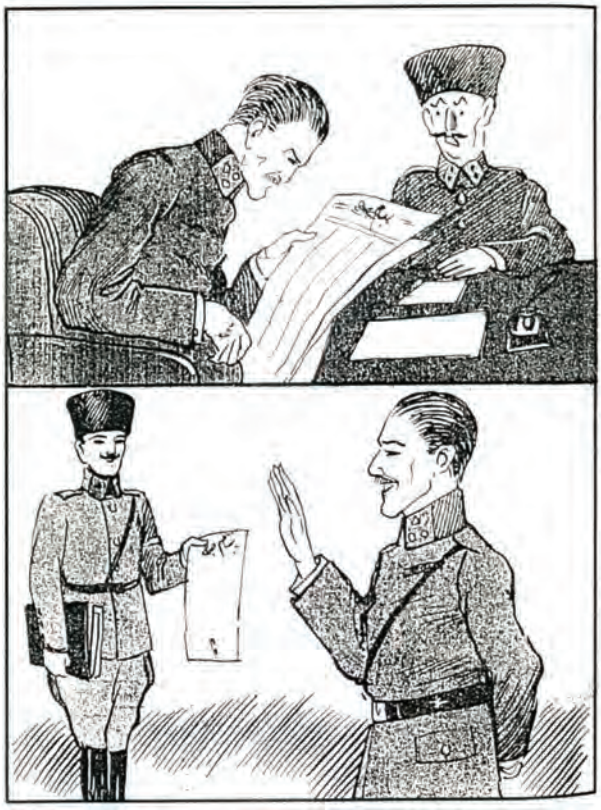

K-19 Cenab Şehabettin Bey'in Peyamı Sabah'ta intişar eden Mustafa Kemal Paşa'ya açık mektubu dolayısıyla "Tavşan dağa küsmüş dağın haberi olmamış"
(Üst bölümde) Cehab Şehabeddin Bey mektubunun yaptığı tesiri nasıl tasavvur ediyor
(Alt bölümde) Hakikat ne oldu – İstemez. Okumam. Daha dün sabah traş oldum.
(Güleryüz 1921)

K-20: Meee…..! Meee…..!
(Aydede 1922) Büyük Zafer'den kısa süre önce yayınlanan bu çizimde dikkati çeken iki Me'nin bir Meme'de birleşmesidir.

KAYNAKÇA

Çeviker,Turgut, Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü, I-II, İstanbul 1986,1988

KOLOĞLU, Orhan, Türkiye Karikatür Tarihi, Bileşim yay,İstanbul 2005

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ
BASIN PATLAMASI

Osmanlı basını 1821–1860 arasında resmi çerçevede çok sınırlı bir devlet memuru dışı okuyucuya hitap ederek ilk adımlarını atmıştı. 1860–1877 arasında, batı basınıyla karşılaştırmada ilkel konumuna rağmen, inandığı fikirleri yansıtmada ilk olumlu yapılaşmayı başardı. Abdülhamit dönemi, basını siyasetten ve özgür ifadeden mahrum ederken, daha geniş bir kütleye kültürel açıdan daha zengin bir içerik vermeyi gerçekleştirdi.

1908'de İkinci Meşrutiyete Osmanlı toplumu, kültürel açıdan daha birikimli, ama siyaset açısından basın mesleği konusunda deneyimsiz olarak girdi. Basının temelini oluşturan haber kovalama alanında bile bir yapılanması yoktu. Otuz yıldır tartışamamaktan gelen bir tutuklulukla mesaj vermenin ya da fikirlere karşı çıkmanın adabını da bilmiyordu; zira yurt dışında çıkan yayınlar sadece suçlamaya ve yermeye alışmışlardı. Böyle bir ortamda 1908'de birdenbire, batı dünyasında bile zor rastlanır bir özgürlükle tartışmaya daldılar. Bunun çarpık bir basın yapısı oluşturması doğaldı.

Dünyada en büyük iç sorunlar (ekonomik batmışlık, kapitülasyon bağımlılığı, ayrılıkçı ulusal akımlar, yerel ayaklanmalar…) ile dış sıkıntılar (topraklarını paylaşmayı planlamakla meşgul sömürgeci güçler) sahip bir ülkede, sınırsız bir özgürlükle yaşamaya kalkışmanın anarşi doğurmasından daha doğal bir şey olamazdı. Üstelik toplum hiçbir çözüm getirilemeden hep umut dağıtılmasının, ama buna hizmet edenlerin avantaları paylaşmasına tanık olmanın bunalımı içindeydi. Dolayısıyla en yukardan, Saray ve Bâbıâli'den çözüm gelemeyeceğinin kesin inancıyla herkes tam bir özgürlükle kendi çözümünü ileri sürmeye başladı. Bunların hiçbirisinin devlet yönetme deneyimi bulunmadığı bir sır değildi. Üstelik en az onbeş yıldır Sultanın şahsını hedef alan kampanyalar sürdürdükleri gibi en çok birbirlerinin fikirlerini eleştirmişlerdi. Dolayısıyla 1908 Basın Patlaması ile birlikte, artık ortadan çekilmiş sayılan padişahı bırakıp, onun yardımcılarını ve birbirlerinin çözüm önerilerini hedef alan yani o dönemde **"şahsiyat yapmak"** adı verilen kişisel tartışmalara daldılar. Buna Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesi,

Avusturya'nın Bosna Hersek'i devletine katması, Yunanistan'ın Girit kampanyasını yeniden başlatması eklenince, ortalık büsbütün karıştı. Bir de gazete ve dergi olarak yayım sayısının olağanüstü artışı da eklenince karmaşa doruğa çıktı.

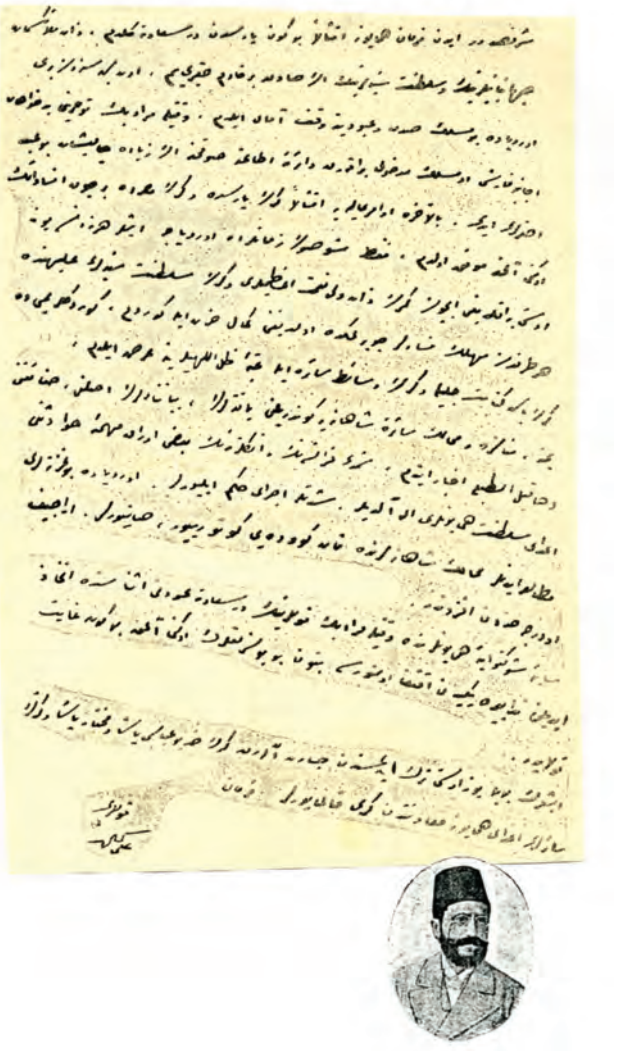

Servet-i Funun'un 936. sayısında yayınlanan Ali Kemal'in Yıldız arşivinde bulunan bir jurnali. Yanda, El Adl ve Protesto gazeteleri yazarlarından ve Abdulhamit'in en meşhur jurnalcilerinden Kadri Fevzi.

Resmi kayıtlara göre Temmuz 1908'den 1911'in Aralık'ına kadar Basın Bürosuna başvuranlar 2000'i buluyordu. Ama birçoğu yayınlanmamıştır.

1907 yılı sonu ile 1909 Mayıs'ına ait yayınlanan gazete sayıları arasındaki bir karşılaştırma, 25 Temmuz'da 1908'de başlayan basın patlamasının çapını kanıtlamak için en iyi belgedir. Rakamlar, Matbuat dairesinde görevli, **Miralay İsmail Hakkı**'nın (Okday, ki Sadrazam Tevfik Paşa'nın oğludur) **Revue du Monde Musulman'**ın no.1, Ocak 1908 ve Mayıs 1909 tarihli sayılarında yayınlanan makalelerinden alınmış olduğu için güvenilir kaynak oluşturmaktadırlar.

İstanbul'daki 377 yayına karşılık, İzmir-Aydın bölgesinde 110 Selanik'de 57 ve Suriye-Lübnan'da 85 gazete yayınlanmıştı. Trabzon, Bağdat, Kudüs ve hemen bütün şehirlerde gazeteler çıkarılmıştı. Rumlar, İzmir, Giresun, Samsun, Trabzon gibi şehirlerde gazete çıkarttılar. Ermeniler ise 1914'e kadar hemen bütün Anadolu şehirlerinde (Van, Erzurum, Trabzon, Harput, Bahçecik, Sivas, Tokat, Erzincan, Gevaş, Aktamar, Sivrihisar, İzmit, Giresun, Merzifon, Kayseri, Amasya, Antep, Konya, Samsun, İzmir) yayın yaptılar. Bunların 20'si ihtilalci Taşnakçı, 5'i sosyalist Hınçakçı, 2'si milliyetçi Jogvurtakan, 7'si dinci, 8'i edebiydi.

1909'da gerçekleştirilen yayın sayısı Abdülhamit dönemindekiyle karşılaştırılınca İstanbul'da genelde 7 misli, Türkçe gazete sayısında ise 13 mislinden fazla yayın olduğu görülür. Bütün ülke ölçüsünde ise artış altı mislidir.

	İstanbul'da		**Bütün Ülkede**	
	1907	**1909**	**1907**	**1909**
Türkçe	16	213		308
Türkçe-Arapça	-	12		41
Arapça	-	7		67
Türkçe-Grekçe	1	2		16
Grekçe	10	38		109
Türkçe-Ermenice	5	-		5
Ermenice	11	25		34

Türkçe-Farsça	-	-		3
Farsça-Arapça	-	1		1
Türkçe-Arnavutça	-	-		4
Arnavutça	-	2		5
Türkçe-Bulgarca	-	-		1
Bulgarca	1	3		11
Türkçe-Romence	-	-		1
Romence	-	-		2
Sırpça	1	1		4
Ladino (Yahudi İsp.)	2	8		19
Türkçe-Fransızca	1	20		20
Fransızca	2	4		36
İtalyanca	-	-		2
Almanca	-	2		2
Karma (2-4 yerli ve yabancı dilde)	3	36		36
Toplam	**52**	**377**	**120**	**730**

Bunlara 1910–1914 arasında 470 kadar yeni yayının eklendiği dikkate alınırsa nasıl bir karmaşa yaşandığı anlaşılır. Bu patlamanın baş aktörlerinden **Hüseyin Cahit (Yalçın)** 28 yıl sonra kaleme aldığı anılarında basının *"yedi başlı bir canavar niteliğine büründüğünü"* belirtir. Buna katılanları *"aşırılık ve bilinçsizlikle"* suçlar ve ekler *"Meşrutiyet'in ilk zamanlarında bir nutuk hastalığı vardı. Kimisi söz söylemek hastalığına tutulmuştu, kimisi de dinlemeğe. Abdülhamit zamanındaki 33 senelik sessizliğin acısı çıkıyordu."* Yukarıda da belirttiğimiz gibi nutuk tutkusu kadar gazete, dergi yayınlamak tutkusu da toplumu sarmıştı.

25 Temmuz 1908'le birlikte II. Abdülhamit döneminde devralınan dört büyük gazete (**İkdam, Sabah, Tercüman** ve **Saadet**) alelacele Meşrutiyet ve özgürlük savunuculuğuna giriştiler. Genellikle kadrolarını yenilediler ve böylece eski yayınlarıyla ilişkilerini kesmiş gibi görünmeyi yeğlediler.

İkdam hemen ikinci gün, **Babanzâde İsmail Hakkı, Hüseyin Cahit, Abdullah Cevdet** ve **Ahmet Rasim**'le piyasaya çıktı. Tirajı hemen 40 bine kadar ulaştı. **Ahmet İhsan** da **Serveti Fünun**'u günlüğe çevirdi.Eski gazeteler yenilenmeye çalışırken bir yandan da yeni gazeteler piyasayı doldurmaya başladı. **Abdullah Zühdü** ile **Mahmut Sadık Yeni Gazete**'yi; **Tevfik Fikret, Hüseyin Cahit** ve **Hüseyin Kâzım (Kadri) Tanin**'i kurdular. Kısa süre sonra diğerleri ayrılınca gazete tümüyle Hüseyin Cahit'in yönetiminde kaldı. **Babanzâde İsmail Hakkı** ile **Cavid Bey** (sonradan Maliye Nâzırı) de onunla birlikte çalıştılar.

MESLEKİ DEĞERLENDİRME

Bu siyasi karmaşa içinde, gazeteciliğin mesleki ilkelerini belirleme yolunda ilk çabaların hemen başladığı dikkatlerden kaçmıyor. Daha sonra, Cumhuriyet döneminin devrimleri sırasında söz sahibi olacak yazarların da bu yıllarda belirmiş olması sebebiyle, basının özellikleri konusundaki yazılar özel önem taşımaktadır. Örneğin **Saffeti Ziya** Basın Özgürlüğü'nün Felsefesi konusunda **Resimli Kitap**'ın 28 Ağustos 1908 tarihli sayısında şunları yazıyor:

"Tarih-i Medeniyet yazarı ünlü Guizot'nun meşhur bir sözüdür; der ki: 'Bir eyleme yine eylemle karşılık verilir. Bir fikre ve görüşe ise diğer bir rey ve görüşten başka bir şeyle mukabele olunamaz. Eylemlere ceza veya ödül verilir; izin verilir ya da engellenir; demek şudur ki fikirler her türlü saldırıdan masundur. Dolayısıyla basın özgürlüğü aleyhinde hiçbir kanun yapılamaz,'

İşte basın özgürlüğünün kısa bir felsefesi, görülüyor ki basın özgürlüğü, vicdan özgürlüğü gibi maddeten saldırılamazdır. Her şeyden önce bu noktayı konu etmekten amacımız 'Bu basın ile halimiz ne olacak?' diye yanıp yakınmalarda, feryatlarda bulunanlara bir felsefe gerçeği ile, Guizot gibi bir alimin felsefesiyle cevap vermektir.

Bir kısım halkın özel fikirleri hiçbir zaman kamuoyu gibi telakki edilmemelidir: şunu söylemek isteriz ki; Anayasanın ayrılmaz parçası olan basın özgürlüğü ile hakikate, ilerlemeye doğru gideceğiz ve şüphe yoktur ki 'Halimiz iyi olacaktır!'

Ne çare ki kamuoyu bile bu alanda fena halde yanıltıldı. Ürkütüldü: Basiret sahibi Milletin bekçisi olan basına bir ihtiras maddesi ve kinci sebili

verilmek istenildi; öyle değildir, basın, bizim bildiğimiz, bizim çalıştığımız basın, bir gerçeklerin ve adaletin koruyucusu, bir korkusuz millet ve vatan koruyucusudur. Görevi pek büyüktür. Azınlık ve tutuculuk yanlılarının tarafgirane fikirleri ve görüşleri ne yazık ki kamuoyu gibi gösterilmek arzu edildi. İtirazları şu yolda özetlenebilir: Öncelikle görevin önemini, büyüklüğünü gazetecilerin takdir edememeleri meselesi var, ikinci olarak da basının hükümetin işlerine karışmaya kalkıştığı iftirası.

Nazırlar tazyik ediliyormuş, korkmadan irkilmeden söyliyelim, adeta korku salıyor, tehdit ediliyormuş, gazetecilerin yüzünden ne yapacaklarını şaşırıyorlarmış. Şaşılacak söz! Teessüf olunacak hâl! Avrupa gazeteleri tetkik edilirse hükümet işlerini olağanüstü dikkatle takip etmeyen, hükümet icraatına karşı görüş açıklamak suretiyle fikriyle ve reyi ile müdahale etmeyen, yani hükümet gemisini idare eden heyetin ta kaptanından en ufak tayfasına kadar tetkik bakışını dikip ve merak ile gerektiğinde şikâyet ve itiraz haykırışlarını yükseltmeyen akıllı bir kişi, ciddi bir gazete görülemez. Nitekim bu derece değerliler memleketimizde de artık görülmeyecektir. Burasını bilmeli ve idrak edemeyenler artık idrak etmeli ki gazetelerimiz ermiş toplulukları, imtiyaz sahipleri de buhurdan tutan ekâbir değildir.

Evet, basın hükümet işlerine müdahale etmesin demek, hükümetin çalışmalarından ahaliyi haberdar etmesin, yine istediğimiz gibi zorbalıkçı, keyfi hareket edelim demekten başka bir şey olmayacağından, bu rivayet kötüye çekmeye uğramış olsa gerektir. Çünkü 'maddeten müdahale' ediliyor deniyor imiş. Gazetecilerin elinden adalet bir, feryad iki diyorlarmış. Bu söz hiçbir cihetle şayanı kabul değildir. Hatta cevap vermeye bile değmez. Eğer buna tahammül edilmiş, böyle bir hal vaki olmuş ise kendini bilen, mevkiinin önemini takdir eden, vakar ve haysiyetini gözeten bir memurun lisanından bu şikâyeti duymak öyle bir hale tahammülünü itiraf etmek olduğu cihetle-ülkenin selameti bakımından basının o hayale, o kuruntuya dayalı 'maddeten müdahale'sinden daha gülünç netice itibariyle daha feci bir manzaradır. Zira bu kadar sarih bir sıfatı müdafaadan aciz olan bir memurdan hiçbir vakit devletin hukukunu müdafaa gibi önemli bir görev beklenemeyeceği gibi 'aleyhimde şunu söylerler, bunu yazarlar' diye tir tir titreyen kimseler dahi hiçbir iş göremezler. Bizim bildiğimiz basın, asla nazırlardan hiçbir kimseye 'şunu mutlaka böyle yapmalı, bu hususta mutlaka bizim reyimiz üzere hareket etmeli' dememiştir. Akıl ve mantık şunu icap eder, şu meselede bu hata edildi zemininde makaleler yazmak, hükümet işlerine karışmak demek değildir. Gerçeği söylemek, kamuoyunu uyarmaktır. İşte gazeteler ortada, tetkik edilsin.

Bu görevde kusur edilmiş mi?

Hiçbir şey yapılmıyor diye feryat eden ahaliyi teskin ve rahatlatmak için nazırlara müracaatla rey ve görüşünü sormak ve de zihinleri yanıltmaya sebep olmuş durumda gerçeğin resmen ortaya çıkması için acele etmek, hükümetin işlerine karışma addolunursa, pek ziyade gaflet ediliyor demektir ve emin olmalıdır ki Osmanlı basını görevi olan bu türlü müdahaleden bir an ve bir dakika boş kalmayacaktır. Çünkü bu bir milli onur ve vatanperverlik görevidir; gazeteler bunun için, ne olup ne bitiyor anlaşılmak için okunur. Bu basit olan hakikat artık anlaşılmalı!

Basının önem derecesi, hükümet ile millet arasında bir birleştirme çizgisi olduğu takdir edilmez, toplum hükümetin icraatından en mükemmel ve kesin şekilde haberdar edilmezse işte o zaman nazırlar yalan yanlış itirazlara, tenkitlere hedef olarak bir 'garipler' oyunudur başlar ki, sonucunda kamuoyu heyecana, basın ciddiyetsizliğe, bakanlar heyeti güvensizliğe uğramış olur.

Mükemmelden bahsetmek her ne kadar caiz değilse de sözün gelişi ile şurasını da özellikle beyan ederiz ki, önemli bir mesele hakkında ciddi bir gazete tarafından vuku bulacak açıklamalar bir sorumlu bakanın iyi kabul ve acelecilik göstermesi, umumun selameti açısından ne kadar lâzım ise, bu gibi resmi belgelere ve mükemmel incelemeye dayanmayan siyasi ve dahili haberleri yayınlamak hususunda acele etmek de o derece sorumluluk doğurur ve tehlikelidir. Fakat evvelce de arz eylediğimiz gibi, milletin sadık bekçisi olan basın, savunucusu olduğu halkın yasal haklarını çiğneyen söylentilerin karşısında resmi bilgi verilmekten kaçınıldığında ilgisiz durduğunda, övünerek itiraf etmelidir ki Bâbıâli caddesi, Köprübaşı bir türlü temizlenmediği halde, basının şiddetli eleştirilerinin peşinden hemen ertesi gün ortalık silindi süpürüldü. O halde basın şikâyet etmemiş, bir başka deyimle basın Belediye'nin görevine ruhça müdahale ederek ilgili memurlarını paylamamış olsaydı, sokaklarımız hâlâ bir panayır halinde kalacaktı. Belirli bir zamanda Diyarbekir'de, Musul'da, Dersim'de olanlara karşı basının uyarısı yönünde gerekli önlemler alınsa idi, memleketlerinden heyecanlı telgraflar alan Kürt vatandaşlarımız Dâhiliye Nazırı'nın kapısında toplanmazlar idi. Daha bu kadar mı? Basının uyarıcı haykırışları dinlenmiş olsa idi acaba hain İzzet'ler, Selim Melhame'ler fırsat bulup kaçabilirler miydi?

Bunlar hep boş sözlerdir, dünyanın her tarafında basın özgürlüğü saldırıdan korunmuştur. Basın bir milletin kalbi, fikri, hissidir. Ne vakit bir insan

düşünmekten, his etmekten men edilirse, basın özgürlüğünün sınırlandırılması belki ancak o zaman tasavvur olunabilir. Vicdanı, geçmişi, icraatı pek ve doğru olan nazırlar hiçbir vakit basından korkmaz, gazeteciden yılmaz. Çünkü milletin saygıdeğer bireylerinden kurulu olmakla övünen bakanlar kurulu aleyhinde haksız en ufak bir saldırıyı herkesten evvel en şiddetli bir surette savunacak yine basındır. Dolayısıyla basından, gazetecilerden çekinerek 'bakanlar yapacaklarında şaşırtılır' gafilce mazereti, kaş yaparken göz çıkarmak türünden ıslahata aykırıdır, akıl ve icraatın hikmetin üzerine yıkılamaz ağır davranışlarına bir savunma zemini teşkil edemez.

Mizah gazetelerine gelince, basının bu önemli ve özel kısmına karşı her ülkede büyük büyük hoşgörüler, izinler gösterilmiştir. Mizah gazeteleri bir milletin fikri temizliğinin, acıma ve hissiyatının inceliğinin, bir kelime ile ifade edeyim 'zekâsının' ölçüsüdür. Bu adeta bir sanattır. Güç pek güç bir sanattır. Müstehcen (Açık saçık) olmayarak alaycı, saldırgan olmayarak gülünç şeyler söylemek ne kadar zordur! Yaşamak isteyen bir mizah gazetesinde his zerafeti, fikir inceliği, zekâ şiddeti olmalıdır. Kaba bir saldırıya, onur kırıcı bir taarruza karşı lakayd durulamayacağı ne kadar doğal ise, zarif imalara, çirkin olmayan kuruntulara hiddet etmek de o kadar abestir. Bu hususta basın özgürlüğü açık saçık olanı destekleme gibi telakki edilirse sorumluluktan hiçbir zaman kurtulamaz.

Özetle, ciddi Osmanlı basını şahsiyattan kaçınarak, işin içyüzünü tetkik ve tenkid eder. Zerrece şüphe edilmemelidir ki gazeteler bu gerçek haklarını her zaman savunacak ve muhafaza edecekler, anayasa geçerli kaldıkça bu hakları her zaman geçerli kalacaktır. Dolayısıyla bu türlü şikayetler var ise bunu basın özgürlüğünden çok şahıslara bağlayarak ve yönelterek, ehliyetli, namuslu, görevine sadık hakimler sağladıktan sonra mahkemelerin kapılarını ardına kadar açarak 'şikayeti, davası olanlar buyursunlar' demeli, medeni, ilerici bir meşruti hükümetin üyeleri için leke olan şu 'basın özgürlüğü ile halimiz ne olacak' şikayetini ortadan kaldırmalıdır."

Toplumun alışkın olmadığı bir nitelikle birdenbire gündemde ön plana çıkan basının özellikleri hakkında kapsamlı yazıları, Meşrutiyetin yeniden ilanından bir buçuk ay sonra (Eylül 1908) **Cenab Şehabeddin** kaleme alır. İki makalesini 1911'de basılan **Evrakı Eyyam** isimli kitabından (Sayfa 4-19) aldık. Gazetelerin halkın sözcüsü, yönetimi uyarıcı ve günlük tarih belgesi niteliklerini belirtir. O günlerde okurun ciddi gazete

yerine heyecanlı hatta eğlendirici (Bugünkü deyimle magazinal) haber arar hale gelişini vurgular, özellikle Osmanlı toplumundaki **'muhbir'** yokluğunu ayrıntılı şekilde inceler. Asıl gazeteciliğin haber toplayan ve haber peşinde koşan kimseler olduğunu belki de ilk kez anımsatan yazardır. Muhbir deyimi sözcüğü Abdülhamit döneminin jurnalcilerini anımsattığı için kısa sürede dışlanacak ve yerine 'muhabir' sözcüğü kullanılacaktır.

"GAZETECİLİK

Umuru siyasiyeye karşı bir nevi zabıta vazifesi ifa etmekten kalemlerimizin biraz yorulmuş ve daha ziyade bıkmış olduğunu zeki okuyucular his etmişlerdir. Evrakı havadis için siyaset eleştirisi haricinde, daha geniş, daha rahatlık veren dolaşma yerleri yok mudur? Sokak, tiyatro, kıraathane, salon, etrafımızdaki günlük hayatın her cereyan ettiği yere biraz göz gezdirmeli değil miyiz? İçinden kuru, kısır bir laf tantanasından başka bir şey çıkmayan siyasi makaleler ile sadece onlarla dolu bir gazete bugün vazifesini hakkıyla yerine getirmiş sayılabilir mi?

Gazete -içinde bulunduğumuz yüzyılın verdiği anlama göre her türlü günlük olayların anlayış sahibi aynası, yirmi dört saatin tarihi anısıdır. Makalelerimizi olaylar sofrasından dökülen açık söyleme kırıntıları teşkil etmeli; bir gazetenin her satırı dün ruhunun yarın fikrine gönderdiği bir barış vasiyeti olmalı…

Basın, cihan havadisleri üzerine açılan bir penceredir. Her sabah oradan insaniyet gibi ardı kesilmeksizin değişen tarihi manzaraları seyre koşarız; âlemin feci ve güldürücü, korkutucu ve ferahlık verici, güzel ve çirkin resmini takip etmek isteriz. Kan kokusuyla üstünlük, kalın kafalılıkla felsefe, yalanla doğru, karma karışık halde basiret ağımızın önünden geçer. Ancak haber evrakları vasıtasıyla insanlığın günlük hayatından az çok bir itibar hissesi alırız.

Gerçek sabahtan evvel her nüshası ufkun bir noktasına dağılan gazeteler -eğer uygun koşullara sahipseler- kıymetli birer fikir mahmilidir. (Deve üzerine konan sepet): *Mektuplarla, basın ile telgraflarla oturulan evden toplanan bilgileri dimağlara yuvarlar; oralarda yeni fikirler, yeni hakikatler, yeni desturlar ekilir.*

Biraz zorbalıkla, bir yaygara ile onar paraya satılan günlük gazetelerin bir tarihi önemi olduğunu unutmayalım. Bugün sinirli okuyucunun biraz

çekinme ile buruşturduğu gazeteleri, hiç şüphe yoktur ki, gelecek nesiller şaşkın bir merakla tekrar açacak ve sararmış sütunlarda bugünkü yaşamın sırlarını ve gizliliklerini hecelemeye çalışacaktır. Bugünden geleceğe yıkılacak yazılı şahitler içinde, gelecek nesillerin iltifatına mazhar olmak en çok basın için mümkün ve düşünülebilir.

Bugün on paraya aldığımız kâğıt parçası yarın bir vesika olacak, tarih binasının bir parçasını teşkil edecek. Bu cihetle yalnız siyasi düşüncelerimizi değil, her türlü fikir ve hissiyatımızı, bütün yaşam safahatımızı kavramalıdır. Dün kapımızın önünde cereyan eden bir olay bu sabah artık tarih oldu, insaniyetin destanı umumisine karıştı; bir gazetede iki satır yazıyla yaşamağa hak kazanmıştır. Toplumla ilgili olan bir olayı ne kadar değersiz olursa olsun küçümsememeliyiz. Olgunluğa erişen gazete, gerek kamuoyunun gerekse cereyan eden olayların bir fotoğrafı ve yazarları günlük havadislerin sadık birer tercümanı olacaktır. Gazetenin vazifesi tefsir değil anlatmadır. Zamanını övmek ve yermek herkesin elinden gelebilir. Fakat ne kaside ne hicviye bir ciddi mizah olamaz. Bir devrin gizli niteliği ancak daha sonraki devre boyun eğer. Günündeki icraatın temyiz mahkemesi gelecektir.

Gerek gazeteleri, gerek gazetecileri aşağı görenler aldanıyorlar. Gazeteler halkın dilekler ve isteklerinin tellalıdır, devlet memurlarının düzenleyici harekâtıdır. Gazete millet ile hükümet arasında bir tercümandır ki her gün vazifesini hatırlar. Basın elinde bir meşale ile kamuoyunun önüne düşer: vukuatın karanlık köşelerini aydınlatır, okuyucuların öne bakışlarından belirgin olmayanları, bilinmeyenleri siler, gerçekleri göstermeye çalışır. Temiz görünmek isteyen lekeleri, riyaya bürünen ahlaksızlıkları ve fesadı çırılçıplak ortaya atar. Yüzyılın tarihi içinden gazeteleri çıkarınız: Her şey yoğun bir karanlık içinde kalır.

Gazeteciler -tabir caiz ise- millet ordusunun süvari fırkasıdır: Dahili harici düşmana karşı ilk hücum onlardan beklenir. Bir yazarın elindeki titrek ney, şüphe yok, yüzyılın egemen güçlerinden biridir. Kalemin cızırtısı zaman olur ki en heyecanlı bir vatan şarkısından daha şiddetli bir tesir alır. İki temiz parmak arasında yayılmış bilgili bir dimağa dayanan kalem, her zaman mini mini bir hâkimiyet âsâsıdır.

Masası başında oturmuş havadis avına çalışan, haberlerini kendisi süzen üslubuyla sütunlara iliştiren gazete yazarı yalnız davasız bir tarihçi, küçük bir Herodot değil, aynı zamanda kopya çıkaran, bir menbadır: Her sabah okuyucularını uyarır. Fakat ayaklarından çekerek değil, gözlerine

gazete dediğimiz pülverizatörle (Sıvıları yaymaya yarayan alet) demet demet ince, kâh amonyak gibi yakıcı, kâh Melisa ruhu gibi güzel kokulu, lakin daima taze birer havadis serpintisi püskürerek…

Yazar ile okuyucuları kadar aralarında uzun süren ahbaplık besleyen iki dost, hatta iki kardeş tasavvur edilebilir mi? Gazete onların daimi bir söz verme buluşmasıdır; her gün orada buluşurlar. Biri dünkü niyet şüphesinin telkin veya ilham eylediği fikirler veya hissiyatı diğerine muntazaman hikaye eder. Öteki dinler, düşünür araştırma hissesini alır. O günkü düşüncelerini olayların gereğine uygunlaştırır. Emin bir karar adımıyla yola çıkar.

Okuyucularının sadık bir sevgilisi olmak, gazeteyi bir aleti hakikat ittihaz etmek yazarların övünçlerinden ise, emin olunuz ki, bu iki fazileti bendenizde bulacaksınız, Dimağı meziyetler hususuna gelince: Muhterem dostlarımın hiç şüphesiz sevk ve ihsanı ve teşvik arzusu ile savurganlıkla ödünç verdikleri evsafı ancak pek, ama pek büyük arıtmadan sonra kabul etmenizi -utanç duymadan söylüyorum- yarım uygun görürüm. Mamafih aczim gazeteciliği kabule mani olmayacaktır. Biraz dikkatle etrafına bakan, etrafını dinleyen, biraz okuyan adam -kalem dolaştırmadan tamamen aciz olmadıkça- hergün yazacak bir şey bulabilir, bahusus seçtiği konuda idari özerkliğe malik olursa…"

"GAZETE VE GAZETECİLER

Gazeteler hiç de iyi gitmiyor... Evrakı havadis bir büyük belâ kesildi... Yazarlar memleketin zarar ve çıkarının farkında değil...
Bir aydan beri halkın ağzında salyalanan bu şikayet cümlesi kahve köşelerinden, gazino masalarından, tramvay arabalarından dolaşarak yavaş yavaş her yere girdi.

Yayınlanan makalelerdeki ifade şiddeti başa kakıldı. Büyükler, küçükler, aklı erenler, bahusus aklı ermeyenler matbaalara itidal ve sükûnet tavsiyesine ihtiyaç his ettiler. Birkaç kundakçı kalemin gazetecilik aleminde çıkardığı yangın söndürülmeliydi; bu mihver etrafında genel oylar birleşdi ve bu yeni bir riya cilvesi oldu.

Soruna bir de matbaalar cihetinden bakalım:

Okuyucular -özellikle basının aşırı ifade ateşinden şikâyet edenler- biraz tuzluca dedikoduyu içermeyen gazetelere itibar etmiyorlar. Ciddi dediğimiz nüshalara yüz verilmiyor dışlanıyor. Satılmıyor. Ciddiyet bize taham-

mül edemeyeceğimiz derecede pahalıya mal oluyor. Hakkımızda en acı serzenişleri reva görenler sabahleyin gazetelere göz gezdirirken içlerinden pek hayırhah ve ılımlılık yanlısı olmayan bir ses 'Bakalım, bugün de kimin ayağına ip takmışlar?' diye fısıldar, ellerindeki sayıda yüzünden maskesi kaldırılan bir hainin rezilliğinin ayrıntılarını arar ve şayet aradıklarını bulamazlarsa -umduğunu bulamayanlara mahsus- bir gayrı memnunluk yansıtan yüz ekşiltmesi ile gazeteyi bir tarafa atarlar.

Gazeteleri gazeteciler yazar, fakat okuyucular yazdırır. Gazeteci kendi istediğini değil okuyacakların arzu ettiklerini neşr eder. Gazetelerin içerik cetvelini yazan genel rağbettir. Ekmek cinsini tüketicilerin zevki tayin ettiği gibi gazetelerin eğilim ve üslubunu da okuyucuların fikri gösterir. Kalem yazarların elinde ise de, üslubunu da okuyucuların fikri gösterir. Kalem her ne kadar yazarların elindeyse de öğretmeler hemen daima okuyucuların kalbinden gelir.

Şimdi her sabah ufukdaki sisleri rüzgârın süpürdüğü gibi, uyku ağırlığı ile mahmurlaşan asabı, asab üzerindeki sisleri de gazeteler siliyor. Gazetelerde sağa ve sola atılmış taşlar, yükseklere takılmış tırnaklar, tatlı sert dokunaklı, telmihli, suçlayıcı cümleler varsa derhal uyku sersemliği yok oluyor, gözler açılıyor, gizli bir parıltı memnuniyetle parlamağa başlıyor. Aksi halde esnemeler esnemeleri takip ediyor, gazete elden atılıyor. Okuyucuların fikrinde şu cümle beliriyor: 'Aman bu, bu zamanın olaylarından hiç bir şey yazmaz ki... Bir daha almayacağım!' Ve bu gerinme 'zamanın olayları'nın ciddiyet ödülü oluyor.

Şimdi sabahları okuyucularda, dağıtıcının gelişine kadar his edilen sabırsızlığın sebebi hep şu ümiddir: Belki bugün gazetelerin biri yeni bir edepsizliği ve suç kutusunun kapağını açar!... Güneşin doğma saatlerinin hemen arkasından sağa sola dağılan: 'Bu sabah gazeteler nerede kaldı? Sakın müvezzi geçmiş olmasın'! cümlelerinin bir anlamı da: 'Basurculara, üfürükçülere, yeni arkadaşlar yok mu? Ebülhuda ne sularda?. Lütfi Ağa'nın oğlu Faik, Bekir Ağa'nın bölüğüne yollandı mı? Bakalım Hakkı Beyi nasıl istifa ettirecekler…' gibi yarı marazi meraklardır.

Şu 'yarı marazi' deyiminden öyle merakları yeriyorum zan etmeyiniz. İtikadımca herkes merak sermayesini istediği yöne sarf ve meylettirmede serbesttir. Bizden daha pek ciddi adamlar, basurcu ve üfürükçü gibi rezalet kahramanlarından daha adi kişilere kadar merak indirimi yapmışlar: Bunlar arasında meşhur Avusturya diplomatı Prens Meternih cinayet romanlarının akıbetini anlayıncaya kadar uykusundaki düzeni kaybedermiş.

Hikaye ederler ki, bir gün Fransa'nın Viyana sefiri gayet ciddi bir siyasi mesele hakkında görüşmek için Meternih'in yanına girmiş, o günlerde Paris gazetelerinin birinde Öjen Su'nun 'Paris Esrarı' namındaki romanı tefrika ediliyormuş; sefir siyasi meseleden bahse başlarken Meternih demiş ki:

—Aman, sayın sefirim, o meselenin önemi yok, siz bana Prens Rodolof, Şurinor, Şuet Kadın, Gavaloz ne oldular, onu haber veriniz. Paris'in bu hafta postasını henüz alamadım, Öjen Su'nun bu önemli kahramanları hakkında sizden bilgi isterim... Siyasi konuları ne zaman olsa görüşebiliriz!

Adi günlerde okuyucuların hali tiyatrolarda perde açılmasını bekleyen seyircilerin halini andırır: sabırsızlık umumidir, fakat perde arkasından her ruh ayrı bir şey bekler, okuyucular da böyledir: biri romancağızının devamını arar, biri zabıta olaylarına mahsus sütunlara koşar, biri bir cinayetin tafsilatını gözetler; hatta ilanlar sayfasının devamlı okuyucusu bile görülmüştür.

Avrupa'da ünlü suçluların zindanda nasıl vakit geçirdiklerini ve hangi yemekleri, hangi tür şarapları sevdiklerini, akşam saat kaçta yatıp sabahleyin ne zaman kalktıklarını, cinayetten önce nasıl yaşam sürdürdüklerini, kafalarındaki fikirleri, kalplerindeki aşıkane esrarı, zevklerini, hayallerini, gücenmelerini merak edenler okuyucular arasında çoğunluğu teşkil ederler; bu cihetle en ciddi gazete bile bu yoldaki yararsız ayrıntılara sayısız sütunlar ayırmaya mecbur olmuştur.

Gazete şimdiki anlaşılışına göre, yazarın ruhu ile okuyucunun ruhu arasında sohbet aracıdır. Kendisine hitap edilenin sevdiği konu dahilinde sözü idare etmek nezaket adabı gereği olduğundan yazar fikir ve kalemini okuyucularının fikir ve zevkine göre dolaştırır. Halkça ızdırap sebebi veya merak kışkırtıcı olan hususları araştırıp anlayarak tercihen onları yazı konusu etmek, okuyucunun rağbetini çekmek isteyen yazarın görevidir. Hatta o konu hakkındaki genel kararı öğrenip de ona uygun bir hüküm veren yazarlar bile vardır ki, çirkin bir fikirsel esirlikden başka bir şey olmayan şu hareket sayesinde kalpleri çekmeyi başaran gazeteciler Avrupa'da nadir değildir.

Gazeteci bütün fikri yetenekleri ile hiç aralıksız uyanık durmalıdır: Şimdi bir olay vuku bulur ki anlatımı hayali çabaya muhtaçtır. Biraz sonra bir haber yayılır ki uzun uzadıya yargılama ister. Bu haberi bir olay izler ki bütün geçmiş ayrıntılarını bulmak için tarihi bilgimize başvurmak, hafızamızdan yardım istemek gerekir.

Dimağın bu devamlı uyanıklığı şüphesiz pek yorucu, takati aşan bir şeydir, Mamafih jimnastik gibi ruha -biraz alıştıktan sonra- o kadar tatlı gelir ki, adeta bir tutku derecesine varır.

İnsan tütüne, biraya alıştığı gibi gazeteciliğe de alışır, o derece ki diğer uğraşlar ve mesleklerden artık tad alamaz. Bakınız düşük istibdat devrinde gazetecilik kadar tehlikeli, o kadar alçak ve aşağılanmış bir meslek olmadığı halde Ahmed Rasim ve Zühdü Beyler Maarif Nezaretinin kendilerine gösterdiği vücut dinlendirici makamlarına, matbaaların kıtıklı hasır sandalyelerini tercih ettiler!... Bir tür yurdu özleme gibi matbaa özlemi vardır. Eski zamanın gazete yazarlarından merhum Ali Bey, merhum Cemal Bey gibi görüştüğüm kimseler hep gazeteciliğin hasretini duyarlardı. Hiç şüphem yok ki Mabeyinci Emin Bey, Beyrut valisi Nazım Paşa -ki birer eski yazardırlar- eriştikleri yüksek makamları gazetecilik makamına feda etmeyi arzu ederler. Ne çare ki kollarında eski kuvveti, ruhlarında eski sağlamlığı bulamadıkları için günümüzün genç ve kuvvetli kalemlerine gıpta etmekle yetinmeye mecbur olurlar.

Gazetecilik gerçekten hayli yorucu fakat o nisbette eğlenceli bir sanattır: yarınki basının içeriğini bugünden bilmek, haber alma ve umumun öncüsü olmak, dünya haberlerini olaylarını herkesden önce öğrenmek: Bunların gururu okşayan öyle bir zevki vardır ki... Dünya havadisleri sanki tercihan önce gazeteciye gelir!

Gazeteci az çok Donkişot'la akrabalığı olan bir vakayinüvis'tir. Fedakâr bir vakayinüvis! 'Teodor Bariyer'in 'Parisliler' isimli komedisindeki kahramanlardan biri diğerine soruyor:

— Ne iş görüyorsun?

— Kendim için hiç, bütün çalışmam başkaları için: gazeteciyim!

Gazetecileri kolay kolay suçlamayalım, hele okuyucunun eğilimini izlediklerinden dolayı onları paylamaya layık görmek büyük haksızlıktır. Okunmayacak makaleler yetiştirmeyi yazardan talep edebilseniz bile müdürlere satılmayacak gazete imalini önerebilir misiniz?

Bilseniz gazete ve gazeteciler, bahusus şu aralık bizim gazete ve gazetecilerimiz o kadar hoşgörüyü hak ederler ki... Avrupa gazetelerinde uzman yazarlar vardır, matbaalarda bir tür iş taksimi cereyan eder: siyasi yazan, cinayeti anlatan, edebi haberler veren, yazı dizisi karalayan, etrafın durumunu eleştiren, dünya ile eğlenen hususi yazarlar bulunur.

Bizden, bizdeki yazarlardan gazeteler her yeteneği bekler, bize her görevi yükler. Gazete -fare ve insan gibi- gül yiyen bir hayvandır. Beslenmek için fazilet, cinayet, fen, edeb, masal, tarih her şeyi ister. Ona ağlama ve gülme, akıl ve bönlük, bütün hayat, bütün insanlık lâzımdır, Zelzele, yangın, fırtına, kıtlık, ihtilal gibi tiyatroları, aktrisleri, aşkı, baharı, sulh ve saadeti de tasvir edebilecek sanatkarlar arar. Bilseniz biz bu ağır rolü oynar görünmek için ne kadar terliyoruz!

Düşününüz ki gazetecilik bizde daha elli günlük bir sanattır. Bu kadar genç bir tecrübeden büyük ustalıklar beklenemez. Gazetecilik pek çok irfan sermayesi ve o oranda maharet ister. Gazete -elbette bilirsiniz- uygarlığın önemli sebeplerinden biri olmuştur. Avrupa'da özellikle İngiltere ile Amerika'da gazetelerin büyük kısmı birer mürebbimiz (terbiye edici) gibidir. Gazete sayesinde kahramanlar, yazarlar, diplomatlar ve hatta … gazeteciler yetişir!"

Gazetecilik meslekleşme yolunda ilk ciddi adımlarını atıyordu. Henüz gazetelerimizde gerçek anlamıyla muhabir yoktu. Zaten haberden çok haberlerin yorumlanışı önem taşıyordu. Bunu da başyazarlar, o zamanki deyimle SERMUHARRİR'ler üstleniyordu. Her gazetenin birinci sayfasında hergün iki hatta üç sütun başyazarın makalesiyle dolu olur ve okuyucu ilkönce, belki de sadece onu okumakla yetinirdi. **Kalem** dergisi 19.Kasım.1908 tarihli sayısındaki *"Sermuharrir ne yapar?"* başlıklı yazısında aslında bu görevi üstlenenin, bugün İstihbarat Şefi dediğimiz görev gibi Yazı İşleri Müdürlüğü görevini de üstlenen kişi olduğunu ileri sürmektedir:

"Bugünkü basınımızın bazen beliren garip safhalarından birini şöyle bir özetleyelim. Evet, sermuharrir ne yapar? Sermuharrir gazetede pek az yazı yazar yahut hiç yazmaz. O sabahleyin erkenden matbaada bulunmaya mecburdur. Evvela, haftalık gündelik yirmi otuz gazeteyi gözden geçirir. Gazetelerden alınacak, hakkında görüş yürütülecek, tenkit edilecek yerlere mavi kalemle işaret koyar. Yabancı gazetelerinden tercüme edilecek noktaları ayırır. Telgrafları sıralar. Gazeteye konulacak makaleleri ayırır. Muhbirlere o gün dolaşılacak yerlerin ve alınacak notların programını verir. Arasıra lakırdıya dalan muhbirleri uyarır. O bu işler ile

meşgul iken bir taraftan ziyaretçiler, mektuplar, şikâyetnameler gelir. (...) Vilayet gazeteleri süzülür, dahili haberler gelir, önemlileri tekrar tahkik edilir. Saat 11'de yazılar mürettibe tamam verilmiş olur. Artık sermuharrir serbesttir... Biraz hava almak, birahanelerden birinin sıradan tabloları üzerinde ilham araştırmasına koyulmak üzere sokağa fırlar."

Henüz çok yaygın olmamakla birlikte, kamuoyu'nu belirlemek için EFKÂRI UMUMİYE deyiminin de kullanılmağa başlandığı fark ediliyor. **Hukuku Umumiye** gazetesinde (no.59, 13.11.1909) bu başlık altında yazdığı yazıda, **Mevlânzade**, efkârı umumiyesi bulunmamasına rağmen Bulgaristan'ın ilerlemesine dikkati çekiyor ve ekliyor: "*İyi çalışanı göreve getiriyorlar, iyi idrakli muktedir, namuslu memurlara gerek var ilerlemek için, efkârı umumiye lüzumludur…"*

İttihatçılara muhalefet için 1909 sonunda Kahire'de yayınlanan **Yeni Serbesti** de (No.l) şunları yazıyor:

"Efkârı umumiyeye boyun eğmek ve saygı lazımdır. Bir milletin arzu ve fikirlerine uygun davranmayan 'kuvvet', hükümet ad edilemez. Hakimiyeti milliye hakkına tecavüze kalkışmış olanlara 'bâgi' (=haydut) namı veriliyor. Bu gibi cezalandırmaya egemenliğini arzulayan bir millet boyun eğemez, esir kalamaz ve kalmayacaktır. Biz eminiz ki çıkar sağlamak için arsızlık derecesinde cüret gösterip egemenlik hakkına saldıranların akıbetleri örnek olacak şekilde cezalandırılmaktır ve serseri demek olan bu saldırganlar efkârı umumiyenin kanuni kudreti sayesinde yakında ebedi mahvolmaya uğrayacaklardır."

Dinci kesimin sözcüsü ve 31 Mart ayaklanmasında en önde rol oynayan **Volkan** gazetesinin basın konusundaki görüşleri de önem taşıyor:

"Gazetemizin başarısız kalmasında, yeteri derecede sürümünü sağlayamamış olması rol oynamıştır. Bu ülkede günlük bir gazetenin ayakta kalabilmesi bir hayaldir, eğer, günlük yayınlanacak gazeteler için hamiyet sahiplerinin kasalarının ağzı açık değilse, veyahut bir cemiyetin koruması altında değilse. Yoksa bizim gibi zayıf sermayeliler, yolunu bilmeyenler, elbette ihtiyaç denizinde kâh batmak, kâh çıkmak suretiyle, ya hamiyet

sahiplerinin insaniyeti ile hayatlarını kurtarır ya da ebediyen dibi bulunmaz bedbahtlık denizinin çukurunda boğulur gider. Lakin hamiyet gemisi rekabet girdabında parça parça olmuş, ihtiyaç çevreleri içinde canını kurtarmaya çalışmakta bulunmuş bir adamın da umutsuz kalması mevcudiyetini unutması, kararlılığına halel getirmesi, gerçek sahibinden umut kesmesi aşırı bağlılık adetleriyle uzlaştırılamaz. Umudum sendendir, İlâhî, senden!" (No.24)

"Gazeteler her türlü görüşlerde bulunabilirler. Zira onların gürültüyle, patırtıyla sözleri kesilmez. Yalnız onların meslekleri genel takdire mazhar olursa, o görüşleriyle efkârı umumiye'ye hizmet etmiş olabilirler. Aksi takdirde her yazarın foyası derhal kamunun nazarında belirir ki, o gibilerin yayınları kat'iyyen dikkate alınmaz. Bize kalırsa, bu şimdiki hal, genel bir hastalıktır, bir maksadı sonuna kadar götürmemek, bir işte başarısızlık baş gösterdimi sebat edememek, umutsuzluk belirtmek, makul olan bir meselede bile bir girişim gerekse hepimiz birden 'olmaz, olmaz' demek, terbiyemizin gereğidir. Artık biz olmazları bırakalım, dilimizi olurlara alıştıralım."(No.29)

"Basın özgürlüğü millete yararlı olacak surette olursa (önemlidir). Yoksa millete muzır yayınla uğraşan gazeteler için mahkemelere başvurmaya bile gerek yoktur. Matbuat Müdürü bu gibi genel zarara yönelik gazeteleri yasaklayabilir. Zira Matbuat Nizamnamesinde yeterli açıklık mevcuttur," (No,34)

ÖZGÜRLÜKÇÜ YASAYA GEÇİŞ

Abdülhamit'in baskıcı rejimini ortadan kaldırıp, herkesin birdenbire en özgür ifade ortamına erişildiği inancıyla düşüncelerini hiç frenlemeden açıklamaya başladığı günler fazla uzun sürmedi.

Tanin, İttihat ve Terakki'nin sözcüsü sayıldı. Birçok defa kapatıldı; **Cenin, Renin, Senin, Hak** gibi isimler altında çıktı. Sonunda Hüseyin Cahit de çekildi ve gazete tümüyle İttihat ve Terakki'nin organı haline geldi. **Yeni Tasvir-i Efkâr** da İttihatçıları destekledi.

عثمانلی

برنجی مطبوعاتک ایلک قربانی

عمرینی منفالرده کچرمش اولاد حریتدن

حسن فہمی

بکک روحنه

فاتحه

İlk öldürülen gazeteci Serbesti'in başyazarı Hasan Fehmi (altta solda) cenaze törenine katılanlar (altta sağda) Osmanlı gazetesinin birinci sayfasında haberin verilişi: "Serbest matbuatın ilk kurbanı -Ömrünü menfalarda geçirmiş evladı Hürriyet Hasan Fehmi Beyin ruhuna Fatiha"

İttihat ve Terakki'yi, kısa ömürlü **Hukuk-u Umumiye** ile Selânik ve Manastır'da yayımlanan **Şûra-yı Ümmet, Rumeli, Silâh** vb. gazeteler de savunuyordu. Kısa zamanda İttihat ve Terakki'nin karşısına değişik partileri temsilen bir sürü yayın organı çıktı. Ahrar Partisi'nin O**sman-**

lı, Mevlânzade Rıfat'ın **Hukuk-ı Umumiye, Serbestî** gazeteleri, Murat bey'in **Mizan'**ı, başına Ali Kemal'in geçtiği **İkdam,** Derviş Vahdetî'nin **Volkan**'ı, Cemiyet_i İlmiye-i İslamiyye'nin **Beyanü'l-Hak**'ı bu arada sayılabilir.

Abdülhamit döneminde izin verilmeyen dinci yayınların, özellikle Volkan'ın Abdülhamit rejimine dönme kampanyası, İttihat ve Terakki'ye karşıt gazetecinin katliyle (ilk öldürülen gazeteci 6 Nisan 1909'da öldürülen **Serbesti**'nin başyazarı **Hasan Fehmi'**dir). Büsbütün ortalığı karıştırdı. Eski tarihle *31 Mart Olayı* diye anılan 1909'un Nisanındaki Meşrutiyeti tasfiye eylemi, mollaların yönettiği askerlerin meclisi basmasına kadar vardı. Balkanlardan gelen Hareket Ordusu tarafından bastırıldı. Olaylara hiç karışmamış olduğu halde Abdülhamit'in tahttan indirilmesiyle sonuçlandı. Yeni İttihatçı iktidarın ilk girişimlerinden biri, basın yasasını gündeme getirmek oldu. Esasen Kanun-ı Esasî'nin 12. maddesi, *"Basın yasalar çerçevesinde serbesttir. Hiçbir şekilde basımdan önce kontrole tâbi tutulamaz"* kaydını içeriyordu.

Tutucu çevreler ve basın tarafından kışkırtılan cahil askerlerin eylemi, özgürlükler üzerinde düşünmek gereğini ortaya koydu. Yine de, hayli liberal içerikle hazırlanmış olmasına rağmen, Meclis'e sunulan basın yasası gerek basında, gerekse meclis tartışmalarında büyük eleştirilere uğradı. Kimse özgürlüklerden santim ödün vermek niyetinde değildi. Uzun tartışmalardan sonra Temmuz 1909'da yasa onaylandı ve yürürlüğe girdi. Dolayısıyla, yeni yasada sansürü andırır hiçbir kısıtlama yoktu. Sadece devletin temelini sarsmaya yönelik; padişahı, dinleri, Osmanlı milletini koruyucu; suçu ve ayaklanmayı kışkırtıcı yazıları frenleyen maddeler konmuştu

Tartışmalar sırasında **Hüseyin Cahit**'in ll.5.1909 günü yaptığı bir konuşma sorumlu müdürlerin niteliği konusuna ışık tuttuğu için aynen aktarıyoruz:

> *"Gazete çıkarmak bir ticarettir. Fakat attarlık, bakkallık etmek kabilinden değildir. Gazetelerin yayın yoluyla ne gibi tesirlerde bulanacaklarını şu son olaylar pek güzel gösterdi. Dolayısıyla bu ticareti sınırlamak için ne kadar vatanın menfaati ve zamanın gereklerinin uygun olduğunu takdir ederiz. Dolayısıyla gazete çıkaranlara yönelik şartlar arasına ilave-*

sini gerekli gördüğüm bir şart, bunların yüksek mektep mezunluğunun bulunmasıdır. Eğitimini tamamlamayarak, memlekette mevcut dersleri görmeyerek gelmiş bir adamın idare edeceği bir gazeteden memleket ve vatan ne yarar görür. O adamın ne fikri olur ki, memlekette yayında bulunacaktır."

Bu çıkışın sebebi bazı kimselerin, ucuz fiyata cahil birini sorumlu müdür gösterip ceza gerekirse onun üzerine yüklemek taktiğini uygulamasındandı.

18 Temmuz 1325 (31.Temmuz.1909) tarihli Takvimi Vekayi'de yayınlanan yeni "Matbuat Kanunu"nun ana hatları söyledir: (Metinde her maddede bulunan *"gazete, resaili yevmiye, ve muvakkate* = gazete, günlük ve muvakkat risaleler" deyimini, anlaşılmayı kolaylaştırmak için biz *'yayın'* sözcüğü ile kısalttık)

1. madde Her yayının bir sorumlu müdürü olmak icap eder.

2. madde Osmanlı uyruğundan 21 yaşını bitirip hacir altında olmayan, hukuku medeniyeden mahrum edilmemiş, sahtekârlık, dolandırıcılık, emniyeti suiistimalden cezalı olmayanlar sorumlu müdür olabilir. Bunların yayının kullandığı dilde yazacak derecede yeteneği olması şarttır.

3. madde Yayıncı İstanbul'da Dahiliye Nezaretine, taşrada vali ya da mutasarrıflara, kendisiyle sorumlu müdür hakkında beyanname verecektir.

4. madde Bu beyanname verilmeden çıkarılan yayın hemen yasaklanır ve mahkemece 5 liradan 50 liraya kadar ceza verilir. Tekrarı halinde on liradan yüz liraya çıkar ceza. Yahutta 24 saatten bir aya kadar hapis edilir. İçerik daha ağır cezayı gerektiriyorsa o uygulanır.

5. madde Sahibinin ölümünde varisine geçer.

6. madde Yayının ismi aynen veya yanıltacak şekilde değiştirilerek başkası tarafından kullanılamaz. 15 sene kullanılmayan ismi başkası kullanabilir.

7. madde Sorumlu müdürün çekilmesi, ölümü ya da beyannamedeki şartlara aykırı durumun belirmesi halinde durum en geç beş gün içinde ilgili makama bildirilir. Aksi halde 4. madde uygulanır.

8. madde Yayının her nüshasından günü gününe sorumlu müdürün imzasıyla, ikişer adet, mahallin en büyük dâhiliye amirine ve savcıya gönderilecektir. Gönderilmeyenlerin her biri için sorumlu müdürden yarım Osmanlı altını alınır.

9. madde Yayında sorumlu müdür yoksa bir lira ceza alınır ve bu onu içerikten dolayı sorumluluktan kurtarmaz

10. madde Sokaklarda veya umumi yerlerde dağıtanlar bunların yalnız isimlerini yazarlarının isimlerini ve fiyatlarını yüksek sesle söyleyebilirler. Genel terbiyeye aykırı isimler kullanmak, birinin itibarını sarsacak ya da heyecan yaratacak yolla ilgi arttırmak yasaktır. Aksini yapan 25 kuruştan bir liraya kadar cezaya mahkûm edilir ya da 24 saatten bir haftaya kadar hapsedilir

11. madde Cezalar önce sorumlu müdüre, sonra yazara, üçüncü olarak matbaacıya, dördüncü olarak bayi ve müvezzilere aittir. (...) Zarar ve ziyan mahkûmiyetlerinden gazete ve yayın sahibi de sorumludur.

12. madde Yayından maddi ve manevi zarar duyan, sorumlular hakkında dava açabilir, zarar ziyan isteyebilir. Mahkemenin ilanı, yayının ilk ve en çok ikinci sayısında aynen yayınlanır. Yayınlanmazsa 50 Osmanlı altını alınır. Başka yayınlarda yayınlanması ve bedelinin suçlu tarafından ödenmesine karar verilebilir.

13. madde Yayınlar her duruşmayı ve meclis görüşmelerini yayınlayabilir. Ancak gizli karar ve oturumlar yayınlanamaz. Aksine davrananlardan 5 altundan 25'e kadar ceza alınır.

14. madde Açık duruşmalarda genel ahlaka aykırı konuların yayının mahkeme yasaklayabilir. Aksine davranana iki liradan on liraya kadar para cezası ya da 24 saatten bir haftaya kadar hapis verilir.

15. madde Yasanın yayınından önce yayını yasak edilenlerin aksine davrananlar 2'den on altına kadar cezalandırılır. Ve gerek görülürse bu yayınlara el konur.

16. madde Osmanlı ülkesinde tanınmış olan dinler ve mezheplerden ve anasırdan birini aşağılamak ve hakaret etmek sorumlu müdüre bir aydan bir seneye kadar hapis getirir ve 20'den yüz altına kadar ceza öder. Ya da bu iki cezadan biriyle cezalandırılır. Din ve mezhepler hakkında delillere dayanan ilmi ve felsefi yazılar tahkir ad olunmaz.

17. madde Ceza kanununun ikinci faslında beyan olunan cinayetleri doğrudan doğruya tahrike yönelik yayın durumunda, 11.maddeye uygun olacak sorumluluk verilecek şahıs o cinayetin fiilen icracısı gibi cezalandırılır. Fakat belirtilen kışkırtmanın ve fiili sonucu belirmezse sürgün ile cezalandırılır.

18. madde Bir kimsenin namusunu lekeleyecek veya itibarını düşürecek bir konuyu basın aracılığıyla açıklamak ya da yayın tehdidiyle para alan ya da başka türlü çıkar sağlayanlar üç aydan üç seneye kadar hapsedilir ve on liradan yüz liraya kadar para cezasına çarptırılır.

19. madde Aslı olmayan haber yayan, tahrif eden, birine asılsız ithamda bulunan, toplum asayişini ihlale sebep olursa ve bu da kötü amaçla yapılmış ise, altı aydan iki seneye kadar hapis olunur. Ve beş liradan yüz liraya kadar ceza öder. Ya da bu iki cezadan biri uygulanır.

20. madde Genel ahlaka aykırı yazı ve resim yayınlandığı takdirde iki Osmanlı altınından ona kadar ceza kesilir.

21. madde Bir şahıs aleyhindeki yazıya, onun iki mislini geçmemek şartıyla düzeltmeleri ve de hükümetin gerçek bulmadığı yayınlar hakkındaki tekzipleri, yayının ilk çıkacak sayısında aynı sütuna koymaya mecburdurlar. Aksi halde beş altından elli altuna kadar ceza öderler.

22. madde Bahsi geçen suçların tekrarı şiddetlendirici sayılır.

23. madde 17. maddede belirtilen suçları işleyen yayın hakkında usulen dava açılmakla birlikte hükümetçe asayişin korunması için gerek görülürse o yayın mahkemenin karara bağlanmasına kadar yayından kaldırılır. Ancak mahkeme, sorumlu müdürün beraatîne karar verdiği takdirde bundan dolayı müdürün tazminat istemek hakkı vardır.

24.madde Basın suçları hakkındaki bu cezalar, aynı zamanda toplantılarda dağıtılan bültenlere, yazılara, mektuplara, levhalara da şamildir.

25.madde Bir şahıs ya da heyetin maddei mahsus ile namusu ihlal edilir ya da itibarı düşürülürse buna "zem" ve maddei mahsusa belirtilmeden yapılırsa buna "kadh" denir. Tartışma adabı çerçevesinde eleştiri hiç bir vakit suç teşkil etmez,

26. madde Zatı Hazreti Padişahi hakkında kadh veya zem'mi hedef alan yazı ve sözler yayınlanırsa sorumlu üç aydan üç seneye kader hapis olunur.

27. madde Dost devlet hükümdarları ya da hükümet reisleri hakkında zem ve kadh vukuunda bir aydan bir seneye kadar hapse hükmolunur.

28. madde Hanedan, milletvekilleri, hakimler ve diğer memurlar, ordu ve donanma, Osmanlı ülkesindeki dost ülkeler siyasi görevlileri ve konsoloslara kadh ve zem yapan kişi, 15 günden 6 aya kadar hapis veya beş altından elli altına kadar para cezasına çarptırılır. Ya da cezaların ikisi de uygulanır. Kadh varsa, bir haftadan üç aya kadar haps edilmekle birlikte bir altından 25'e kadar ceza verilir. Yahut bunlardan biri uygulanır. Yazı suçlanana zarar veriyorsa o dahi ödettirilir.

29. madde Ahaliden biri hakkındaki kadh ve zem durumunda sorumlu bir haftadan üç aya kadar hapis olunmakla beraber 2 altından 25'e kadar ceza alınır. Yahut cezalardan sadece biri uygulanır.

30. madde Bakan, milletvekili ve hükümet memurları hakkındaki kadh ve zem 29. maddeye göre cezalandırılır. Memuriyetleri ile ilgili ise 28. madde uygulanır. Ancak bunların ve hisse senedatı çıkarmak suretiyle kurulan mali kurumlar ve ticari kurumların yöneticileri hakkındaki kadh ve zem mahkeme kararıyla sabit olursa bu yayına ceza verilmez.

31. madde Hanedan ve yerli kadrolar hakkındaki suçlamaları doğrudan doğruya savcılar izler. Yabancı hükümet ve diplomatlar hakkındakileri sefaretlerin Dışişleri bakanlığına uyarısı üzerine yine savcılar kovalar. Milletvekilleri, memurlar, ordu, donanma hakkındakiler ilgililerce adalet makamlarına yazılacak yazılarla üzerine yine savcılarca izlenir. Diğer bireyler kendileri dava açarlar.

32. madde Matbuat suçları için yayın üzerinden üç ayı geçen başvurular geçersiz kalır.

33. madde Seferberlik durumunda ve savaş tehlikesi bulunduğu halde ordu ve donanmanın yapacakları hareketleri ve devletin savunma önlemleri konusunda, gereğine göre sadaretten çıkarılacak emir üzerine yayınlar engellenebilir. Aksine davrananlar elli liradan 200'e kadar ceza öder ya da altı aydan iki seneye kadar hapsedilir. Ya da ikisi de uygulanır.

34. madde Siyasetle ilgili olmayan ve sadece fenni ve edebi yayın yapanlar kitap hükmünde olup bu kanuna tabi değildir.

35. madde Yabancı ülkelerde ve Eyaleti Mümtaze'de (Özerk yönetimli bölgelerde) yayınlananların Osmanlı ülkesinde yasaklanması bakanlar kurulunda alınan bir kararla ve Dâhiliye Nezareti emriyle olur. Bu şekilde yasaklananları satan ve dağıtanlar hakkında 2 liradan 15 liraya kadar ceza verilir.

36. madde 2 Şaban 1281 (l.Ocak.1865) tarihli Matbuat Nizamnamesinin hükümleri hükümsüzdür

37. madde Dâhiliye ve Adliye nazırları işbu kanunun icrasına memurdurlar.

Geçici madde - Halen mevcud olan gazete ve dergilerin sahipleri ile sorumlu müdürleri yasada kaydedilen yasal şartları, ilan tarihinden itibaren en fazla bir ay içinde tamamlamaya mecburdurlar. Aksi halde 4. madde mucibince muamele yapılır.

MATBAALAR KANUNU

l. madde Matbaa kuran, isim, şöhret, adres ve ortaklarının isim ve adreslerini, hangi lisanda çalışacaklarını İstanbul'da Dahiliye Nezaretine taşrada yerel hükümete bir beyanname ile bildireceklerdir.

2. madde Matbaanın yeri ve sahibi değişirse hükümete bildirilecektir.

3. madde Beyanname vermeden kitap ve risale basanların matbaası kapatılır, 50 altın ceza verilir.

4. madde İlim, fünun, edebiyat, sanayi kitapları için izne gerek yoktur. İkişer nüshası İstanbul'da Dâhiliye Nezareti'ne taşrada hükümete ve maarif idaresine verilir. Din kitaplarında ayrıca iki nüsha Babı Fetva'ya verilir. Aksi halde cezası 2-5 altındır.

5. madde Kendi ismi ve matbaanınkini yanlış verene 10-25 altın ceza verilir.

6. madde Mushafı Şerife, Kur'an cüzleri ve Hadisi Nebevi için İstanbul'da Daire-i Meşihat'tan, taşrada naib ve müftülerin iştirakiyle kurulacak Maarif meclislerinden izin gerekiyor. Baskıdan sonra bu eserin bu dairelere onaylattırılması şarttır. Aksi halde yayınlara el konur, cezası 25-50 altındır.

7. madde Matbuat Kanunu'nda basın suçları hakkında yazılı olan ceza ve hükümler kitap ve risale yayınlarına da şamildir.

8. madde Bu hükümlere aykırı gelen suçlara Adli mahkemelerde savcıların isteğiyle bakılır.

9. madde Suçlar için zabıt yapılır, suç unsuru olan yayın zabta eklenir.

10. madde Suçun tekrarı cezayı şiddetlendirici sebep sayılır.

11. madde Şahıslara ve bir şirkete ait hususi evrak dışında bütün basılanların üzerinde matbaanın ismi yazılacaktır. Aksi halde cezası 2-15 liradır.

12. madde Mevcut matbaalar bu emirleri kanunun ilanından bir ay içinde yerine getireceklerdir. Aksi halde 3. madde uygulanır. Bu kanunu Dâhiliye ve Adliye Nazırları yürütür.

Geçici madde - Matbaa açacak kimse bazı 'anlaşma imtiyazlarını' (Kapitülasyonlar demek istiyor) haiz olan yabancı uyruklardan ise , teklifat ve cezalara işbu kanunun hükümlerine Osmanlı Devleti uyrukları gibi tamamen ve mensup olduğu konsoloshane aracılığı olmaksızın uyacağın belirten bir senet ile hükümete bildirecek ve bu senedi bağlı olduğu devletin sefaret ya da konsoloshanesine tasdik ettirecektir.

SANSÜR UYGULAMALARININ YENİDEN BAŞLAMASI

Bu yasa 1931 yılına kadar ana hatlarıyla yürürlükte kaldı. Ancak bu sırada bir düzineden fazla değişikliğe uğradı. Bunlar arasında, yazı işleri müdürlerinden diploma arama, siyasal gazeteler için depozito yatırılması ve askerlerin yazı yazmalarının yasaklanması (Mart 1912); ahlâka aykırı yayınların toplattırılması (Şubat 1913); devletin iç ve dış güvenliğini bozabilecek yayın yapanların hükümet kararıyla kapatılabilmesi (Kasım 1913) gibi önemli değişiklikler vardır. I. Dünya Savaşı'nın patlaması ise yepyeni bir gereksinme getirdi: 25 Ağustos 1914 tarihli geçici yasa ile *"Askerî sansürün izni olmadan ordu hareketleriyle ilgili haberlerin yazılması"* yasaklandı. Böylece mütareke dönemine kadar sürecek suskunluk dönemi başladı.

31 Mart Olayından sonra basına yasal yapı getirme gayretlerine karşılık çeşitli sebeplerle (Libya Savaşı, Balkan Savaşı, İttihat ve Terakki'nin iktidardan düşürülmesi, İttihatçıların Bâbıâli baskını ile iktidarı ele geçirmesi ve nihayet 1914-18 Dünya Savaşı) basın özgürlüğü asla işlemedi.

1910'da **Lütfi Fikri**'nin Tanzimat, **Tazminat, Teşkilât, Maşrik, Tesis, Tenbihat** gibi adlarla çıkardığı gazeteleri muhalefetin önünde gidiyordu. Daha sonra Hürriyet ve İtilâfçı **Teminat** (1912) ile Ali Kemal'in **Peyam**'ı (1913) da onlara katıldıysa da ömürleri fazla uzun olmadı.

Ziya Gökalp

Ahmet Samim
(İkinci öldürülen gazeteci)

Ahmet Ağaoğlu

Babanzade Hakkı

Velid Ebüzziya

1912'de Türk Ocağı'nın kurulmasıyla sistemli bir akım haline gelmeye başlayan Türkçülük hareketi **Ziya Gökalp**'in de katkıda bulunduğu **Türk Yurdu** başta olmak üzere **Halka Doğru, Milli Tetebular Mecmuası, İçtimaiyat Mecmuası, Yeni Mecmua** gibi dergilerle etkisini artırdı.

II. Meşrutiyet dönemi her türlü düşüncenin, Doğu'dan ya da Batı'dan kaynaklanan her türlü akımın yazıya dökülüp kamuoyuna serbestçe sunulduğu dönem olmuştur. Her milletin, her azınlığın hem kendi dilinde, hem Türkçe yayın organları vardı. Bu arada sosyalist yayınlara da ilk kez II. Meşrutiyet döneminde rastlanmıştır. Bunlar arasında Hüseyin Hilmi'nin çıkardığı **İştirak'**i ve **Sosyalist, İnsaniyet, Medeniyet, İdrak** gibi yayınları belirtebiliriz. Ancak her biri birkaç ay ya da birkaç sayı çıkıp kapanmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilk yedi yılı basın açısından son derece hareketli bir dönem olmuştur. Büyük tirajlar sağlanmış, okuyucuya yeni şeyler

verilmiş haber gazeteciliğinde ve gazete tekniğinde büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Daha temiz baskıya geçilmiştir. Hatta ilk kez gazetelerde telefon kullanılır olmuştur.

Gazeteciliğe Sabah'ta başlayan, Tanin de muhabirlik yapan Ahmet Emin (Yalman, 1917'de Vakit'i kuranlar arasındaydı)

İttihat ve Terakki'nin sözcüsü sayılan Hüseyin Cahit (Yalçın) diğer gazetelerin başyazarlarını eleştirirken.

Karagöz ve Zeka dergilerinin sermaharriri Baha Tevfik

Türkçülük akımında etkili olan Yusuf Akçura

Gazetecilerin kimliği bakımındansa durum aksinedir. Basına yeni ufuklar açılırken gazeteciliği siyasal amaçları için kullananların sayısı artmıştır. Gerçi bu dönemde, daha sonrasının gazeteciliği meslek sayan **Yunus Nadi (Abalıoğlu), Hüseyin Cahit (Yalçın), Necmettin Sadık (Sadak), Ali Naci (Karacan)** gibi isimler de yetişmiştir. Hatta içlerinde Türk

ve Osmanlı tarihinde ilk kez gazetecilik eğitimi görerek (Amerika'da) mesleğe girmiş olan Ahmet Emin (Yalman) gibi bir kimse de vardır. Yine de politikacıların etkenliği daha ağır basmıştır. Bu yüzden, politik sebeplerle öldürme ve sürme olaylarının çokluğu dikkati çeker. 'Hasan Fehmi'den başka 31 Mart Olayı'nda, Tanin başyazarı Hüseyin Cahit zannedilerek bir milletvekili öldürülmüştür. Hüseyin Cahit ve arkadaşları ancak yurt dışına kaçarak canlarını kurtarmışlardır. 31 Mart Olayı bastırılınca bu kez kışkırtıcılardan Volkan sahibi **Derviş Vahdetî** idam edilmiş ve bazı kimseler de yurt dışına kaçmışlardır.

İttihatçılara karşı olanlardan **Ahmet Samim** (Sadâ-yı Millet) 9 Haziran 1910'da, **Zeki** (Şehrah) 10 Temmuz 1911'de öldürüldüler. İktidar değişikliklerinde karşı tarafın basınını durmadan kapattırmak girişimini iki taraf da sürdürmüştür. 1913'te Bâbıâli Baskını ile İttihat ve Terakki iktidara yerleşince, İtilâfçı gazetecilerin birçoğu Anadolu'ya sürülmüştür. Bunlar savaş yıllarını da sürgünde geçirmişler ve intikam alacakları günün hayaliyle yaşamışlardır.Mütareke dönemindeki hesaplaşma bu yılların ürünüdür.

1908 sonrasında baskılar, yasaklamalar özel olarak şu veya bu etnik grup basınına karşı yöneltilmemiştir. Basın genellikle İttihatçılar (Osmanlı Devleti bütünlüğünü meşrutiyet yapısı içinde sürdürme yanlıları) ile İttihatçılara karşı olanlar (aşırı dinciler, federalistler, adem-i merkeziyetçiler, bağımsızlık yanlıları) diye ikiye ayrılıyordu. İki tarafta da her ırk, din ve milletten insanlar vardı. Bunun yanı sıra her ulus kendi özel çıkarlarını savunan bir basına sahipti. Sadece Türk çıkarlarını savunan yaygın bir basın ise yoktu; olamazdı da, çünkü bu Osmanlılığın temelini yıkmak olacaktı. Bu nedenledir ki, Müslüman toplulukları içinde Arnavut, Arap, hatta Kürt milliyetçiliği savunucuları belirirken, bilimsel dergiler dışında (tarihî, edebî) Türk milliyetçiliği yapan yaygın gazete belirmemiştir. Daha çok **Ziya Gökalp**'in Türk Yurdu ve benzeri dergileri kampanyayı yürütmüştür. Öyle ki, her grup en serbest şekilde kendi çıkarını savunurken Türk unsuru çok ihtiyatlı davranmak zorunda kalıyordu. Örnek olarak, bir Rus yazarının da belirttiği gibi, 1909–10 yıllarının Ermeni basınının ulaştığı en parlak dönem olduğuna ve Ermenilerin miktar olarak en fazla gazete ve dergiye 1914 savaşından hemen önceki aylarda sahip olduklarına dikkati çekebiliriz.

En şiddetli baskı dönemi İttihatçıların **Bâbıâli Baskını** ile 1913 başında iktidarı ele geçirmelerinden itibaren yaşanmış ve karşı fikirleri savunan yazarların hemen hapsi ya sürgüne gönderilmiş ya da yurt dışına kaçmak zorunda kalmışlardı.

Amerika'nın Columbia Üniversitesi'nde yaptığı *"Basının Değerlendirmesiyle modern Türkiye'nin Gelişmesi"* konulu teziyle, mesleğe akademik açıdan bakabilen ilk gazeteci olan **Ahmet Emin (Yalman).** 1909 Mayısı ile 1911 Ekimi arasında beş önemli gazeteyi, haber ve yorumlarındaki tutarlılık ve tutarsızlık açısından şöyle değerlendirmiştir:

	Tutarlılık	**Tutarsızlık**
SABAH (Bağımsız, hükümete yakın)	1.31	3.69
YENİ GAZETE (Bağımsız, muhalefete yakın)	1.38	3.62
TANİN (Hükümet Yanlısı)	1.42	3.58
İKDAM (Ilımlı muhalif)	1.73	3.27
ALEMDAR (Muhalif)	2.26	2.74

İçerikleri Konusunda da Şöyle Bir Liste Veriyor

	Tanin	**Alemdar**	**Tanzimat**	**İkdam**	**Yeni Gazete**	**Sabah**
	Hükümet	**Muhalif**	**Aşırı Sol**	**Ilımlı muhalif**	**Bağımsız muhalif**	**Bağımsız hükümet**
Başyazılar	6.17%	9.25%	11.20%	6.28%	10.17%	11.74
Aktarmalar	6.93	8.89	16.72	12.68	6.44	7.17
Özel Makale	17.92	19.08	14.48	10.85	11.48	12.07
Haberler	45.36	52.72	55.39	43.35	53.46	47.14
Reklamlar	23.62	10.06	2.21	26.84	18.45	21.88
	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
Dünya politikası	4.50%	6.49%	15.54%	8.78%	6.25%	5.43
Türk dış politikası	4.50%	6.49%	15.54%	8.78%	6.25%	5.43%
Genel iç politika	4.42	11.28	5.87	11.44	5.52	8.24
Parlamento	5.18	4.20	8.09	5.20	4.72	4.40

Parti politikası	5.16	11.05	30.47	6.10	1.75	0.58
İç çatışmalar	2.37	4.77	4.10	6.46	5.78	4.10
Okur siyasi mesaj	1.84	9.38	5.21	0.56	1.13	0.80
Ekonomi iş dünyası	2.95	2.85	4.26	3.28	4.26	8.66
Din	1.04	1.30	0.84	0.49	1.27	0.50
Askeri	5.40	2.88	2.71	1.15	3.60	1.45
Kültür, eğitim	15.67	10.10	6.16	7.36	14.39	11.96
Saray ve sosyete	2.22	1.82	0.28	0.95	3.45	1.23
Cürüm ve heyecan	2.75	2.96	2.02	3.49	6.36	1.63
Sağlık ve belediye	2.70	3.17	1.56	3.15	4.60	8.55
Okuyucu mesajları	1.26	1.23	0.53	2.48	2.13	2.06
Öykü ve hayali	7.81	7.49		5.79	6.49	10.59
Resmi ilanlar	8.27	0.95		2.33	2.11	3.26
Eğitim ilanları	3.38	0.85	0.66	3.09	1.73	3.70
Ticari reklâm	11.29	7.69	1.22	21.00	14.46	13.31
Kişisel ilan	0.68	0.74	0.33	0.29	0.19	0.74
	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
Sütun toplam uzn.	1905	1842	727	1930	1348	1752
Sütun genişliği	6.5	6.7	6.7	6.3	6.7	6.7

I. Dünya Savaşı ile birlikte basın üzerine daha da sıkı bir kontrol getirildi. Sıkı yönetim ve kâğıt sıkıntısının da etkisiyle pek çok gazete kapandı, kapatıldı. Sadece iktidardaki İttihat ve Terakki yanlıları ayakta kaldı: **Tanin, Sabah, Tasvir-i Efkâr.** Osmanlı basınında Türkçülüğün gerçek anlamda ağırlık kazanması ancak bundan sonradır.

Savaş boyunca iktidarın açıklamaları dışında bir şey yazmak olanak dışıydı.

"Zaferi nihai, şerefli sulh" sloganı her şeyi, hatta Sarıkamış, Sina, Filistin yenilgilerini bile örtmüştü. En çok yüceltilen, İstanbul'un işgalini engelleyen Çanakkale zaferi olmuştur. Savaşın beklenenden uzun olması bu tek sesli basında yiyecek sıkıntısı, karaborsa gibi konuların

yazılmasına göz yumulması dönemini açtı. İktidar buna bir güvenlik supabı olarak izin vermişti. 1917 sonlarında da “Genel barış” teması son derece sık işlenmeye başlandı. Özellikle Amerikan cumhurbaşkanı Wilson’un Prensipleri arasında bulunan her toplumun kendi kaderini kendisinin belirlemesi ilkesine dayanarak barışa erişme özlemi bütün basınımızın tutkusu haline gelmişti.

برات خلاص ونجات

عهود عتیقه‌نك الغاسی

قاپیتولاسیونلرك رفع والغاسی حقنده حکومات اجنبیه‌یه تبلیغ ایدیلان نوطه‌نك صورتیدر:

« حکومت عثمانیه آوروپالیلره قارشو ایسلدیکی مهماتنوازلق ودوستلق حسلرینك سوقیله تجارت ایچون شرقه کله‌جك اجنبیلرك تابع اوله‌جغی احکامی وقتیله صورت مخصوصه‌ده تعیین ودولتلره تبلیغ ایلمشیدی . باب عالینك صرف کندی اختیاریله قبول ایتدیکی بو احکام بالآخره بر امتیاز شکلنده تفسیر وبرطاقم تعاملات ایله‌ده تأیید وتوسیع اولنه‌رق عهود عتیقه نامیله زمانمزه قدر دوام ایده‌کلدی . حالبوکه عصر اخیرك دساتیر حقوقیه‌سنه وحاکمیت ملیه اساسنه تماماً مغایر بولنان بو امتیازات برطرفدن حکومت سنیه‌نك ترقی وانکشافنه مانع اولدیغی کبی دیکر طرفدن‌ده دول اجنبیه ایله اولان مناسباتنده بر طاقم سوء تفهملر تولید ایتمك اعتباریله مناسبات مذکوره‌نك مطلوب درجه‌ده کسب صلاح وصمیمیت ایتمسنه بر حائل تشکیل ایتمکده ایدی . دولت علیه ۱۲۵۵ کلخانه خط همایونی ایله داخل اولدیغی طریق تجدد واصلاحاتده هر مانعه‌یی اقتحام ایده‌رك یورومکده دوام ایتمش و آوروپا عائلهٔ مدنیه‌سنده حقی اولان موقعی احراز ایچون اساسات اخیرهٔ حقوقیه‌یی قبول ایله بنای دولتی بونلره استناد ایتدیرمك پروغرامندن آیرلمامشدر . مشروطیت اداره‌نك تأسیسی حکومت عثمانیه‌نك طریق تجدده صرف ایتدیکی مساعینك بر موفقیت مسعوده ایله تتویج ایتدیکنی کوسترر .

معمافیه حاکمیت دولتك اك مهم بر رکنی اولان حق قضایه ، عهود عتیقه

İttihat ve Terakki’nin en önemli kararı olan Kapitülasyonların kaldırılması kararının 10 Eylül 1914 tarihli Tanin’de sunuluşu: “Berat (ayrıcalık belgesi) halas (kurtuluş) ve necat (kurtuluş)“.

MÜTAREKE YILLARI

Savaşın kaybedilmesi, İttihatçı hükümetin düşmesi, Mondros Mütarekesi'nin imzalanması basında da yepyeni bir dönemin başlangıcı oldu. İntikam için yıllardır bilinen sürgünler İstanbul'a döndüler. Yeni bir basın patlaması ve İttihatçılıktan arınma akımı belirdi. Şahsiyat tartışmaları basın görüşmelerini bile arka planda bıraktı. 13 Kasım 1918'de de galip devlet donanmalarının Osmanlı başkentine girmesiyle Mütareke dönemine girildi.

Devletin batışına sebep olmuş İttihatçıları hedef almak en doğal davranıştı, ancak bunun çerçevesinde yazarların birbirini İttihatçılarla işbirliği yapmış ve ondan çıkar sağlamış olmakla suçlamaları klasik deyimle "şahsiyat tartışmalarına" yönelmeleri, toplumun asıl gereksinmesi olan Barış koşulları üzerinde yoğunlaşmaya olanak bırakmadı. Ayrıca, Almanlarla işbirliği yaptıkları için İttihatçıları yermekle galiplerin (İtilaf Devletleri, İngiltere, Fransa, İtalya, vs.) yanlısı görünmeyi sağlayarak barış koşullarını yumuşatacağı kanısına kapılanlar da vardı. Hatta bu yüzden "Ermeni Tehciri = Sürgünü" olayından dolayı hesap sorulmasını destekleyenler de çıktı.

Böylece Türk basını kendi kendimizle hesaplaşmakla uğraşırken, biri dışarıda, diğeri içerde iki tezgahın kuruluşunu göz ardı etmeye başlamıştı. Daha 1917'nin sonunda Bolşevik İhtilali Osmanlı topraklarını paylaşmaya yönelik İngiliz ve Fransız diplomatları arasındaki **"Sykes-Picot"** anlaşmasının gizli içeriğini dünyaya açıklamıştı. Sevr'de Osmanlı Devleti'nin önüne sürülecek koşullar bunda peşinen belirtilmekteydi. Buna karşılık 1918 başında açıklanan Amerikan Cumhurbaşkanı **Wilson'un Prensipleri** çerçevesinde her toplumun kendi kaderini kendisinin belirlemesi ilkesi İttihatçılardan da destek almıştı. Böylece Arap çoğunluklu yerler kaybedilse de Anadolu ve İstanbul'a sahip bir Türkiye'nin devamı hayal edilebiliyordu.

Ancak 1918 Kasım'ında İstanbul'a yerleşir yerleşmez galipler Osmanlı topraklarını paylaşma planlarını uygulamaya başladılar. Bu,

kendi aralarında da çekişmelere yol açtı. Basınımızda Amerikan Mandası yoluyla bütünlüğü kaybetmemeyi umanlar, **Wilson Prensipleri Cemiyeti**'nde buluşmaya çalıştılar. Buna yazılarıyla öncülük eden **Halide Edip** ve **Ahmet Emin**'in yanı sıra, kendi kendini feshetmiş olan İttihat ve Terakki'nin eski üyeleri, **Hadisat**'ta **Cenap Şehabettin**, hatta başlangıçta **Ali Kemal** ve **Refik Halit** bile böyle düşünüyorlardı. Bunlara karşı dünyayı yönetmekte olan İngilizlerin desteğini kovalamak için **İngiliz Muhipleri Cemiyeti**'ini kuranlar çıktı: **Sait Molla**'nın **Yeni İstanbul'**u, **Sabah, İnkılabı Beşer.** Daha sonra Ali Kemal'in **Peyam**'ı da bunlara katılır.

Tasviri Efkar'da **Ebüzziyazade, Yenigün**'de **Yunus Nadi** ve **Sebilürreşad** dergisi bunlara karşıdırlar ama önerdikleri haklarımızın korunması tezi geçersiz olursa ne yapılacağını kestirememektedirler. Aynı karşıtlıkla kararsızlığa Celal Nuri'nin **Âti**'sinde de rastlanır; 1918 Kasım'ında şöyle yazıyordu:

> *"İstanbul'a girmekle İngiltere, mabedi İslam'ı velev barışçı şekilde olsun bab'dan (kapıdan) mihrab'a kadar feth etmiş oldu (…) İngiltere'nin büyüklüğü daha büyüdü (…) bir tavrı muzafferane ile hilafetin harimine kadar girmesinin Kur'an okunan memleketler üzerindeki etkisi sadece korku ve boyun eğme ile hulasa edilebilir mi? Hiç zannetmiyoruz (…) Üçyüz milyon insan nasıl mahvedilecek? Bunlar üçyüz milyon inek değildir ki 'papiye ensektisid' (temas ettiğinde böceği yapıştıran kâğıt) ile nesilleri kurutulsun. Hem yok etmekle ne kazanılır? Üçyüz milyon tüketicinin kaybı düşünülüyor mu ki bir ticaret alemi için ne büyük felakettir!.. Sermayeci Avrupa, bunların yerini tutacak mahlukatı Merih'den celp etmenin yolunu buldu ise diyeceğimiz yoktur. Muhammediler İngiliz politikasını takip ediyor. İngiltere koca bir alemi gücendirecek mi?"*

Oysa aynı günlerde İstanbul'un Rumca basını açıkça İstanbul'un Yunanistan'a terkini savunmaktaydı.

Neologos'ta Kasım 1918 başında çıkan birincisi *"Türkler ve Rumlar"* başlığını taşıyan iki yazının ana hatlarını aktararak davranışları-

na ışık tutmaya çalışacağız. İşgal donanmaları arasında Yunan **Averof zırhlısı'**nın da bulunması Rumlara, özellikle Beyoğlu'nda evlerine dükkanlarına Yunan bayrağı çekme cesareti vermişti. Ayrıca İtilaf devletlerine dahil olmaları sebebiyle kendilerini haklı buluyorlardı:

"Rumlar İstanbul'un fethinden beri geçen 465 sene zarfında duçar oldukları bunca tazyikat ve mezalime rağmen bir gün gelip de nuru hürriyet ve serbestinin doğacağı ümidini asla kaybetmeyerek dedelerinin toprağını terke razı olmamışlardır. Bugün ise Wilson'un nazariyelerinin kabulü ile asırlardan beri yükselmesi beklenen bu nuru hürriyet doğmuştur (…) Ama Wilson şeraitinin kabulünün peşinden Rumların milli bayraklarını asarak serbesti ve hürriyetlerini istedikleri gün gazeteler birdenbire Rum cemaati aleyhine yazmağa giriştiler."

"Almanlar kazanınca bayrak astırıyorlardı. İtilaf devletlerinin Wilson şartlarını uygulamak için geldikleri bir zamanda bizler de bayraklarımızı asmak suretiyle sevincimizi ilana mecbur kılıyorlardı. Rumların komitacı bir millet olduğu farz olunsa bile, böyle bir isyanı men etmek yine Wilson'un şartlarının yerine getirilmesi için gelmiş olan heyetin vazifesidir. Türk matbuatı Rumlara karşı böyle bir lisan kullandığı için teessüf ederiz. Rum bayrakları çekildiği vakit bunlar arasında bir çok diğer milletlerin bayrakları da vardı."

La Nation Grecque

L'union avec la mère patrie
Une journée historique :

Les églises grecques de Constantinople étaient bondées, dimanche au Phanar, à Péra, à Galata, à Tatavla, partout la nation grecque a manifesté son désir de s'unir à jamais à la Mère Patrie. L'enthousiasme était à son comble. Les évêques ont prononcé des discours patriotiques accueillis par des applaudissements et des « zitos » frénétiques.

L'enthousiasme était indescriptible; les vieillards pleuraient, nul ne pouvait plus contenir sa joie à l'aube de la réalisation de ces vœux séculaires.

Les frères Arméniens, qui d[…] siècles ont partagé les souffran[…] servitude sanglante ont fêté aus[…] avec les Grecs. Ils ont manif[…] aussi leur joie pour le grand é[…] de l'Hellénisme.

Dans toutes les églises, la [...] suivante a été votée par acclam[…]

Le peuple grec de Constantinople et [...] réuni, aujourd'hui, dans ses églises, seul [...] sous la tyrannie qui s'exerce encore [...] puisse se réunir librement exigeant pour [...] des peuples reconnu grâce au triomphe [...] ces libres, de décider de leur sort; pr[...] droits établis depuis 25 siècles sur ce[...] même dans l'esclavage il a toujours été [...] civilisateur; certain que les puissances [...] alliées au nom de la liberté, ne voudron[t] tenir sous le joug de barbares un peupl[e] supérieur à tous les points de vue [...] d'existence, ces cinq derniers siècles, a [...] par une suite ininterrompue de massac[res] [...]portations; proclamant les sentiments et [...] communs de tout l'hellénisme subjugué [...] qui dès la première heure de la guerre [...] cause des puissances de l'Entente et a [...] persécuté par les Turcs;

Décide sa réunion à la mère-patrie [...] possibilité de son développement nat[...] seule possibilité d'éviter de futurs bo[...] dans le proche Orient; décide de repous[ser] ses forces toute autre solution; prie [...] œcuménique, de remettre sa résolutio[n] [...]rence de la paix, aux représentants de [...] des Etats-Unis, de la France, de l'Itali[e] [...]e la Grèce.

بیلەرك بیلمیەرك یونانلیلرە یاردیم ایدن زواللی مسلمانلر !

Mütareke yıllarında İstanbul'da işgalciler yanlısı olarak yayınlanan Renaissance Gazetesi'nde, Rumların Yunanistan'la birleşme yolunda yaptıkları mitingleri aktaran sayısı (18-19 Mart 1919). Sansür sadece Türk'e hakaret olan kısmı çıkarılabilmiş.
(Altta) Yunan uçaklarının Anadolu Hareketini durdurmak için uçaklarla havadan attıkları bildirilere karşı Ankara'nın dağıttığı bildirisi. "Bilerek bilmeyerek Yunanlılara yardım eden zavallı müslümanlar!" diye başlıyor.

آل سانجاق

صاحب ومدير مسؤل : محمد رأفت

ادارهخانهسی :

ازمير — كور آلتنده بكار سوقاغنده‌در .

شمديكى هفته‌ده بر نجيقار ، آل سانجاغك شان وشرفى مدافعه ايدر . مادى بياض امللرينى آزدر ، يونان فكرلى فقارى قهرار اوزه عثمانى غزته‌سيدر .

مملكه موافق بازيلر قبول ايدير .

يوقوسك يازديجيسيدر .

تلغراف آدرسى

ازميرده آل سانجاق

آبونه بازيلاز . الدن صاتيلير .

نسخه‌سى هربرده اون (١٠) پاره‌در

آل سانجاق ! آوت ، ساده‌جه بر فيريزى ياشاسن ، بر پارچه بزك اولسه‌در يوكسه امكيار . بر پارچه بز ! اما هب اوكك كوزلرنده بكيار حريت وآميدى بر قوس قزحه‌ملكك .

آل سانجاق ، آوت ، ساده‌جه ، فيريزى ياشاسن ! لكن بز اوكك سايه‌سى آلتنده ياشاريدق ، هرجنكى اوكك سايه‌سى آلتنده باشاردق .

آل سانجاق ، آوت فيريزى بر زده‌در او ! لكن مناياسنك هرشرف وشانه ممكس .

آل سانجاق ، اوعثمانيلرك آنى عصرانى ماضيسنه برقاچ ، نقطه شاهق كفادر .

آل سانجاق ، اوماضى يوكسك ، حاله وطندر .

آنيه‌كه آتيه‌ده‌ده برقور ومعلا .

باشلر اوزرنده ، آه بشره لايق برحشمت وهيبته خرامان اولهجقدر .

مرده‌ده اوتك نورى عنوى بوله‌جقدر .

آل سانجاق ، آوت ، فيريزى برپارچه بز ، اما برقول اولهجق بر اوجى آلاكه‌لاسق .

آل سانجاغمز يوكسه‌لهجك ، يوكسه‌له‌يكدر .

آتيلر اوتك پشته خندان كشيكدر .

١ مايس ٣٢٧ عاطف فروتجو

نومرو ٢ — پازارايرتهسى ، ٢ مايس ٣٢٧٠ — برنجى سنه

يونانلرك تسليحات قومپيسوندن :

عموم يونانلرك هيئتلرينه

ازميرده شمديكى هفته‌ده بردفعه انتشار ايدن آل سانجاق غزته‌سى مركزمزك مروج افكارى اولديغندن عموم يونانلرك مركزلرينك معلومى اولمق اوزره بيان اولنور .

•••

ولايت يونانلرك مركز هيئتندن

بالعموم يونانلرك قومپيسيونلرينه

١ مايس سنه ٣٢٧ تاريخنده انعقادى مقرر بولنان ايكنجى يونانلرك قونغرهسنك بعض ولايات قومپيسيونلرينه جريان ايدن مخابره نتيجه‌سنده ، زمندهدا تعليقه احتياج حاصل اولديغندن بتون قومپيسيونلرجه معلوم اولمق اوزره بيان اولنور .

خرستوموس افندى

ازمير متروپوليدى خرستوموس افندى ايليوركى كونده مناسبتيلكلرينك رسماً تحققى ايچون اولدقجه دولايسيله والى ناظم پاشا حضرتلرى طرفندن اداره مجلسنه دوام ايتمه‌سى ايچون كونديلرينه تقريرى آلينجه انكارى طوتوشمش ، والى پاشا حضرتلرينه براچ دفعه هيئتلرى كوندرمش ايسه‌ده هيچ بر تأثيرى اولهمامشدر .

حوزه و كنديلرى ايچون مجلسلرى طو پلانمشدر ، ايشته بوايش ايچون رجوق دوشونمشلر ، طانيشمشلر ، نهايت استانبوله يطريق افندى‌يه صوكرا صدارته ، عدليه ، داخليه و حربيه نظارتلرينه تلغرافلر چكرك متروپوليد خرستوموس افندينك اداره مجلسنه تكرار قبولى ايچون التماسه پونوشدر‌در .

حق آيشيقلكمزه كوره پورادە پويوك بردە مبلغ پاره‌يى بتنده ايشلر ، اما يوكا آلدقلرى قطعى جواب اوزرينه موفق اولهمايه‌جقلرى اكلاشلمشدر .

بوايش بتندى ، خرستوموس افندى ياشنك چاره‌سنه باقيلدى . آرتيق ازمير متروپوليدى اولمقدن واز كچيلدى ، ناچار يره اوغرايشمقدن ، نفس صرف ايتمكدن برقاچده كز . هرحالده عقل ايردير‌مه‌يلدركه استانبول پورا كندرسكى اپتروپى يونانى هيئتك ادعاسندن واز يادە كندى مأمورلرينك تحقيقاتنه ، راپورلرينه اينانمق مجبور بتده‌در ، فقط يوكوروللرلر ، پاطيردىلر يزم خوشمزه كتمه‌يوردە دكل . آفيق يه كورك صالداپانلرك دوكدكارى ناچه تزوير آلدقلرى كولوغه‌وضميتلر يزه — هله نمانسيونى كبى — برطاقم روجه مطبوعاتك يازيلرينه باقدقرى حوتى محفظه‌لر كوسترمكدن كرى قالماپور .

İzmirde çıkan AL SANCAK gazetesi başlığında "Yunan fikirli kafaları kırar öz Osmanlı gazetesidir" kaydını taşıyordu. 15 Mayıs 1911 tarihli ikinci sayısındaki ifade, 15 Mayıs 1919'daki girişime karşı çoktan fikren hazırlanılmış olduğunu kanıtlıyordu.

Proia gazetesi ise Osmanlı'nın varlığını bile kabul etmeme yanlısıydı:

"Türkler bize nankör diyorlar. Değiliz (…) Osmanlı Devleti Bizans Devleti'nden ortaya çıkmıştır. Osmanlı Bayrağını Viyana burçlarına kadar dolaştıran o kahraman askerler, Yeniçeriler, İslamiyete ithal edilen Rum çocuklarıydı. Asırlardan beri Osmanlı Devleti'nin siyasi memurları Rumlardan ibaretti (…) Şimdi nankör kim? Hizmet edenler mi, hizmet

edenleri imha edenler mi? (…) Papa'ya Osmanlı'yı tercih ettik (…) Karşılığında katliamlar, el koymalar, sürgünler, İslamiyete sokmalar, ırza can, mala tecavüzler değil midir?"

Abdülhamit sansüründen bıkmış kadrolar İttihatçı sansüründen de öyle bıkmışlardı ki, tam bir özgür sistem yanlısıydılar. Ancak bu özgürlük ayrılıkçı akımlar için de işleyince hükümet de ne yapacağını şaşırdı ve en sonunda sansür tekrar uygulanmaya başlandı. Üstelik bu kez işgalci devletler de ek bir sansür mekanizmasını uygulamaya koydular.

Ülkenin her tarafı adım adım işgal edilmeğe başlanınca İstanbul'da sadece gazete sütunlarında sesleri çıkanlara karşılık Anadolu'da fiili direnç başlamıştı. Doğu Karadeniz'de Rum Pontus, Doğu'da Ermeni, güneyde Fransız, İngiliz, İtalyan işgalleri Sykes-Picot projesinin tam uygulanmakta olduğunu gösteriyordu. Buna İstanbul'un da uluslar arası yönetime sokulacağı haberleri eklendi. Derken İngiltere'nin kışkırtmasıyla Yunan ordularının İzmir'i işgali ve Batı Anadolu'da yayılmaya başlaması bardağı taşıran damla oldu. **İzmir'de düşmana ilk kurşunu atan gazeteci ünvanına sahip Hasan Tahsin**'in daha 19.Şubat 1919'da gazetesi Hukuku Beşer'de yayınlanan *"Namus Uğrunda!.."* başlıklı yazısı kökeni İttihatçı olan ama artık bu damgayı kullanmamayı yeğleyen bir kesimin kararlılığını yansıtıyordu:

"(İsterlerse…) Silahlarımızı toplasınlar. Evlatlarına silah tevzi etsinler, Benliğimizi parçalasınlar. Ruhumuzu ezsinler. Fakat asla asla unutmasınlar ki, Türk ölmedi, yaşıyor. Kalbinin, ruhunun, Müslümanlığının , Peygamberi'nin telkin ettiği ilhamlar ile yaşıyor. Ve burayı Yunan'a vermeyecektir. Vermek isteyecek kuvvetle paylaşacak kozumuz var. Hatta, süngülerimiz, silahlarımız olmasa bile… Asi ruhumuzla, coşkun kanlarımızla, hararetli vicdanlarımızla, sökülmeyen dişlerimizle bu memleketi müdafaa edeceğiz."

Anadolu halkının ve yerel basının kararlı davranışı, altı ay boyunca İstanbul'da çözüm formülü arayan Mustafa Kemal Paşa'yı Türk haklarının artık başkentten savunulamayacağına inandırmıştı. İzmir'in işgalinden dört gün sonra Samsun'a ayak basmasından itibaren Milli Mücadeleyi örgütlemeye başladı. İlk kararı, telgraf ağını tam kontrola almak

ve işgalciler adına kullanılmasını engellemekle, kendi haberleşmesi ve haber toplaması için de tam bağımlı hale getirmek oldu. İstanbul gazetelerinin Anadolu'ya sokulmasını yasakladı. Hâlâ için için İngilizci Padişah yanlılarının eylemler yaptıkları Anadolu'yu Erzurum ve Sıvas Kongreleriyle bir bütün olarak sunmayı başardı. Sonuçta tam teslimiyetçi ve İngilizci Damat Ferit kabinesinin düşürülmesini, Osmanlı meclisinin yeniden toplanmasını mümkün kılan seçimlerin gerçekleşmesini sağladı.

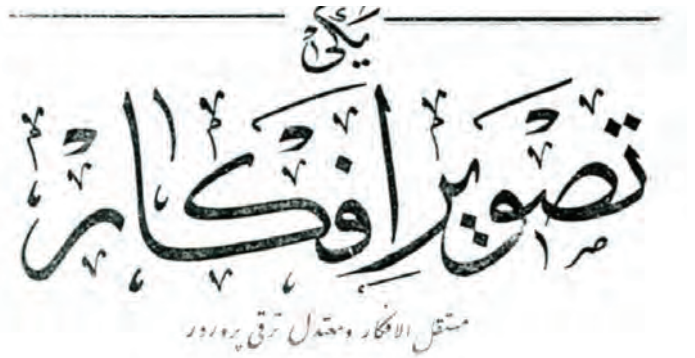

Yeni TASVİRi EFKÂR (Müstakil el efkâr ve mütedil terakki perverdir)

PEYAM (Müstakil Türk gazetesidir)

HAKİMİYETİ MİLLİYE (Mesleki milletin idaresini hakim kılmaktır)

Başlangıçta, İttihatçı-sevmezlerin karşı oldukları Milli Mücadele böylece ilk başarılarını kazanınca İstanbul basını kesin çizgili iki gruba ayrıldı. **Refi Cevat (Ulunay)**ın **Alemdar'**ı, **Ali Kemal'**in önce **Peyam**'ı sonra **Peyamı Sabah**'ı, **Mevlanzade Rıfat**'ın **Serbesti**'si, **Sait Molla**'nın **İstanbul**'u , R**efik Halit (Karay)**ın **Aydede**'si, *"padişaha bağlı, çözümü sadece barışta arayan ve bu amaçla İngiliz politikasına tam bağımlı"* bir çizgiyi benimsediler. Bu yayınlarda Mustafa Kemal ve politikasına yönelik suçlamalardan bazı örnekler verebiliriz:

"Milli harekete karşı değiliz, hatta taraftarız, sadece ferdi zorbalığı çekemiyoruz… Mustafa Kemal'i deliler arasında saymak istemiyoruz. "

"Halkın yeniden kan dökmeye zorlanmasına karşıyız."

"İstiklali yalnız başımıza devam ettiremeyecek bir haldeyiz. Amerikan mandası lafıyla vakit kaybettik, İngiliz mandası istemeliydik."

"Anadolu'da İttihatçıların Kuvayı Milliye adı altında medeniyetin yüzünü kızartacak davranışları var."

"Neden İzmir'i kurtarmak için Erzurum, Sivas, Ankara'dan gidiyorlar."

"Niçin sulh balından yemek varken, savaş sirkesi içelim."

"Anadolu, sadece çırasını yakıp, dertlerine bakıp, şehitlerini anarak yaralarını sarmak istiyor."

"Bu millet çete ve eşkiya grubu istemiyor… Kemaliler, Celaliler istemiyor."

"Bu bitik durumdan yalnız başımıza kurtulmamıza imkân yoktur."

"Seçimleri hep milliyetçiler kazandı. Meclis açıldı, bizi bunlar mı kurtaracak? Böyle mi olmalıydı. Neden İstanbul coşup heyelana gelmedi, neden bir Kayseri, bir Ankara kadar olamadık, yazık bize, yuh bizlere."

"Millet Paşasının blöfü… Döndürülen dolaplar, hainler, ahlaksızlar, vatansızlar, alçaklar, kabadayılar, eşkiyalar. Taammüden cinayet işliyorlar."

"Ey dağ keçisi, nedir bu halin. Anadolu'nun halim selim halkını ne için azdırdın?... Ne yersiniz, adam eti mi? Ne içersiniz, insan kanı mı?"

"İrade-i Milliye, Hakimiyeti Milliye, İzmir'e Doğru gazeteleri halkın safsatalara inanmak hususundaki eğilimini kullanıyor. Halbuki buzdan yapılan kâşanelerde hedefe varılacağına iman edenler, güneşin harareti karşısında pek hazin hayal kırıklığına uğrayacaklardır."

"Bütün meseleler salim bir siyaset ve irfan takibiyle başarılır. Yoksa dağlardan yapılan tehditlerle, bilhassa Bolşeviklik hareketiyle hallolunmaz."

"Misakı Milli ne çirkin, ne gayrı milli bir kelime…Fırıldak, kaşkariko, dalavere."

سربست فکر

ادبی، اجتماعی، اقتصادی هفتالق مجموعه

مدیر: قابل آدم

L'ENTENTE

Journal quotidien, politique et littéraire

Dimanche

LE DÉCLIN DU BOLCHÉVISME

Le Petit Cinéma

LES BELLES DE LA GUERRE

Echo de l'Islam

ORGANE DU BUREAU D'INFORMATION ISLAMIQUE

LA DÉMISSION DE Békir Samy bey

Mütareke dönemi yayınlarından: Türkçe edebi, içtimai SERBEST FİKİR; işgalcilerin yanlısı L'ENTENTE, Paris'te İslam Enformasyon Bürosu'nun yayını ECO DE L'ISLAM.

مسئلهٔ خلافت وعالم اسلام

27.1.1920'de Tasviri Efkâr'da yayınlanan, Osmanlı Ayan Meclisi Üyesi Libyalı Baruni'nin "Mesele-i hilafet ve Alemi İslam" başlıklı Sevr projesini red eden makalesinin sansürlü hali.

Milli Mücadele'nin destekçileri iki ayrı gruptu. En başta Sivas Kongresi sırasında orada yayına başlatılan **İrade-i Milliye** ve Ocak 1920'de Mustafa Kemal'in Ankara'da resmi sözcüsü olarak yayına sok-

tuğu **Hakimiyeti Milliye** gelir. Bunlara etkili yayın olarak Yunus Nadi'nin **Yenigün**'ü da eklenir. Hakimiyeti Milliye'nin 16.Mart.1920'de Osmanlı Meclisi'nin İngilizlerce basılmasına kadar sürede yayınladığı 15 sayısı üzerinde yaptığımız bir incelemede, **Mustafa Kemal Paşa**'nın büyük bir ihtiyatla planlarını açıkladığı görülür. Misakı Milli hudutları dışına taşmayı asla düşünmediğini açıklar. Oysa Sultan Vahdettin Arabistan dahil bütün eski Osmanlı topraklarının kendisinde kalmasını istiyor, adeta Sevr'den habersiz davranıyordu. Ayrıca Milli Mücadele'nin başkumandanı, mücadelelerinin bir **"Mazlum Millet Devrimi"** niteliği taşıdığını, diğer sömürgeleşmiş toplumlara da örnek olabileceğini, ancak onların her birinin de başkalarından yardım beklemeden kendi girişimleri ile hedefe ulaşmaları gerektiğini anımsatıyordu.

Kafkas Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Ajansı adına Kurtuluş Savaşı boyunca Trabzon'da görev yapan **K.Yust**'un şahsen izleyerek haklarında bilgi topladığı yayınlar bize Anadolu içinde son derece yaygın bir haber yayma mekanizmasının kurulmuş olduğunu gösteriyor. Yust 82 gazetenin bu bölgede varlığını bildiriyor. Aralarında 9 sosyalist yayın var. Diğerleri yerel ayrılıklar gösterseler de Milli Mücadele'yi desteklemede kararlı yayınlardır. Çoğu kendi bölgesinin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin sözcüsüdür. Başlıcalarını belirtiyoruz:

Adana (Hayat, Yeni Adana, Sebilürreşad), **Amasya** (Hakikat), **Ankara** (Köy Hocası, Ankara Peyamı Sabahı), **Antalya** (Anadolu), **Ayıntap** (Ayıntap), **Bolu** (Bolu, Türkoğlu, Dertli), **Çorum** (Çorum), **Diyarbekir** (Diyarbekir), **Elaziz** (Mamuretülaziz), **Erzurum** (Albayrak), **Eskişehir** (İstiklal), **Giresun** (Yeni Giresun, Işık), **Harput** (Satveti Milliye), **İzmit** (Kocaeli), **Karahisarı Sahip** (Karahisar), **Kastamonu** (Açıksöz), **Kayseri** (Misakı Milli, Kırmızı Hilal), **Konya** (Babalık, Öğüd), **Mersin** (Doğru Öz), **Muğla** (İnkılâp), **Ordu** (Bucak), **Samsun** (Hilal, Aksiseda, Hayat), **Sarıkamış** (Varlık), **Sivas** (Sivas, İradei Milliye), **Tarsus** (Tarsus), **Trabzon** (İstikbal, Hak, İkbal)

Anadolu Ajansı'nı kurarak TBMM kendi kontrolundaki bölgede haber yayımını yönlendirirken Milli Mücadele'nin ikinci destekci grubunu oluşturan İstanbul basınını da bilgilendiriyordu. Ebüzziyazade'nin **Tasviri Efkâr**'ı, Necmettin Sadak'ın **Akşam**'ı, Asım Us'un **Vakıt**'i, Sedat

Simavi'nin **Dersaadet**'i ile **Diken** ve **Güleryüz** isimli mizah dergileri kararlı bir destek veriyorlardı.

Sedat Simavi'nin DERSAADET (Saadet Kapısı: İstanbul) isimli gazetesinde Sevr'in imzalandığının haberi bu resimle ve "Bugün Türklerin matem günüdür" kaydıyla, Türk'ü temsil eden köylünün (İstanbullunun değil) ağzından da "Her gecenin bir sabahı vardır" sözleri aktarılıyor (Üstte). Alttaki sayı 23 Ekim 1920'ye aittir. Kuvayi Milliye'nin baskısıyla Damat Ferit'in sadrazamlığına son verilip meclisin tekrar toplanması kararı alınınca Ankara ile İstanbul'un bütünleşmesi belirtiliyor.

HAİN GAZETECİLER SORUNU

Mütareke Dönemi basınını değerlendirirken, 1922 Ağustos' unda kazanılan zaferden geriye bakarak yargı yapmak, o dönemde tarafların

birbirlerine yönelttikleri "hain" damgalamalarının günümüze yanlış aktarılması sonucunu doğurmaktadır. Bu özellikle basın tarihimiz açısından önemli olduğu için ayrıntısına gireceğiz.

1918 yılı sonunda Osmanlı Devleti yenilip teslim olunca başkenti dahil her tarafı işgal edilmiş ve 100 seneden beri Avrupalıların bekledikleri "Hasta Adam"ın son nefesini verme aşamasına varılmıştı. Bunun projesi de daha 1915'de Sykes-Picot anlaşmasıyla sisteme bağlanmıştı. 1911'den beri birbirini izleyen savaşlar (Libya, Balkan, Birinci Dünya) sebebiyle ekonomi tamamen yıkılmış olduğu gibi, Balkanlardan son gelen milyonlarca göçmenin sorunları kadar savaşlarda ölen ve yaralanan milyonların da etkisiyle toplumda savaştan kaçma eğilimi doruğa varmıştı. Daha 1918'de Mustafa Kemal Paşa Suriye Cephesinde kaçak askerler yüzünden birliklerde mevcudun yarı yarıya azaldığını Genel Kurmaya rapor etmişti.

Enver Paşa ve arkadaşlarının özgürlükçü ilkelerinin, sömürge Müslümanlarını ayaklandırabileceği endişesine kapılan İngiltere ve Fransa daha 1908'den itibaren İttihatçı hükümetlerine karşı çıkmış ve özellikle mali yardımdan kaçınmışlardı. Bâbıâli'nin o ihtiyacını karşılarken Almanya tabii ki kendi yayılmacı politikalarını gerçekleştirmekten başka bir şey düşünmüyordu. Hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'nin Berlin'in güdümüyle savaşa girivermesi büyük hataydı. Dolayısıyla, Mondros'ta teslimiyet kabul edilip başkent İstanbul dahil bütün ülke işgal edilmeye başlanınca, bir zamanlar İttihatçıların sürgüne gönderdikleri, gazetecilikten uzaklaştırdıkları kesimin onları, milyonlarla vatandaşın ölümüne sebep olmak ve devleti yok etmekle, özetle "hainlikle" suçlamaları doğaldı.

Bütün bunların dışında 1919'a girerken Osmanlı Devleti'nin karşısında galip tarafın lideri ve dünyanın en büyük gücü sayılan İngiltere vardı. Amerikan projesinin (Wilson Prensipleri) geçersizliği Türkiye'ye gelip inceleme yapan kendi heyetleri tarafından da onaylanmıştı. Dolayısıyla dönemin en güçlü devleti ve barış koşullarını tek belirliyen gücü olan İngiltere'ye yönelmekten ve onunla uzlaşma aramaktan başka çıkar yol görünmüyordu. Üstelik Dünya Savaşı'nda düşman ilan edilen İngiltere' nin o zamana kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını engellemekte en az beş olumlu müdahalesi biliniyordu:

1798'de Napolyon'un Mısır seferinde – 1829'da Rusların Edirne'ye girişinde İstanbul'a yönelmesini engellemede – 1831-40 arasında Mısır valisi Mehmet Ali'nin Fransızlarla işbirliği ile İstanbul'u tehdidinde – 1854-56 Kırım Savaşı'nda – 1877-78 Rus savaşında kaybettiğimiz Bütün Balkanları bize geri verdirtmede.

İngiltere'nin sömürgeci olduğu bir sır değildi. Bu yardımları karşılığı Kıbrıs ve Mısır'a el koymuştu, ancak yukarda belirtilen hizmetleriyle devletin ömrünün uzamasına yardımcı olduğu da inkâr edilemezdi. Bu şartlar içinde 1918 sonunda çözümün İngiltere ile uzlaşmaktan başka çaresi olmadığını kabul eden düşünürleri ve siyasileri – Saray gibi Bâbıâli'yi - suçlu saymak yanlıştır. Çözüm formülleri de, toplumsal bir direnç göstermeyip – zaten gösterecek takatimiz kalmadığını herkes kabul ediyordu – uysal davranmakla ehveni şer koşullara ulaşmaktı. Özellikle, direnç o dönemin en dinamik kadrolarını oluşturan milliyetçi İttihatçı kesimden geldiği ve devleti yok eden yenilgiye İttihatçılar sebep olduğu için, galipleri daha da rahatsız edebilirdi. Esasen İttihatçılar da partilerini kapatıp yurt dışına kaçmış oldukları için bu damgalamalar daha da geçerli hale gelmişti. Divanı Harbe çıkıp hesap vermekten kaçana tabii hain denecekti.

Dikkati çeken, İttihatçı kökenli olmasına karşılık daha 1909'da onlarla siyasi bağlarını koparmış olan **Mustafa Kemal**'in de cepheden İstanbul'a döndüğünde **Vakİt** gazetesine verdiği demeçte (18. Kasım.1918) İngiliz karşıtlığına kalkışmamış olmasıdır; esasen konuşmaya "siyasetten bahsetmek cihetini ilgililerine bırakırım" diye ihtiyatla başlayan sözleri şöyledir:

> *"Hükümetimizle ateşkes imza eden devletlerin ve bu devletler namına ateşkes şartnamesini yapan Britanya Hükümetinin Osmanlılara karşı hüsnü niyetlerine şüphe etmek istemem."*

Hemen arkasından "*eğer şartların uygulanmasında yanlış anlamayı gerektirecek bir cihet görünüyorsa bunu anlamak ve çözmek hükümetlere düşer"* diye ekler. Bu hususta millete ne tür bir görev düştüğü konusundaki soruya da *"Millet doğrudan doğruya devlet işlerine karışmaz, temsilcileri olan milletvekillerinin güvenini taşıyan bir hükümet işi halleder"* diye yanıtlar. Son derece ihtiyatlı bir dil kullandığı bellidir.

En çok dikkati çeken husus da, ipleri koparmış olmasına ve durumdan suçlu saymasına rağmen İttihatçılar aleyhinde bir hain damgalamasında bulunmamasıdır. Buna karşılık Sivas Kongresine katılan delegelere *"fırkacılık ve İttihatçılık yapmayacağım"* diye yemin ettirmeyi de ihmal etmemiştir.

Ali Kemal'e tepkiler daha 1908'de Meşrutiyet'in ilanıyla başlamıştı. Kalem Dergisi, 13. sayısının kapağına koyduğu bu çizimin altına şu kaydı koymuştu: Âlâ, bâlâ, nâna müstesna bir muhabir. Bir muhabir ki İkdam'ın şimdiki muharriri oldu. Oldu da ne buldu?
Solda, 6 Kasım 1922'de İzmitte dar ağacında.

Bu ortamda, tek söz hakkı tanınan anti-İttihatçıların can çekişen toplumu kurtarmak için ileri sürülen formüle karşı çıkanları "hain" diye damgalaması doğaldı. Şunu da belirtmek gerekli ki, direnci başlatan M.Kemal Paşa değil, Anadolu' daki kendi insanımızdı. Atatürk ancak İstanbul'daki araştırmaları, hatta hükümette görev alma girişimleri sonuç almayınca ve Anadolu'daki direncin ciddiyetini fark edince oraya geçmeyi yeğlemiştir. Esasen asıl görevi de zaten var olan yerel dirençleri bir merkezi örgüte bağlamak olmuştur. Buna her türlü ödüncülüğü red eden *"Ya istiklal ya ölüm"* formülünü eklemiş olması, dönülmesi

imkansız, devrimci bir yöntemi kabul etmiş olduğunu kanıtlıyordu. Dünya tarihindeki her devrimci girişim karşıtlarınca hain ilan edildiği gibi, devrim de karşıtlarına aynı damgayı vurur.

M.Kemal'in başlangıçta ihtiyatlı tutumundan vazgeçip tam devrimci Osmanlı Meclisinin yeniden toplanmasını sağlaması ve Misakı Milli'yi meclisin onayından geçirtmesi İngilizlerin meclisi basmasına sebep olunca, Sevr'i kaçınılmaz kılan ortamı doğurduğu gerekçesiyle bütün Milliciler Saray ve Bâbıâli tarafından "hain" ilan edilmiştir. Bunun karşıtı olarak TBMM de başta **Ali Kemal** ve sadrazam **Damat Ferit** olmak üzere İngilizlerle uzlaşma yanlılarını "hain" ilan etmişdir. Dikkati çeken son ana kadar Padişaha bağlılık mesajından vazgeçilmemesidir.

1921 Eylül'ünde Sakarya'da sağlanan başarıya rağmen Yunan orduları Anadolu'dan çıkarılamamıştı. Savaş galipleriyle uzlaşmaya Ankara Meclisinin temsilcilerinin – dışişleri bakanı **Bekir Sami** gibi – imza atmasına karşılık bunları M.Kemal'in red etmesi, hiçbir çözüm getiremeyeceği kanısını doğurmuştu. O kadar ki 1922 yılı boyunca Mustafa Kemal Paşa'ya hâlâ bir çözüm bulamadığı için TBMM'nde bile eleştiriler yöneltiliyordu. Hatta 1922 Ağustosunda Yunanlılar bile İstanbul'a el koyma iddialarını ileri sürmekten çekinmemişlerdi. Dünya çapındaki bir devrimci lider dışında kimse, 30 Ağustos zaferini ve 9.Eylül'de İzmir'e girileceğini tahmin edemezdi. Dolayısıyla eski tezlerinde ısrarcı olanları suçlamak doğru olamaz.

Bu konuda en çok eleştirilen **Ali Kemal**'in o dönemdeki makalelerinde bile, ilkeli davranmayı prensip edinmiş olduğunu belirttiğine dikkati çekmek isteriz. Mandacılığı savunduktan sonra Milli Mücadele saflarına katılan, zaferden sonra da zaferin liderine *"Sen görevini yaptın, artık çekil, gerisini biz tamamlarız"* diyenleri (**Halide Edip** ve arkadaşları gibi) makbul sayarken, görüşünden sapmayana hiçbir hak tanımamak mümkün olamaz. Tabii ki bu bakış tarzı, Ali Kemal ya da benzerlerinin tezlerinde hatalar, yanlışlar yapmadıkları anlamına alınmamalıdır.

Ancak devrimci girişimler sırasında vurulan hain damgalarının gününde geçerli olduğunu, buna karşılık, tarih biliminin *"uzun süre"* an-

layışına dayalı değerlendirmede geçerliliğini kaybettiğini kabul etmeliyiz. Bu sebepledir ki, İngiliz yanlılığını, daha doğrusu çözümün İngiliz onayına bağlı olduğunu savunduğu için Ali Kemal suçlanamaz. Nitekim Lozan görüşmelerini en çok tıkayan İngiltere olmuş ve Musul sorunu onların isteği yönünde çözüme bağlanabilmiştir. Ayrıca, diğer Milli Mücadele karşıtları zafer haberini alır almaz kurtuluşu yurt dışına kaçmakta bulurken, onun böyle bir şey düşünmemiş olması da dikkatlerden uzak tutulmamalıdır. Bu yüzdendir ki, İstanbul'dan kaçırılıp İzmit'te linç edilmesini **Türkiye Gazeteciler Cemiyeti** de mesleğin öldürülen gazetecileri listesine dahil edilmesi için yeterli gerekçe saymıştır.

Lozan Barışı gereğince, Kurtuluş Savaşı muhalifleri için ilan edilen aftan yararlanamayacaklarına karar verilen 1.Haziran.1924 tarihli **150'likler** listesinde 13'de gazeteci vardı. Bir bakıma hain sayılanlardı:

Sait Molla (İstanbul'un sahibi), **Mevlanzade Rıfat** (Serbesti sahibi), **Hafız İsmail** (İzmir'de Müsavat'ın sahibi ve başyazarı), **Refik Halit (Karay)** (Aydede'nin sahibi, yazarı), **Ali Sami** (Bandırma'da Adalet'in sahibi), **Mir Mustafa** (Edirne'de Temin sahibi), **Ferit** (İzmir'de Köylü başyazarı), **Refi Cevat (Ulunay)** (Alemdar'ın sahibi), **Fanizade Ali İlmi** (Adana'da Ferda sahibi), **Ömer Fevzi** (Balıkesir'de İrşad sahibi), **Hasan Sadık** (Halep'te Doğruyol sahibi), **Refet** (İzmir'de Köylü sahibi)

29 Haziran 1938'de kabul edilen Af Kanunu ile bütün Yüzellilikler af edilmiş ve yurda dönme hakkı tanınmıştır. Refik Halit, Refi Cevat gibi bazıları tekrar gazetecilik yaşamlarına devam etmiş, Filozof ünvanlı Rıza Tevfik ile Tarık Mümtaz Göztepe de anılarını yayınlamış, bir bakıma savunmalarını yapmışlardır. Açıkçası , fikirlerini serbestçe açıklamalarından dolayı, bir çöküş döneminin koşullarında kendilerine yakıştırılan damga, zamanında onu gerekli görmüş olanlar tarafından silinmiştir.

Osmanlı döneminde fikirleri dolayısıyla öldürülen gazeteciler sadece üç kişidir: **Hasan Fehmi** (1909), **Ahmet Samim** (1910), **Zeki** (1911). Bunlara 1919'da İzmir'de Yunanlılarca şehit edilen **Osman Nevres = Hasan Tahsin Recep'**de eklenmiştir. Asıl gazeteci kurbanları 1970'lerden itibaren demokrasi dönemimizde verilmiş olup sayıları altmışı aşmaktadır.

1922 sonunda Büyük Zafer'le birlikte Osmanlı Devleti tarihe karışır. Artık bir Osmanlı basınından bahsetmek mümkün değildir. İstanbul basınının çoğunluğunu oluşturan Avrupa ve Türkçe dışı yerli dilli gazeteler birden-bire ortadan yok olur, piyasa sadece Türkçe ve Türkü destekleyen basına kalır. O zamana kadar ekonomi, ticaret ve sanayi alanlarında tek söz sahibi olan yabancılar ve gayri-Türkler çekilince bu alanlarda toplumumuzun zaafı fark edilmiştir. Buna karşılık düşünür ve yazar alanının,1908'den beri yaşanan gayet dinamik fikir ortamında büyük bir zenginlik kazandığı görülür. Cumhuriyetin, demokrasiyi benimsediği 1950'li yıllarını, hatta daha sonraki dönemini de yönlendiren gazeteciler hep II. Meşrutiyet'in yetiştirdikleri olmuştur.

Bir örnek olarak Büyük Zafer'den az sonra daha cumhuriyet ilan edilmeden, ilk sayısı 7.Aralık.1922'de çıkan mizah dergisi AKBABA'nın yazar ve çizer kadrolarını tanıtmak için kullandığı karikatür çiziminden yararlanacağız.

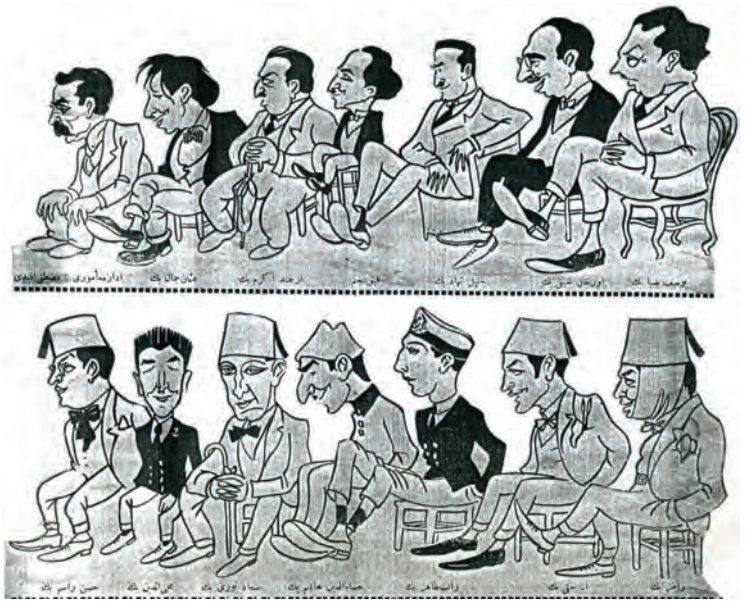

Üstte, soldan itibaren "Akbaba'nın muharrirleri" başlığı altında: İdare memuru Mustafa Efendi, Osman Cemal (Kaygılı), Ercüment Ekrem (Talu), Kıvılcım,Halil Hihat (Boztepe), Orhan Seyfi (Orhun), Yusuf Ziya (Ortaç).

Altta, soldan itibaren, "Akbaba'nın ressamları" başlığı altında: Hasan Rasim (Us), Muhiddin, Suat Nuri, Hüsamettin Haşim, Ratip Tahir, İ.Hakkı, Ramiz (Gökçe).

1977 yılına kadar yayımını sürdüren bu dergi böylesine değerli bir kadroyla işe başladığına göre, 55 yıllık ömründe tabii ki yepyeni değerlere okul görevini üstlenmiştir. Aynı işlevi bütün gazetelerle, gazetelerin tecrübeli yönetici ve yazarları da benimsemiştir, zira 1960'lı yıllara kadar Türkiye'de basın eğitim kurumu yoktu ve gazeteciler "Usta-Çırak" ilişkisi içinde yayınların içinde eğitim görerek yetişirlerdi.

KAYNAKÇA:

Ali Kemal, Ömrüm, (yay.haz. Zeki Kuneralp), İsis yay., İstanbul 1985

Banoğlu, Niyazi Ahmet, Basın Tarihimizin Kara ve Ak Günleri, M.Sıralar matb., İstanbul 1960

Coşar, Ömer Sami. Milli Mücadele Basını, Gazeteciler Cemiyeti yay., no.5 İstanbul

" " , İstiklal Harbi Gazetesi, Yeni İstanbul yay., İstanbul 1969

Koloğlu, Orhan, Türk Basını Kuvayı Milliye'den Günümüze, Kültür Bakanlığı yay., Ankara 1993

" " , Aydınlarımızın Bunalım Yılı 1918, Boyut yay., İstanbul 2000

" " - Nuri Akbayar, Us'lar, Çağdaş Gazeteciler yay. Ankara 1996

" " , Mazlum Milletler Devrimleri ve Türk Devrimi, Kaynak yay., İstanbul 2004 (İlk baskı 1979)

" " , "Hakimiyeti Milliye'nin ilk 15 sayısında Mazlum Milletler Konusu", Uluslar arası AtatürkKonferansı 100. yıl Tebliğler, Boğaziçi Üniversitesi 9-13 Kasım 1981, c.II. s.1-13

Özsoy, Osman, Gazetecinin İnfazı, Timaş yay., İstanbul 1997

Soysal, İlhami, 150'likler, Gür yay., İstanbul 1985

Yalman, Ahmet Emin, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, c.1, İstanbul 1970

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ İLETİŞİ

60.yıl

İletişim Fakültesi 60. Yıl Yayınları 2010

www.istanbul.edu.tr/iletisim